

Sayı: 9 Yıl: 2024 Haziran
ISSN: 2687-2714

TÜRK MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK DERGİSİ

9

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

9

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı | Issue: 9 • Haziran | June 2024
ISSN: 2687-2714

Sahibi | Owner

Prof. Dr. Mustafa Koç

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager

Kasım Kaya

Editör | Editor

Prof. Dr. Ali Ayten

Editör Yardımcısı | Associate Editor

Dr. İsa Ceylan

Yayın Kurulu | Editorial Board

- Prof. Dr. Ali Ayten • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kayıklık • Çukurova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Robert Frager • Sofia University • ABD
Prof. Dr. Saffet Kartopu • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Mustafa Ulu • Erciyes Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Zeynep Sağır • Malatya Turgut Özal Üniversitesi • Türkiye
Dr. Karen Erlichman • Sofia University • ABD
Dr. Selene Kumin Vega • Saybrook University • ABD

Danışma Kurulu | Advisory Board

- Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Ali Rıza Aydın • Ondokuz Mayıs Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. H. İbrahim Yeğin • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. M. Naci Kula • Bursa Uludağ Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Orhan Gürsu • Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Üzeyir Ok • Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Gülüşan Göcen • İstanbul Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Selahattin Yakut • Yozgat Bozok Üniversitesi • Türkiye

Türkçe Metin Düzeltme | Turkish Proofreading
Sema Nur İlhan • Halime Hilal Taşkın • Ayşenur Barak

İngilizce Metin Düzeltme | English Proofreading
Dr. Kübra Yıldız • Esra Şirin • Hamidullah Genç

Tasarım | Design
Prof. Dr. Mustafa Koç

Yönetim Yeri ve Adresi | Executive Office
Büyükdere Mahallesi Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı No: 4
26040 - Odunpazarı/Eskişehir

Telefon | Phone: +90 222 217 57 57
E-posta | E-mail: turkmanevidanismanlikdergisi@gmail.com
Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tmdrd>

Yayın Türü | Type of Publication
Uluslararası Süreli Yayın • International Periodicals

Yayın Periyodu | Period of Publication
Altı ayda bir (Haziran-Aralık) yayınlanır
Published biannually • June – December

Basım Tarihi | Date of Publication
30 Haziran • 30 June 2024

Basım Yeri | Place of Publication
Mim Dijital Baskı & Matbaa
Zübeyde Hanım Sebze Bahçeleri Caddesi, No: 103/8
06070 - Altındağ/Ankara
Telefon: +90 312 384 00 85

© Mustafa Koç

- Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi'nin *misyonu*, manevi danışmanlık ve rehberlik alanında zengin içerikte ve kalitede akademik çalışmalar yayımlayarak Türk manevi danışmanlık ve rehberlik literatürüne katkı sağlamak ve bu çalışmalarını akademik topluluğa ulaştırmaktır.
- The *mission* of Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care is to contribute to the literature of Turkish spiritual counselling and care by publishing academic studies in the field of spiritual counselling and care with a rich content and quality and to convey these studies to the academic community.
- Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi'nin *vizyonu*, akademik dergicilikte manevi danışmanlık ve rehberlik alanında dünyanın önde gelen ve saygın akademik dergileri arasında olmaktır.
- The *vision* of Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care is to become one of the world's leading and respected academic journals in the field of spiritual counselling and care in academic journalism.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counseling and Care

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	7-8
■ Makaleler Articles	
Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Kriz Durumlarındaki Manevi Terapötik Bilişsel Şemalar <i>Spiritual Therapeutic Cognitive Schemas in Crisis Situations in the Context of Spiritual Counseling and Care</i> Zeynep Karlık.....	9-38
Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisinde İnfak ve İsar Deneyimi <i>The Experience of Almsgiving/Infaq and Self-Sacrifice/Isar in Nafs Psychology from the Perspective of Spiritual Counseling and Care</i> Tuba Nur İskeçlier.....	39-76
Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Ölüm Algısının Terapötik Etkileri <i>Therapeutic Effects of the Perception of Death in the Context of Spiritual Counseling and Care</i> Zehra Atak & Ali Kuşat.....	77-100
Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisinde Ölüm <i>Death in Nafs Psychology from the Perspective of Spiritual Counseling and Care</i> Feyza Nur Taşkaya.....	101-138
Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecindeki Manevi Boyuta İlişkin Yaklaşımları <i>Approaches of Psychological Counselors to the Spiritual Dimension in Counseling Process</i> Rızvan Cerrahoğlu & Cemile Çelik Yanık.....	139-164
Diyaret İşleri Başkanlığı'nın Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (2003-2024): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi <i>Spiritual Counseling and Care Services of Presidency of Religious Affairs in the Family and Religious Guidance Centers in Turkey (2003-2024): Limitations and the Proposal for a Training Program</i> Mustafa Koç.....	165-262

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyalarn Dili
Third Dimension of Psychology: Nafs Psychology and the Language of Dreams
Özlem Yanar.....263-276

Normal Yas Sürecinde Manevi Destek
Spiritual Support in the Normal Grieving Process
Canan Yılmaz.....277-286

Covid-19 Pandemisi ve Manevi Danışmanlık: Pandemi Kaygısında Dini Başa
Çıkma ve Manevi İyi Oluş
*The Covid-19 Pandemic and Spiritual Counseling: Religious Coping and Spiritual Well-Being
in Pandemic Anxiety*
İsmail Malkoç.....287-296

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....297-300

■ **Yayım ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....301-304

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

E d i t ö r d e n | F r o m E d i t o r

Değerli Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi okuyucuları!

Rabbimize şükürler olsun ki artık Türk manevi danışmanlık ve rehberlik araştırmalarının yayımlandığı süreli bir alan dergimiz var. Türkiye’de oldukça yeni bir akademik araştırma alanının Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi olarak, akademik dergicilikte her geçen gün daha da olgunlaşacağımızı ümit ediyor ve alandaki araştırmalara bilimsel katkı sağlıyor olmanın sevincini yaşıyoruz.

Uluslararası hakemli dergi statüsüyle 2020 yılında akademik yayın hayatına başlayan Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi’nin dokuzuncu sayısıyla huzurlarınızdayız. TMDRD, başta siz kıymetli okuyucularımız olmak üzere dergi ekibimiz, hakemlerimiz ve yazarlarımızın katkılarıyla akademik yayıncılık hayatını düzenli biçimde devam ettirmeyi hedeflemektedir. Bu dokuzuncu sayıda, manevi danışmanlık ve rehberlik alanındaki farklı alt araştırma konularına ilişkin birbirinden değerli akademik ürünlere yer verilmiştir.

TMDRD’nin bu sayısında, Zeynep Karlık’ın *Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında kriz durumlarındaki manevi terapötik bilişsel şemalar*; Tuba Nur İskeçlier’in *Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde infak ve isar deneyimi*; Zehra Atak & Ali Kuşat’ın *Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında ölüm algısının terapötik etkileri*; Feyza Nur Taşkaya’nın *Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde ölüm*; Rızvan Cerrahoğlu & Cemile Çelik Yanık’ın *Psikolojik danışmanların danışma sürecindeki manevi boyuta ilişkin yaklaşımları*; Mustafa Koç’un *Diyanet İşleri Başkanlığı’nın aile ve dini rehberlik merkezlerindeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri (2003-2024): Sınırlılıklar ve bir eğitim programı önerisi* isimli makaleleri yer almaktadır. Ayrıca Özlem Yanar, *Psikolojinin üçüncü boyutu: Nefis psikolojisi ve rüyaların dili* isimli kitabı ve Canan Yılmaz, *Normal yas sürecinde manevi destek*

adlı kitabı ve İsmail Malkoç ise *Covid-19 pandemisi ve manevi danışmanlık: Pandemi kaygısında dini başa çıkma ve manevi iyi oluş* adlı kitabı tanıtarak bu sayıya katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, TMDRD'nin bu dokuzuncu sayısına genel olarak baktığında, 6 araştırma makalesi ve 3 kitap incelemesinden oluşan akademik ürünler (n=9) yer almaktadır. Her bir akademik ürün, kendi konusundaki ulusal ve uluslararası literatüre katkılar sağlayarak alanda önemli bir eksikliği giderecektir.

Akademik dergicilik dünyasına yeni giren TMDRD'nin editörü olarak, yayın ekibim adına öncelikle yayım süreçlerinin tüm sorumluluğunu üzerine alan derginin sahibi Prof. Dr. Mustafa Koç başta olmak üzere bütün aşamalarında desteklerini esirgemeyen özgeci mutfak ekibime, bilimsel çalışmalarıyla dergimize kıymetli katkılar sağlayan akademisyen yazarlarımıza ve makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen hakemlerimize çok teşekkür ediyorum.

TMDRD'nin bu dokuzuncu (2024/9) sayısının başta Türk manevi danışmanlık ve rehberlik araştırmaları olmak üzere uluslararası alan literatürüne katkılar sağlamasını diler, alan uzmanlığı birikimlerinizi yansıtan değerli akademik çalışmalarınızı ve manevi desteklerinizi beklediğimizi belirtmek isterim.

Onuncu sayımızda buluşmayı ümit ediyorum.

Prof. Dr. Ali Ayten

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 9-38
Issue: 9 • June 2024 • 9-38

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Kriz Durumlarındaki Manevi Terapötik Bilişsel Şemalar

Spiritual Therapeutic Cognitive Schemas in Crisis Situations
in the Context of Spiritual Counseling and Care

Zeynep Karlık

Doktora Öğrencisi
Bursa Uludağ Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: zeynepsariyer@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-2940-6579
Bursa / Türkiye

PhD Student
Bursa Uludağ University
Institute of Social Sciences
E-mail: zeynepsariyer@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-2940-6579
Bursa / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1441518>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 22 Şubat 2024 • 22 February 2024
Kabul Tarihi • Accepted 18 Nisan 2024 • 18 April 2024

Ö z e t

Bu makalenin amacı, manevi danışmanlık ve rehberlikte kriz durumuyla karşılaşan danışana mevcut bilişsel şemalarını genişletecek yeni terapötik bilişsel şemaların kullanıldığı bir yaklaşım önermektir. Önerilen bu yaklaşımla danışan, yaşamda başına gelen olayları daha geniş Tanrı şeması, kader şeması, anne-baba şeması, ölüm şeması vb. gibi şemalarla değerlendirdikçe bakış açısını değiştirebilir. Bu ise kriz olarak yorumladığı durumlarla gelişiminin bir parçası olarak tesadüfen değil, aşkın/ilahi bir plan doğrultusunda karşılaştığını fark ettirebilir. Bu bağlamda makalede (a) travmatik krizlerden (i) doğal felaketler, (ii) maddi kayıplar, (iii) hastalık ve sakatlık durumları, (iv) boşanma ve (v) ölüm ile (b) gelişimsel krizlerden (i) evlenme, (ii) çocuk sahibi olma ve (iii) emeklilik durumlarıyla karşılaşan danışanlara mevcut bilişsel şemalarının gelişmesini sağlayacak modern psikoloji, din psikolojisi ve İslam psikolojisi kuramlarından oluşan bilişsel şemalar sunulması hedeflenmiştir. McIntosh, şemaların bilişsel işlemi hızlandırmak ve diğer şemalarla bütünleşmek suretiyle anlamlandırmayı kolaylaştırma olmak üzere iki temel işlevi olduğunu vurgulamıştır. Kriz durumlarıyla karşılaşan danışanlar, yaşadıklarını anlamlandırmaya çalışmakta; ancak anlam veremediği durumlarda mevcut bilişsel şemalarıyla durumu değerlendirmektedir. Doğru oluşturulmuş bir bilişsel şemayla, danışanın problemle karşılaşması durumunda ona kestirme metot ve yollar sunması hedeflenmektedir. Örnek olarak, bu dünyadan sonra yaşam şeması olan danışan, kaybettiklerine daha güzel bir şekilde kavuşacağını düşünerek yaşadığı olayın üstesinden daha kolay gelebilir. Ancak, danışandaki mevcut şemalar kriz anlarında işlevsiz kalırsa yaşanan olaylar anlamlandırılmamakta ve başa çıkma sağlanamamaktadır. Bu durumun bir diğer sebebi de danışanların kalıp ve önyargılar içeren şemalarını değiştirmeye dirençli olmalarıdır. Özet olarak, mevcut bilişsel şemalar bazı durumlarda yeni tecrübelerin özümsemesini sağlayabilirken bazı durumlarda ise danışanın yeni gelişmeleri doğru şekilde kavramasını engelleyebilmektedir. Bundan dolayı bu makalede, danışanların mevcut zihinsel şemalarını genişletecek ve başa çıkma süreçlerinin olumlu geçmesini sağlayacak bilişsel-dinî şemalar oluşturulmuştur. Sonuç olarak, makalede, hayata farklı bir açıdan bakmayı kabul eden danışanların yeni bilgilere erişmek suretiyle bilişsel şemalarını genişletmesi hedeflenmiştir. Kriz durumları karşısında danışanların bilişsel şemalarını nasıl pozitif yönde farklılaştırabileceği ortaya konularak, onların kriz durumlarıyla başa çıkmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Bilişsel şemalar
Travmatik krizler • Gelişimsel krizler • Kriz danışmanlığı

A b s t r a c t

The purpose of this article is to propose an approach that uses new therapeutic cognitive schemas to expand the existing cognitive schemas of the client who encounter crisis situations in spiritual counseling and care. With this proposed approach, the client can change his/her perspective as he/she evaluates life events through broader schemas such as the God schema, fate schema, parent schema, death schema, and so on. This can help him/her realize that he/she encounters situations he/she interprets as crises not by coincidence, but as part of transcendent/divine plan. In this context, the article aims to provide cognitive schemas derived from modern psychology, psychology of religion, and Islamic psychology theories that will help clients facing (a) traumatic crises such as (i) natural disasters, (ii) financial losses, (iii) illness and disability, (iv) divorce and (v) death, and (b) developmental crises, such as (i) marriage, (ii) having children, and (iii) retirement, to develop their existing cognitive schemas. McIntosh emphasized that schemas have two main functions: to speed up cognitive processing and to facilitate meaning-making by integrating with other schemas. Clients facing crisis situations try to make sense of what they experience, but when they cannot find meaning, they evaluate the situation with their existing cognitive schemas. A well-constructed cognitive schema is intended to provide the client with shortcuts and methods when encountering problems. For example, a client with a schema of life after death may find it easier to cope with loss by thinking that they will reunite with what they have lost in a better way. However, if the existing schemas of the client become dysfunctional during crises, events cannot be made sense of, and coping cannot be achieved. Another reason for this situation is that clients are resistant to changing their schemas that contain stereotypes and prejudices. In summary, while existing cognitive schemas can enable the assimilation of new experiences in some cases, in other cases, they can hinder the client's ability to accurately grasp new developments. Therefore, in this article, cognitive-religious schemas that will expand the existing mental schemas of clients and ensure positive coping processes have been developed. Consequently, the article aims for clients who accept to view life from a different perspective to expand their cognitive schemas by accessing new information. By demonstrating how clients can positively differentiate their cognitive schemas in the face of crisis situations, it aims to help them cope with crises.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Cognitive schemas
Traumatic crises • Developmental crises • Crisis counseling

Giriş

İnsanın doğduğu andan itibaren öğrenmenin başlamasıyla bilgilerin kodlandığı dinamik yapılara şema adı verilmektedir. Şemalara kavram ve nesnelere kodlandığı gibi soyut düşünceler ve değer yargıları da yerleştirilmektedir. Kriz durumlarında bu şemalar, danışan için gerekli bilgiyi çağırarak durumun üstesinden gelinmesini sağlamaktadır. Örneğin, sınav şemasını öğrendiklerini denemek ve bir sonraki aşamaya geçmek için bir basamak olarak gören danışanlar olduğu gibi, bunu bir cezalandırma yöntemi ve mahrumiyet olarak düşünen danışanlar da bulunmaktadır. Bir bakımdan zihinsel haritalar olan bilişsel şemalarla, geçmiş ve bugün yorumlanarak gelecek, inanç ve değerlerle yeniden şekillendirilmektedir.

Danışanın sahip olduğu şemaya göre olayları yorumlaması farklılık göstermektedir. Kalıp ve önyargılar içeren şemalarını değiştirmeye dirençli olan kişilerin kriz durumlarında ruh sağlıklarının olumsuz etkilendiği görülmektedir. Yaşamın erken döneminden itibaren oluşan şemalar yaşanan kriz durumları karşısında işlevsiz ve yetersiz kalabilmektedir. Hayata farklı bir açıdan bakmayı kabul eden danışanların yeni bilgilere erişmek suretiyle bilişsel şemalarını genişlettikleri tespit edilmiştir (Arı, 2021: 1824). Gelişen bilişsel şemalarla danışanlar olaylara farklı yorumlar getirebilmekte ve kriz durumlarıyla başa çıkabilmektedir.

Maneviyat temelli kriz durumlarıyla başa çıkma alanında yapılan çalışmaların sayısındaki artışla birlikte uygulanabilecek yöntem ve metotların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmayla manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinde uygulanabilecek pratik yöntem ve metotlara katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu çerçevede bu makalenin konusu danışanların karşılaştığı kriz durumlarında sahip oldukları şemaları genişletmek suretiyle terapötik etkinin oluşturulması olarak belirlenmiştir. Literatür taraması (Gall vd., 1996) yoluyla derleme niteliğindeki bu çalışmanın amacı kriz durumlarında danışanların bilişsel şemalarını genişleterek oluşturulacak metotla terapötik etki sağlanmasıdır. Bu metot modern psikoloji, din psikolojisi ve İslam psikolojisi kuramlarını temel alarak yapılandırılmış yeni şemalarla mevcut bilişsel şemaların genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

a. Bilişsel Şemalar

Şema kavramı yapı, küme, taslak, çerçeve anlamına gelirken bilişsel kuram çerçevesinde bireyin kendisi ve çevresiyle kurduğu ilişkilerde işlevsel ya da işlevsel olmayan örgütlü bilişsel yapılar olarak tanımlan-

maktadır. Bu bilişsel örüntülerle bireyin çevresindeki uyarıcılar bazı koşullara göre düzenlenerek örgütlenmek suretiyle anlamlı bir bütün haline getirilmektedir. Şemalar, yaşantılarımızla oluşan ve değişmeye oldukça dirençli bir durumun veya sorunun ne olarak tanımlandığı, nasıl oluştuğu, nasıl devam edeceği ve değişip değişmeyeceğine dair zihinsel yapıyı ilgilendiren programlar olarak tanımlanmaktadır. Bireyin davranışlarını, duygularını, nasıl düşüneceğini ve ilişkilerini etkilemektedir (Arı, 2021: 1824).

Bartlett (1932) tarafından ilk defa 'schemata' olarak kullanılan şema terimi, kişinin dünyayı anlaması ve algılaması olarak ifade edilmektedir. Erikson (1950), gelişim evrelerinin görevlerinin başarılı bir şekilde yerine getirilmesiyle uyumlu bir şema (*adaptive schema*) oluştuğunu, gelişim evrelerinin başarısız sonuçlanmasının ise uyumsuz (hatalı) şemalara sebep olduğunu belirtmektedir (Anayurt, 2017). Piaget, şemaları bireylerin objeler veya soyut durumlarla ilgili gözlem ve yaşantı yoluyla öğrenilmiş kalıp, yargılar, inançlar ya da düşünceler olarak tanımlamaktadır (Wadsworth, 2015).

Arı (2016), şemaları bir işlem yapmak için hazırlanmış bilgisayar programına benzetmektedir. Matematik probleminin çözülmesi, bisiklete binmek, yemek yapmak davranışsal şemalara örnek olarak gösterilebilmektedir. Bununla beraber, şemalar dinamik ve değişkendir. Yeni deneyimler, yaşantılar ve bilgilerle var olan şemalar yeniden düzenlenerek örgütlenebilmektedir. Yeni öğrenmeyle gelen deneyim, mevcut olan uygun şemaya eklenerek gelişim sürdürülmektedir. İhtiyaç duyulduğunda yeni bilginin kullanılması sürecine özümleme (dengelenme) süreci denilmektedir. Davranışsal şemaların yanı sıra birey, düşünce biçimi, çevre ve olayları yorumlama şekli, hayata bakış açısı, yaklaşım tarzı gibi soyut durumlarla ilgili düşünsel şemalara da sahip olmaktadır.

Yaşamın erken dönemlerinde gelişen bilişsel şemalar, bireyin sosyal ilişkilerle ilgili bilişsel örüntülerinin temelini oluşturmaktadır (Beck, 2010: 39). Ancak bireydeki mevcut şemaların yaşamın ilerleyen dönemlerinde çevresiyle kurduğu ilişkide işlevsiz kalması durumunda psikolojik sorunlar oluşabilmektedir (Arı, 2021: 1825). Young ve diğerlerine göre (2001) uyumsuz şemalar kişilerin kendilerine ve ilişkilerine yönelik anıları, duyguları, bilişleri ve beden duyularını içermektedir. Erken çocukluk döneminde gelişen şemalar aile ortamı ve yakın çevre ilişkilerine göre şekillenmektedir. Bu şartlarda yararlı ve uyumlu olarak işlevsellik sağlamaktadır. Ancak yaşamın ilerleyen dönemlerinde katı ve değişime dirençli olduğu için çevre ve yaşam şartlarıyla işlevselliğini kaybetmektedir. Bunun sonucunda bu şemalar uyum bozucu olabilmektedir (Soygüt &

Demir, 2014: 109-115; Young vd., 2003).

Bowlby'nin (1969) bağlanma kuramına göre, erken dönemde bakım verenle oluşturulan ilişkiye göre gelecekteki ilişkiler şekillenmektedir. Bu şemaların uyumsuz olmasına, çocukluk döneminde kabul görme, güvende olma, bakım görme ihtiyaçlarının engellenmesi veya abartılmış derecede doyurulması neden olmaktadır (Young vd., 2003). Bireyin erken dönem şemalarının uyumluluğu nispetinde birey değişen çevre veya koşullara uyum sağlamaktadır. Schmidh vd. (1995) çocuğun bebeklikten itibaren ebeveyn veya ona bakım vereniyile kurduğu olumsuz ilişki sonucunda işlevsel olmayan şemalar oluşturabildiğini belirtmektedir. Erken çocukluk döneminde maruz kalınan olumsuz uyarıcılar ve yaşantılarla temellendirilmiş şemalar başlangıçta sorun teşkil etmese de ilerleyen dönemlerde benzer bir olumsuz yaşantı ile aktif hale gelmekte (Beck, 2010: 39) ancak bu yeni koşullarda işlevsel olmadığı için çeşitli sorunlara neden olmaktadır (Sağ, 2016; Young, 1990). Stres içeren durumlar, kişinin nasıl tepki vereceğini belirlemektedir. Mevcut şemaların bilgileri düzenlemek ve yeni karşılaşılan olayları anlamaya yardımcı olacak bakış açısı kazandırmak gibi işlevselliği de bulunmaktadır (Suzuki, 1987). Özet olarak mevcut bilişsel şemalar bazı durumlarda yeni tecrübelerin özümsemesini sağlayabilirken bazı durumlarda yeni gelişmelerin doğru şekilde kavranmasını engelleyebilmektedir.

Doğru oluşturulmuş bir bilişsel şemanın bireyin problemle karşılaşması durumunda bireye kestirme metot ve yollar sunması hedeflenmektedir. Örneğin bu dünyadan sonra başka bir hayatın olduğuna inanan kimse bir sorunla karşılaştığında inanmayan kimseye göre yaşadığı olayın üstesinden daha kolay gelecektir. McIntosh (1995) dini bilişsel bir şema olarak kabul ederek inançların bireyin dünyasında nasıl işlev gördüğünü açıklamıştır. Ona göre şemaların bilişsel işlemi hızlandırmak ve diğer şemalarla bütünleşmek suretiyle anlamlandırmayı (*assimilation*) kolaylaştırmak olmak üzere iki fonksiyonu bulunmaktadır. Kriz durumlarında bilişsel şema olarak dinî şemaların başa çıkma sürecini olumlu geçirmesini sağlayan etkili bir yöntem olduğu kaydedilmiştir.

Bireylerin dine veya Tanrı'ya ait kendine özgü şemaları bulunmaktadır (Paloutzian, 1996: 190). Kriz durumlarında bireyler yaşadıkları olayla ilgili anlam arayışına girmekte ve din, hayatın anlamına dair bakış açısıyla bireye katkıda bulunmaktadır (Pargament, 1997: 54; Pargament vd., 1992: 504-513). Bununla birlikte sorgulanmadan kabul edilmiş dinî şemaların travmatik olaylarla yeniden süzgeçten geçirildiği görülmektedir. Bu ve benzeri durumlarda manevi danışmanlık ve rehberlik Tanrı şeması, kader şeması, ahiret şeması gibi kavramların gözden geçirilerek

doğru bir şekilde oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin kader şeması doğru bir şekilde anlamlandırılmışsa birey karşılaştığı kriz durumunu daha sağduyulu ve iyimser karşılayabilmekte ve bütünsel ilişki içerisinde değerlendirebilmektedir (Ayten, 2018: 51-52). Şema oluşturma ve devam ettirme yetkinliği olmayan bireylerin dinî musiki, toplu ibadetler gibi destekleyici sosyal ve duygusal etkinliklerle kriz durumlarıyla başa çıkmalarının sağlandığı ortaya koyulmuştur (Koenig, 1995).

b. Travmatik Krizler

Kontrol edilemeyen, beklenmedik dışsal stres kaynakları veya durumlar tarafından yaşama dâhil olan olaylar travmatik (durumsal) krizler olarak tanımlanmaktadır. Bu olaylar sonrasında travma gelişebildiği için bu isimle adlandırılmaktadır. Bir yakının kaybı, vücut bütünlüğünün bozulması, doğal afetler bu tür krizlere örnek verilebilmektedir (James & Gilliland, 2012: 8). Lee ve Young (2001) travmatik krizlerin altı farklı olgudan oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar ölümcül hastalık veya kazalar, ani/beklenmedik şiddete maruz kalarak ölüm, ölüm tehlikesine maruz kalma ve yaralanma, uzun süreli hastalık, doğal afetler ve savaş durumu ile iş kazaları olarak sınıflandırılmaktadır. Tüm bu durumların kriz olarak değerlendirilmesi bireysel olarak değişkenlik göstermektedir (Baker & Doğan, 2016: 7). Bu makalede doğal felaketler, maddi kayıplar, hastalık-sakatlık, boşanma ve ölüm durumları travmatik krizler olarak incelenecektir.

b.a. Doğal Felaketler

Kriz durumlarıyla başa çıkmada danışan yaşadıklarını anlamlandırmak suretiyle sorunu çözüme ulaştırmaya çalışmakta ancak anlam veremediği durumlarda mevcut bilişsel şemalarıyla durumu değerlendirmektedir. Pargement'e (1998) göre bilişsel boyutta anlam verme çabasıyla doğal felaketler Allah'ın cezalandırması olarak yorumlanabilmektedir (1998: 710-724). Depremzedeler hakkında yapılan çalışmalarda bu teoriyi destekler nitelikte depremin kendilerine bir ceza olarak verildiği yönünde yanıtlar alınmıştır. Bu bilişsel şemanın nedeni ahlâki çöküş, dinî emirlere riayet etmeme ve dünyevileşme olarak gösterilmektedir (Kula, 2002: 234-255). Bu yorumlama sadece dinin oluşturduğu bilişsel şema olmayıp aile çocuk ilişkilerinde korku-ceza merkezli eğitimin olmasından da kaynaklanabilmektedir (Cüceloğlu, 1999: 144-145).

Bahsi geçen hususların Kur'an-ı Kerim'de cezalandırılmaya maruz kalan toplumların özellikleri olduğu görülmektedir. Dinî emir ve yasaklara itaat etmeme (Ankebut 29/14; Hûd 11/29) veya toplumsal yoz-

laşma (İbrahim 14/15; Şuarâ 26/136) nedeniyle bu durumla karşılaştıkları belirtilmiştir. Tabiat, varlık mertebelerinde en üst konumla olan insana göre şekil almaktadır. Tarihte cezalandırmaya maruz kalmış toplumlarda bu kanun görülmektedir. Tabiatın dengesi bozmanın yanında toplumun dengesinin de bozulmasının doğal felaketlere zemin hazırladığı söylenebilmektedir. Ahlâk ve toplumsal iyilik için çalışan toplumların çökmeyeceği (Ertuğrul, 2017), kendisini ve çevresini düzeltenleri iyiliklerin beklediği (Enbiya 21,105) bildirilmektedir. İyilik kavramına bir üst basamaktan bakıldığında ise var olanda iyilik olduğu, kötülüğün yokluk olduğu görülebilmektedir (İbn Sina, 2017: 110). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de (Bakara, 2/216; Nisa, 4/19) vâkî olan kötü olarak görünen olayların içerisinde dahi iyilik bulunduğu bildirilmektedir. Mutahhari (2014) yetenekleri kemale erişmesine sebep olan durumların kötülük olarak sayıldığını vurgulamaktadır (2014: 141). Kötülüklerin iyileri neden etkilediği incelendiğinde toplumun ortak bir yazgıya sahip olması görülmektedir. Toplumdaki kötülükleri engellemede herkesin sorumlu olduğu kabul edilmektedir.

Tanrı tasavvuru şeması olarak durum incelendiğinde cezalandırıcı Tanrı tasavvuru şemasına sahip danışanların doğal felaketleri cezalandırmanın bir sonucu olarak gördüğü bilinmektedir. Yaşanan kriz durumlarının Allah'ın zulmetmesiyle ilgili olmadığını gösteren ayette (Ali-imran 3/117) insanların kendilerine zulmettikleri belirtilmektedir. Tanrı tasavvurunda Cemâlî ve Celâli sıfatların bir bütün olarak kabul edildiği şemalar oluşturulduğunda bireyin yaşadığı kriz durumuyla daha iyi bir şekilde başa çıktığı kaydedilmiştir. Nitekim Allah'ın adalet anlamına gelen 'Adl' ismi, iyiye mükâfat kötüye ceza vermesi olarak anlaşılması yerine Allah'ın yaptığı fiil olarak tanımlanmaktadır. Danışan bu şemayla Celâli tecelliler olarak görülen olayların Cemâlî yönlerine ulaşabilecektir.

Her olay zaman çizgisinde kendisinden bir öncekine ve bir sonrakine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Örnek olarak yangının sonuçlarının halı onaran birisi ile olduğu kadar cerrah doktorla ilgili olduğu görülmektedir (Mutahhari, 2014: 121). Toplumdaki olumsuzlukların bireylere etkisini Hz. Muhammed (sav) gemideki bir kimsenin kendi oturduğu yeri delmesi için diğer yolcular 'nasıl olsa kendi oturduğu yeri deliyor' diyerek engellemezse kendilerinin de aynı sona mecbur kalacaklarını bildirmektedir (Nevevi, 2014: 431-432). Toplumda iyilerin davranışlarının sonuçlarından kötüler yararlandığı gibi kötülerin davranışlarının sonuçlarından iyiler de zarar görebilmektedir. Bu konuda Kur'an'ı Kerim bu konuda toplumda çıkan her olumsuz davranışın mutsuzluğun başlangıcı olduğunu, her kendini düzeltme, iyileştirme girişiminin de Allah ile ilişkisinin güzelleştirilmesi anlamına geldiğini bildirmektedir (Mutahhari,

2014: 125).

Medeniyetlerde olması beklenen erdemli davranışların yerini yalan, hırsızlık, zulüm ve toplum içerisindeki bireylerin duygusal ve bilişsel bozulmalar almaktadır. Bozulan çevre şartlarıyla mevcut bilişsel şemalar doğru çalışmayarak yanlış düşünce ve davranışları tetiklemektedir. Bir toplumun kalıcı olabilmesinin ön şartı olarak sabır, merhamet ve insanlığı iyileştirici çalışmaların yapılması şart konulmuştur. Doğal felaketler ve insan davranışları arasındaki ilişkide Elmalılı'ya göre insanların yaptığı her bir hatalı davranışın dağları oynatmasını beklememeli ancak davranışlarının hesabını vermeyeceğini düşünenlerin dağları yerinden oynatabilecek, fizik kanunlarının üzerine çıkabilecek irade ve idareye sahip Tanrı tasavvurunu kabul etmesi gerekmektedir. Meydana gelen olayların insan davranışlarıyla ilişkisinin hiç olmadığını kabul etmenin doğru olmadığı gibi tüm tabiat olaylarının bireylerin hataları nedeniyle gerçekleştiğini söylemek yanlış bir kabul olarak değerlendirilmektedir (Yazır, 2023).

Doğal felaketler bütünsel değerlendirildiğinde Tanrı'nın kudreti karşısında tutum ve davranışlarına ait şemaların yeniden oluşması kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir. Tıpkı fizik, kimya kanunları gibi din kanunları da kesinlik içermektedir. Depremde insanların hayatlarını kaybetmesi oradaki veya başka bir yerdeki insanların günahlarının eseri olmamakla birlikte bu olayı var eden Kudrete karşı insanın davranışlarına bir uyarı içermektedir. Bununla birlikte Tanrı'nın zulmetmediği insanların kendilerine zulmettiği hakikati de gözden kaçmamalıdır (Yazır, 2023: 166-167). Nevevî'ye göre kâinattaki olaylar sebep sonuç dairesinde var olmaktadır. Yağmurun oluşması gibi depremin oluşması da fay ve benzeri maddi sebeplere ihtiyaç duymaktadır. Bilinen fay hatları üzerine yapılan yerleşimler ise 'Deveni önce bağla daha sonra tevekkül et' (Tirmizi, Kıyamet; 60) ve "Allah, işini güzel yapanı sever" (Âli-İmrân, 3/148) doğrultusunda doğru anlaşılmamış kader şemasına sahip faaliyetler olduğu görülmektedir.

Tabiat Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın emirlerine karşı gelmediği için 'Müslim' (teslim olan) (Ali-İmrân, 3/83) olarak geçmektedir (Çelik, 2005). Tabiat kanunları 'Sünnetullah' olarak isimlendirilir ve değişkenlik göstermemektedir. Doğal felaketlerin tedbir alma, tabiat kanunlarına uyma vb. hususlarda bilişsel şemalarla değerlendirilmesi ve cezalandırıcı olarak algılanan şemalar yerine uyarıcı olarak algılanan şemaların oluşmasıyla sağlıklı bir dinî başa çıkma davranışı gerçekleşmiş olmaktadır (Kula, 2002: 234-255). İnsanın başına gelen musibetlerin kendi yaptığı davranışların sonucunda olduğu bildirilmektedir (Şûrâ 42/30). Kur'an-ı

Kerim’de başa gelen felaketlere karşı olumsuz davranışta bulunmayan danışanların, bu olaylar aracılığıyla ruhsal gelişim yaşayacakları ve tekâmüle ulaşacakları bildirilmektedir (Yıldız, 2020: 65-97).

Doğal felaketlerde Tanrı tasavvurunun karşıtların uyumu (*coincidentia oppositorum*) olarak kabul etmek, diğer bir ifadeyle Celâl ve Cemâl yönlerini birlikte düşünmek önem arz etmektedir. Tanrı’nın ‘Nur’u algılanamayacak kadar güçlüdür ve algılanabilmek için maddi varlıklarla kırılması gerekmektedir. Bu ‘Nur’un bilinebilmesi için birbiriyle çelişen biçim ve renkler içinde göstermesi gerekmektedir (Schimmel, 2001: 212). Tanrı tasavvuru şemasını bu şekilde oluşturan danışan Tanrı’nın gazabının da rahmetinin bir tecellisi olduğunu fark edebilecektir. Yaşanılan kriz durumlarının zahmet ve ceza olmadığı aksine danışanların manevi gelişimleri için gerekli olduğunu kavrayabilecektir. Bu durum acı bir ilacın hastayı iyileştirmesine benzetilebilmektedir. Olayların dış görünüşlerinin ardındaki güzellikleri görebilmenin önemini şu mısralar ifade etmektedir.

“Nice düşmanlıklar dostluktu, Nice yıkımlar, yenilemeydi
Çünkü Allah, rahmetini gazabında, gazabını da rahmetinde gizler.
Yaratılmış her şey, bu iki yüzü sergiler:

Kasırga Ad kavmine öldürücü bir afet kesildiği halde Süleyman’a karşı bir hamala döndü.” (Schimmel, 2001: 213).

b.b. Maddi Kayıplar

Günümüzde bireyselleşme ve tüketim kültürünün artmasıyla maddi kayıplar ekonomik gelişmelerin paralelinde kriz olarak değerlendirilebilmektedir. İhtiyaç halinde olan kimseler için ‘figâru’z-zahr’ kelimesinden gelen fakir kelimesi kullanılmakta ve omurgası kırılan (Kasapoğlu, 2014) anlamına gelmektedir (Fâtır, 35/15). Fakir kelimesi Kur’an-ı Kerim’de ihtiyaç duyduğu şeylere sahip olmayanlar için kullanılırken (Bakara, 2/273), Allah’a karşı fakir olma haline de vurgu yapılmaktadır. Allah’a karşı fakir olma yaşamda tüm varlığa rağmen O’na olan muhtaçlığın farkında olma hali olarak tanımlanmaktadır. Hz. Muhammed (sav) bu konuda ‘Allah’ım beni sana olan fakirliğimle zengin kıl’ şeklinde dua ederek, danışanların maddi boyutla ilgili şemasının olması gerektiği seviyeye bir örnek göstermektedir (İsfehânî, 2010: 383).

Allah tasavvurları kadar danışanların bu tasavvurları ne kadar taşıdığı yani ilahî ahlâkla ne kadar ahlâklandığı da önem arz etmektedir. Fenâ-bekâ teorisi olarak isimlendirilen bu teoriye göre danışan ne ölçüde Allah’ın isim ve sıfatlarını yansıtırsa o ölçüde Tanrı’yı tanımaktadır. Yani diğer bir deyişle insanın halife olarak tanıtılması sebebiyle Tanrı’yı temsil ettiği ifade edilebilir. Örnek olarak insan sahip olduğu maddi imkânları

kabul edip rıza gösterdikçe Tanrı'nın rızık veren sıfatıyla ahlâklanmış ve bu anlama gelen 'Rezzak' ismini yansıtmış olmaktadır (Kartal, 2009: 96). Tanrı'nın isim ve sıfatlarına mahal olmak o ismin gereği gibi davranmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak insanın Tanrı'nın Zât'ı ile aynı olmayacağı hususunun unutulmaması gerekmektedir. Aksi durumda Karun kompleksi olarak adlandırılan durum ortaya çıkabilmektedir. Maddi kayıplar kadar varlık sahibi olmak da imtihan sebebi olabilmektedir. Her iki durumun da geçici olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de doğruluktan uzaklaşan toplumların yoksulluk ve darlık ile sınanacağı bildirilirken gerekli iyileşmeyi sağlamayan toplumların tam tersi bolluk içerisinde bir hayata kavuşturularak oyalandırıldığı bildirilmektedir (A'râf, 7/94).

Günümüzün maddi kazanç ile ilgili şemaları incelendiğinde rızık, nasip, helal kazanç kavramları yerine kolay, çok ve hızlı kazanç düşüncelerinden oluştuğu görülmektedir. İslam düşüncesinde rızık herkese ilahî bir takdir ile dağıtmıştır. Danışan rızık konusunun bir plan dâhilinde gerçekleştiğini düşündüğünde maddi boyuttaki kayıpların kazanç taraflarını fark edebilir. Cezalandırıcı Tanrı tasavvuruna sahip bireylerde bu kayıplar yapıp ettiklerinin karşılığı olarak değerlendirilebilmektedir. Merhametli Tanrı tasavvuruna sahip bireyler kayıpların yükseliş için bir basamak olacağını, Rızık veren Tanrı tasavvuruyla bu dünyada başıboş bırakılmayacağını bilişsel olarak kavrayabilir. Çalıştıklarının karşılığını vereceğini vaat eden bir Tanrı tasavvuru (Necm 53/39) danışanların gündelik işlerin planını yapmasına katkı sağlayabilir.

İslam kazanç boyutuna farklı bir düşünce yaklaşımı getirerek maddi kazanç şemasına örnek göstermektedir. Hz. Muhammed (sav) O'na yöneltilen kazancın yetmemesi sorusuna yetmeme sebebi olarak fazla kazancın helal kazanç olmamasını göstermiş, kişinin hak ettiği kadar kazanmasıyla geçim sıkıntısı yaşanmayacağı cevabını vermiştir (Çiloğlu, 2012). İlahî ahlâk ile ahlâklanmak isimlerin tecelligâhı olmak olduğu gibi, ismin zıddını insanın taşıması anlamına da gelmektedir. Bu şekilde fakirliği idrak eden danışan 'Gani' yani zengin olan Tanrı tasavvurunu içselleştirebilir. Kolaylık ve bollukla elde edilenler zamanla şurada uyuma ve kalpte boşluk hissi oluşturabilmekte ve irade gücünü kullanmaya engel olmaktadır. Dolayısıyla kalp konfor alanından çıktıkça, varlık olarak kabul ettiklerinden uzaklaştıkça ruh yükselmekte ve öze yaklaşmaktadır (Guenon, 1999: 95).

Kültürlere göre de maddi boyutla ilgili şemalar farklılık göstermektedir. Doğu kültürü kadim bilgelik ve sonsuzluk inancına sahip ol-

ması nedeniyle maddî hâkimiyete ehemmiyet vermemektedir. Bu dünyanın bir gün biteceğine olan inançları nedeniyle Batı medeniyetinin haz odaklı yaşam beklentisinin yerini manevi değerler ve erdemler almıştır (Guenon, 1999: 123). Modern yaşam maddileşmenin sonucu olarak çözümlenmiş ve parçalanmış bilimsel şemalar ve günlük hayat şemaları oluşturmuştur. Maddenin çokluk ve bölünmeden oluşmuş olması nedeniyle maddeye yaklaştıkça bölünme ve zıtlıklar o ölçüde artmaktadır. Danışanın maddeden uzaklaşması sağlandıkça saf maneviyata yaklaşarak evrensel ilkelerin bilincine ulaşması sağlanabilir (Guenon, 1999: 68). Bu konuda mutasavvıflar maddeyi Tanrı ile aralarında bir perde olarak görerek ondan uzaklaşmayı dilemişlerdir (Schimmel, 2001: 176). İslam filozofu Razi ihtiyaç fazlası olana alışıkça ondan elde edilen hazın azaldığını, aynı zamanda elde ettikten sonra kaybetmekten korkmak ve korumak için gayret göstermeye çalışmanın da yeni sıkıntılar olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (Razi, 2018: 128).

Fowler'a göre ekonomik belirsizliklerin ve krizlerin olduğu dönemlerde danışanlar güven aracı, değerlilik ve aidiyet duygusu amacıyla inançlara ve manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerine yönelmektedir. Bu şekilde içinde mevcut şemalar gelişerek yeni bir şekil almaktadır (Ok, 2007: 221). Danışanların varlık şemaları açısından maddi kayıplar değerlendirildiğinde varlık kavramının dünyadakilerle sınırlı olduğu görülmektedir. Mevlânâ (2012)'ya göre Tanrı var olanı yokluk olarak gizlerken yok olanı var ve gösterişli göstermiştir (2012: 314). Mevlana (2012) beş duyuyla algılanan varlık âleminin bir rüyadan ibaret olduğunu, Tanrı'nın bir yansıması olarak varlığa geldiğini söylemiştir (2012: 95). Bu çerçevede danışanların maddi anlamdaki kazanç ve kayıplarının bir rüya içerisindeki kadar ehemmiyeti olduğuna dair oluşturacakları şemayla kriz durumu olarak değerlendirdikleri durumlarla başa çıkmasına katkı sağlanabilir. Nitekim 'İnsanlar uykudadır ölünce uyanacaklardır' (Gazali, 2023: 23) hadis- şerifi bu konudaki yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

b.c. Hastalık ve Sakatlık

Manevi danışmanlık ve rehberlikte sağlık ile Tanrı tasavvuru şeması arasındaki ilişkiye dair pek çok çalışma yapılmıştır (Bradshaw vd., 2008; Krause vd. 2015; Mahdi vd., 2015). Bu araştırmalar neticesinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine katılan danışanların Merhametli Tanrı tasavvuru şeması oluşturduğu ve bu şemaya sahip insanların şükür duygusunun gelişerek umutlu ve sağlıklı olmalarına katkı sağladığı kaydedilmiştir. Yapılan araştırmalar insanların merhametli ve

güçlü Tanrı tasavvuru şemasına sahip olma eğilimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir (Barna, 2006; Stark, 2008). Bu şemaya sahip bireylerin şükran duygusuna ulaştığı ve bu duygunun ise sağlığı korumada ve hastalıklar başa çıkmada yardımcı olduğu bildirilmiştir (Jiang vd., 2016; Krause & Ellison, 2009; Lashani vd. 2012; Lundberg, 2010; McCullough vd., 2001; Rasmussen vd., 2009; Scioli vd., 1997; Snyder, 2002).

Watkins'e (2014) göre minnettar insanlar kriz durumlarıyla başa çıkmada daha başarılı olmaktadır. Danışanlar, kriz durumlarıyla başa çıkma becerilerini gördükçe geleceğe daha umutlu bakmaya başlayabilir. Danışan hissettiği şükran duygusuyla geçmişte Tanrı'nın yardım etmiş olduğunu kabul etmiş olmaktadır. Bu ise Tanrı'nın gelecekteki davranışları için bir yordayıcı oluşturmaktadır ve Tanrı'nın gelecekte onlara yardım etmeye devam edeceğine inançları sağlanmaktadır (Ouellette & Wood, 1998). Bu çerçevede merhametli Tanrı tasavvuru şeması ile sağlıklı olma arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Levin, 2001). Kur'an-ı Kerim'de Allah tanıtılırken geçmiş ve gelecekle ilgili merhametli, doğru yolu gösteren, hastalandığında şifa veren, hesap gününde bağışlayan özellikleri öne çıkarılarak merhametli Tanrı şeması oluşturulmaktadır (Şuara 26/80).

Aynı şekilde engellilere yönelik yapılan bir araştırmada Tanrı tasavvuru şemasını merhametli ve koruyan Tanrı olarak oluşturmanın danışanların engellik olgusuna bakışını ve tutumunu olumlu etkilediği görülmüştür (Yıldız & Ünal, 2017). Engellilere bakım verenlerin sahip olduğu şemalar 'Allah'ın mükâfatının olacağı, Allah rızasının kazanılacağı, kader ve imtihan olduğu, Allah'ın emaneti olduğu' gibi dinî ve manevî düşüncelerden oluştuğunda ise motivasyonlarının arttığı kaydedilmiştir (Karataş, 2011: 239).

Kanser hastalarıyla yapılan çalışmalarda danışan bilişsel şemasında Tanrı'yı ne kadar gerçek olarak algılıyorsa o kadar düşük anksiyete semptomları gösterdiği bulunmuştur. Buradaki dikkat çekilen nokta otomatik şemaların önemli olmasıdır. Bilinçli olarak düşünülerek ulaşılan şemadan ziyade otomatik meydana gelen şemalar sağlık konusunda daha etkili olduğu kaydedilmiştir (Bradshaw vd., 2010; Kirkpatrick & Shaver, 1992; Rowatt & Kirkpatrick, 2002). Tanrı'nın gerçek olarak algılanması güvenli bağlanma teorisini desteklemektedir (Bowlby, 1969). Yapısal düzey teorisine göre de psikolojik olarak uzak nesnelere soyut terimlerle yakın nesnelere ise somut terimlerle temsil edilmektedir (Trope & Liberman, 2010). Tanrı'yı yakın olarak algılamak O'nu somut kavramlarla ifade etmeyi gerektirecektir. Ancak burada somutlaştırırken tecsim veya pante-

izm düşünce sistemine dikkat edilmesi gerekmektedir. Yakın Tanrı tasavvuru ile içkin Tanrı tasavvuru şeması oluşturmak faydalı olabilir. Burada İslam düşüncesinin önerdiği 'şah damarından yakın' düşüncesi doğrultusunda yakınlık tasavvur edilebilir.

Hastalık, sakatlık gibi durumlar mutlak kötülük olarak düşünülmemektedir. Var olan herşey de iyilik vardır, mutlak kötülük yokluktur (Arabi, 2017: 70-78). Bu doğrultuda danışan hastalıkla ilgili mevcut şemalarını yenileyerek bu kriz durumunun getireceği gelişim fırsatlarını fark edebilecektir. Hastalık ile ilgili bir diğer yanlış bilişsel şemayı ise tek biçimcilik anlayışının tezahürü olan herkesin tam ve sağlıklı olması gerektiği düşüncesi oluşturmaktadır (Guenon, 2004: 122). Bireysel farklılıkların kabul edildiği ve kişisel gelişim araçlarının çeşitliği sağlandığında toplumsal gelişmeyi sağlayacak şemalar da güncellenebilir.

b.d. Boşanma

Günümüzde ekonomik sosyal yaşamdaki değişimler, kişisel beklentilerin artması, kadının iş hayatına katılması, sosyal açıdan boşanmanın kabul görmesi vb. nedenlerle aile yapısıyla birlikte boşanmalara ait bilişsel şemalar da değişmiştir. Boşanma durumu sonrasında yetişkinler ve çocuklar açısından olumsuz durumlar oluşabilmektedir (Amato, 2000; Amato & Keith, 1991). Boşanma ile oluşan yeni şemalar çocukların yetişkinlik yaşamını etkilemekte ve ilerleyen zamanlarda zayıf psikolojik uyum ve evlilik sorunlarına neden olabilmektedir. Ancak sağlıklı bilişsel şemalar oluşturan ailelerin boşanma sonrasında yaşama uyum sağlamada ve mutlu olma konusunda başarılı oldukları kaydedilmiştir (Amato, 1994).

Türkiye'de Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2011)'nin yaptığı bir araştırmaya göre evliliğe dair olumsuz şemaları olan yetişkinlerin ve çocukların boşanmayı bir kriz durumu olarak algılamadığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla danışanların boşanmayı her zaman kriz durumu şemasıyla değerlendirmede kaydedilmiştir (Gladding, 2012). Ancak boşanma, yeni şemaların oluşmasını gerektiren bir dönem olarak nitelendirilebilmektedir. Boşanmanın olumsuz etkilerinin yasal boşanmadan önce başladığı bilinmektedir. Evliliği sürdürmeye dair kaygı oluşturan şemalar danışanın başarısızlık duygusunu arttırmaktadır. Bu süreçten uzun süre etkilenmek mümkün olduğu gibi güçlenerek çıkmak da sık rastlanan bir durumdur.

Yaşam olaylarının stres seviyelerinin değerlendirildiği bir çalışmada en çok kriz olarak değerlendirilen durumun eşin ölümünden sonra

boşanma olduğu kaydedilmiştir (Holmes & Rahe, 1967). Bu nedenle boşanmada manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri önem arz etmektedir (Eksi, 2001: 14). Dinî düşüncelerden kaynaklı yanlış oluşturulmuş şemaların boşanma sürecinde manevi stresi daha da arttırdığı vurgulanmaktadır (Krumrei vd., 2011). Danışanın boşanma sürecinde oluşturduğu şemalar Tanrı ile ilişkisinin bozulmasına sebebiyet verebilmektedir. Çünkü bu süreçte danışanın hissettiği sevgi ve güvenin eksilmesi Tanrı'ya olan bağlılığın da eksilmesine neden olabilmektedir (Blomquist, 1986). Danışanların olumlu manevî şemalarının bulunması durumunda boşanma süreci ile başa çıkma sağlanırken olumsuz şemalara sahip danışanların psikolojik sorunlarla karşılaştığı görülmektedir (Emery, 2013: 1055; Nathanson, 1995: 175). Boşanma sonrasında da olumlu manevi şemaları sürdüren danışanların inançlarında artış görülürken depresyon düzeylerinde azalma kaydedilmiştir (Webb, 2008).

Bu bilgiler ışığında danışanların boşanma sürecinde yaşadıkları kabul ederek boşanma süreci sonrası ortaya çıkan durumların olumlu yanlarını görmeye çalışmaları Tanrı tasavvuru şeması, din algısı şeması ve ruh sağlığı açısından önemli kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalar dinî inanç şemalarını sağlıklı oluşturmuş bireylerde boşanma oranlarının daha az gerçekleştiğini göstermektedir. Doğru oluşturulmuş dinî şemaların eşler arasındaki ve ebeveyn çocuk arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı kurulmasını sağladığı dolayısıyla düzenli bir aile ve toplumun oluşturulmasına katkı sağladığı söylenebilmektedir (Murken & Schowalter, 2003).

Boşanmaya dair yanlış oluşturulan şemaların başında bu durumun Tanrı'nın cezalandırması olarak görülmesi veya aksine boşanma üzerinde Tanrı'nın hiçbir etkisinin olmadığı gelmektedir. Bunlara ek olarak toplumda var olan şemalarla çatışan danışan Tanrı'ya karşı olumsuz bir tasavvur geliştirebilmektedir (Krumrei vd., 2011). Çocuk açısından boşanma durumunda iki boyut söz konusu olmaktadır. Bunlardan biri anne-babasına ulaşabilmek ile ilgili olurken bir diğeri ekonomik faktörler oluşturmaktadır. Burada güvenli aile şemasının ve maddi destekle ilgili konuların yeniden oluşturulması gerekmektedir (Hopper, 2001; Öngider, 2013).

Danışanların manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti kapsamında boşanma sürecinde aşamalı bir yöntem izlemesi tavsiye edilmektedir. İlk aşamasında boşanmadan vazgeçirecek şartların sağlanması beklenmektedir. Bu sürenin ailede sevgi ve şefkat şemalarını yeniden oluşturması sağlanabilir. Yine de karar değişmemişse bu süre yeni duruma ruhsal açıdan hazırlık sağlamak suretiyle bir geçiş oluşturmaktadır. Boşanma sonrasında danışandan beklenen iyilik ilkesine uygun düşünce ve

davranışlarda bulunmasıdır. Kur'an-ı Kerim boşanan eşlerin birbirlerine karşı yeni şemalar oluşturarak maddi ve manevi desteği sürdürmeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Kasapoğlu, 2005).

Bu süreçteki öfke, korku ve yaralanma duygularını yenmek için dinî pratiklerle meşgul olmak, suçluluk duygusunu azaltarak bütünlük hissini yeniden kazanmak hedeflenebilir. Manevi arınma ve yalıtılmışlık hissinden uzaklaşmak için Aşkın güce bağlanma olumlu dinî başa çıkma yöntemlerindedir. Boşanma sonrasında meydana gelen öfke, korku, yaralanma duygularını Topçu (2013: 128) manevi arınma olarak tarif ederek, Tanrı'yla bütünlük hissini kazanılmasına basamak olduğunu belirtmektedir. Danışan bu kırılmayla Tanrı tasavvuru şemasını Aşkın güç olarak inşa edebilmektedir. Mutasavvıflara göre en çok yıkık kalplere sahip olanlar Aşkın Tanrı tasavvuruna ulaşabilmektedir (Schimmel, 2001: 206).

b.e. Ölüm

Arapça 'dehr' kelimesiyle ifade edilen ölüm Arap kültüründe bir varlık olarak kabul edilmiştir (Casiye 45/24). Bu düşünce şemasına göre insanın hayatının sonuna gelmesi dehrin etkisinde gerçekleşmektedir. İslam düşüncesi açısından ölüm bir son olarak kabul edilmemektedir. Ölüm durumunu tanımlama ölüm olgusu ve sonrasında meydana gelen olaylardan kaynaklanmaktadır. Ölüm sonrası hayat şemasına sahip olanların bu süreci daha iyi anlamlandırabildiği ve başa çıktığı görülmektedir (Izutsu, 2012: 102-108). Heidegger 'Herkes kendi ölümünü ölür' diyerek ölümün öznel boyutuna dikkat çekmektedir. Kişiden kişiye değişen bir durum olması nedeniyle ölümün tanımını yapmak zorlaşmaktadır (Göka, 2010: 19). Ancak ölüm da hayat kadar anlamlıdır (Egemen, 1963: 34).

Modern psikoloji ölümün anlam şemasına dair kuramlar ortaya atmıştır. Freud'a göre hayatta kalmak için her an ölüme hazırlıklı olmak gerekmektedir (2023). Ölümü saplantılı olarak düşünmek ise ruh sağlığı için olumsuz bir durum oluşturabilmektedir (Göka, 2010: 41). Ölümünden sonra hayat düşüncesi Yalom'a göre benlikte amaçlılık duygusu oluşturarak hayatın anlamını arttırmaktadır (Yalom, 2008: 44).

Varlık şemasında Guenon'un da belirttiği gibi var olmak için görülebilen ve dokunulabilen olma beklentisi bulunmaktadır. Hatta bu düşünce dünya sonrasındaki hayata taşınılarak zaman, mekân ve cismânîlikle (*corporeite*) düşünülmektedir (Guenon, 1999: 127). Varlığın amacı hayatın zevkleri odaklı yaşamak olması yerine ruhun gelişimi için bir imkân olarak şematize edilirse ölüm sonrası Tanrı'yla buluşmaya bir

hazırlık yapılmış olabilir. Bu buluşma için ölümle beden perdesinin kalkması ve ruhun hazır olması gerekmektedir (Guenon, 1999: 25). Ölümle birlikte ruh, bedeni terk ederek enerjinin ikinci aşaması olan psişik enerjiye geçmektedir (Kübler-Ross, 1994: 89).

İslam filozoflarından Kindî'ye göre ölüm yaşamın tamamlayıcısıdır (2016: 95). Farabî'ye göre en büyük mutluluk tekâmülünü gerçekleştirmiş nefsin ölümsüzlüğe kavuşmasıdır (Kaya, 2002: 90-95). İbn Miskeveyh ölümü ruhun aletlerini kullanmayı bırakması olarak nitelendirmiştir. Ruh bedenden ayrılınca kendine has olan hayatını sürdürmeye devam etmektedir. Bu süreçte ruh, tabiatın kirlerinden ve zorluklarından arınmış, tam mutluluğa ulaşmıştır (1983: 186-187). İbn Sînâ'ya (1959) göre ölümle birlikte insan tamamlanmaktadır. Gazalî'ye göre ise ölümle birlikte varlıkların perdesi kalkmakta ve ruh gerçek dünyaya uyanmaktadır (2015: 10). Mevlana'ya (2017) göre ölümle ruh gerçek kaynağına dönmekte ve asıl mutluluğa bu şekilde ulaşmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de her nefsin ölümü tadacağı (Enbiya 21/34), insanların ilk ölümden sonra başka bir ölüm tatmayacağı (Saffat 37/59) ve ölümün tatmakla ifade edilen, lezzet içeren deneyim olduğu bildirilmektedir. İnsanın varoluşsal görevi olan ruhsal gelişim ölümle birlikte sona ermemekte sonraki yaşamda da devam etmektedir. Ölüm duygusu aynı zamanda yaşamda danışanı aktif tutacak bilinçlilik düzeyini sağlamaktadır.

Ölüm sonrası yaşamla ilgili oluşturulmuş cezalandırma şemaları bireylerde kaygı ve korku oluştururken, ölüm sonrası yaşama dair oluşturulmuş mükâfat ve başarı şemaları kaygı ve umutsuzluğu azaltmaktadır. Ölümü düşünme ve ölüm rabitaları gibi meditatif uygulamaların kişilerin ölüm kaygısını azalttığı kaydedilmiştir (Yıldız, 2006: 47). Hz. Muhammed'in (sav) "Ölmeden önce ölüünüz" tavsiyesi (el-Acluni, 2019: 29) de bu doğrultuda danışanların yaşam kalitesini arttıracak mahiyettedir. Ölümden sonraki hayata dair oluşturulmuş şemalarda sonsuzluk algısı olumsuz duygular oluşturabilmektedir. Schumacher'e göre varlık düzeyi yükseldikçe zaman algısı, geçmiş ve gelecek zamandan oluşan algıdan çıkılarak ebedi şimdije ulaşmaktadır (2018: 50-51). Bu düşünceyle sonsuzluk kavramının getirdiği kaygıdan uzaklaşılabilir.

Yapılan araştırmalara göre ölüm sonrası yaşam şemasını sağlıklı oluşturmuş danışanlar ölüm korkusundan uzaklaştığı gibi kaybettiği yakınının yokluğa gitmediğini düşünerek rahatlamaktadır (Hökeleki, 2008: 154). Ebeveyn kaybı yaşamış kız öğrencilerle yapılan bir çalışmada Tanrı tasavvuru şemasını yakın, koruyan, gözeten ve rahatlatıcı Tanrı olarak

oluşturan danışanlarda sığınma ve yardım kaynağı olduğunu kaydetmiştir. Araştırmaya katılan kız öğrenciler ebeveyn kaybını ceza olarak görmediği için mevcut şemalarla kriz durumunun üzerinden gelebilmiştir (Göcen & Genç, 2019: 313-349). Ölümden sonraki yaşamda adalet şemasına sahip olanların yaşam boyunca uğradıkları haksızlıkların hesabının sorulacağı inancıyla teskin oldukları bildirilmektedir (Baynal, 2018).

c. Gelişimsel Krizler

İç ve dış nedenli değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan gelişimsel krizler, yaşamda meydana gelen yoğun ve hızlı değişimlerin olduğu evreler olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte uyum ve dengenin yeniden kazanılmasına kadar geçen süre kriz olarak değerlendirilebilmektedir (Palabıyıkoglu, 1996). Gelişimsel krizler kuramının temelini Erikson'un sekiz aşamalı psikososyal gelişim süreci oluşturmaktadır. Her biri çözülmesi gereken bir çatışmayı barındıran aşamalar Erikson'a (1950) göre gelişimin normal bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ancak bu aşamaların sağlıklı bir biçimde geçirilemediği zamanlarda gelişimin bir parçası olan bu durum soruna dönüşebilmektedir. Bu makalede danışanın yaşamlarında dönüm noktaları olan evlenme, çocuk sahibi olma ve emeklilik dönemleri gelişimsel kriz durumları olarak incelenecektir.

c.a. Evlenme

Yaşamda değişimin hızlı ve yoğun olarak yaşandığı kriz durumlarının başında evlilik gelmektedir. Değişen günlük rutinlerin dışında danışanların inanç tutumları da değişebilmektedir. Fowler inancı kişi, kurum, olaylar ve ilişkilerle etkileşimli dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla inanca dair danışanın sahip olduğu şemalar evlilikle birlikte gözden geçirilerek yeni duruma uygun olmayanlar değiştirilmekte veya yeni bir bakış açısıyla değerlendirilerek yeniden oluşturulmaktadır (1981: 178).

Evliliği oluşturan düşünce yapısı danışanların Tanrı tasavvuru şemaları etkileyebildiği gibi, Tanrı tasavvuru şemalarının evlilik şemasını da belirlediği görülebilmektedir. Örnek olarak Tanrı tasavvuru şeması merhametli olan danışanların evlilik ilişkilerinde bu şemaya uygun davranışlar gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde cezalandırıcı Tanrı tasavvuru şemasına sahip olan bireylerin eşleriyle kurduğu ilişkinin temelinde cezalandırıcı öğelerden oluşan şemaların var olduğu görülmektedir. Danışanların sahip olduğu anima ve animus şemaları da evliliği etkileyen unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Jung, 2009a: 191). Kadının sahip olduğu animusu kriz durumlarında doğru kullanabilmesiyle girişkenlik, cesaret, objektiflik ve ruhsal bilgelik gibi özellikleri artacaktır.

Bu özellikler ise savaş yılları gibi zor zamanlarda toplum için oldukça önemli kazanımlar sağlamaktadır. Ancak kadının bu şemalarını gündelik yaşamda kullanması eşin animusuyla karşılıklı uyarıma neden olarak duygusal düzey seviyesini düşürmektedir. Kadının sahip olduğu animus şemasının kendi 'kutsal' değerlerini sorgulayabilecek nesnellığe ulaşması durumunda gerçek cesaret, ruh derinliği ve içselleştirmeyi sağlayabilir (Jung, 2009b: 194-195).

Allah ve din ile ilgili şemalarında çelişki olan danışanların evliliklerinde kendilerini mutsuz hissettikleri kaydedilmiştir (Almas, 2010). Kernberg (2005) evlilik şemalarının gelişmesinde üç düzeyden bahsetmektedir. Bunlar; cinsel, nesnel-ilişkisel ve ego ideal düzeyleri olarak adlandırılmaktadır. Ego idealinin olgun yönlerinin sevilen ötekine yansıtılmasıyla içsel değer sistemi somutlaştırılmaktadır. Bu şekilde ideal ötekine dönüştürülen değerlerle aşkınlık deneyiminin bir parçası yaşanmış olmaktadır. Burada zihinde Tanrı'ya duyulan özlem dışsal gerçeklik tarafından karşılanmaya çalışılmaktadır. Aşkla, gerçek özlem olan aşkınlık giderilmeye çalışılmaktadır. Mevlana'ya göre de Tanrı'nın Aşkınlığını gerçek anlamda anmanın yolu aşktan geçmektedir (2017: 110).

c.b. Çocuk Sahibi Olma

Çocuk sahibi olmak sevginin cisimleşmiş hali olarak tanımlanmaktadır (Lacan, 2014: 4). Günümüzde çocuk sahibi olma şemaları rasyonalizm düşüncesi altında oluşturulmaktadır. Ebeveynlerin sahip olduğu şemalar gelecek planları, alınması gereken tedbirler ve uygulanan kurallar açısından geçmiş yıllara göre büyük farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla hediye olarak düşünülen bu durum krize dönüşebilmektedir. Hâl-buki Kur'an'ı Kerim'de çocukların bir imtihan sebebi (Tegâbün 14/18) olabileceği bildirilerek anne-babaların bu doğrultuda şemalar oluşturmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Çocuklarını kendi hâkimiyetinde kalmasını sağlamak isteyen anne-babaların zamanla pasif deist bir tutum sergiledikleri görülmektedir (Yıldız, 2021: 237-266). Anne-babaların sahip olması gereken bilişsel şemaya şu dizelerle örnek verilebilir;

Çocuklarınız sizin çocuklarınız değil,
Onlar kendi yolunu izleyen Hayat'ın oğulları ve kızları.
Sizin aracılığınızla geldiler ama sizden gelmediler
Ve sizinle birlikte olsalar da sizin değiller (Cibran, 2019: 19).

Bu düşünce şemasına ulaşmış anne-baba çocuğuyla sağlıklı bir bağ oluşturmak suretiyle onunla dünyadan sonraki yaşama doğru bir yolculuk yaptığını düşünerek kriz durumlarını aşabilecektir. Bu şekilde çocu-

ğün sadece bu dünyada değil sonsuz bir yaşamda var olduğunu hatırlayabilir.

Anne-babanın sahip olması gereken en önemli şema örnek bir ahlâk temsil etmesi gerektiğidir (Cibran, 2019: 19). Ailenin dinî ve ahlâkî değerlerinin tüketildiği günümüzde (Fowler & Nipkow & Schweitzer, 1992: 11-12) bireysel dindarlıkla kurumsal dindarlık arasında farklar oluşmaktadır. Kültürlerde oluşan ve sürdürülen anlam zeminin parçalanması nedeniyle kurumsal dinlerin dışında inançlı olma eğilimi artmıştır. Anlam arayışı ve ortak değerler arayışı unutmama, umursamama, kaçma ve bireysellik olarak ortaya çıkmaktadır (Fowler vd.,1992: 51). Bunun dışında enerji, reiki gibi spirüel diğer konulara artan ilgi dikkat çekmektedir. Bu gibi durumlar karşısında anne-babanın en temel görevi erken çocukluk döneminde ahlâk şeması için doğru örnek olmak olduğu söylenebilir.

Anne-babanın çocukta dikkat etmesi gereken bir diğer şema Allah tasavvuru şemasıdır. Bu şemanın sağlıklı oluşması için çocuğa Allah'ı anlatırken cezalandırıcı ve korkulması gereken değil, sevgi ve saygı duyulması gereken bir güç olarak anlatılması önem arz etmektedir. Kişilik gelişimi kuramına göre çocukta Allah tasavvuru'nun ilk oluştuğu ilişki aneyle olan ilişkisidir (Winnicott, 1965: 83-93). Çocuğun ihtiyaçları karşılandıkça kişiliği içsel ve dışsal ayrık yapıları birleştirmek suretiyle gelişmektedir. Bu ihtiyaçların başında kucaklanma davranışı gelmektedir. Erken dönemde karşılanmayan kucaklanma davranışı bireysel dönemde bilgiler, ilişkiler ve anılar arasında boşluk duygusu ve sebebi bilinemeyen kaygılar olarak hissedilmektedir (Winnicott, 1965: 15-25). Bu boşluk duygusu aşırı yeme, aşırı konuşma, aşırı çalışma ya da bağımlılıklarla doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu boşluk duygusu aynı zamanda cezalandırıcı Tanrı tasavvuru şemasının da nedenini oluşturmaktadır. Çünkü cezalandırıcı Tanrı tasavvuru şemasının otoritesiyle bu boşluk duygusu doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu kucaklamanın rahatsız edici şekilde olması ise cilt ve solunum problemlerine sebep olabilmektedir (Kısa, 2013: 215).

Annenin eşduyum yeteneğiyle bebeğin ihtiyacını fark ettiği dönemin bitmesiyle bebek yaşamın zorluklarıyla baş başa kalmaktadır. Dış dünya bilincinin oluşmaya başlamasıyla çocukta öznel Tanrı tasavvuru gelişmektedir. Kendisini kucaklayan anne şeması burada Tanrı tasavvuruna yansıtılarak gelişme sağlanmaktadır. Danışan, çocukluk döneminde oluşan zor zamanlarında yardımına koşan ve koruyan Tanrı tasavvuruyla yaşamdaki güçlüklerde başarılı olabilmektedir. Aynalama olarak gerçekleşen bu süreçte bebek kendisini annenin gözünden sevilen bir varlık

olarak görmektedir. Bebek, kusurlu bir aynalama tecrübesi yaşarsa mahrumiyete ve savunma duygusuna geçebilmektedir. Bu dönemin sonunda iyi oluşmuş anne şemaları Tanrı'ya yansıtılarak ilk Tanrı tasavvuru şemaları oluşturulmaktadır (Kısa, 2013: 217).

Dış dünyayla etkileşimi sonrasında güç ihtiyacı için baba şeması model olarak Tanrı tasavvuru şemasına aktarılmaktadır (Kısa, 2013: 212-215). Zihinsel yetinin gelişmesiyle Tanrı şahıs ya da varlık olarak şematize edilmek yerine her yerde bulunan güç olarak tasavvur edilmeye başlanacaktır. Çocuğun nesne sürekliliği kuramıyla yani görüntüden kaybolan nesnenin yok olmadığı var olmaya devam ettiği bilinci yetişkin dönemde ölüm sonrası yaşamı anlamlandırmanın temelini oluşturacaktır (Elkind, 1970: 35-42).

Bu çerçevede çocuğun anne-baba ile oluşturduğu bağların Tanrı tasavvuru şemasının temelini oluşturduğu söylenebilmektedir. Yapılan araştırmalar güvenli bağlanan bireylerin Tanrı'yla güvenli şemalar oluşturduğunu, kaygılı bağlanan bireylerin yaşanan güçlüklerde Tanrı'yı sorguladıklarını, saplantılı bağlanan bireylerin olumsuzluklar karşısında kendilerini suçladıklarını, kaçınmalı bağlanma gösteren bireylerin ise Tanrı'ya karşı kayıtsız kaldıklarını göstermektedir (Kirkpatrick, 2006). Fairbairn (1954) travmatik anne-baba davranışlarının süper egoda içselleşerek süper egonun katılaşmasına neden olduğunu bildirmektedir. Oluşan katı süperego, danışanın cezalandırıcı Tanrı Tasavvuru şemasına sahip olmasına neden olmaktadır. Bunun aksine güvenli ve mutlu bir anne-baba deneyimi dünyayla bir olma deneyimini yaşatarak Aşkın Tanrı tasavvuru şemasının temelini oluşturabilmektedir (Kernberg, 2005). Sonuç olarak yetişkinlik döneminde olumlu Tanrı tasavvuru şemasının gelişmesi için anne-babanın çocuk ile kurduğu bağların güvenli olması gerektiği söylenebilir.

c.c. Emeklilik

Sosyal var oluş, aile, maddi hedeflerle ilgilenerek dışsal gerçekliğe giriş olarak yaşamın birinci dönemi geçirilirken, yaşamın ikinci döneminde yaşamın amacı ve anlamıyla ilgili spiritüel ve felsefi sorularla içsel gerçekliğe giriş yapılmaktadır. Bu dönemde danışan psişesinde bastırıldığı yönleri sorgulayarak anlam arayışı içerisine girmektedir. Bu kriz durumu bireyin yetersizlik ve boşluk duygusu hissetmesiyle başlamaktadır. Ancak bu durum bilinç ve bilinçaltı arasındaki bağlantıyı kurarak yaşamında yeni bir anlam bulması suretiyle aşılabilecektir. Bunu gerçekleştirirken psişedeki kişisel bölümlerin kollektif bilince bağlayan yönleri keşfedildiğinde başarı gerçekleşecektir. Çünkü her danışanın bu dünyada kendine özgü bir yolu, hedefi ve varoluş amacı bulunmaktadır. Günümüzdeki

mesleklerin danışanın dışında kendisiyle bir bağı yokmuş olarak algılanması bu boşluğu oluşturan temel etken olarak görülmektedir. Hâlbuki danışanların varoluşu gereği üstlendiği görevi yerine getirmesi durumunda bu mesleğin onu yormayacağını aksine onu iyileştireceğini söylemek mümkündür (Guenon, 2004: 82).

Jung'a göre yaşamın ikinci döneminde bireyleşme devam ederken ölümün yaklaştığı düşüncesiyle bütünleşmeye yönelik davranışlar gösterilmektedir. Bu süreç güneşin dünyayı aydınlattıktan sonra ışınlarını geri çekerek kendisini aydınlatmasına benzetilmektedir (Kısa, 2004: 71). Bilinçaltının bilince asimilasyonu bireyleşme tamamlanmaktadır. Kaybettiklerini kazanmak suretiyle danışan bütünleşmeye ulaşmakta ve kendini gerçekleştirilmektedir (Maslow, 1943). İslam düşüncesinde de kişinin kendini gerçekleştirmesi tekâmül etmesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak İslam filozoflarına göre kendini gerçekleştirme süreci bu dünyadan sonra da devam edebilmektedir (Arabi, 2016).

Erikson'a (1966) göre danışan bu dönem şemalarını mahremiyet ve yaratıcılık temelinde oluşturması gerekmektedir. İzolasyon ve durgunlaşma düşüncesinde oluşturulmuş şemalar ruh sağlığına olumsuz etki etmektedir. Aynı şekilde danışanın geçmiş günler için hayıflanmak yerine o günleri her haliyle kabul ederek gelecek yılları üretken ve memnuniyet odaklı şemalarla düzenlemesi bu kriz durumunun üstesinden gelmesine yardımcı olabilir.

İslam düşüncesinde manevî gelişimin sonu bulunmamaktadır (Bursevi, 2018: 270). Kur'an-ı Kerim'de hakikat bilgisinin tükenmeyeceği bildirilmektedir (Keyf 18/109). Başka bir ayette de bir işi bitirdikten sonra başka bir işe koyulmanın (İnşirâh 94/7) önemi vurgulanmaktadır. Meşguliyet terapisi olarak yeni bir şema oluşturulduğunda emekliliğin kriz durumu olarak düşünülmesi yerine günlük koşturma içerisinde fırsat bulunamayan faaliyetler için özel ayrılmış bir zaman dilimi olarak planlanması fayda sağlayabilir.

S o n u ç

Yaşamda karşılaşılan durumlar bazen travmatik olduğu için kriz olarak değerlendirilebildiği gibi bazen de gelişimsel bir dönem olmasına rağmen kriz olarak algılanabilmektedir. Bunun temel nedeni danışanın yaşanan durumla ilgili mevcut bilişsel şemasının durumu aşmak için yeterli olmaması olarak görülmektedir. Erken dönemde oluşan bilişsel şemaların potansiyellerini anne veya bakıcıyla oluşan ilişkinin temellendiği bilinmekle birlikte bireyleşme ve bütünleşmeye geçebilmek için bilişsel şemaların genişletilmesi gerektiği söylenebilmektedir.

Yaşanılan kriz durumlarında mevcut Tanrı, kader şemaları sorgulanmakta ve yeni anlamlar yüklenmektedir. Bu şekilde gelecekteki olaylar daha katlanılabilir ve kontrol edilebilir hale getirilebilmektedir. Yaşanan olumsuzlukların yanındaki olumlu yönlerin farkına varmak ve yaşanan durumun tesadüfen değil bir plan dâhilinde yaşandığını düşünmek danışana kriz durumuyla mücadelede olumlu katkı sağlamaktadır (Yaparel, 1994: 275-299).

Bu makalede oluşturulan şemalarla danışanın 'bu olayın üstesinden gelebilecek potansiyele sahip olduğum için bu olayı yaşadım', 'Benim gelişimimi sağladı', 'Tanrı'nın bütünde var olan planı benim iyiliğim içindir' şeklinde düşünmesini sağlamak hedeflenmektedir. Bu düşüncelerle yaşanan olayı yeniden yorumlayabilmesi ve açıklaması suretiyle terapötik bir etki oluşturmak istenmektedir. Örnek olarak yaşanan hastalık durumunda cezalandırıcı Tanrı şemasına sahip olan bireyin bu hastalığı yaptıklarının cezası olarak algılandığı (Çağlan, 2019: 157) görülmektedir. Literatürdeki çalışmalarda danışanın Tanrı şemasını merhametli ve adil Tanrı olacak şekilde genişletildiğinde hastalık durumuyla başa çıkamada olumlu sonuçlar kaydedilmiştir (Levin, 2001).

Manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinde danışanın zihinsel şemalarını genişletmeden önce mevcut şemalarını doğru tespit etmek önem arz etmektedir. Danışanın bu genişletme sürecine uyum sağlayabilmesi için kademeli olarak düşüncelerin ilerletilmesi ve gerekli zamanın verilmesi dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Danışana davranışsal ödevler verilmesi suretiyle yeni oluşan şemaların uygulamaya dönüştürülerek bilişsel gelişiminin kalıcılığı ve sürekliliği sağlanabilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında bu metot uygulanırken danışmanın bu yöntem için istekli olması beklenmektedir. Sonraki araştırmalarda bu yöntemin bilişsel manevi danışmanlık ve rehberlik metotlarına bir kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Almas, G. (2010). *Evlilikte uyum ve inanç gelişimi arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Amato, P. R. (1994). Life-span adjustment of children to their parents' divorce. *The Future of Children*, 4(1), 143-164.

Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287.

Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110(1), 26-46.

Arabi, M. İ. (2016). *Fususul-bikem* (çev. E. Demirli). Kabalıcı Yayınları.

Arabi, M. İ. (2017). *Fütubat-ı mekkîyye* (çev. E. Demirli). Litera Yayıncılık.

Arı, F. A. (2021). Bilişsel şemalar ve bağlanma. *Neveşbir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1823-1834.

Arı, R. (2016). *Eğitim psikolojisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

ASAGEM. (2011). *Tek ebeveynli aileler*. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ayten, A. (2018). *Manevi danışmanlık ve rehberlik* Cilt: 1. Dem Yayınları.

Barna, G. (2006). *State of the church report 2006*. The Barna Group.

Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.

Baynal, F. (2018). Boşanma sonrası başa çıkmada dini ve manevi etkilerin incelenmesi. *Bilimname*, 35, 253-282.

Beck, A. T. (2010). Cognitive-behavioral strategies in crisis intervention. In F. M. Dattilio & A. Freeman (Eds.), *The Guilford Press*.

Blomquist, J. M. (1986). Exploring spiritual dimensions: Toward a hermeneutic of divorce. *Pastoral Psychology*, 34(3), 161-172.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Vol. 1: Attachment*. Basic Books.

Bradshaw, M., Ellison, C. G., & Flannelly, K. J. (2008). Prayer, God imagery, and symptoms of psychopathology. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47(4), 644-659.

Bradshaw, M., Ellison, C. G., & Marcum, J. P. (2010). Attachment to God, images of God, and psychological distress in a nationwide sample of Presbyterians. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20(2), 130-147.

Bursevi, A. V. (2018). *Abdullah Velîyyuddîn Bursevi Menakıb-ı Eşrefzade: Eşrefoğlu Rumi'nin menkıbeleri*. Büyüyenay Yayınları.

Celalettin Rumi, M. (2012). *Divan-ı kebir*. Süre Yayınevi.

Celalettin Rumi, M. (2017). *Mesnevi: C. I* (çev. A. Karaismailoğlu). Akçağ Yayınları.

Chapman, L. K., & Steger, M. F. (2010). Race and religion: Differential prediction of anxiety symptoms by religious coping in African American and European American young adults. *Depression and Anxiety*, 27(3), 316-322.

Cıbran, H. (2019). *Ermîş* (çev. E. Turan). İndigo Kitap.

Cüceloğlu, D. (1999). *Savaşçz*. Remzi Kitabevi.

Çağlan, K. (2019). *Psikolojik hastalıkların yanlış yorumlanması ve inanç eksikliği olarak damgalanması sürecinde manevi destek ihtiyacı* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Çelik, A. (2005). Birey ve toplumun ıslahi açısından Kur'an kıssaları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 54-87.

Çiloğlu, H. S. (2012). *Ahmed Amiş Efendi*. Şahsi Yayın.

Egemen, B. Z. (1963). Ölüm üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI, 34.

Ekşi, H. (2001). *Başaçıkma, dini başaçıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elkind, D. (1970). The origins of religion in the child. *Review of Religious & Search*, 12, 35-42.

Emery, R. (2013). *Cultural sociology of divorce: An encyclopedia* (Vols. 1-3).

Erdur Baker, Ö., & Doğan, T. (2016). Kriz danışmanlığı: Müdahaleler ve beceriler. In Erdur Baker, Ö., & Doğan, T. (Eds.), *Kriz danışmanlığı*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. Norton.

Erikson, E. H. (1966). Eight ages of man. *International Journal of Psychiatry*, 2(3), 281-300.

Ertuğrul, R. (2017). Kur'an'da helâk olan kavimlerde suç-ceza uyumu -I. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 165-192.

Fairbairn, W. R. (1954). *An object relations tradition*. Routledge.

Fowler, J. W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. HarperRow.

Fowler, J. W., Nipkow, K. E., & Schweitzer, F. (1992). The vocation of faith development theory. In *Stages of faith and religious development: Implications for church* (pp. 19-36). SCM-Canterbury Press.

Freud, S. (2023). *Savaş ve ölüm üzerine çağdaş düşünceler* (çev. S. Emrem). Can Yayınları.

Gazali, İ. (2015). *Hakikat arayışı: El-münkezz mine'd-dalal* (çev. A. Tek). Emin Yayınları.

Gazali, İ. (2015). *İhya-u Ulumi'd-Din* (çev. M. A. Müftüoğlu). Çelik Yayınevi.

Gladding, S. T. (2012). *Aile terapisi tarihi, kuram ve uygulamaları* (çev. İ. Keklik & İ. Yıldırım). Pdrem Yayınları.

Göcen, G., & Genç, M. (2019). Ebeveyn kaybı yaşamış bireylerde otobiyografik bellek, Allah tasavvuru ve dini başa çıkma. *Bilimname*, 40, 313-349.

Göka, E. (2010). *Ölme; ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. Timaş Yayınları.

Guenon, R. (1999). *Modern dünyanın bunalımı* (çev. M. Kanık). Verka Yayınları.

Guenon, R. (2004). *Niceliğin egemenliği ve çağın alametleri* (çev. M. Kanık). İz Yayıncılık.

Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213-218.

Hopper, J. (2001). The symbolic origins of conflict in divorce. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 430-445.

Hökekleli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. Dem Yayınları.

Izutsu, T. (2012). *Kur'an'da Tanrı ve insan* (çev. M. K. Atalar). Pınar Yayınları.

İbn Miskeveyh. (1983). *Ablakı olgunlaştırma* (çev. A. Şener & İ. Kayaoğlu). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İbn Sina. (1959). *Fi'l hanf mine'l mevt, Ölüm korkusundan kurtuluş risalesi* (çev. M. H. Tura). Orhan Mete ve Ortağı Kollektif Şirketi.

İbn Sina. (2017). *Kitabu'ş-Şifa Metafizik* (çev. E. Demirli & Ö. Türker). Litera Yayıncılık.

İsfehânî, R. (2010). *El-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Ma'rife.

James, R. K., & Gilliland, B. E. (2012). *Crisis intervention strategies*. Brooks Cole.

Jiang, F., Yue, X., Lu, S., Yu, G., & Zhu, F. (2016). How belief in a just world benefits mental health: The effects of optimism and gratitude. *Social Indicators Research*, 126(1), 411-423.

Jung, C. G. (2009a). *Anılar, düşler, düşünceler*. Can Yayınları.

Jung, C. G. (2009b). *İnsan ve sembolleri* (çev. A. N. Babaoğlu). Okuyan Us.

Karataş, Z. (2011). *Evde bakım hizmeti sunan aile bireyi bakıcıların moral ve manevi değerlerinin başa çıkamadaki etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kartal, A. (2009). *İlahi isimler teorisi: Allah insan ilişkisi*. Hayy Kitap.

Kasapoğlu, A. (2005). Kur'an'da terapötik boşanma. *Bilimname*, 9, 75-87.

Kasapoğlu, A. (2014). Kur'an'da bir dinî tecrübe olarak Allah'tan yardım dileme ve O'na muhtaçlık: "İstiâne", "istiğâse" ve "fakr İlâ'llâh". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 81-127.

Kaya, O. (2002). *Ölüm kitabı*. Ark Kitapları.

Kendler, K. S., Liu, X.-Q., Gardner, C. O., McCullough, M. E., Larson, D., & Prescott, C. A. (2003). Dimensions of religiosity and their relationship to lifetime psychiatric and substance use disorders. *The American Journal of Psychiatry*, 160(3), 496-503.

Kernberg, O. F. (2005). Dini tecrübe üzerine psikanalitik perspektifler (çev. A. Ulvi Mehmedoğlu). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46(1).

Kısa, C. (2004). *Carl Gustav Jung'da din ve bireyselleşme süreci* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kısa, C. (2013). Nesne ilişkileri kuramı ve Tanrı tasavvuru (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Kindi. (2016). *Üzüntüden kurtulma yolları* (çev. M. Çağrıçı). Diyanet Vakfı Yayınları.

Kirkpatrick, L. A. (2006). Precipitous: Attachment, evolution, and the psychology of religion. *Archive for the Psychology of Religion*, 28, 3-47.

Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1992). An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(3), 266-275.

Koenig, H. G. (1995). Religion as cognitive schema. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5(1), 31-37.

Krause, N., & Ellison, C. G. (2009). Social environment of the church and feelings of gratitude toward God. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1(3), 191-205.

Krause, N., Emmons, R. A., & Ironson, G. (2015). Benevolent images of God, gratitude, and physical health status. *Journal of Religion and Health*, 54, 1503-1519.

Krumrei, E. J., Mahoney, A., & Pargament, K. I. (2011). Spiritual stress and coping model of divorce: A longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 25(6), 973-985.

Kula, M. N. (2002). Deprem ve dini başa çıkma. *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 1(1), 234-255.

Kübler-Ross, E. (1994). *Ölüm yeni bir doğuştur* (çev. A. Aslan). Ruh ve Madde Yayınları.

Lacan, J. (2014). *Baba'nın adları* (çev. M. Erşen). Monokl Yayınları.

Lashani, Z., Shaeiri, M. R., Asghari-Moghadam, M. A., & Golzari, M. (2012). Effect of gratitude strategies on positive affectivity, happiness and optimism. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 18(2), 157-166.

Lee, D., & Young, K. (2001). Post-traumatic stress disorder: Diagnostic issues and epidemiology in adult survivors of traumatic events. *International Review of Psychiatry*, 13(3), 150-158.

Levin, J. (2001). God, love, and health: Findings from a clinical study. *Review of Religious Research*, 42(3), 277-293.

Lundberg, C. D. (2010). *Unifying truths of the world's religions: Practical principles for living and loving in peace*. Heavenlight Press.

Mahdi Eskandari, Bahman Bahmani, Fariba Hassani, & Ali Asgari. (2015). Effectiveness of cognitive-existential group therapy on mental health and images of God in parents of children with cancer. *Biannual Journal of Clinical Psychology & Personality*, 2(12), 3-14.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.

McCullough, M. E., Emmons, R. A., Kilpatrick, S. D., & Larson, D. B. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*, 127(2), 249-266.

McIntosh, D. N. (1995). Religion-as-schema with implications for the relation between religion and coping. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5(1), 1-16.

Murken, S., & Schowalter, M. (2003). *Religion und psychische gesundheit-empirische zusammenhänge komplexer konstrukte*. Einführung in die Religionspsychologie. Paderborn.

Mutahhari, Ş. M. (2014). *Adl-i İlahi* (çev. H. Hatemi). Kevser Yayınları.

Nathanson, I. G. (1995). Divorce and women's spirituality. *Journal of Divorce & Remarriage*, 22(3-4), 179-188.

Ok, Ü. (2007). *İnanç psikolojisi*. Birleşik Dağıtım Kitabevi.

Ouellette, J. A., & Wood, W. (1998). Habit and intention in everyday life: The multiple processes by which past behavior predicts future behavior. *Psychological Bulletin*, 124(1), 54-74.

Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2).

Palabıyıkoğlu, R. (1996). Durumsal krizler, kriz ve krize müdahale. A.Ü. *Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi*.

Paloutzian, R. F. (1996). *Invitation to the psychology of religion*. Allyn & Bacon, Inc.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.

Pargament, K. I., Olsen, H., Reilly, B., Falgout, K., Ensing, D. S., & Van Haitsma, K. (1992). God help me: II. The relationship of religious orientations to religious coping with negative life events. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31(4), 504-513.

Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724.

Rasmussen, H. N., Scheier, M. F., & Greenhouse, J. B. (2009). Optimism and physical health: A meta-analytic review. *Annals of Behavioral Medicine: A Publication of the Society of Behavioral Medicine*, 37(3), 239-256.

- Razi, E. B. (2018). *Et-Tıbbu'r-ruhani*. İz Yayıncılık.
- Rowatt, W., & Kirkpatrick, L. (2002). Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, 637-651.
- Sağ, B. (2016). *Erken dönem uyumsuz şemalar ve pozitif algının, psikolojik dayanıklılık, depresyon ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schimmel, A. (2001). *İslam'ın mistik boyutları* (çev. E. Kocabıyık). Kabalıcı Yayınları.
- Schmidt, N., Joiner, T., Young, J., & Telch, M. (1995). The schema questionnaire: Investigation of psychometric properties and the hierarchical structure of a measure of maladaptive schemas. *Cognitive Therapy and Research*, 19, 295-321.
- Schumacher, E. F. (2018). *Aklı karışıklar için kılavuz* (çev. M. Özel). Küre Yayınları.
- Scioli, A., Chamberlin, C. M., Samor, C. M., Lapointe, A. B., Campbell, T. L., MacLeod, A. R., & McLendon, J. (1997). A prospective study of hope, optimism, and health. *Psychological Reports*, 81(3 Pt 1), 723-733.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Soygüt, G., & Demir, E. Y. (2014). Şema terapisi ile izlenen bir olgu bağlamında panik bozukluğu ile şemalar arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 3(2).
- Stark, R. (2008). *What Americans really believe*. Baylor University Press.
- Suzuki, K. (1987). *Schema theory: A basis for domain information design*. USA: A symposium conducted at the Annual Meeting of the Association for Educational Communications and Technology.
- Topçu, N. (2013). *Var olmak*. Dergâh Yayınları.
- Trope, Y., & Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. *Psychological Review*, 117, 440-463.
- Wadsworth, B. J. (2015). *Piaget'nin duyuşsal ve bilişsel gelişim kuramı*. Z. Selçuk (Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Watkins, P. C. (2014). *Gratitude and the good life: Toward a psychology of appreciation*. Springer Netherlands.
- Webb, A. P. (2008). *A religious coping model of divorce adjustment* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The University of Texas.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment*. International Universities Press.
- Yalom, I. D. (2008). *Güneşe bakmak ölümlü yüzleşmek* (çev. Z. İyi-doğan Babayiğit). Kabalıcı Yayınevi.

Yaparel, R. (1994). Depresyon ve dini inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 275-299.

Yazır, E. H. (2023). *Hak dini Kur'an dili: C. IV*. Azim Dağıtım.

Yıldız, İ. (2021). Kur'an çerçevesinde farklı dine mensup ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin sınırları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 21(1), 237-266.

Yıldız, M. (2006). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Yıldız, M., & Ünal, V. (2017). Tanrı tasavvuru ile engelliliğe yönelik tutumlar arasındaki ilişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 8-21.

Young, J. E. (1990). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Professional Resource Exchange.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 39-76
Issue: 9 • June 2024 • 39-76

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisinde İnfak ve İsar Deneyimi

The Experience of Almsgiving/Infaq and Self-
Sacrifice/Isar in Nafs Psychology from the Perspective of
Spiritual Counseling and Care

Tuba Nur İskeçlier

Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: 513820220000@ogrenci.ogu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8378-284X
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: 513820220000@ogrenci.ogu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8378-284X
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1442360>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 24 Şubat 2024 • 24 February 2024
Kabul Tarihi • Accepted 03 Mayıs 2024 • 03 May 2024

Ö z e t

Sekülerleşmenin de etkisiyle karşılaşılan problemleri kutsaldan uzak, salt rasyonel ve pozitivist bir bakış açısıyla değerlendiren modern toplumlarda, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri giderek daha geniş bir uygulama alanına sahip olmaktadır. Bu hizmetler, Türkiye’de de kurumsal bir hizmet formu olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. İslam teolojisi temelli Türkiye’deki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin daha sistematik bir şekilde sunulabilmesi için uzmanlık eğitimi almış manevi danışmanların bu alandaki teorik ve pratik çalışmalara odaklanmalarına gereksinim bulunmaktadır. Ayrıca, Türk toplumunda manevi danışmanlık ve rehberlik araştırmalarından üretilen akademik ürünler ilgili literatürün oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu makalenin amacı, manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisindeki infak ve isar kavramlarına yönelik teorik bir çerçeve çizmenin yanı sıra infak ve isar deneyimlerinin terapötik analizini yapmaktır. Makalede, yerli bir ekol olarak öne çıkan nefis psikolojisindeki infak ve isar deneyimlerinin bireyler üzerindeki terapötik etkilerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Aynı zamanda, bu makaleyle Türk manevi danışmanlık ve rehberlik literatüründeki sınırlı sayıdaki çalışmalara teorik bir katkının yanı sıra, ileride gerçekleştirilecek konuya ilişkin uygulamalı araştırmalar için de bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır. Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisindeki infak ve isar deneyimlerine yönelik örnek çalışmaların da yer aldığı bu makalede, terapötik bir değer taşıyan infak ve isar deneyimlerinin birey üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Makalede sonuç olarak; (i) Türk manevi danışmanlık ve rehberlik ekolü olarak nefis psikolojisinde önerilen infak ve isar deneyimlerinin birey için psikososyal yönden terapötik etkilerinin olduğu; (ii) sözü edilen bu terapötik etkilerin ise ‘(a) bencillikten kurtulma, (b) anlam arayışı süreçlerine olumlu katkı sağlama; (c) mutsuzlukla başa çıkma, (d) kaygı ve depresyon düzeyini azaltma, (e) empatik eğilim düzeyini artırma, (f) öfori duygusunu artırma, (g) manevi doyum ve huzuru sağlama, (h) toplumsal destek ve bağları güçlendirme’ gibi faktörlerle ilişkilendirildiği; (iii) ayrıca, infak ve isar deneyimleri ve uygulamalarının bireyin koşullarına, dindarlık düzeyine, duygu durumuna ve yardım edilenin özelliklerine bağlı olarak bazı değişkenlikler gösterdiği tespit edilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Nefis psikolojisi • İnfak
İsar • Nefis psikoterapisi

A b s t r a c t

With the influence of secularization, contemporary societies, which evaluate problems from a purely rational and positivist perspective, increasingly find spiritual counseling and guidance services expanding into broader application areas. These services have also become prevalent in Turkey as a recognized institutional form. To enable a more systematic presentation of Islamic theology-based spiritual counseling and guidance services in Turkey, there is a need for trained spiritual counselors to focus on theoretical and practical studies in this field. Furthermore, academic outputs from research in spiritual counseling and guidance in Turkish society contribute to the formation of relevant literature. This article aims to outline a theoretical framework for the concepts of infaq and isar in nafs psychology from the perspective of spiritual counseling and guidance, as well as to conduct a therapeutic analysis of experiences related to infaq and isar. The article extensively details the therapeutic effects of infaq and isar experiences on individuals within nafs psychology, which has emerged as a native scholarly tradition. Additionally, this article aims to provide a theoretical contribution to the limited number of studies in Turkish spiritual counseling and guidance literature, while also serving as a resource for future applied research in the field. Featuring case studies on infaq and isar experiences within nafs psychology from the perspective of spiritual counseling and guidance, this article describes in detail the therapeutic value of these experiences on individuals. In conclusion, the article emphasizes: (i) the proposed infaq and isar experiences in nafs psychology, as advocated by the Turkish tradition of spiritual counseling and guidance, have psychosocially therapeutic effects on individuals; (ii) these therapeutic effects are associated with factors such as (a) overcoming selfishness, (b) positively contributing to processes of meaning-seeking, (c) coping with unhappiness, (d) reducing levels of anxiety and depression, (e) increasing empathetic tendencies, (f) enhancing feelings of euphoria, (g) providing spiritual satisfaction and peace, (h) strengthening social support and bonds; (iii) furthermore, it is noted that experiences and applications of infaq and isar exhibit variability based on individual circumstances, level of religiosity, emotional state, and the characteristics of those being assisted.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Nafs psychology • Infaq
Isar • Nafs psychotherapy

Giriş

Modern toplumlarda durdurulamaz bir ahlaki çöküşün yaşandığı, bireylerin düşünce ve yaşam tarzlarını kutsaldan sekülere doğru değiştirdikçe içsel sıkıntılar yaşadıkları ve bu sıkıntılarla hedonik bir tutumla başa çıkmaya çalıştıkları görülmektedir. Bireyler, olumsuz duygularından kaçmak için daha çok yemek, içmek, uyumak, diğerleri tarafından beğenilmek ve ilgi görmek/sevilmek istemektedir. Bunun yanı sıra, güzel görünmeye yönelik estetik kaygılar, aşırı cinsellik dürtüleri, alışveriş tutkusu, oyun ve sosyal medya gibi dijital ortamlarda fazla zaman harcama şeklinde meydana gelen *sabih olma* yönelimli bağımlılıkların esiri olan bireyler, manevi birtakım ruhsal huzursuzluklara ve rahatsızlıklara sürüklenmektedir.

Yukarıda betimlenen bu kutsaldan uzak seküler durumun ortaya çıkardığı sorunlara yönelik farkındalık kazandırma ve çözüm arayışına girişme eğilimi gözlemlenen bireyler, danışmanlık süreçlerinde sorunları sadece bedensel ve zihinsel boyutlarıyla ele alan ve bu çerçevede rehabilitasyon yöntemleri geliştiren psikolog ve psikiyatristlerden bazen istenilen terapötik yararı görememektedirler. Bu durum, uygulanan yöntemlerin etkinliği konusunda sorun yaşayan danışanlara kalıcı ve tatmin edici bir çözüm sunulamadığını düşündürmektedir.

Din psikoloğu Atak'a (2021) göre, özellikle manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yerli bir ekol olan nefis psikolojisi perspektifinden bakıldığında, geleneksel ve seküler psikoterapilerin danışanda kalıcı bir etki bırakamamasının temel nedeni, psikoloji tarihindeki ilk dönemlerden itibaren ideal insan tasarımıdaki eksikliklere dayanmaktadır. Sigmund Freud'un öncülük ettiği psikanalizden başlayarak, tüm psikoterapi ekollerinin bireyi pozitivist bir pencereden bir *makina* gibi gördüğü ve onu tamir etme çabasında olduğu; ancak bireyin *nefs, kalp ve ruh* bileşenlerini anlamada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, uygulanan terapötik tekniklerin danışanları tam anlamıyla özgür hissetmelerine yönelik *baş odaklı* bir perspektifte şekillendiği, aşkın ve kutsalı kapsayan içkin bağlantıyı göz ardı ettiği ve geçici yöntemlerle *nefs-i emmare* boyutunda sıkışıp kalan danışanların iç dünyalarını daha da daralttığına altı çizilmiştir. Nefs psikolojisi ekolünün kurucusu Merter'e göre, bu türden terapötik yaklaşımlar, *sürdürülebilir* olmadıkları için danışanların kısa süre içinde yeniden eski ruhsal durumlarına geri dönmelerine neden olmaktadır (Atak, 2021: 240). Nefs psikolojisine göre, bu tür bir yaklaşım, bireyin adeta bir alana sıkışıp kalarak ilerleyemediği ve yerinde saydığı patolojik bir durumu betimlemektedir. Ancak nefis, ontolojik olarak sürekli yükselmek ve ileriye giderek *cama*

ulaşmak ister. Bu başaramadığında ise bireyde psikopatolojik bir tablo ortaya çıkar ve bulunduğu nefis düzeyinde zorlanmaya devam eder. Dolayısıyla, nefsin içinde bulunduğu durumdan kurtulma yolu yeniden düşünülmelidir (Merter, 2014: 148).

İslam peygamberi Hz. Muhammed’in (sav) “Siz, iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız” (Müslim, 1995: 467; Tirmizi, 1996: 516) hadisinde ifade edildiği üzere sevgi, cennet gibi bir yaşamın kapısını aralayan temel bir yaşamsal ilkedir. Burada gerçek sevginin, *vermek olduğu* vurgulanarak, karşılıksız verme eyleminin gerçek sevgi duymanın bir göstergesi olduğu belirtilmektedir. İslam teolojisine göre, birey maddi ve manevi zenginlik olarak gördüğü varlıklarını, zamanını, yeteneklerini, bilgisini, emeğini, ilgisini ve şefkatini çevresindeki diğer canlılarla paylaşarak gerçek sevgiye, huzura ve mutluluğa ulaşabilir.

Sahip olmak değil de *olmak* üzerinden bakıldığında vermenin en üst düzeyi bireyin kendi isteğiyle sahip olduğu imkânları diğerleriyle paylaşma erdemine ulaşmasıdır. İşte bu bağlamda *infak* kavramı Allah yolunda karşılıksız vermek, harcamak ve iyilik yapmak anlamlarını içermekte ve sadaka, zekât ve salih amel/güzel davranış gibi pratikleri kapsamaktadır. Adı geçen kavramla birlikte kullanılan bir diğer terim olan *isar* ise cömertliğin en üst düzeyi olarak kabul edilir ve başkalarını kendi nefsinin önüne tercih etmek, onları kendinden üstün tutmak anlamına gelir. İslam teolojisi ve sufizmdeki bu iki olgu, bireyin içsel zorluklardan daha yüksek düzeylere yükselmesine yardımcı olan üstün davranışlar arasında önemli bir yer tutar. Zalim, acımasız ve bencil olan nefsi eğitmek ve kalp ile ruh gibi yönleri üstün kılmak için erdemli davranışlar sergilemek, bireyin buhranlı durumdan çıkması için önemlidir. İnfak ve isar davranışlarını yaşam ilkesi edinen birey, *kâmil olgun insan* olma bağlamında nefsin üst katlarına doğru ilerleme konusunda belirgin bir adım atmış olur.

Öte yandan, İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav) bir başka hadisinde, “...Şeytan sizi şaşkırtmak için damarlarınızdaki kan gibi etrafınızda dolaşmaktadır. Biz de: “Bu durum senin için de geçerli midir?” dedik. O (sav) da şöyle buyurdular: “Benim için de durum aynıdır fakat Allah beni o şeytanın şerrinden korudu ve yardım etti, şeytan bana boyun eğdi” (Tirmizi, 1996: 462; Ahmet b. Hanbel, 2001: 47) şeklinde bir cevap vermiştir. İslam peygamberi Hz. Muhammed’in (sav) bu hadiste *şeytan* olarak sözünü ettiği şey, insanın kendi *nefs*idir. Dolayısıyla, İslam peygamberi, nefsinin tezkiye ederek, Yunus’un ifadesiyle *canlar*

canına ulaşmış ve insanlık için yol gösterici bir önder olmuştur. Bu bağlamda, nefis psikolojisi, bireyin içsel sıkıntılarının ancak nefsi kötülük ve günahlardan arındırmak anlamına gelen nefsi *tezkiye* ederek azalabileceğini ve ardından oluşacak boşluğun, infak ve isar gibi erdemli davranışlarla doldurularak bireyin daha yüksek bir gelişim düzeyine çıkabileceğini ifade eder (Merter, 2014: 598). Nefis psikolojisinin öngördüğü *değişik bilinç halleri*, İslam teolojisi çerçevesinde infak ve isar deneyim ve uygulamalarıyla birleşerek, bireyin varlığının anlamını sorgulamasına ve farklı bilinç hallerini deneyimlemesine olanak tanır. Zekât ve sadaka gibi ibadetlerin, bu gelişimsel sürecin bir parçası olarak bireyin içsel gelişimine katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Yukarıda sözü edilen bu infak ve isar deneyim ve uygulamaları, hayatı daha anlamlı hale getirme amacını taşıyarak rutin bir yaşam pratiği haline dönüştürülür. Başka bir deyişle, Allah'ın istediği bir *kul* gibi yaşamak, yaşamdaki sonsuz huzur ve mutluluğun kapısını aralamak için kullanılacak bir anahtar olarak görülmektedir. Bu, bireyin İslam tasavvufu geleneğinde kök bulmuş olan *nefsi terbiye etme* prensiplerine dönmesiyle gerçekleşir (Merter, 2014: 556). Zira yüzyıllardır Sufizm öğretisinde *seyr-â süluk* yani manevi gelişim yolculuğu uygulamalarında, dervişler bu tür bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. İşte tam bu noktada, Türk manevi danışmanlık ve rehberlik ekolü olarak nefis psikolojisi ve yine Türk manevi danışmanlık ve rehberlik tekniği olarak nefis psikoterapisi, uygulamalarına infak ve isarla ilgili deneyimleri eklemiştir. Bununla da İslam teolojisine dayalı mistik öğretinin geleneksel pratiklerini modern psikoloji yaklaşımlarıyla birleştirerek giderek sekülerleşen bireylerin psikolojik iyi oluşlarına terapötik katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Nefis psikolojisinde önemli yeri olan infak ve isar deneyimleri bağlamında ortaya çıkan yardım etme davranışıyla, kendi mutluluğunu önemseyen, sadece kendi çıkarlarına odaklanan ve bu tutumuna rağmen huzursuzluk, kaygı, öfke ve depresyon içinde kaybolan birey, *ben* odaklı düşünce yapısını terk edip *biç* odaklı perspektifi benimsemeyi seçer. Böyle yapan bireyin içsel olumsuz duygularının yerini iyi ve huzurlu olma durumunun aldığı gözlemlenebilir. Psiko-sosyo-teolojik açıdan bakıldığında yardım etme davranışının, sadece yardım alan bireyleri değil, aynı zamanda yardım eden bireyleri ve dolayısıyla toplumu rahatlattığı hem bireyin hem de toplumun *psikolojik refahını* artırdığı gözlemlenmiştir (Atak, 2021: 205). Nefis psikolojisinin uygulamalı psikoterapi tekniği olan nefis psikoterapisi çerçevesinde infak ve isar deneyimleri, bireyde terapötik bir etki yaratmakla kalmaz, aynı zamanda *farklı bilinç hallerini* deneyimleme olanağı da tanır. Bireye yardımlaşma konusunda doğru bir

nefis muhasebesi yapabilmesi için rehberlik etmesi sebebiyle de manevi dönüşüm ve gelişim bağlamında önemli bir psiko-teolojik değere sahiptir (Merter, 2014: 551).

a. Nefs Psikolojisi

a.a. Tanımı

Modern dünyada teknolojik ilerlemeler sayesinde bilgiye ulaşma kolaylığı artmış olsa da bu gelişmelerle birlikte bireylerin daha mutlu ve huzurlu bir psikolojiye ve ruh haline ulaşması beklentisine rağmen, yapılan araştırmalar toplumdaki bireylerde kaygı ve depresyonun arttığını ve psikolojik iyi oluş durumlarının giderek daha da kötüleştiğini göstermektedir. Maddi olanakların artmasına rağmen, bireylerin yaşamlarındaki mutsuzluk ve huzursuzluk eğilimi artarak devam etmektedir. Klasik Batı psikolojisi, bu duruma çözüm bulmada çaresiz ve yetersiz kalmakta ve sekülerleşen sosyo-kültürel ortamda yaşanan bu *iş sıkıntısının* nedenini açıklayamamaktadır (Merter, 2014: 108).

Bireyin sınırlı bilgilerinden yola çıkarak insanı bir makine gibi gören davranışçı bilişsel ekol, bireyi karamsar ve yetersiz bir nesne olarak değerlendirmiştir. Adı geçen bu ekol, bireyin manevi yönüne karşı düşmanca bir tutum sergilemiştir. Bilişsel ekolle birleşmelerine rağmen, davranışçı bilişsel kökenli yeni yaklaşımların zaman zaman uzak doğu merkezli maneviyat geleneklerinin tekniklerini kullandıkları gözlenmektedir. Ancak buna rağmen, bireyin varoluşsal sorunlarına etkili çözümler üretemedikleri ve nefis psikolojisinin vurguladığı bireyin aşkın yönlerini içeren *üst-bilinçdışı* alanına yeterince ulaşamadıkları görülmektedir.

Psikanalitik ekolün kurucusu Freud'un dini, evrensel bir nevroz olarak gördüğü ve Batı psikolojisinin de maneviyatı çok uzun bir dönem birey için tehlikeli olarak değerlendirdiği, aynı zamanda rasyonel ve seküler bir anlayışın en uç noktasını temsil ettiği bilinmektedir. Freud'un *transpersonal psikolojinin* vurguladığı üst-bilinçdışı alanına ulaşma çabasında olmaması ve sadece bireyin alt-bilinçdışıyla ilgilenmesi, nefis psikolojisi açısından ele alındığında, ekolün kurucusu sufi psikiyatrist Merter'in, Freud'un düşüncelerini nefsin alt katları olarak nitelendirdiği ve *nefs-i emmare* boyutundan öteye geçemediği şeklinde ifade ettiği görülmektedir (Merter, 2014).

Aydınlanma döneminden bu yana modern psikoloji dinin yerini almak iddiasıyla çeşitli nedenlerle manevi alandan uzak durmuştur. Ancak, buna rağmen bireyler, maneviyat geleneklerine büyük ilgi göstermişlerdir. *Hümanist psikoloji*, din, felsefe ve psikolojiyi entegre

etmeye çalışarak bireyi anlamak için içsel yaşama odaklanmanın önemini savunmuştur. İç gözlem ve empatik anlayışı, bireyi incelemek için etkili yöntemler olarak görmüştür. Hümanist psikoloji, psikoloji ile din arasındaki boşluğu kapatmaya yönelik çabalar sarf etmiş, ancak varoluşsal bunalımı aşma konusunda yeterli olamamıştır.

Hümanistik ekolün çalışmalarıyla birlikte, maneviyatın bireyin bir parçası olarak kabul edildiği bir psikoloji literatürü oluşmaya başlamış, transpersonal (ben ötesi) psikoloji ekolü, her bireyin aşkın bir yönü olduğuna inanarak bu manevi yönü daha da somutlaştırmıştır. Ancak varoluşsal depresyonla tam anlamıyla başa çıkma konusunda yetersiz kalan bu ekol, manevi alan ve aşkınlıkla ilgili çalışmalarında sadece uzak doğu dinleriyle sınırlı kalarak bireyin içsel çözümlenmesi bakımından etkin bir anlayış ortaya koymada yetersiz kalmıştır. Transpersonal psikoloji ekolünün İslam teolojisi ve sufizmine dayalı yerel bir alt ekolü olarak da değerlendirilebilecek olan nefis psikolojisi, bu tıkanıklığı aşarak alanda giderek önemli teorik ve pratik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Atak, 2021: 22-25).

Nefis psikolojisi ekolü, Batının bilimsel yaklaşımı (transpersonal psikoloji) ile Doğunun hikmet yönüyle (İslami psikoloji) birleştirerek bireyin hem maddi hem de manevi yönünü ele alan bütüncül (holistik) bir insan tasarımı hedeflemektedir. Bu ekol, modern psikoloji tarihinde insanlığın binlerce yıllık maneviyat birikimini dikkate alan transpersonal psikolojiye yakındır. Dolayısıyla transpersonal yaklaşımla başlayan bu süreci, İslam teolojisi ve sufizmini temel alarak tamamen özgün ve kültürel özelliklere sahip yerli bir ekol ortaya koymaktadır (Merter, 2014: 116-117).

Nefis psikolojisini anlamak için öncelikle ekole de isim olan *nefs* kavramına odaklanmak gerekir. İngilizce’de *psyche* veya *soul* terimleriyle eşanlamlı kullanılan bu kavram, semantik olarak derin anlamlar içerir (Merter, 2014: 109). Arapçada *n-f-s* kökünden türeyen nefis kavramı, sözlükte “heves, can, ruh, heva, hayat, beden ve bedenden kaynaklanan dünyevi zevkler” gibi anlamları içermektedir (İsfehani vd., 2010: 62).

Nefis psikolojisine göre *nefs*, psişenin en acımasız ve düşmanca yanı olarak başlayıp en üst olgunluk düzeyine çıkabilecek potansiyele sahiptir. Dolayısıyla nefsin en alt düzeyi, zalim sıfatıyla tanımlanmakta, kökünü genellikle derin bilinçaltında yer alan egoist dürtülerden alan nefsin iç dünyadaki negatif güçlerin toplamı olduğu belirtilmektedir. Buna karşın en üst düzeye çıkma potansiyeli taşıyan nefsin ise tıpkı saf ve mükemmel bir kristal gibi görüldüğü ve Allah’ın nurunu en saf biçimde yansıttığı kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre zalim olarak nitelenen nefsin

anlaşılması ve dönüştürülmesi için nefis muhasebesi, nefis terbiyesi ve başkalarında kendini görme gibi güçlü ve etkili sufi öğretilere dayalı araçlar sunmaktadır (Frager, 2018: 33).

Nefis psikolojisi, İslam sufizmi odaklı bir ekoldür ve bireyin psikolojik doğasını *nefs*, *kalp* ve *ruh* bağlamında açıklayan, bireyin içsel benliğine ve özüne ulaşmayı hedefleyen yerli bir yaklaşımdır. Geçmişte sufi öğretilere dayalı uygulanan *seyr-û süluk* / *manevi gelişim yolculuğu* eğitimine benzer biçimde, bir manevi danışman ve rehber eşliğinde nefsin iyileştirilmesiyle bireyin birliğe ve Allah sevgisine ulaşma çabasına vurgu yapmaktadır. Nefis yapısını ve dinamiklerini açıklayarak, modern psikolojinin ve psikoterapinin eksik kaldığı alanlarda tamamlayıcı bir rol üstlenirken modern psikolojinin yöntemlerini İslam teolojisinin ana bilgi kaynakları kabul edilen Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı bir çerçeve içinde kullanmaktadır. Bu bağlamda, İslam sufizminin öğretisi ve uygulamaları ile modern psikolojinin yöntemlerini birleştirme çabası gütmektedir (Atak, 2021: 23).

Nefis psikolojisi ekolü, bireyin modern psikoloji paradigmalarından farklı bir perspektifle ele alınmasını ve geleneksel manevi yaklaşımlar üzerinden rehabilite edilmesini hedefleyen yerli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bireyi karmaşık, olumsuz ve anlaşılması zor bir bakış açısıyla değil, içsel özün farkındalığını artırarak ve bireyi üst bilince taşıyarak *nefs*, *kalp* ve *ruh* bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İslam mistiği Mevlânâ'nın sıkça vurguladığı “nefsini tanıyan Rabbini bilir” hadisine atıfta bulunarak bireyin Allah'ı gerçek anlamda tanıyabilmesini kendi nefsiyle tanıma sürecine bağlamaktadır (Çatak, 2012: 30). Nefis psikolojisi, Mevlana'nın vurguladığı gibi bireyin sürekli olarak nefsinin kötülüğü emreden yönlerini tanıyarak, onunla mücadele ederek, onu yönlendirerek ve eğiterek kalbi tasfiye yoluyla nefsin çok katmanlı yapısı içinde üst seviyelere taşımayı, böylece bireyin kendisini ve Rabbini bilmesini sağlamayı amaçlayan bir ekol olarak görülmektedir.

Nefis psikolojisi, sufi ve psikiyatr olan aynı zamanda sufizm alanında derinlemesine çalışmalar yapan Mustafa Merter'in kurucusu olduğu ve uzman ekibinin tasavvufi görüş ve terminolojiyi temel alarak geliştirdiği yerel bir psikoloji ekolüdür (Göcen, 2020: 39). Bu yaklaşım, çok katmanlı olan insan nefsinin katlarını ve bu katlar arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamaktadır. Nefis psikolojisi, latif duyular ve duyguları, bilinen duyu ve duygu üstü hallerle anlatarak depresyon, nevroz, kişilik bozuklukları, bağımlılık ve psikoz gibi bilinen birçok psikolojik rahatsızlığın tedavisinde nefsin yapısına odaklanarak yeni ve kalıcı tedavi yöntemleri geliştirme amacı taşımaktadır (Merter, 2021: 115).

a.b. Terminolojisi

Makalenin bu bölümünde ise yerli bir ekol olan nefis psikolojisinin yanı sıra çalışma konusu olan infak ve isar olgusuna ilişkin teknik kavramların betimlenmesine yer verilmiştir:

(i) *Nefs*: Çok katmanlı insan yapısıdır. İnsanın özü kendisi, ilahi latife, kötü huyların ve süfli arzuların yeri olarak tanımlanır. Ayrıca bireyin içgüdü mekanizmasının, fizyo-psikolojik ve sosyo-psikolojik diye nitelendirilebilecek bütün eğilimlerini kapsar (Kızılgöçer, 2021). Nefs yapısını katmanlar halinde ele alan ve nefis katlarında yükseldikçe *letafet / sublimation* kazanıldığını savunan bu ekol, referans olarak İslam teolojisinin esas kaynağı olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerim'i ve mistik öğretisini esas almakta ve bu katmanların Kur'an-ı Kerim'de belirtilen topografik şemasını analiz etmektedir (Merter, 2014: 115-117).

(ii) *Hâl*: Nefs katında yaşanan özel bilinç durumlarıdır.

(iii) *Değişik bilinç durumları*: Bilinçte iz bırakan ve sabitleştiklerinde farklı bilinç durumlarına yol açan bilinç dalgalanmalarıdır.

(iv) *Farklı bilinç durumları*: Haller sabitlendikten sonra ortaya çıkan yeni bilinç durumlarıdır.

(v) *Günlük alışılmış bilinç durumları*: Sıradan yaşanan ortak gerçekliktir.

(vi) *Değişen bilinç durumları*: Normal uyanıklık veya uyku durumlarından farklı olan hipnoz etme, trans ve zihin açıcı ve meditasyon gibi bilinç durumları için kullanılan bir terimdir. Epilepsi, koma, hipnagogik ve çözümlenmeli durumlarda olduğu kadar dini ve mistik yaşantılarda da gözlenebilir (Budak, 2003: 196).

(vii) *Can/ hazreti insan potansiyeli*: Ekoldeki ego/ben, bilinç, benlik, bilinçdışı, gölge, kişilik, alt kişilik vb. kavramları açıklamak için bilinçdışının hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu fikrini vurgulamanın yanı sıra insanın içsel derinliğindeki yüksek benlik potansiyelidir (Atak, 2021: 119).

(viii) *Bilinçdışı kategorileri*: Alt bilinçdışı, orta bilinçdışı, kolektif bilinçdışı ve üst bilinçdışı şeklinde dört kategoriden oluşur.

(ix) *Nefs psikoterapisi*: Nefsin çok katlı ve çok boyutlu yapısındaki ontolojik varoluş konumunda insanın bildiği veya bilmediği ihtiyaçlarını ve sorunlarını rehabilite eden nefis psikolojisi ekolünün terapi tekniğidir (Merter, 2014: 556).

(x) *Pro-sosyal davranış*: Bireyin kendisi dışındaki kişi ya da kişilerin faydasına olacak davranışlarda bulunması, kısaca toplum yararına olumlu davranış sergilemesidir (Sevinç, 2020: 142). Diğer bir kişi ya da grubu faydalandırmak amacıyla yapılan isteğe bağlı davranıştır (Kasapoğlu, 2017: 59).

(xi) *İnfak*: Sözlük anlamı olarak “son bulmak, tamamlanmak, tükenmek,” manalarını taşıyan nefk kökünden türetilen kelime “yok etmek, yoksul düşmek, bitirmek,” gibi manalara gelmekle birlikte infak genellikle karşılıksız yardım etmektir (Çağrı, 2000a: 289).

(xii) *İsar*: Sözcük anlamı olarak seçmek ve üstün saymak anlamına gelir. Terim olarak zarar ve faydada başkasının yararını ve iyiliğini kendinin önünde görmektir. Aşırı merhamet ve şefkat içerdiği için bu kavrama, diğerkâmlık da denilmektedir (Cebecioğlu, 2020: 245).

(xiii) *Özgecilik*: Herhangi bir dışsal motivasyon ya da kazanç olmaksızın bireyin içtenlikle bir başkasına yardım etmesi, onun yararına yönelik eylemde bulunmasıdır (Sevinç, 2020: 144).

(xiv) *Egoizm/bencillik*: Biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları karşılanmayan bireylerde özellikle çocukluk yıllarında ortaya çıkan patolojik bir durumdur (Apaydın, 2016: 32).

(xv) *Narsisizm*: Diğer bireylerden sürekli hayranlık ve ilgi görme ihtiyacı, diğerlerinin değerlendirme ve eleştirileri karşısında aşırı hassasiyet, empati yoksunluğu, başkalarını kullanma, ihtişamlı bir eşsizlik, önemlilik ve yeteneklilik duygusu, kendini her konuda başarılı görme gibi özelliklerle tanımlanan bir kişilik bozukluğudur (Budak, 2003: 523).

(xvi) *Empatik eğilim*: Bireyin kendini karşısındaki insanların yerine koymak suretiyle olayları karşısındakinin bakış açısıyla yorumlaması, onun içinde bulunduğu zor durumu, düşünce ve duygularını olduğu şekliyle tanımlaması ve hissetmesidir (Apaydın, 2016: 92).

b. İnfak ve İsar Deneyimi

Nefs psikoloji ekolüne göre infak ve isar deneyimi, bireyi içinde bulunduğu nefis katmanından bir üst düzeydeki katmana taşıyabilecek teorik ve pratik içeriğe sahip önemli olgulardır. Makalenin bu bölümünde, infak ve isar deneyimlerinin içerik betimlemesi ve analizi yapılmıştır.

Yukarıda sözü edilen ilk kavram olarak Arapça kökenli olup harcama ve ödeme anlamına gelen (Wehr, 1979: 1158) *infak* kavramı,

İslam dininin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim’de kök ve türevleriyle beraber yüz on bir kez geçmektedir (Kaya, 2015: 62). Sözlük anlamı “tükenmek, tamamlanmak, son bulmak” olan ve n-f-k kökünden gelen *infak* kelimesi “yok etmek, bitirmek ve yoksul düşmek” gibi anlamlara gelmekle beraber genellikle “mal veya parayı elden çıkarmak” anlamında zikredilmektedir.

Teolojik bir terim olarak ise daha çok “Allah’ın rızasını elde etme amacıyla bireyin kazancından ve malından harcama yapması, ihtiyacı olanlara her türlü yardımda bulunması” demektir. İslâm medeniyet tarihine bakıldığında Allah’ın rızasını kazanma ve ibadet etme niyetini taşıması şartıyla hac hizmetleri, ülkenin savunması, yoksulların desteklenmesi, kütüphane, çeşme, yol, okul, bakımevleri, köprü, cami, gibi hayır kurumlarının yapılması, hatta doğanın korunup geliştirilmesi de dahil olmak üzere pek çok farklı hizmet için sarfedilen her türlü harcama infak kapsamında ele alınmıştır. Yaptıkları iyiliklerden dolayı bir karşılık beklemeyenlerin Kur’an-ı Kerim’de (İnsan Suresi, 76/8-9) övülerek yer verilmesi infak kavramının genellikle karşılıksız yardımlar için kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca yasal alanlarda yatırım yaparak bir iş adamının istihdam yoluyla insanların yaşamları için kazanç sağlamalarına yardımcı olması da infak kapsamında değerlendirilebilir (Çağrı, 2000a: 289).

Öte yandan semantik olarak; bir şeyi gizlemek, bir şeyin geçip gitmesi ve son bulması anlamlarına gelen infak, ‘harcama, dağıtma, bitirme, sarf etme, fakir ve yoksul düşme’ sahip olduğu kazanç ve imkânlardan başkalarına pay çıkarma, manaları taşımaktadır. İslam teolojisi bağlamında dinsel ve ahlaki bir terim şeklinde ele alındığında ihtiyaç sahibi kimselere para ve mal dışındaki şeyleri vacip veya nafîle olarak harcamak, mal veya parayı elden çıkarmak ve paylaşmak; kendisine ait kazanç ve imkânlardan diğerlerine hisse ayırmaktır. Ayrıca Allah yolunda ve teolojik çerçevede infak olgusunun yani diğerlerine harcama yapmanın da namaz ve hac gibi belirli bir disiplin içerisinde ibadet gibi görülerek ifa edilmesi gerekmektedir (Yıldız, 2019: 87).

İnfak deneyimlerindeki bireyin sahip olduklarından vermesi, onun eşyaya sahip olma arzusu ve hırsını azaltacak oranlarda olan bir vermedir; isar deneyimi ise başkasını kendinden fazla düşünerek vermedir ki sufizmin temel taşları olarak nitelendirilmişlerdir. Eğer bu iki *verme davranışı* bireyde var olursa ortaya çıkan yeni kişilik *feta* adını alır ki fütüvvet veya feta f-t-y kökünden gelir ve İslam öncesi dilde kahraman/yiğit veya henüz gençlik çağına erişmiş kişi anlamlarını taşır (İsfehâni vd., 2010: 311). İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim indirildikten sonra ise bu kavram, semantik olarak yiğitliğin ötesine

geçmiştir. Bu sebeple “güçlü olduğu yerde affeden, öfke anında yumuşaklıkla davranan, düşmanlarına bile iyi davranan, kendisi çok daha fazla ihtiyaç duyduğu herhangi bir durumda da yine isar hassasiyetiyle davranıp diğerlerini düşünen” gibi çok daha geniş ve farklı anlamlar kazanmıştır (Merter, 2014: 260).

İnfakın sözlük manası ‘başka bir tarafa geçmek ve çıkarmak’ olsa da kavram Kuran-ı Kerim’de “bireyin ancak Allah’ın verdiği bir şeyden harcama yaptığı şeyler” anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda infak ile zekât, infak ile i’tâ ve infak ile sadaka terimlerinin semantik açıdan yakın kavramlar olduğu söylenebilir (Naasou, 2021: 431).

İslam teolojisi ve sufizme göre *infak deneyimi*, Allah’a itaat ve ibadet amacıyla genellikle iyilik niyetiyle, bireyin özelde kendine ve yakınlarına ve de ihtiyaç sahiplerine, genelde ise tüm Müslümanlara bunun yanı sıra tüm insanlığa yararı olan para, mal ve mülk gibi maddi ve yol gösterme, nasihat, ilim, ağırlama ve ikram gibi manevi hayrı, harcamayı ve yardımı kapsayan bir olgudur. Dolayısıyla infak deneyimi, ailenin geçimini sağlamak, zekât, fitır sadakası, kurban, nezir ve kefaretlar gibi zorunlu olabileceği gibi (İsfehani vd., 2010: 1158), yoksulu doyurma gibi davranışları ve sadaka gibi ibadetleri de içeren gönüllü yardım davranışlarını da içermektedir (Kaya, 2013: 305).

İslam teolojisine göre varlık sahibinin kendi varlığını yönetmesi ve kullanması, malın harcanması ve tüketimiyle ilgili bir takım ahlâkî ve hukukî koşullara bağlıdır. Buna göre kendisi için yapılmamasını istediği şeyleri diğerleri için de istemesi gerekli olan bir Müslüman birey, toplumun zararına infakta bulunmamalı ve lüks için harcama yapmamalıdır. Bireyin kendi servetinden harcama yapması anlamına gelen infak uygulamalarında aşırıya gitmesi ise sahip olduğu veya sorumluluğu altındaki varlık ve imkânların lüzumsuz yerlere harcanması anlamına gelen *israfı* doğurur. Bu durumda israf ise bireyin infak başta olmak üzere yaptığı tüm tutum ve davranışında sınırı aşması anlamına gelir. İnfak ne kadar övülen ve istenilen bir eylem olarak tarif ediliyorsa israf da Allah tarafından yasaklanan bir eylem olarak betimlenmiştir (Yıldız, 2019: 94).

İnfak deneyimi, semantik olarak çerçevesi geniş biçimde hayatın dini, hukuki ve ahlaki birçok alanıyla ilgili olan bir olgudur. Bu özelliği onun, farklı bilim dalları tarafından incelenmesine zemin hazırlamıştır. Sözlük anlamı olarak tüketmek harcamak anlamı ön plana çıksa da ekonomik bakımdan incelendiğinde tüketme ve sarf etme anlamları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca çift yönlü bir anlama sahip olup iyi olduğu kadar kötü işler ve hedefler için harcama yapmaya da vurgu yapmaktadır.

Buna göre infak deneyimi, hem Allah'a itaati kapsayıcı hayır konularını hem de Allah'a isyan etmeyi kapsayıcı işleri vurgulayarak övülen ve yerilen olmak üzere sınıflandırılabilir. Buradaki *övülen infak deneyimi*, bireyin malını bakmakla yükümlü olduğu kişilere, misafirlere, hayvanlara, iyi işlere, namaz, oruç, hac gibi ibadetler için harcamasını ve hatta Müslümanların Allah yolunda yaptığı kutsal savaflara maddi katkı sağlamayı içermektedir. Buna karşın *yerilen infak deneyimi* ise malını helal olmayan yiyeceklere harcamak ve israf etmek şeklinde savurganlık içerisinde hareket etmektir ki bu yasaklanan bir dinsel deneyimdir. İnfak kavramı tüm bu çift yönlü anlamına rağmen Türk-İslam kültüründe sadece olumlu yanıyla betimlendiği için bu olumlu anlamın çağrışım yaptığı görülmektedir (Gül, 2005: 239).

İnfak, maddi kazanç ve varlıkların yanı sıra manevi kazanç ve varlıklardan da verilebilmektedir. Manevi kazanç ve varlıklardan infak da bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılması bakımından büyük önem taşır. Bu bağlamda modern hayatta psikolojik sorunlar yaşayan bireylere karşı güler yüz ve tatlı dil göstermek, onları mutlu etmede etkili olabilir. Maddi yardımın yapılamadığı durumlarda yetenekli olan ihtiyaç sahiplerine bir meslek öğreterek daha kalıcı ve köklü yardım yapılabilir. Örneğin; bir meslek ustası, fakir ama kabiliyetli bir bireye maddi yardımda bulunmak yerine bireye mesleğini öğrettiğinde onun hayatını kazanmasına destek olarak işsizliğin çözümüne katkıda bulunabilir. Yani herkese mutlaka Allah rızası için diğerlerinin hizmetine ve yararına sunabileceği bir kazanım verilmiştir. Bu sebeple birey kendinde bulunan herhangi bir kazanımla Allah yolunda hizmet etme imkanına sahiptir (Tekiner, 2006: 75).

İslam teoloğu Gül (2005), infak deneyimini öznesi bakımından ele alarak infak deneyimini hem insanlara hem Allah'a atfederek *ilahi infak* ve *insani infak* başlıklarıyla sınıflandırmıştır. Buna göre ilahi infak, Allah'ın kullarına sebepli veya sebepsiz az veya çok rızık vermedeki tavrını, insanlara maddi kazanım vermesini ve onun cömertliğini betimler. İnsani infak ise Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın tüm insanları kapsayan ve Müslüman, münafık, inkârcı, müşrik veya dine inananlar şeklinde temel dini gruplara sınıflandırılarak yapılan infak türünü ifade eder. Bu tanımlamalarda Müslüman olmayanlara eleştirilen türden amaçlarla yaptıkları harcamalardan dolayı infak olgusu, sözlük anlamı olan harcama, verme ve yardım etme kelimeleriyle kullanılır. Müslümanlara dayandırılan infak deneyimi ise sözlük anlamına ek olarak İslam teolojisine göre zorunlu olup olmamasına ve güdülen amaca bakılarak zekât, sadaka, yardım, nafaka ve teberru gibi isimler alır (Gül, 2005: 241).

İnfakla ilgili İslam teolojisinin temel kaynaklarına bakıldığında, infak edenlerde bulunması beklenen bazı nezaket kurallarının olduğu görülmektedir. Bunların arasında ‘sadece Allah rızasını gözeterek vermek, verdiğini gizlice vermek, başa kakmamak, helâl kazançtan vermek, Allah yolundaki fakirleri tercih etmek, malın iyisinden vermek, malın fazlasından vermek, önce yakınlardan başlamak, israftan kaçınmak ve ihtiyaca göre vermek, iyilik yapmada ertelemeyen acele etmek, devamlı vermek, verdiğini çok görmemek ve vermekten geri dönmek’ gibi nezaket kuralları sayılabilir. Bunun yanı sıra infak eden kadar edilenin de dikkat etmesi gereken nezaket kuralları vardır. Bu kurallar da ‘başkalarından bir şey istememek, namuslu olmaya çalışmak, aldıklarını ihtiyaca göre, israf etmeden ve Allah yolunda harcamak, verene dua etmek’ biçiminde betimlenebilir (Tekiner, 2006: 76).

İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerin iniş sırası dikkate alındığında *infak* ve *zekât*la ilgili olarak şu esaslar dikkati çekmektedir:

(i) İlk inen ayetlerde Kur’an-ı Kerim, bilhassa yaşamın devamlılığı açısından açlık sorununun çözümüne odaklanmıştır. Kur’an-ı Kerim’in bu ilk dönemde ön plana çıkardığı olgu ise *it’amdır*. Bu kavramın vurgusu, bireyin yeme-içme ihtiyacının karşılanmasına yöneliktir.

(ii) Kur’an-ı Kerim, ilk dönem ayetlerinde fakirin hakkının verildiği ve paylaşılmayan kazancı kötülemiş; arınmayı ve zekâtı çağrıştıran *zekkâ*, *yetezekkâ* ve *tezekkâ*, gibi terimlere yer vermiştir. Miktar olarak infakın en alt birimini oluşturan zekâtın, bireyin manevi dünyasının yanında malını da arındırdığına dikkati çekmiştir. Ekonomik yönden, zekât kurumu, güçlü bir biçimde var olabilecek bir toplumda aktifleştirilecek en önemli kurumsal yapıdır.

(iii) İlk dönem Mekke döneminde indirilen ayetlerde yetimlerin, düşkünlerin ve kölelerin gözetilmesi, onların korunup kollanması istenmiş ve bu sınıfların toplumda bir çeşit denge unsuru olduklarına işaret edilmiştir. Kur’an-ı Kerim, ahiret inancının hemen yanında düşkün ve ihtiyaç sahibinin doyurulması ve yetimin incitilmemesini de istemiştir.

(iv) Orta dönem Mekke’de indirilen ayetler incelendiğinde, infak kelimesinin kullanıldığı ve bunun emir kipiyle ilk olarak kafirlerden beklenildiği, müminleri anlatırken de onların çeşitli özelliklerinin yanında infak edici olduklarının da beğenilen bir özellik olarak ortaya koyulduğu görülür. Müslüman profili sunulurken infaka vurgu yapılmıştır.

(v) Son dönem Mekke’de indirilen ayetlerde ise *îta* lafzının ön plana çıkarıldığı, *îta* kökenli kullanımların isteğe bağlı bir iyilik yapma ve

nafile bir sadaka şeklinde olmayıp, zorunlu bazı usulleri kapsayan, toplum tarafından bilinen bir vergi ve zekât anlamını taşıdığı görülmüştür.

(vi) Mekke’de son dönemde indirilen ayetlerde *afv* kavramı öne çıkarılmış ve ihtiyaç fazlası malların, kişiyi zora düşürmeyecek kadar miktarının ihtiyacı olan fakirlere ve yoksullara verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

(vii) Medine döneminde indirilen ayetlerde ise infak ve zekâtı konu edinen kavramların Mekke döneminde indirilen ayetlerde yer aldığı görülmektedir. Bu durum da infakın ve zekâtın düşünsel ve davranışsal yapılanmasının temellerinin Mekke döneminde atıldığına en açık göstergesidir (Çiftçi, 2009: 53).

Öte yandan bu makaleye konu olan ikinci fenomen olarak *isar* ise Arapça bir kelime olup *e-s-r* kökünden gelmektedir. Sözlükte ‘bir şeyin arta kalanı, artığı, eseri, onun varlığını gösteren şeyin meydana gelmesi’ anlamına gelmektedir. (İsfehani vd., 2010: 65). Bunun yanı sıra “bir kimseyi veya bir şeyi diğerine tercih etme ve üstün tutma” anlamlarına da gelen *isar* kavramı ahlâk terimi olarak “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunmasına rağmen kendisine ait olan varlık ve imkânları diğerlerinin ihtiyacını karşılamak için kullanması, başkasının faydası için fedakârlık yapması” anlamına gelmektedir. İsar deneyiminin Batıdaki karşılığı olan *altruizm* teriminin yerine modern Arapçada genellikle *gayriyye*, Türkçede ise *özgeçililik* ve *diğerkâmlık* kavramları yer almaktadır (Çağrı, 2000b: 490).

İslam ahlak doktrinine göre *isar deneyimi*, kendisi ihtiyaç hissetmesine rağmen bireyin kendi ihtiyaçlarından ziyade Müslüman bireylerin ihtiyaçlarına öncelik vermesi, yardım ve diğer konularda Müslüman bireyleri kendi nefesine tercih etmesi, bunu gerçekleştirirken de dünyevi fayda ve kazanç değil, sadece Allah sevgisini ve rızasını gözeterek vermesidir. Örneğin; kendi ihtiyacı olan bir bardak suyu, din kardeşinin daha çok ihtiyaç hissettiğini düşünerek ona vermesi, toplumun yarar ve kazançlarını kendi yarar ve kazançlarından üstün tutması, yaşama keyfi yerine yaşatmaktan mutluluk duymasındır. Bu yönüyle aşkın bir boyutu olan *isar deneyimi*, bireyler arasındaki saygı, sevgi, şefkat, merhamet ve kardeşliğin güzel bir dışı vurumu ve yüksek bir özelliktir. İslam tarihine bakıldığında *isar*, sadece bir teori değil, deneyimlenerek en latif örnekleri ilk İslam toplumunda sergilenmiş ahlaki bir erdemliliğdir (Pusmaz, 2012: 78).

İslam sufizmi uzmanı Uludağ'a (1996) göre ise isar deneyimi fedakârlıkta bulunma, diğerlerinin yarar ve haklarını kendi yarar ve haklarından üstün görme, bireyin yarar elde etme ve zararı önleme konusunda kendisinden çok diğerlerini, özellikle de arkadaşlarını ve diğer Müslüman bireylere öncelikle anlamına gelen diğerkâmlıktır (Uludağ, 1996: 272). İsar deneyimi, bireyin elinde olan imkânların hepsini kendisi için değil ihtiyaç sahipleri için kullanmasıdır ki bu da dünya ve ahiret adına bütün hazları terk ederken Allah'ı tercih etmek demektir.

Cömertliğin üçüncü ve en üst derecesi olarak belirtilen isar deneyimleri, peygamberlerin ve evliyaların cömertliğine işaret eder. Bireyin kendi nefsi yerine Allah için başkalarını tercih etmesi aşırı şefkat ve merhametin sonucudur ve bu da diğerkâmlığın en üst deneyimidir (Akot, 2017: 159). Bireyin cömertlik konusunda isar derecesine yükselebilmesi için başkalarına karşılıksız verdiği varlıklara kendisinin ihtiyaç duyması zorunluluğu bulunmamaktadır; önemli olan husus, ihtiyacı olsa da olmasa da diğer bireyleri kendi nefesine tercih edebilecek bir irade sağlamlığına ve ahlâk anlayışına sahip olmasıdır. İsar olgusunun da belirtilen ahlâkî değeri kazanabilmesi için herhangi bir fayda gözetilmeden sadece insan sevgisi ve Allah rızasından dolayı deneyimlenmesi esastır. Çünkü birey iyilik karşılığında herhangi bir övgü veya teşekkür beklediğinde yaptığı şey cömertlik değil karşılıklı alış-veriş olmaktadır (Çağrı, 2000b: 491).

Alturistik bir deneyim olarak isar olgusu üç dereceden oluşmaktadır. İlk derecesi, dünyada bireyin ulaşmasında bir engel olmayan, kendisine haram olmayan, zamanını harcamayacak hususlarda diğerlerini nefesine tercih etmedir ki bu haklıya hakkını verme, cimrilikten kaçınma ve güzel ahlaka yönelmekle gerçekleşir. İkinci derecesi, sorunlar ve imtihanlar ne kadar büyük olursa olsun bireyin başa çıkma gücü azalsa da Allah'ın hoşnutluğunu diğerlerinin hoşnutluğuna tercih etmektir. Üçüncü derecesi ise Allah'ı öncelemektir.

Yukarıdakine benzer derecelendirmeler isarı da içine alan *cömertlik* olgusu için de yapılmıştır. Bu bağlamda cömertliğin *isar*, *cûd* ve *sebâ*, olarak başlıca üç derecesi bulunmaktadır. Buna göre bireyin sahip olduğu imkânların tamamını diğerleri için kullanmasına *isar*, çoğunluğunu vermesine *cûd*, en çok yarısını diğerleriyle paylaşmasına da *sebâ* (*sebâvet*) denilmektedir (Çağrı, 2000b: 491). Cömertliği "Allah'ın ahlâkî sıfatlarından biri" isarı da cömertliğin en üstün şekli olarak nitelendiren Gazali ise bireyin kendi ihtiyacı bulunmasına rağmen sahip olduklarını diğerlerine vermek veya onun ihtiyacı için harcamak şeklinde tanımlamaktadır (Gazali, 2016: 214).

İslam sufizmi bağlamında manevi gelişim yolculuğu sürecinde olan *sufi* kelimesinin tema bazlı yapılan tanımlamalarına bakıldığında “elinde olmadığı zaman sakinlik içinde olan ve olduğu zaman ise diğerlerini kendisine önceleyen” şeklinde betimlendiği görülmektedir (Pusmaz, 2012: 78). İslam sufizmi uzmanı Erginli’ye göre bir İslam mistiği, isarı, başkalarının hakkını kendininkinden önce görür. Bu konuda tanıdık, arkadaş ve kardeş ayrımı yapmaz. Yine ona göre isarın gerçekliği, ahiret hissesini kardeşlerine vermektir. Böylelikle diğerlerini kendine tercih yeri olarak görülen dünya ve dünya malına düşkünlüğün tehlikesi azaltılmış olur (2006: 488).

Esirgemeyip cömertçe vermek anlamına gelen isar deneyiminin *isâr-ı can*, canı feda etmek; *isâr-ı emval*, malı cömertçe harcamak ve *isâr-ı nukûd*, parayı cömertçe harcamak biçimindeki betimsel içeriği de vardır (Pusmaz, 2012: 80). Bunun yanı sıra isarın bir başka deneyimi ise arkadaşın sohbet ederken dostunun hakkını gözetmesi, onun kısmeti için kendi kısmetinden el çekmesi, Allah’ın öğüdüne uyup iyilik etmek niyetiyle dostunun rahatlaması için sıkıntıyı kendisinin göğüslemesi şeklinde betimlenmektedir (Erginli, 2006: 488).

İslam sufizmi kaynaklarındaki isar deneyimi, genellikle ekonomik özveriler için zikredilmekle beraber bazı kaynaklarda *canla isar* dan, yani bireyin sevdiği kişi için kendi huzurunu ve konforunu, hatta canını vermeyi göze almasından da bahsedilmekte ve bu tür bir isarın malla isardan da değerli olduğu ifade edilmektedir. Bundan ötürü sufizmde *sevmek* de isar deneyimi şeklinde tanımlanmıştır. Zira en üst seviyedeki sevgi, sevenin gerektiğinde sevdiği için canını feda etmeyi göze almasına yol açar. Züleyha’nın Hz. Yusuf’a duyduğu derin sevgi (Kur’an-ı Kerim, Yusuf Suresi, 12/23-32) ile İslâm ordusunun geçici olarak bozguna uğradığı sırada Uhud Savaşındaki Müslümanların kendi canlarını ortaya koyarak İslam peygamberi Hz. Muhammed’in (sav) hayatını koruması; bu esnada Ebû Talha isimli sahabenin bedenini İslam peygamberi Hz. Muhammed’e (sav) siper edip onu korumaya çalışırken yaralanması canla isar deneyimine en çarpıcı örneklerdendir (Çağrı, 2000b: 491).

İsar deneyiminin zıttı cimrilik, bencillik ve kibirliliktir. *Bencillik*, bireyin yalnız kendi yararını düşünmesi, hep kendisini önde tutması, çevresiyle olan tüm ilişkilerini bu doğrultuda devam ettirmesi demektir. Bencil bireyler paylaşma, dayanışma ve yardımlaşma gibi latif insani özellikler ve duygulardan yoksun olurlar. *Enaniyet*; Arapça ‘ben’ anlamına gelen *ene* kökünden olup gurur, bencillik ve benlik demektir. Diğer adı ise *hobbinlik*dir. Bencil hep kendisini düşünen, kibirli, gururlu, kendisinin

dışında hiç kimseyi düşünmeyen, hep kendi çıkar ve menfaatini gözetendir (Pusmaz, 2012: 86).

İslam tarihine bakıldığında bireyin kendisi zorluk çekmesine rağmen varlıklarını diğerleri için harcıyıp kendini sıkıntılı durumda bırakması, İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav) başta olmak üzere birçok din bilgini tarafından hoş görülmemiştir. İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav) bir kimsenin sahip olduğu imkânların tamamını ihtiyaç sahiplerine verip sonra da diğerlerinden yardım talep etmesini kınamıştır. Ayrıca bir Müslümanın sahip olduğu mallarının üçte birinden fazlasını vasiyet etmesini yasaklayan hüküm göz önünde bulundurulduğunda aile bireylerini maddi sıkıntıya sokacak oranlarda vermesinin doğru olmadığı neticesine ulaşılabilir. Sonuç olarak isar, sıkıntılara ve yokluklara sabredebilenler için; mala sahip olmak, durumundan şikâyet edecek veya diğerlerine el açacak yapıda olanlar için, daha doğru ve uygun görülmüştür (Çağrı, 2000b: 491).

Öte yandan infak ve isar deneyimini ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram ise *diğerkâmlık*tır. Diğerkâmlık ya da özgecilik şeklinde de isimlendirilmektedir. Başkalarını gözetmek, fedakârlıkta bulunmak, başkasını kendine tercih etmek, sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmak ve bundan büyük mutluluk duymak, başkasının iyiliğini isteme, başkalarına faydalı olmak demektir. Kelime *diğer* ve *kam* sözcüklerini yani *istek* ve *murat* anlamlarını birleştirerek hiçbir çıkar gözetmeksizin başkalarını düşünmeyi, başkalarının yararını kendi yararından üstün tutmayı, onların iyiliğini istemeyi anlatır. Türkçedeki *özgecilik* kavramı, Batı dillerinde *alturişim* kavramı ve eski dilde bir kişinin kendisi muhtaç durumda olsa bile imkânlarını diğerlerinin ihtiyaçlarını gidermek için kullanması, diğerlerinin yararına özveride bulunması anlamını taşıyan *isar* deneyimi de diğerkâmlığı ifade eden yakın anlamlı kavramlardır (Arslan, 2009: 255).

Sözlük anlamları bakımından infak ve isar deneyimleri arasında bir bağ olmasa da terim anlamlarında aralarında semantik bir anlam ilişkisi olduğu söylenilebilir. Örneğin; İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'deki "O muttakiler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda infak ederler, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever" (Al-i İmran Suresi, 3/134) ayetinde bireyin sahip olduğu her türlü imkânı diğerleriyle paylaşabilmesi aynı zamanda başkalarını kendi nefsinden ne kadar öncelikli ve üstün tuttuğunu ve onları kendine tercih ettiğini açıkça göstermektedir. Öyleyse bireyin başkasını kendi nefesine tercih ederek ona kendi ihtiyacı olduğu halde yaptığı her türlü *isar davranışının* aynı zamanda infak

sayıldığını ve isar ile infak deneyimi arasında kuvvetli bir semantik bağlantı olduğunu söylemek mümkündür (Kaya, 2013: 311).

c. Nefs Psikolojisinde İnfak ve İsar Deneyiminin Terapötik Etkileri

Geçmişten bu yana bireylerin bir arada huzurlu ve mutlu bir şekilde barış içinde yaşadığı toplumlar oluşturabilmek tüm dinlerin, felsefi öğretilerin, psikolog ve filozofların temel amacı olmuştur. Böyle bir toplumu oluşturmak şüphesiz toplum içinde yaşayan bireylerin bazı özelliklere sahip olmasıyla mümkündür. Bu amaçla insanlık tarihi boyunca birçok çalışma yapılmış ve birçok yöntem denenmiştir. Makalenin bu bölümünde ise öncelikle manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden öncelikle Türkçe literatürdeki infak ve isar deneyimi çalışmaları ve sonuçları analiz edilmiştir. Daha sonra ise nefis psikolojisinde infak ve isar deneyimlerinin terapötik etkilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda İslam teolojisinde inananlara önerilen ve insan doğasında potansiyel olarak var olan yardımlaşma ve paylaşma anlamlarını da içeren infak ve isar deneyimlerinin bireyin psikolojik ve manevi iyi oluş düzeylerine katkıları ele alınmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında, infak ve isar deneyimlerinin daha çok *zekât ibadeti*, *iyilik yapma* ve *hizmet etme* kavramlarıyla ele alındığı görülmektedir. Örneğin; Gül (2005) ve Tekiner (2006) tarafından yapılan çalışmalarda infak kavramının sözlük anlamına ve teolojik içeriklerine değinilmiştir. Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadislerden hareketle infak deneyimi, İslam teolojisi perspektifinden açıklanmaya çalışılmıştır (Gül, 2005; Tekiner, 2006). Kaya (2013) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise infak ve isar deneyimleri teorik ve pratik açıdan incelenerek bu olguların terim ve sözlük anlamları esas alınarak iki deneyim arasındaki bağ ele alınmıştır. Pratik olarak hayattaki yansımalarının ilk olarak görüldüğü Saadet Asrı döneminden örnek tablolar sunulmuştur.

Ayrıca İslam öncesi Cahiliye Dönemindeki infak anlayışı ile Mekke dönemi infak anlayışındaki değişimin seyrini ortaya koyan çalışmalar da dikkati çekmektedir. Örneğin; Çiftçi (2009) tarafından Mekke sureleri incelenerek Kur'an-ı Kerim'de zekât ve infak ilişkisini konu alan bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, İslam öncesi Arapların dini hayatlarının bir parçası olarak yaptıkları iyiliklerin özellikleriyle İslam'ın emri olarak Kur'an-ı Kerim'de emredilen infak/zekât ibadetinin özelliklerini ele alarak tarihi seyirdeki değişimleri ve ayrıca Mekke dönemi boyunca infak kavramına yüklenen anlamları incelenmektedir. Araştırma neticesinde Arap müşriklerde cömertlik ve konukseverlik gibi değerlerin

önemli olduğu fakat gösteriş yapmak, insanların teveccühünü kazanmak ve bir güç göstergesi olarak infakı deneyimlerken inananların ise Allah rızasını gözetererek karşılıksız infakı deneyimledikleri ifade edilmiştir.

Alicı (2019) tarafından Kur'an-ı Kerim'de isar kavramıyla ilgili ayetlerin tarihsel fenomenolojik bir yaklaşımla ele alındığı çalışmada, isar kavramı ve isar anlayışını tamamlayan temel yapı taşları ve onun içeriğini dolduran tarihsel bağlamı, dinler tarihinin fenomenolojik yaklaşımı bağlamında anlam, değer ve tipolojik yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda isar deneyiminin dindarlar arasında şefkat ve muhabbeti çoğaltma gibi sosyo-psikolojik yönlerinin yanı sıra her türlü kıskançlıktan kurtulma veya sahip olunan varlıklardan vazgeçme gibi pozitif sonuçlarına değinilmiştir.

İnfak kavramını sosyolojik boyutu açısından ele alan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; bir çalışmada Taştekin (2021) tarafından infak kavramı, toplumdaki sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin yani sosyal adaletsizliğin giderilmesini, maddi açıdan güçsüz bireyleri hayatın zor koşulları karşında korumayı dolayısıyla toplum içerisindeki sosyal ve ekonomik dengeyi kurmayı amaçlayan bir unsur olarak betimlenmiştir.

Öte yandan Dere (2021) prososyal davranışlar bağlamında yardım etme davranışı ve infak deneyiminin psikolojik iyi olma ve dindarlık üzerindeki ilişkisini konu edindiği bir araştırmada, prososyal davranışlardan biri olan yardımlaşmanın maddi boyutu olarak infak deneyimini irdeleyerek psikolojik iyi olma hali ve dindarlıkla olan ilişkisini incelemiştir. Bu doğrultuda, Şanlıurfa ilinde 119'u erkek,185'i kadın, toplam 304 kişilik bir örneklem grubuyla yapılan bu çalışmada, katılımcıların paylaşma tutumu, dindarlık ve psikolojik iyilik düzeyleri; yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek grubu, eğitim seviyesi, gelir seviyesi, yaşamın geçtiği yer gibi demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmak üzere değerlendirilmiştir. Araştırmada dindarlık ile paylaşma tutumu arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Psikolojik iyi olma durumu ile paylaşma tutumu arasında ise anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür.

İnfak ve isar deneyimi, manevi yönelimli psikoterapi çalışmalarında daha fazla *hizmet etme* kavramıyla incelenmiştir. Din psikoloğu Ekşi (2020) tarafından düzenlenen bir çalışmada, psikolojik danışmada manevi yönelimli çeşitli tekniklerin ele alındığı bölüm, bu yaklaşımın bir örneğini sunmaktadır. Çalışmada, bir teknik olarak hizmetin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş ve hizmetin önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda, kendinde alçakgönüllülük ve minnettarlık erdemlerinin beslenmesinin değeri ve başkalarına kendimize yapılmasını

istediğimiz şekilde hizmet sunmanın gerekliliği gibi konulara hassasiyet gösterilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda başkalarına gönüllü olarak yardım eden bireylerin, yardım etmeyenlere göre daha iyi sağlık durumu bildirdikleri, birçoğunun gönüllü hizmetine başladıktan sonra sağlıklarının düzeldiğine inandığı ve büyük bir kısmında öfori duygusu, daha sakin bir hal ve rahatlama sağladığı gözlemlenmiştir.

Türkiye’de yapılan diğer çalışmalarda infak ve isar deneyimleri daha çok yardım etme davranışı, özgecilik, diğergamlık kavramlarıyla ele alınmıştır. Türkiye’de yardım etme davranışı olarak özgecilik üzerine çalışmalardan biri Akbaba tarafından yapılmıştır. Akbaba da sosyal psikolojik bir kavram olan özgecilik ile grupla psikolojik danışma arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Araştırmada, grupla psikolojik danışmanın cinsiyetleri ve sınıf düzeyleri farklılık gösteren üniversite öğrencilerinin özgecilik düzeyleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda grupla psikolojik danışmanın, kontrol grubundaki öğrencilere göre deney gruplarındaki öğrencilerin özgecilik düzeylerini, büyük ölçüde artırdığı gözlemlenmiştir (1994: 75).

Liseli gençlerde ahlaki muhakeme ve özgeci davranış arasındaki münasebeti inceleyen Akyel (1986), özgeci davranışın yüksek ahlaki muhakeme becerisiyle ilişkili olduğu sonucunu ortaya koymuştur (ayrıca bkz. Kasapoğlu, 2017: 99). Yıldız ve İşmen (2005) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutumlarını atılganlık düzeyleri ve özgecilik açısından incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini tezsiz yüksek lisans öğrenimi gören ve eğitim fakültelerinin lisans programlarında okuyan 207 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, düşük olanlara oranla yüksek düzeyde özgeci olan bireylerin öğretmenlik mesleğiyle ilgili daha olumlu tutuma sahip oldukları, girişken olanların çekingenlere oranla daha çok özgeci oldukları görülmüştür.

Mutafçılar (2008) tarafından öğretmen özgeciliği ve özgecilik kavramının tarihsel gelişimi üzerine yapılan bir başka çalışmada ise resmî kurumlarda hizmet veren öğretmenlerin özgecilik düzeyleri araştırılmıştır. Araştırmaya göre, özgecilik ölçeğinin güncel durumlarda yardımseverlik boyutu ile öğretmenlerin branşları arasında anlamlı bir fark bulunduğu gözlemlenmiştir. Özgeciliğin bağışta bulunma ve sosyal sorumluluk boyutu ile öğretmenlerin iş kıdemleri arasında az kıdemli ve çok kıdemli öğretmenler arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Öğretmenliği tesadüfen seçen ve ideali olarak seçen öğretmen grupları arasında da öğretmenliği seçme nedenleri ve özgecilik bakımından anlamlı bir farka rastlanmıştır.

Türkiye’de ilk kez dindarlık ile yardım etme davranışı arasındaki ilişkinin incelendiği Kurt’un (2001) çalışmasında dindarlığın ve kişilik özelliklerinin doğal afetlerdeki yardımlaşmaya etkisi araştırılmıştır. Yardım etme davranışı üzerinde dindarlığın ya da sosyal sorumluluk davranışlarının bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Ayten, 2013: 23).

Dindarlık ve empati ile yardım etme davranışı arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir biçimde inceleyen ilk araştırmacı din psikoloğu Ayten’dir (2010). Ayten araştırmasında diğerlerinin faydasını düşünerek gerçekleştirilen davranışları içeren toplum yanlısı davranışlarda, diğer bir deyişle yardım etme davranışlarında, empatik eğilim ve dindarlığın rolünü tespit etmeyi hedeflemiştir. Anket veri toplama tekniği kullanılarak Türkiye’nin yedi bölgesinden seçilen örneklem grubu üzerinde bu üç olgu arasındaki etkileşim ve ilişki ortaya konulmaya çalışılmış, empatik eğilim ve dindarlık gibi kişilik özelliklerinin diğerlerine yardım etmedeki katkısı incelenmiştir. Ayrıca çalışmada dinin ihtiyaç sahibi bireylere yardım etme ve diğerlerini anlama konusunda hangi türden motivasyonlar sunduğu ve bunların bireyler üzerinde hem başkalarına yardım etme hem de empatik eğilim noktasında ne tür etkiler oluşturduğu uygulanan empirik araştırmayla ortaya konulmaktadır. Sonrasında yapılan saha çalışmaları incelendiğinde ise araştırmanın literatür oluşumuna sağlam bir zemin sağladığı ifade edilebilir.

Konuya ilişkin diğer bir saha çalışmasını ise din psikoloğu Düzgüner (2013) yapmıştır. Bu çalışmada özgeci bir davranış olarak kabul edilen *kan bağı* örnekliliği üzerinden Türk ve Amerikan toplumlarında maneviyat algısı belirlenmeye ve diğergamlık ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda kan bağışının yüksek düzeyde diğerkâm motivasyonlar içeren bir davranış olduğu ve kan bağışına motive edici etkisi olan unsurların iki toplumda birbirine benzediği fakat bireylerin bu motivasyonlara sahip olma tarz ve frekanslarının, kültüre göre farklılık arz ettiği görülmüştür.

Nefs psikolojisinin kurucusu sufi psikiyatr Merter’e göre ise günümüz tıp anlayışında nefsi açıdan acı çeken bir insana ilaç tedavisi, psikoterapi ve sosyoterapi olmak üzere üç aşamalı biyo-psiko-sosyal tedavi yaklaşımları uygulanmaktadır. Terapötik müdahale sürecindeki başarılı bir sosyoterapi sonunda genellikle ilaç ya azaltılır ya da tamamen sonlandırılır. Yapılan çalışmalar, başarılı ve istikrarlı karşılıklı etkileşim ya da varoluşçu grup terapilerinde ilacı bırakma oranındaki başarının yüksek olduğunu göstermiştir. Grup terapisinin yanı sıra remisyon dönemindeki danışanlara sosyal etkinlik gruplarına katılma, seyahat etme, doğa

yürüyüşü yapma, sportif faaliyetlerde bulunma, içlerindeki sanatkârı bulma gibi birtakım sosyal aktiviteler önerilir.

Terapi sürecinin sonunda belirgin bir rahatlama olsa da tehlikeli bir narsisizm devreye girip danışanda sanki kendini gerçekleştirme yolculuğundaymış gibi bir his uyandırarak geçici bir mutluluk hali yaşatabilir. Hâlbuki danışanın *veren varoluş konumuna* geçmeden kalıcı bir huzur ve mutluluğa ulaşması mümkün değildir. Etkisi geçen terapinin ardından danışan daha işe yarar başka bir terapide, bu yakaladığı geçici mutluluk halini tekrar yaşamak için arayışını sürdürür. Tüm bu çabalar, içerisinde yaşanılan nefis katını daha yaşanılabilir hale getirirse de bu *hedonist varoluş tarzını* teşvik ederek uzun dönemde olumsuz sonuçlarıyla karşılaşılabilir. Bu noktada izlenilecek yol, duraklamış olan yükselmeyi yeniden harekete geçirecek ve bir üst kata çıkmayı sağlayacak derin anlamı olan deneyimler yaşayarak veren varoluş tarzına geçebilmeyi başarmaktır. Sosyoterapi bağlamında uygulanabilecek somut bir adım olarak *hayır terapisi* veya nefis psikoterapisinin bir pratiği olarak *infak ve isar deneyimi*, nefsi rahatsızlıkların en ağır aşamaları atlatıldıktan sonra remisyon döneminde uygulanabilecek tekniklerden biridir (Merter, 2012: 382-384).

Yukarıda belirtilen uygulamalar kapsamında duyarlılık kazandırma çalışmalarını içeren birinci aşamada, nefis psikoterapisti tarafından önceden tespit edilen ihtiyaç sahibi bir aile seçilerek bu ailenin durumu danışana işitsel ve görsel tekniklerle ayrı bir seansta izletilir. Ekranaya yansıtılan bir kare üzerinde danışana serbest çağrışım yaptırılabilir. Çalışma sonunda danışan elini kalbinin üstüne koyup hislerini nefis psikoterapistine ifade eder. Terapist kendisine aktarılan duyguları *seyir defterine* kaydeder ve terapinin ikinci kısmına geçilir. Somut uygulama çalışmalarından oluşan bu bölümde, danışan terapi ekibinden birisi eşliğinde ihtiyaç sahibi aileleri ziyaret ederek elinde olanı paylaşma çabasına girer. Bu paylaşımlar maddi olabileceği gibi sabır, şefkat, sevgi, ilgi ve zaman gibi manevi paylaşımlar da olabilir. Ziyaretten sonra danışan yaptıklarını, yapamadıklarını ve hissettiği duygularını *seyir defterine* not alır ve diğer seansta terapistiyle paylaşır. Bu terapilerde faaliyet alanları, maddi kazanç sağlamadan yetimhaneler, huzur evleri ve hayvan barınakları gibi insanlığa ve dünyaya hizmet eden tüm vakıf ve dernekler olabilir. Ayrıca terapilerde söz verilen zamana uyma, ertelememe veya mazeret uydurmadan düzenli bir şekilde çalışmaya devam etmek büyük önem taşır (Merter, 2012: 382-384).

Öte yandan nefis psikolojisi üzerine Atak tarafından yapılan uygulamalı bir çalışmada ise özellikle öfke, depresyon, anlamsızlık,

mutsuzluk ve huzursuzluk gibi sıkıntılar yaşayan, merhamet duygusu zayıf ve şiddet yönelimli danışanlar, maddi ve manevi iyilik ve yardım yapmakla ödevlendirilmiştir. Bu iyiliklerin ihtiyaç sahibi kişilere yapılan maddi yardımların yanı sıra düzenli olarak çocuk yuvalarını ve huzurevlerini ziyaret etmek, güvenilir yardım kuruluşlarında gönüllü olarak görev almak, hastanelerde yatan ve tedavi gören çocuklara kitap okumak ve çeşitli etkinlikler yapmak gibi manevi iyiliklerden oluştuğu görülmektedir. Uygulama süresinin danışanın yaşadığı soruna bağlı olarak değişkenlik gösterip danışan iyileşene kadar devam etmesi ve sonraki dönemde ise hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi büyük önem taşımaktadır (2021: 207).

Çınar (2022) tarafından aktarılan *hizmet etmek* isimli başka bir manevi danışmanlık uygulama tekniğinde ise danışanın kendisinden başkalarını düşünmesi ve hatta bu düşüncelerini eyleme dökmesi istenerek davranışını içselleştirmesi hedeflenmektedir. Örneğin; danışan, Müslüman bir kimliğe sahipse bunu Allah'ın rızasını kazanmaya yöneltecek bir eylem olduğunun bilinciyle değilse de evrensel değerler ve doğa yararına işler yapmanın bireyde uyandıracığı ulvi/aşkın duyguların farkındalığıyla gerçekleştirmesi hatırlatılır. Söz konusu bu terapi tekniği, hayatında anlam eksikliği duyan, ilişkilerindeki *alma-verme dengesini* hep alan ama hiç vermeyen taraf olarak bozmuş, narsistik eğilimleri olan, kendini toplumdan kopuk hisseden ve canlılar için faydalı bir şeyler yapmak isteyip bunu nasıl yapacağını bilemeyen, çocuktan yaşlıya cinsiyet ayırt etmeksizin her danışan için uygundur.

Yukarıda sözü edilen bu hizmet etme tekniği, terapi seansı esnasında gerçekleştirmeye çok uygun olmayıp toplum içinde uygulanacağı için seansta öncelikle hizmet etmenin danışanın iyileşme sürecindeki önemi, anlamı ve gerekliliği üzerinde konuşulur. Sonrasında tekniğin uygulanması hakkında bilgi verilerek danışan ödevlendirilir. Sözü edilen bu teknik iki şekilde uygulanabilir. İlk şekilde danışandan aşevinde veya bir yardım kuruluşunda gönüllü çalışmak, toplum yararına yapılan bir projeye dahil olmak, huzurevini ziyaret edip orada vakit geçirmek gibi insanlara fayda sunan bir hizmet ya da ormandaki çöpleri temizlemek için planlı olarak belirli bir zaman harcama şeklinde hizmet etmek istediği bir alan belirlemesi istenir. Bu hizmetlerin sürekliliği yoktur ve iş odaklıdır.

İkinci şekilde ise belirli bir eylem belirlenmez, danışan günlük hayatın rutini içerisinde yaşarken hizmeti hayatının geneline yayıp ahlak ödevi biçiminde edinip deneyimler. Örneğin; toplu taşımada bebek arabasıyla otobüsten inmeye çalışan bir kadına yardım etmek, çıkarken

komşusunun kapısında gördüğü çöpü dışarı çıkarmak, yanında minik hediyeler bulundurup gün içerisinde karşılaştığı birkaç çocuğa vermek, çevreye daha az zarar vermek için bilinçli olarak paketli gıda ve plastik tüketimini azaltmak vb. gibi duruma ve zamana göre değişebilen spontane yardım davranışları beklenir. Danışanın yapacağı bu ödevleri daha iyi anlaması ve somutlaştırması için bu iki çeşitten biri önerilir.

Bu iki uygulama biçimine danışanla birlikte de karar verilebilir veya danışanın durumuna göre terapist tarafından da karar verilebilir. Her iki teknik uygulanırken de danışana yardım etme davranışını bilinçli bir şekilde farkındalıkla yapmak, önüne çıkan her durumda hizmet etmenin yollarını aramak, faaliyeti şikâyet etmeden gönüllülükle yapma gayretinde olmak, hizmet edilenle ilgili önyargı veya olası takıntıları bir kenara bırakmak, niyeti temiz tutmaya çalışıp yapılan hizmetten bir karşılık beklememek gibi konulara dikkat etmesi gerektiği hatırlatılır. Hizmet esnasında hissettiklerini, zorlandığı ya da egosunu zorlayan durumları gözlemlemesi, yaptıklarının kendisi için nasıl bir anlam ifade ettiğini düşünmesi ve bunları ufak notlar halinde yazması istenebilir. Bir sonraki seansta bu infak ve isar deneyimleri üzerinden konuşulup gerekirse davranışın sürdürülmesine karar verilebilir (Ekşi, 2022: 150-151).

Öte yandan modern psikoterapi yaklaşımları, seküler yaşamda acı çekerek varoluşsal anlam arayışına cevap arayan bireylere *alt-bilinç* dışına ışık tutan birtakım tekniklerle sınırlı düzeyde bir terapötik rahatlama getirmişlerdir. Ancak gelişimsel açıdan üst katların varlığına işaret edemedikleri için modern bireyi oldukça dar bir yatay varoluş alanına hapsederek onu bir tür haz düşkünü, hedonist, acımasız, kaygılı ve öfkeli bir varlığa dönüştürmüşlerdir. Modern psikoloji tarihi perspektifinden bakıldığında transpersonal psikoloji ise bireyin maneviyatla ilişkili rahatsızlıklarına, farklı ve daha hassas bir bakış açısı geliştirmiştir.

Türk manevi danışmanlık ve rehberlik ekolü olarak nefis psikolojinin tekniği olan nefis psikoterapisinde önemli bir terapötik uygulama olan infak ve isar deneyimleri, bireyin *alan-varoluş konumundan veren-varoluş konumuna* geçmesine yardım ederek alt-katmanlardan üst-katmanlara geçişini kolaylaştırmayı hedefler. Ekol kurucusu sufi psikiyatr Merter'e (2012) göre, birey terapötik değer taşıyan bu infak ve isar deneyimleriyle alt-katmanların manevi sıkıntılarından kurtulup *cana* ulaşır. Başka bir ifadeyle ontolojik yükselmeyle *pasif alıcılıktan aktif vericilik* düzeyine ulaşan birey, hem dikey olarak çok katmanlı olan nefis yapısının bir üst katmanına yükselmiş, hem de yeni bir bilinç düzeyine yükselmiş olmaktadır. Nefis psikolojisindeki bu şekilde *karşılıksız verme* yoluyla yükselişin bireyin huzuru bulmasının *zorunlu şartı* olduğu

düşünülmektedir. Varoluşsal olarak gerçek özgürlüğün de ancak almakla değil vermekle başladığı kabul edilmektedir (Merter, 2012: 174-251).

Nefs psikoloji ekolünde öneminin altı çizilen infak ve isar deneyimlerinin bireylerin hayatlarında ciddi biçimde kalıcı pozitif değişim ve dönüşümler meydana getireceği öngörülmektedir. İnfak ve isar kavramlarının psikoterapi çalışmalarında daha çok teknik bir terim olarak *hizmet* kavramıyla ele alındığı görülmektedir. Hizmet, başkaları için bir şey yapmayı içerir. Bu hizmetlere büyük veya küçük diye ayırt etmeksizin bakmak, kimliğini gizli tutarak kendindeki alçakgönüllülük ve minnettarlık erdemlerini beslemeye çalışmak, başkalarına kendisine yapılmasını istediği şekilde hizmet sunabilmek, hiç kimseye kendisine yapılmasını hoş görmeyeceği bir davranışta bulunmamak gibi durumlara duyarlı olmak esastır. Yapılan terapötik saha çalışmalarında başkalarına gönüllü olarak yardım eden danışanların, yardım etmeyenlere göre daha iyi sağlık durumu bildirdikleri, birçoğunun gönüllü hizmetine başladıktan sonra sağlıklarının düzeldiğine inandıkları ve büyük bir kısmında öfori duygusu, daha sakin bir duygu durumu ve rahatlama sağlandığı gözlemlenmiştir (Ekşi, 2022: 149).

Yalnızlık, anlamsızlık, huzursuzluk ve mutsuzluk gibi problemler yaşayan bireylerin, daha zor durumda olan diğer bireylere kendi imkân ve güçleri ölçüsünde her türlü yardımda bulunup iyilik yapmaları, onlarda psikolojik rahatlama sağladığı gözlemlenmiştir. Atak tarafından affedememekten kaynaklı öfke ve depresyon yaşayan üniversite öğrencilerine infak ve isar uygulamalarını temel alan terapötik girişim sonucunda, öğrencilerin psikolojik sorunlarını büyük ölçüde aştıkları tespit edilmiştir (2021: 206-207).

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de "Sahip oldukları malları gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler" (Bakara Suresi, 2/274; Esed, 2022) buyrulurken infak ve isarı deneyimleyenlerin geçmişte yaşadıkları üzüntü kaynaklı depresyon ve geleceğe dair duydukları korku kaynaklı kaygıdan kurtulacakları vurgulanmıştır. Yine başka bir ayette ise "Onlar ki hem bolluk hem darlık zamanında Allah yolunda harcarlar, öfkelerini kontrol altında tutarlar ve insanları affederler. Çünkü Allah iyilik yapanları sever" (Al-i İmran Suresi, 3/134; Esed, 2022) buyrulurken bireye ıstırap ve acı veren affedememe, kin tutma ve bunların sonucunda ortaya çıkan öfke duygusunun kontrol altında tutulmasına dikkat çekilmiştir.

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) konuya ilişkin uygulamaları ise şu örnekten hareketle analiz edilebilir: Ebu'd-Derdâ'nın

naklettiğine göre İslam peygamberi Hz. Muhammed'e bir adam gelerek kalbinin katılığından şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber ona “kalbinin yumuşamasını ve ihtiyacının karşılanmasını istiyorsan yetime merhametli davran, onun başını okşa ve yediğinden yedir. Kalbin yumuşar ve istediklerine ulaşırsın” buyurmuşlardır (Abdurrezzak, 2013: 166; Heysemî, 1994: 160). İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) bu sözünde de kalbi katılaşıp şiddet, merhametsizlik ve öfke gibi duygular yaşayan bireylerin yetim bireylerin başını okşayarak bu kötü duygu ve davranışlarından kurtulabileceklerine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla infak ve isar deneyimleri sayesinde cimrilik zaafını aşan birey, *nefs-i emmare*nin alt-kısımlarında bulunan ve bireyin otonom sisteminin bozulması ve yüksek tansiyon gibi hastalıklara yol açan öfke, endişe ve kin gibi nefsin olumsuz özelliklerinden kurtularak manevi yükselişe geçebilir (Atak, 2021: 206-207).

Karşılıksız iyilik kavramı, sufi psikolog Frager'in (2018) sufi psikolojisi çalışmalarında da *hizmet yolu* şeklinde bireyi içinde bulunduğu mistik halden daha yüksek bir düzeye çıkartarak Allah'a ulaştıracak yollardan biri olarak tanımlanmıştır. Frager'e göre bireyler birbirini gerçekten önemsiyorsa birbirine hizmet etmek isterler ve böylelikle aslında muhataplarının gönüllerindeki Allah'a hizmet etmiş olurlar. İnsanlara hizmet etmek, bireye sunulan bir ayrıcalık ve armağan olarak görülür. Rahibe Theresa'nın da dediği gibi önemli olan “ne yaptığımız değil ne kadar aşkla yaptığımızdır.” Yani hizmetin miktarından çok burada bireyin niyetinin önem taşıdığı vurgulanır. Rahibe Theresa nasıl ki kendini cüzzamlılara ve en yoksul insanlara hizmete adadıktan sonra bir azize haline geldiyse bireylerin de hizmet yoluyla *kâmil/olgun insan* olma yolunda ilerlemesi mümkündür (2018: 51).

Dayanışma ve yardımlaşmaya büyük önem veren Kur'an-ı Kerim, bireylerin huzurlu ve mutlu bir biçimde dostluk ve kardeşlik duygularıyla toplumsal barışı sağlamış olarak yaşamalarını önemsemektedir. Bu sebeple toplumsal barışın sağlanmasında en değerli etkenlerden biri olarak tanımladığı *infak* ve *isar* gibi ahlaki ilkelerin toplumda yerleşmesini istemektedir. Zira *infak* ve *isar* deneyimlerinin birey ve toplum üzerinde manevi ve psikolojik birçok terapötik yararı bulunmaktadır. İlk olarak *infak* ve *isar* deneyiminin narsistik duygu durumundan kurtularak bireyde verme ve paylaşma duygusunu geliştirdiği görülmektedir. Bu iki olgu, fakir ve zayıf bireylere karşı iyilik yapma ve verme deneyimi yaşatır. Bu türden bir deneyim, bireylerin birbirine karşı kardeşlik duygusunu ve insanlık bilincini oluşturur. Çaresiz ve zayıf bireylere tam bir güven duygusu sağlayarak onları, hırs ve vahşet duygularından arındırıp gönüllerde yaşadıklarını hissettirir. Fakir ile zengin arasında oluşabilecek

nefret ve kin duygularını yok ederek, sevgi ve saygı bağlarının güçlenmesini sağlar. Böylelikle bireylerin, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) benzetmesiyle, *binanın tuğlaları* gibi birbirlerine kilitlenerek huzur ve barış içerisinde bir yaşantı sürmeleri sağlanabilir (Kaya, 2013: 311).

Konuya ilişkin yapılan terapötik çalışmalarda, infak ve isar deneyimlerinin bireyi cimrilikten kurtardığı, fedakârlık ve diğerkâmlığa alıştırdığı belirtilmektedir. İslam dinine inanan birey, sadece kendisi için yaşayan ve kendisini düşünen birisi değildir. Başkalarını da düşünmesi ve onların yaşaması için çalışması gerekmektedir. Yani başkalarının iyiliğini istemek aynı zamanda teolojik olarak bir *kulluk görevidir*. Nasıl ki “iğne kendisi çıplak olduğu halde başkasını giydiren”, “mum kendisini yakıp başkalarını aydınlatır” denildiği gibi gerçek anlamda inançlı birey, kendisi açken diğerlerini doyurabilen, diğerlerinin ihtiyacını kendi ihtiyacının önünde tutabilen kimsedir (Pusmaz, 2012: 81).

Nefs psikolojisinde terapötik bir değer taşıyan infak ve isar deneyiminin, bireye şükür ve sabrı aynı anda kazandırdığı, bireydeki şefkat ve merhamet duygusunu geliştirdiği, bireyi daha esnek yaparak katı ve sert olmasını engellediği, merhamet yönelimini artırdığı, hayır-hizmet işleme zihniyetini pekiştirdiği ve bireye gönül zenginliği kazandırdığı ifade edilmektedir. İnsan *nefsi* çok cimridir. Cimrilik ise bireyin sahip olmaması gereken bir niteliktir. İnfak deneyimi, bireyi cimrilikten kurtarır ve cömert hale getirir. Allah'ın emrini yerine getirerek her yıl kazancının bir miktarını ihtiyaç sahiplerine veren birey, başkalarına vermeyi alışkanlık haline getirir, eşyanın ve kişisel yararın esaretinden kurtulup onlara hâkim konuma yükselir. Birey, infak etmeye devam ettikçe cimrilik duygusunun ve mal hırsının baskısı gitgide azalmaya başlar. Diğerlerinin problemlerini hafifletmiş olmanın sonucunda psikolojik iyi olma düzeyinde yükselme olur. İnfak eden birey, *sâlih/iyi* sıfatını kazanarak tam hayır, ihsan etmek ve geniş hayır anlamına gelen *birr* düzeyine yükselir. İslam teolojisinde ve sufizmde teknik bir kavram olarak *birr*, güzel davranışlar ve gerçek iman anlamlarına geldiği gibi dindarlık, doğruluk ve iyilikseverlik olarak da betimlenir (İzutsu, 2010: 315).

İnfak ve isar, Allah'ın önerdiği ahlâkla ahlaklanmayı sağlar ki Allah'ın güzel isimleri hep verme ve ihsan etme anlamlarını içermektedir. Allah yarattığı canlıların rızkını bir karşılık beklemeden vermektedir. İhtiyaçları infak ve isar yoluyla zenginler tarafından karşılanmayan fakir bireyler, bazen şiddetli ihtiyaçlarından dolayı bazı ahlâk dışı davranışlarda bulunabilirler. İçlerinde oluşan kin ve nefret duyguları artarak zenginlere

düşmanlık besleyebilirler. İşte infak ve isar davranışları kin, nefret ve düşmanlık gibi duyguların ihtiyaç sahibi bireylerde oluşmasını engelleyebilir. Ayrıca infak ve isar, bireye bütün canlılara sınırsızca veren Allah'ın önerdiği ahlaki davranışları deneyimleme olanağı sunmaktadır. Bireyin peygamberlere ve büyük insanlara benzemesine, malın temizlenmesine, imana ve hidayete, kulluk vazifesini kolaylaştırmaya, kardeşliği ve sosyal bütünlüğü sağlamaya ve nefsin tezkiye edilmesine yardımcı olmaktadır (Tekiner, 2006: 76).

İnfak ve isarı deneyimleyen birey, kendisini farklı hallerde bulur. Bireyde maddi yardım etme davranışı manevi değerlerle bulunduğu cömertlik, yardımlaşma, özgeçilicilik, diğerkâm olma, paylaşmayı deneyimler. Bencil ve faydacı olan bireyi bencillikten uzaklaştırıp zayıf ve güçsüz bireyleri ezmekten, cimrilikten ve daha da önemlisi maddeye bağımlı kalmaktan koruyarak ötekine de yer açar. Birey, eğer çaba gösterirse bencilliğin yerini şefkat ve cömertlik gibi övülen özellikler alabilir. İnfak ve isar deneyimleriyle empati desteklenerek bireyde empatik becerinin temelleri olan “merhamet, affedicilik, sevgi, yardımlaşma ve paylaşma” gibi duygular ön plana çıkarılır. İnfak ve zekât ibadeti, zengin bireyleri ihtiyaç sahiplerine duyarsız kalmaktan uzak tutan bir dinsel pratik olarak muhtaç bireylerin halini anlama bilincini geliştirmesi bakımından empati duygusunu besler, bilişsel, duyuşsal ve devinimsel boyutlarda empatiyi artırır (Dere, 2021: 90).

Aynı zamanda sosyal ilişkilerde küçümseme, hor görme, kıskançlık vb. kötü duyguların ortadan kaldırılmasına destek olabilecek bir nitelik taşıyan infak ve isar deneyimi, ayrıca bireyin ruh sağlığına olumlu katkılar sağlamaktadır. Bireyi verme davranışına sevk eden motivler, bu süreçte yaşanan ruhsal ve duygusal süreçler ve sonucunda ortaya konan infak ve isar davranışı bireyde pozitif duygular oluşturur ve bireye iç huzuru sağlar. Zekât ve sadaka gibi malla yapılan ibadetler, kalbin katılaşmasına engel olarak maddi şeylere bağımlılığın azalmasını, insanlar arasındaki saygı, sevgi ve bağlılığın artmasını, birlik ve dayanışma duygusu geliştirerek sağlıklı ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır (Dere, 2021: 90).

İnfak ve isar deneyimleri, bireyler arasında dayanışma duygusunu açığa çıkartır. Dayanışmayla beraber zengin ile fakir arasında pozitif yönde bir etkileşme olduğu ve bunun da her iki taraf üzerinde karşılıklı olarak sosyolojik ve psikolojik olumlu etkiler yaşanmasına katkı sunduğu belirtilmektedir. Maddi açıdan sıkıntı çeken birey, varlıklı insanlardan gördüğü destek sayesinde yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaçlarını karşılayarak, toplumdaki varlığının fark edildiğinin bilincine varmakta ve

dezavantajlı durumuyla daha kolay başa çıkabilme imkânı bulabilmektedir.

Bireyin, yaşadığı sıkıntılar karşısında öz güveni ve başarı arzusu git gide artmaktadır. Kendine emin tavırlar ve özgüvenli bir duruş sergilemesi diğerleriyle olan ilişkisini de etkileyerek etkileşimini arttırmaktadır. Bunun sonucunda bireyin öz güveni artmakta, daha girişimci duruma gelerek, kendi gücünün farkına varmaya başlamaktadır. Sosyoekonomik açıdan daha üst seviyelerde olup mali destek sağlayan birey, diğerlerine yardım ederek hem kendisini hem de başkalarının mutlu olmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, muhtaç bireylere destek olarak toplumun devamlılığının sağlanmasında etkin bir rol oynamasının, birey olarak vazifesini yerine getirdiği düşüncesini geliştirmesine ve bu doğrultuda bir hoşnutluğa yol açtığı görülmektedir (Baycar, 2019: 219).

İnfak ve isar uygulamalarını Allah rızası için deneyimleme anlayışıyla sergilenen iyi ve olumlu davranışlar, aynı zamanda bireyin imanının kuvvetlenmesine, içsel huzur bulmasına, diğer insanlara iyi davranarak, onların da aynı imkânlara kavuşmaları için gayret etmesine neden olur. Nitekim İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de; "Sizden iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun. İşte başarıya erişenler yalnız onlardır" (Ali İmran Suresi, 104) buyrulurak karşılıksız iyiliği deneyimleyenlerin her zaman başarıya ulaşacakları vurgulanmıştır (Karacoşkun vd., 2013: 169).

Maddi veya manevi olarak karşılıksız iyilikte bulunmanın bireyde kendi kontrolü dışındaki her türlü yaşamsal negatifliklerden korunmaya dair terapötik bir etki yaptığı görülmektedir. Konuya ilişkin İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) "yarım hurmayla da olsa, cehennemden korunmaya bakın" (Buhari, 1981: 79-80) şeklindeki sözleri veya "az sadaka çok beladan korur" şeklindeki toplumun bilincinde yer eden sözler buna güzel birer örnektir. Birey, kendini bu sayede hayatında daha çok güvende hissetmekte ve böylelikle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki en temel ihtiyaç olan *güvende olma* ihtiyacını gideren bireyin kendisini gerçekleştirme yolculuğuna katkı sağlamaktadır. Ayrıca birey, yapılan iyilikten yapanın da fayda göreceği bilinciyle hareket ederek günlük yaşamda başkalarına iyilik yapmak için her fırsatı değerlendirebilir, farkındalık içinde hareket ederek bunu yaşamının bir rutini haline dönüştürebilir. Böylece içinde bulunduğu *alt-bilinç dışı* alanından *üst-kaat*lara doğru olan manevi benlik gelişimini hızlandırarak nefis psikolojisinin ideal insan modeli olarak sunduğu *kâmil/olgun insan* olabilme yönünde gelişim gösterebilir.

İnfak ve isar deneyimlerini değerlendiren çalışma sonuçları, bu deneyimlerin terapötik etkilerini destekleyen çeşitli ampirik veriler sunmaktadır. Genellikle bireyin manevi yatkinliklarına bağlı olarak ortaya çıkan bu deneyimler, bireyin ruhsal sağlığı üzerinde olumlu bir etki yapabilir. İnfak ve isar deneyimleri, birçok birey için sadece maneviyatlarını zenginleştirmekle kalmayıp aynı zamanda bireysel ve sosyal anlamlar içeren bir terapi deneyimi sunabilir. Bu türden uygulamaların deneyimlenmesi, bireyin içinde bulunduğu koşullara, dindarlık düzeyine, empatik yatkinliklarına, duygu durumuna ve yardım edilenin özelliklerine bağlı olarak önemli ölçüde değişiklik gösterebilir. İnfak ve isar deneyimlerinin terapötik sonuçları şu ana temalar etrafında açıklanabilir:

(i) *Bencillikten arınma ve narsisizmden kurtulma*: Birey, yaşamında yalnızca kendi istek ve ihtiyaçlarına odaklanan bir yaklaşımdan uzaklaşarak, infak ve isar deneyimleriyle birlikte çevresindeki insanları hayatının merkezine alabilir. İmkân ve yeteneklerini başkaları için kullanarak bencillik ve narsisizm gibi olumsuz kişilik özelliklerinden uzaklaşabilir.

(ii) *Anlam arayışı ve mutsuzlukla başa çıkma*: Hayatındaki anlamı ve mutluluğu yitirmeye başlayan birey, infak ve isar deneyimleri sonucunda diğerlerini mutlu ederek kendi mutluluğunu yeniden kazanabilir. Bu deneyimler, yalnızlık ve anlamsızlık duyguları içindeki bireyin hayatına anlam katmasına olanak tanıyabilir.

(iii) *Kaygı ve depresyon düzeyini azaltma ve rabatlama*: İnfak ve isar deneyimleri, bireyin kaygı, depresyon, öfke ve stres düzeylerini azaltabilir. Bu sayede birey, günlük yaşamın stresinden uzaklaşarak ruhsal ve zihinsel bir dinginlik yaşayabilir.

(iv) *Öfori duygusunda artış*: İnfak ve isar deneyimleri, başkalarına karşılık beklemeden yardım eden bireylerin sağlık durumlarının, yardım etmeyenlere göre daha iyi olmasına katkıda bulunabilir. Bu durum, öfori duygusunda artış sağlayarak bireye daha sakin bir duygu durumu sunabilir.

(v) *Empatik eğilimde artış ve diğerlerini önemseme*: İnfak ve isar deneyimleri, bencillik ve umursamazlık içinde yaşayan bireyin farkındalık oluşturarak, kendinden başka bireylerin varlığını fark etmesine ve diğerlerini anlamasına olanak tanıyabilir. Birey, kendi dışındaki diğer bireylerle empati kurarak onların ihtiyaçlarına duyarlılık gösterebilir.

(vi) *Manevi doyum ve huzur*: Zorluklarla başa çıkan ve huzursuzluk yaşayan bireyler, infak ve isar deneyimleriyle kendi güç ve imkânları

ölçüsünde maddi veya manevi yardımda bulunarak psikolojik bir rahatlama elde edebilirler.

(vi) *Toplumsal destek ve bağları güçlendirme*: İnfak ve isar deneyimleri, bireysel deneyimlerin yanı sıra toplumsal deneyimleri de içerir. Bu deneyimler, zengin ile fakir arasındaki olası kin ve nefret duygularını ortadan kaldıracaktır, sosyoekonomik sınıf farkları arasında saygı ve sevgi bağlarının oluşmasına olanak tanıyabilir. Bu şekilde sosyal destek ve barış içinde bir yaşam olanağı ortaya çıkabilir.

S o n u ç

Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde infak ve isar deneyimlerine ilişkin teorik bir çerçeve oluşturulan bu makalede, öncelikle nefis psikolojisinin tanımı ve terminolojisi betimlenmiştir. Adı geçen bu disiplinin, psikoloji ve İslam sufizmini birleştirerek insanların yaşadığı sorunlara çözüm bulmayı amaçlayan özgün bir ekol olduğu vurgulanmıştır. Bu ekolün yerel, kültürel ve özgün bir nitelik kazanmasındaki temel kaynakların İslam dininin kutsal metinleri ile sufi öğretisi ve geleneği olduğu belirtilmiştir; ekolün, sufi ahlakını ve psikolojik metotları birleştirerek yeni bir bakış açısı geliştirdiği ifade edilmiştir. Psikoloji literatüründe daha önce sınırlı bir şekilde ele alınan bu bakış açısının, yüzyıllardır var olan sufizmdeki seyr-ü süluk / manevi gelişim yolculuğu uygulamalarının modern psikoloji terimleri ve teknikleriyle entegre edilerek güncellenmiş bir biçimi olduğu vurgulanmıştır.

İslam teolojisi ve sufizm açısından ahlakın temel değerleri arasında yer alan infak ve isar deneyimlerine yer verilen bu makalede, söz konusu deneyimler nefis psikoterapisi içerisindeki terapötik önemine vurgu yapılarak tanımlanmış ve deneyimlerin kapsamı açıklanmıştır. Bu deneyimlerin manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında nefis psikolojisi perspektifinden nasıl uygulandığına dair ayrıntılı bir bakış sunulmuştur. Dolayısıyla bu makalede, manevi danışmanlık ve rehberlik açısından nefis psikolojisinde infak ve isar deneyimlerinin terapötik etkileri üzerine odaklanılmıştır.

Nefis psikolojisinin bir tekniği olan nefis psikoterapisindeki infak ve isar deneyimleri, bireylerin hayatlarına katkı sağlamak, karşılıksız yardımlarda bulunmak ve başkalarını düşünerek olumlu davranışlar sergilemek üzerinde oldukça etkilidir. Bu uygulama ve deneyimler, genellikle ilaçla tedavi veya diğer psikoterapi yöntemlerine ek olarak uygulanabilir. Bu bağlamda, nefis psikolojisindeki bu infak ve isar

deneyimleri, bireylerin nefsi rahatsızlıklarının aşıldığı ve remisyon/düzelme dönemine girdikleri aşamalarda uygulanabilir.

Konuya ilişkin yapılan saha çalışmaları, bu önerilen deneyimleri gerçekleştiren bireylerin manevi açıdan güçlendiklerini, hayata daha umutlu baktıklarını, narsistik eğilimlerini aşarak daha cömert ve fedakâr duruma geldiklerini, öfke, endişe ve kin gibi olumsuz nefsi özelliklerden kurtulduklarını ve manevi açıdan yükselerek nefsin mertebelerinde üst seviyelere çıkabileceklerini düşündürmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında önerilen infak ve isar deneyimleri, nefis psikolojisi ekolünün üzerinde önemle vurgu yaptığı bir konudur. Bireylerin gönüllü olarak ve beklenti olmaksızın gerçekleştirdikleri bu deneyimler, onların hayatlarını anlamlandırma sürecine katkıda bulunabilir, varlıklarını sorgulamalarına rehberlik edebilir ve ruhsal bir dönüşüm deneyimlemelerine aracılık edebilir. Manevi danışmanlık perspektifinden bakıldığında, infak ve isar deneyimleri, bireyin iç dünyasını anlama, değerlendirme ve rehberlik etme süreçlerinde etkili bir rol oynayabilir. Bu uygulamalar, bireyin nefis yapısının derinliklerine etki etme potansiyeline sahiptir. Nefs, aynı zamanda İslam psikolojisinin temel kavramlarından biri olarak kabul edilmekte olup bireyin iç dünyasını şekillendiren, dürtülerini, arzularını ve güdülerini kontrol ettiği çekirdek yapıdır. Karşılıksız yapılan iyilikler, bireyin nefsinin anlama ve dengeleme çabasında rehberlik edebilir.

Manevi danışmanlık ve rehberliğin yerli bir ekolü olarak nefis psikolojisi, bireyin infak ve isar deneyimleri sırasında karşılaştığı zihinsel, duygusal ve ruhsal zorlukları anlamasına yardımcı olabilir. Bu pratikler, bir yandan kulluk ve ibadetin derinleşmesine olanak tanırken diğer yandan bireye kendi iç dünyasıyla yüzleşme fırsatı sunar. Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireyin bu uygulamalardan en üst düzeyde fayda sağlamasına katkıda bulunarak içsel bir dönüşüm sürecine girmesine destek olabilir. Adı geçen alanın ekolü olarak nefis psikolojisi de bireyin içsel çatışmalarını anlama ve bu çatışmaları aşma sürecini ele almaktadır. İnfak ve isar deneyimleri, bu çatışmaların çözümüne yönelik bir bağlam sunmaktadır. Nefs psikoloji ekolü, bireyin nefsiyle uyumlu bir halde olmasına yönelik stratejiler sunabilir. Bu, bireyin ibadetlerini daha derinlemesine anlamasını sağlayabilir ve kendi iç dünyasıyla daha sağlıklı bir ilişki kurmasına yardımcı olabilir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisindeki infak ve isar deneyimleri, danışanın alan-el konumundan veren-el konumuna geçişini sağlamak için önemli bir gelişimsel fırsat sunar. Manevi danışman, danışana bu süreçte rehberlik ederek duygusal

iniş çıkışları anlamasına yardımcı olabilir. Aynı zamanda, danışanın kendi değerleri, inançları ve yaşam amacıyla uyumlu bir şekilde ilerlemesine destek olabilir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden ele alınan nefis psikolojisi içerisindeki infak ve isar deneyimleri, danışanın içsel dönüşüm sürecine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu deneyimler, danışanın kendi iç dünyasına yönelik derin bir bakış açısı kazanmasını ve ruhsal sağlığını olumlu yönde etkilemesini mümkün kılmaktadır. İnfak ve isar deneyimlerinin manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında ele alınması, danışanın yaşadığı zihinsel, duygusal ve ruhsal zorlukları anlamasına yardımcı olmasının yanı sıra, kendi değerleri ve inançlarıyla uyumlu bir yaşam sürmesine rehberlik etmektedir. Bu uygulamalar, danışanın manevi danışmanıyla iş birliği içinde, içsel çatışmalarını anlama ve aşma sürecini yönlendirebilir.

Sonuç olarak, infak ve isar deneyimleri ve uygulamaları, manevi danışmanlık ve rehberlik açısından zengin bir bilimsel araştırma ve pratik saha çalışması alanı sunar. Bu pratikler, bireyin çok katlı nefis yapısının derinliklerine inmesine ve dikey olarak manevi gelişimine katkıda bulunabilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bireyin bu deneyimlerden en iyi şekilde faydalanmasına yardımcı olarak içsel bir dönüşüm sürecine öncülük edebilir. Dolayısıyla infak ve isar deneyimleri, manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarında uygun bir şekilde kullanıldığında, bireyin içsel bir denge ve huzur bulmasına yönelik etkili bir strateji olarak kullanılabilir.

Kaynaklar

- Abdurrezzâk b. es-Sanânî. (2013). *Musannef*. Dâru't-te'sîl.
- Ahmet b. Hanbel. (2001). *Musned*. Muessetur'-risâle.
- Akbaba, S. (1994). Grupla psikolojik danışmanın sosyal psikolojik bir kavram olan özgecilik üzerindeki etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akot, B. (2017). *Tasavvufun 200'ü*. Otto Yayınları.
- Alıcı, M. (2019). İslam'da dindarlar ve diğer kâmlık: Kur'an-ı Kerim'de "isar" ayetine tarihsel fenomenolojik bir yaklaşım. *Akra: Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 7(17), 13-20.
- Apaydın, H. (2016). *Din psikolojisi terimler sözlüğü*. Bilimkent Yayınları.
- Arslan, Ş. (2009). *I. Ulusal iyilik sempozyumu bildiriler kitabı*. Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- Atak, M. (2021). *Nefs psikolojisi: Kuram & uygulama*. Büyüyen Ay Yayınları.

Ayten, A. (2013). *Empati ve din: Türkiye’de yardımlaşma ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İz Yayıncılık.

Baycar, A. (2019). Dini ve sosyolojik boyutlarıyla dayanışma-yardımlaşma olgusu. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(39), 199-225.

Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Buhari. (1981). *Kutubi sitte- 7*. Çağrı Yayınları.

Cebecioğlu, E. (2020). *Tasavvuf terimleri ve deyimler sözlüğü*. Otto Yayınları.

Creswell, J., & Creswell, D. (2021). *Araştırma tasarımı* (Çev. E. Karadağ). Nobel Yayınları.

Çağrı, M. (2000a). “İnfak” maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi-22* (ss. 289-290). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çağrı, M. (2000b). “İsar” maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi-22* (ss. 490-491). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çatak, A. (2012). Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin nefis anlayışı. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 217-232.

Çiftçi, A. (2009). *Mekki sureler bağlamında Kur’an’da infak-zekât ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dere, E. A. (2021). *Prososyal davranışlar bağlamında yardım ve infak etmenin dindarlık ve psikolojik iyi olma hali ile ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat algısı ve diğer kâmlikle ilişkisi: Kan bağızı örneğinde Türkiye ve Amerika – Karşılaştırmalı nitel bir araştırma*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekşi, H. (2022). *Psikoterapi ve psikolojik danışmada manevi yönelimli 101 teknik*. Nobel Yayınları.

Erginli, Z. (Ed.). (2006). *Metinlerle tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kalem Yayınevi.

Esed, M. (2022). *Kur’an mesajı: Meal-tefsir*. İşaret Yayınları.

Fragar, R. (2018). *Kalp, nefis ve rub*. Sufi Kitap.

Gazali, İ. (2016). *İhyâ u ulûmid’-d-din*. Erkam Yayınları.

Göcen, G. (2020). *Kavram atlası: Din psikolojisi*. Gazi Kitabevi.

Gül, A. R. (2005). Kur’an’daki infak kavramının anlam yelpazesi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 239-262.

İsfehani, R. A. (2010). *Müfredat: Kur’an kavramları sözlüğü* (Çev. A. Güneş & M. Yolcu). Çıra Yayınları.

İşmen, A., & Yıldız, S. (2005). Öğretmenliğe ilişkin tutumların özgeciler ve atılganlık düzeyleri açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 42, 151-166.

İzutsu, T. (2010). *Kur'an'da dini ve ahlaki kavramlar* (Çev. S. Ayaz). Pınar Yayıncılık.

Karacoşkun, M. D., Horozcu, Ü., Yılmaz, S., Yüksel, A. Ş., & Sambur, B. (2013). *Din psikolojisi el kitabı*. Grafiker Yayınları.

Kasapoğlu, F. (2017). *İyilik hali ve özgeciler*. Gece Kitaplığı.

Kaya, A. (2013). Teorik ve pratik açıdan infak ve isar ahlakı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 305-317.

Kayıklık, H. (2011). *Din psikolojisi: Bireysel dindarlık üzerine*. Karahan Kitabevi.

Kızılgeçit, M. (2021). *Din psikolojisinin 200'ü*. Otto Yayınları.

Kurt, E. (2001). *Effects of religiosity, personality traits and social responsibility attitudes on nonspontaneous helping behaviour in a natural disaster*. (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Merter, M. (2012). *Dokuz yüz katlı insan: Tasavvuf ve ben ötesi psikolojisi*. Kaknüs Yayınları.

Merter, M. (2014). *Nefs psikolojisi ve rüyaların dili*. Kaknüs Yayınları.

Mutafçılar, I. (2008). *Özgeciler kavramının tarihsel gelişimi ve öğretmen özgeciliği üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Naasou, S. (2021). Kur'an-ı Kerim'de infak kavramı: Semantik çalışma. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 431-452.

Pusmaz, D. (2012). Kur'an'da isar kavramı. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 77-104.

Sevinç, K. (2020). *Kavram atlası: Din psikolojisi*. Gazi Kitabevi.

Taştekin, O. (2021). Kur'an'da infak kavramı bağlamında sosyal yardımlaşma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 217-238.

Tekiner, A. (2006). *Kur'an'da infak* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tirmizi, E. I. M. b. I. (1996). *Sünen*. Dârü'l-garbi'l-İslâmî.

Uludağ, S. (1996). *Tasavvuf terimler sözlüğü*. Marifet Yayınları.

Wehr, H. (1979). *A dictionary of modern written Arabic*. Harrassowitz Verlag.

Yıldız, A. (2019). İslâm ahlâkı açısından infak, israf ve istidrac kavram örgüsü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 38, 86-109.

* Bu makale, yazarın *Manevi danışmanlık ve rehberlik tekniği olarak nefis psikoterapisinde inşak ve isar deneyimi üzerine nitel bir araştırma* (2024) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Akademik danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Koç).

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 77-100
Issue: 9 • June 2024 • 77-100

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Ölüm Algısının Terapötik Etkileri

Therapeutic Effects of the Perception of Death
in the Context of Spiritual Counseling and Care

Zehra Atak

Doktora Öğrencisi
Erciyes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: zehraatak@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-9476-1764
Kayseri / Türkiye

Ali Kuşat

Doç. Dr.
Erciyes Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: kusat@erciyes.edu.tr
Orcid: 0000-0003-4922-7751
Kayseri / Türkiye

PhD Student
Erciyes University
Institute of Social Sciences
E-mail: zehraatak@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-9476-1764
Kayseri/ Türkiye

Associate Professor
Erciyes University
Faculty of Theology
E-mail: kusat@erciyes.edu.tr
Orcid: 0000-0003-4922-7751
Kayseri/ Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1421590>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 17 Ocak 2024 • 17 January 2024
Kabul Tarihi • Accepted 17 Nisan 2024 • 17 April 2024

Ö z e t

Bu makalede, literatürde yer alan ölüm algısının bireyin ruh sağlığı üzerindeki etkileri araştırılmış ve bireydeki sağaltıcı etkileri incelenmiştir. Çalışmada medeniyetlerin, dinlerin, felsefi anlayışların, psikolojik ve tasavvufi yaklaşımların ölüm algısı ve modern dünyanın ölümüne bakışı ele alınmıştır. Araştırma problemi olarak ölümü algılama şeklinin bireydeki terapötik etkisi incelenirken, ölümün geldiği bireye göre değişen ölüm algıları göz önünde tutularak bireyin ölüm algılamasına bağlı olarak oluşan alt problemler belirlenmiştir. Ölümle ilgili okuyarak bilgi sahibi olmaktan öteye geçerek bir farkındalık yaşamayan, ölümle sadece uzaktaki insanların ölmesi şeklinde karşılaşan bireyde meydana gelen etkiler nelerdir? Ölümü yakınlarında gözleyerek ölümle temas kuran kişilerin ölüm algıları birey üzerinde ne gibi etkiler meydana getirmektedir? Ölümüne yakın deneyim yaşayan ya da ölümle karşı karşıya kalmasına yol açan kaza ve hastalık gibi tecrübeler yaşayan bireylerin ölüm algılarının birey üzerindeki etkileri nelerdir? Bu değişik ölüm algıları bireyi terapötik olarak nasıl etkilemektedir? Bu sorular eşliğinde probleme çözüm aranırken bireyin ölüm algısına şekil veren ölümle karşılaşmaların, başkasının ölümü, yakının ölümü ve bireyin kendi ölümü ve ölümüne yakın deneyimlerle gerçekleştiği varsayımından hareket edilmiştir. Son yıllarda Türkiye’de giderek popülerleşen manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında ölümün bireyde meydana getirdiği terapötik etkiler önem taşımaktadır. Bu teorik makalede sonuç olarak; (a) modernitenin etkisiyle bireyin ölüm algısının farklılaşmaya başladığı; dolayısıyla geleneksel dönemde yaşamın doğal bir parçası olan ölümün modern dönemde yaşamın dışına itildiği; (b) ölüm bilincinin, köklü değişiklikler için güçlü bir katalizör ve bir uyanış deneyimi olabildiği; (c) modern bireyin, yaşamını ölümden kaçma üzerine kurduğu için yaşama sevincini kaybettiği; bu sebeple terapistlerin bireyin ölümle yüzleşmesini yeniden sağlayarak bireyde ölüm farkındalığı oluşturması gerektiği; (d) bireylerin ölüm hakkında konuşmayı öteleyerek ölüm gerçeğini görmezlikten geldikçe gündelik mesleki ve sosyal ilişkilerinde de sorunlar yaşadığı; (e) özellikle manevi danışmanlık ve rehberlik kapsamında ölüm korkusu yaşayan danışanlara ölümün anlamı ve ölümle yüzleşme pratikleri gibi terapötik destek sağlanmasının, varoluşsal sorunlarını çözmede ve bazı psikolojik sorunların iyileştirilmesinde etkili olabildiği düşünülmektedir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Ölüm algısı
Ölüm düşüncesi • Yas • Ölüm eşiği deneyimi

A b s t r a c t

In this article, we investigate the impact of death perceptions found in literature on individuals' mental health and examine their therapeutic effects. The study explores how civilizations, religions, philosophical understandings, psychological approaches, and sufi traditions perceive death, alongside the contemporary world's view. The research problem focuses on the therapeutic impact of individual perceptions of death, considering varied perceptions depending on the individual's encounter with death. Specific sub-problems are identified based on how individuals perceive death: What effects occur when individuals fail to develop a deeper awareness of death beyond factual knowledge, perceiving death solely as the demise of distant others? How do individuals who confront death by witnessing it nearby experience changes in their perception of death? What are the psychological impacts on individuals who face near-death experiences due to accidents or illness? How do these diverse perceptions of death affect individuals therapeutically? Addressing these questions, the study assumes that encounters shaping individuals' perceptions of death stem from experiences like others' deaths, the death of loved ones, the individual's own death, and near-death encounters. Given the rising popularity of spiritual counseling and guidance in Turkey, the therapeutic effects of death on individuals are crucial. In conclusion, this theoretical article posits: (a) Modernity has led to divergent perceptions of death among individuals, relegating death—once a natural part of life in traditional eras—to the margins in the modern age; (b) Death consciousness can catalyze profound changes and serve as an awakening experience; (c) Modern individuals often lose their zest for life by evading thoughts of death, necessitating therapists to reintroduce them to death awareness; (d) Individuals who postpone discussions on death and disregard its reality often encounter social and professional relationship challenges; (e) Providing therapeutic support, particularly within the realm of spiritual counseling and guidance, to clients grappling with death anxiety—via discussions on death's significance and practices for confronting it—proves effective in resolving existential dilemmas and improving select psychological issues.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Perception of death
Thoughts of death • Grieving • Near-death experience

Giriş

Beden canlılığının sona ermesi olarak algılanan ölüm olgusuna farklı kültürlerde değişik anlamlar yüklenmiştir. Kimi ölümü, bir yok oluş olarak görürken kimisi, başka bir boyutta ebedi bir hayatın başlangıcı olarak görmektedir. Yok olma düşüncesi bazı kişilerde belli derecede kaygı oluştururken ölümü yeni bir başlangıç olarak görenler, bu kaygıyı yaşamayacaktır.

İnsan dışındaki varlıklarda da potansiyel kuvve olarak var olan ölüme dair bilgi, özellikle hayvanlarda ölümle yüz yüze gelmeyle birlikte ortaya çıkar. Ölümle ilgili herhangi bir tehlike bulunmadığında ise hayvanlarda ölümün hatırlanması mümkün değildir. İnsan ise şuur yetisine sahip; geçmiş, geleceği ve anı iç dünyasında yaşayabilen bir varlık olduğu için, ölüm hakkında her an bilgi taşımaktadır. (Yakıt, 1993)

İnsan, yaşadığı her ânın onu ölüme bir adım daha yaklaştırdığını düşündüğünde, bu dünyadan ayrılmanın kaygısını tecrübe eder. Ölüm korkusunun temelinde yaşamın ve bu dünyadaki lezzetlerin son bulmasından kaynaklı kaygı bulunmaktadır.

Şairlerden düşünülere birçok insanı meşgul eden ölüm olgusu, insanda nasıl algılanmaktadır? Ölümlülüğü idrak edebilen tek varlık olan insanın ölüme yaklaşımının psikolojik bağlamda incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Necip Fazıl'ın; "Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber, Hiç güzel olmasaydı ölü müydü peygamber?" (Kısakürek, 2002) mısralarında vurguladığı gibi ölümün ardında gizli bulunan gerçek-ebedi yaşamın farkına varılması ile birlikte dünya hayatına bakış da farklılaşacaktır. Hayatın tek gerçeği olarak nitelendirilen ölümü idrak etmek, sonsuz yaşamın coşkusunu ve bireysel manevi dönüşümü beraberinde getirecektir.

Bazı düşünür ve filozoflarca, ölüm tefekkürünün olgunlaştırıcı bir etkisi olduğunu vurgulanır. Felsefe yapmak aslında insana öğüt verici olan ölüme hazırlanmaktır (Platon, 2001: 20). Ölüm, ölse de şanı yok olmayacak birey için değil yaşamıyla birlikte her şeyini kaybeden kişi için oldukça korkunçtur Çiçero (Çiçero, 2012: 47). Felsefe ilmi nasıl ölüneceğini bilmekle eşdeğerdir (Montaigne, 2008: 37). Vazgeçmeye istekli ve hazır bulunanlar haricinde hiç kimse hayatın hakiki lezzetini alamaz ve hayatın bu kadar değerli olması ölüm sayesinde (Seneca, 2010: 134-135). İnsanın hakiki benliği ancak ölümlü bir yaşamda doğacaktır (Augustine, 2008: 63). Bu düşünür ve filozoflar, ölümün kişiyi bilgeleştirici etkisine vurgu yapmışlardır.

Ölümü yaratıcıya kavuşma anlamındaki vuslat gecesi şeklinde değerlendiren Mevlânâ'ya göre ölüm, bireyden bireye farklı olarak algılanır. Ölümü Yusuf Peygamber gibi gören insanlar canını bile verirken, ölümü bir kurt gibi gören insanlar ise yolunu ve yönünü kaybeder. Herkesin bireysel yaşantısı ve manevî düzeyine göre anlam kazanan ölüm, öncesinde hazırlık yapan birey için oldukça kolay bir hal olurken ölüme zihinsel olarak hazırlıklı bulunmayan birey için ise acı ve ıstırap verici bir duruma dönüşebilmektedir (Mevlânâ, 1995: 287-288).

Manevî danışmanlık ve rehberlik, danışanlara fiziksel, bilişsel ve manevi boyutlar arasındaki bağlantıyı sürdüren bir danışmanlık modeli sunmaktadır. Bireylerin, ruhsal ve manevî bütünlüğünü korumayı amaç edinen manevî danışmanlık ve rehberlik, onların anksiyete ve depresyon ile başa çıkma yöntemlerini sağlayabilecek kontrol mekanizmalarını güçlendirici bir etkiye sahiptir. Din Psikolojisinin bir alt alanı şeklinde değerlendirilen manevî danışmanlık ve rehberlik, psikoloji psikiyatri psikolojik danışma ve rehberlik ve din alanlarını kapsayan disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemiştir (Koç, 2012). Ölüm de birçok disiplinin ilgi alanına girmekte olup özellikle dini alan bu disiplinler arasında ilk sırada yer almaktadır.

Bu makale, ölüm olgusu ve ölüm algısının bireydeki etkilerine yönelik olarak doküman inceleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Eski medeniyetlerde, dinlerde, felsefelerde, tasavvufta, psikolojide ölüm algısı ve bu ölüm algılarının bireyin ruh sağlığına etkilerini konu edinen araştırmalar incelenmiş ve veriler analiz edilerek değerlendirilmiştir. Ölüm olgusuna yönelik oldukça geniş yelpazede çalışmalar bulunduğu için literatür değerlendirmesi, din psikolojisi bağlamında değerlendirilmiş ve konu ölüm algısının birey üzerindeki psikolojik etkileri konusundaki çalışmalarla sınırlandırılmıştır.

a. Psikolojik Perspektiften Ölüm Algısı

Kâinattaki varlıklar içerisinde sadece insan, ölümü düşünmekte ve ölüme dair fikirlerden hareketle davranışlarına yön vermektedir. Bilinç düzeyinde ya da bilinçdışında, hayatını ve ölümü birlikte ele alıp değerlendirerek bir hayat felsefesi oluşturmaktadır. Bazı filozoflara göre ölüm, hayatın amaç ve anlamının farkına varmada etkin bir role sahiptir. Hayat ve ölüm adeta bir madalyonun iki yüzü gibidir.

Varoluşçu psikolojin oldukça önemli gördüğü ölüm, “insanın karşı karşıya kaldığı en büyük ikilemdir. Ölüm, çözümü zor ancak yaşanması zorunlu olunan ve yaşamın anlamını içinde barındıran en büyük

gizem” dir (Yanbastı, 1990: 15). Hayatının büyük bölümünde melankolik bir kişilik yapısı sergileyen Kierkegaard’a göre ölüm, ruh ve bedenın dinginliğe ermesi (Kierkegaard, 2013), her türlü acı ve sıkıntının sona ermesi anlamına gelmektedir (Kierkegaard, 2001). Daha çok yaşamın sonlarına doğru ölüm tefekkürü yapan düşünürlerin pek çoğu, ölümün hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve ölüm tefekkürünün yaşamı yoksullaştırmaktan çok zenginleştirdiğini düşünmektedir (Yalom, 2001: 53).

Psikoloji ile ilgili çalışmalarının başlangıcında ölüme hiç yer vermeyen Freud, sonraki dönemlerde yaşam (eros) ve ölüm (thanatos) içgüdü kuramına değinmiş ve ölümün insandaki etkisine dikkat çekerek hayatın amacının ölüm olduğunu vurgulamıştır. Freud’un ölümü, temel hedefi olarak görmesi, biyolojik anlamda yaşam ve ölümün bir çatışma halinden ziyade benzerlik taşıdıklarını düşündürmektedir. Freud, hayat ve ölümün karşılıklı olarak etkileşim içerisinde bulunduğunu belirterek “Şayet hayatın zorluklarına katlanmak isterseniz kendinizi ölüme hazırlayın” (Freud, 2002: 366-367) sözleriyle hayatın tamamen ölüme yönelik olduğunu ve ölümün ise kaçınılmaz bir son olduğunu belirtir. Nietzsche, yaşam ve ölümün birlikteliğiyle oluşan diyalektik yapıdan hareketle olgunlaşmış olan her şeyin, ölmek istediğini; olgunlaşmamış bulunan her şeyin de yaşamak istediğini belirtmektedir (Nietzsche, 1959, 107).

Beyni ruhun bir aracı olarak gören ve ölümden sonra da varlığını devam ettirdiğini vurgulayan Lamont, fizyolojik yapı ile ruhu uzlaştırmak amacıyla araç teorisini öne sürmektedir: “Renkli bir cam... Işınları kendisi yaratmadığına göre, içinden geçen ışığa nispetle sadece geçirgenlik işlevine sahiptir. Aynı şey, zaten var olan havayı müziğe dönüştüren bir org için de söylenebilir. Benzer şekilde insan bedeni de doğaüstü ruh için bir dönüşüm aracı olabilir. Eğer insan bedeni renkli cama uygun düşüyorsa, o zaman yaşayan kişilik de, camın çıkarttığı renkli ışığa uygun düşer. Şimdi, genelde ışık, renkli cam olmadan varlığını sürdürürken camın çıkarttığı özgün kırmızı, mavi ya da sarı ışınlar da cam ortadan kalkarsa elbette kalmayacaktır” (Lamont, 1997: 245-246).

İnsanların çoğunluğunun, her durumda hayatın daimî olduğuna inanma ihtiyacı içerisinde bulunduğunu belirten Jung’a göre insan, ölümün yaşamla ilişkisini açıklarken akıl yoluyla tamamıyla kavrayamasa da onun yaşamın içerisinde hareket etmeyi sürdürdüğünü ifade eder (Jung, 1965: 3). Hökeleklî’ye göre, “ölüm sonrası bir yaşama inanma, her insan için kaçınılmaz bir durumdur ve kollektif bilinçdışının ifadelerinden birisi (Hökeleklî, 1991) olarak kabul edilmektedir.” Her birey kollektif bilince bağlı olup ondan aldığı kadar ona katkıda bulunmaktadır (Hough,

1994: 13).

İnsanın zihnine getirmek istemediği fakat benliğinin derinliklerinde her zaman dolaylı bir biçimde varlığına hâkim olan ölüm, onu anlamlı yaşayıp yaşamama konusunda kaygılandırmaktadır (Geçtan, 2016: 185-186). Hayati öneme sahip bulunan bu kaygının düzeyi, normalin üzerinde olduğunda bazı psikopatolojik rahatsızlıklara kapı aralamaktadır.

Hakiki gücün farkına vararak ölüm korkusu azalan ve bu dünyada özel olduğuna dair inancı güçlenen birey için tekâmül etmek, ölümsüz eserler bırakmak, maddi olanaklara kavuşmak ve kariyerde başarı göstermek ölüm ile ilgili bilinçaltında biriken soruları etkili bir şekilde gizleyen bir yaşam tarzı halini almaktadır (Geçtan, 2016: 200). Fromm'a göre burada hissedilen kaygının nedeni ölüm değildir. Bu kaygının temel nedeni; kişinin beden, servet, mevki, statü gibi sahip bulunduğu şeyleri yitirmesidir. Bazılarına göre ise ölüm korkusu, bir uçuruma sürüklenmekten ve hiçlik duygusu ile birlikte yok olup gitmekten duyulan korkudur (Fromm, 2003: 172).

Bazı psikologlar ölüm olgusunu yorumlarken ölümün insanın ruh sağlığı üzerindeki etkilerinden hareketle psikopatolojik olarak değerlendirme yapmıştır. Bu çerçevede özellikle ölüm kaygısı ve ölüm korkusu kavramları irdelenmiştir. Örneğin; Yalom, ölümün temel anksiyete ve psikopatoloji kaynağı olduğunu vurgulamaktadır (Yalom, 2001: 52). Ölüm, doğumdan sonra insan için tek mutlak hakikat olarak varoluşun temelinde yer almakta, fakat aynı zamanda var olmama tehdidini de temsil etmektedir. Dolayısıyla ölümün kaçınılmaz olduğu bilincine sahip tek varlık olan insan, varoluşsal bir kaygı yaşayarak kendini koruma refleksiyle hareket etmekte ve varoluşun bir çeşit yokluğu manasındaki ölümle ilgili korku ve endişe hissetmektedir (Özkan, 2007).

Yalom, varlığın en derin katmanlarında yer alan ölüme dair hissedilen bu kaygının yoğun bir şekilde bastırıldığının unutulmaması gerektiğini belirtmektedir (Yalom, 2001: 303). Ölüme dair hissedilen korkunun devamlı olarak bilinçte bulunmasının bireyin günlük işlevlerini normal biçimde sürdürmesini imkânsız hale getireceğini belirten Zilboorg, hayatın rahat bir şekilde sürdürülebilmesi için bu korkunun makul bir şekilde bastırılması gerektiğini ifade ederken aslında kontrol altına alınmış anksiyeteyi vurgulamaktadır (Zilboorg, 1943).

Yalom'a göre, anksiyetesiz yaşam mümkün değildir ve ölümle de anksiyete yaşamadan yüzleşilemez. Anksiyete, bireye düşman olduğu

gibi aynı zamanda bir rehberdir ve otantik varoluşa giden yolu gösterebilecek niteliktedir. Normal düzeydeki varoluş anksiyetesi, bireyde farkındalık oluşturmada önemli işleve sahiptir (Yalom, 2001: 304). Bireyin kendi derinliğine inerek kendini keşfetme sürecinde ölüm, göz ardı edilemez çünkü yetişkin bireyin asıl görevi çöküş ve yok oluş gerçeğini kabullenmektir. Yalom, Hemingway'ı örnek göstererek çöküş ve yok oluş hakikatini kabullenememenin acı sonuçlarını açıklamaktadır:

Nobel ödüllü bir yazar olan Hemingway'nin sağlığı kötüleşip fiziksel yeteneği azalırken, hayatın sıradanlığı kendisine acı vermeye başlamıştır. Yaşadığı ölüm korkusuna karşın hiçbir şey yapamayan Hemingway, kronik depresyon nedeniyle intihara teşebbüs etmiştir. Bireyin ölüm korkusu sebebiyle intihara yönelmesi sık görülmektedir. Birçok insan, kendi zihnini sürekli meşgul eden ölümden kurtulmak için yaşamayı reddetmekte ve ölümden çok korktuğu için intihar etmeyi düşündüğünü belirtmektedir (Yalom, 2001: 314).

Yıldız'a göre, ölüm korkusu her bireyde farklı sebeplerle oluşur. Bunlar, denetimi kaybetme, bedeni kaybetme, yakınlarını kaybetme, acı duyma, kimlik duygusunu yitirme, yalnızlık, gerileme ve belirsizlik korkusudur (Yıldız, 2014: 52-59).

Geçtan, ölüm kaygısı ile ilgili tanımlama yaparken aslında varoluşçu psikoloji yaklaşımını özetlemektedir. Ona göre ölüm anksiyetesi, her insanın benliğinin derinliklerinde yer alan ve bilinç alanına çıkmadan yaşanan bir kaygı türüdür. Bu kaygı, kişi otantik bir yaşam sürdürmediğinde yüzleşmek zorunda kalınarak yokluktan uzaklaşmak için oluşturulan şeylerden korkma şeklinde yaşanır (Geçtan, 2016: 187). Kendini var edememe sonucunda oluşan vakumu doldurmak amacıyla ölüm kaygısı yaşanmaktadır.

Varoluşsal çatışmanın temelinde yer alan ölüm korkusunun panzehrinin ölüm bilincine sahip olmak olduğunu belirten Göka'ya göre, korkunun ecele fayda getirmeyeceğinin farkında olarak fanilik bilinci ile hayatı sürdürmek, ölüm korkusunu sorumluluk bilinci ile yaşanan bir hayat için adeta cesarete dönüştürecektir. Ölüm korkusu ve ölüm bilinci aslında birbirine yakın anlama gelen kavramlar olup ölümün bilişsel ve duygusal yönünü oluşturur. Varoluşsal manada ölüm korkusunun farkına vararak onunla yüzleşebilen insan yaşamın anlamın kavramış ve ölüm bilincine ulaşmış otantik insandır (Göka, 2018: 69-70). Otantik insan, fitratına uygun yaşayan ve kâinat ile ilişkisinde doğru bir anlayışa sahip olan kişidir. Bu anlayış onun hayatıyla da bütünleşmiştir. Ancak otantik insan olmanın o kadar kolay olmadığı bilinmelidir.

Ölüm algısının sağlıklı olarak temellendirilmesi, kişiye kendini tanıma ve kendini bilme fırsatı sunmaktadır. İnsanın ölüm ile ilgili algılarını belirleyen etken, dinî inançlarıdır (Koç, 2002). Kimi ölümü sürekli düşünmenin önemli olduğunu kimi de ölümü unutarak yaşama odaklanmak gerektiğini ifade etse de (Aydın, 2001: 237) şuur sahibi bir varlık olan insan, ölüm üzerine düşünerek bazı inançlar edinmekte, yaşantılarından hareketle bazı değerlendirmelerde bulunmakta ve ölüm konusunda farklı tutumlar geliştirmektedir (Karaca, 2000: 98). Bunlar kişinin ölüm algısını etkileyerek hayatla ilgili tutumlar geliştirmesine yol açmaktadır.

b. Modern Dünyada Ölüm Algısı

Modernleşmenin etkisiyle günümüz dünyasında birçok kavram gibi ölüm de, payına düşeni almış ve geçmiş dönemlere göre modern insanın ölüm algısı bariz biçimde farklılaşmıştır.

İnsanın varlığına yönelik açık bir tehdit unsuru olarak algılanan ölüm, tarih boyunca kaygı uyandırmış ancak insanlık, ölüme yüklediği anlam ile ölüm kaygısına karşı koymuştur. Eski kültürlerde yaşamın merkezinde olan ölüm, bugünün modern toplumunda bilincin arda bölgesine atılarak sosyal yaşamın görünen bir parçası olmaktan çıkarılmıştır. Refah, cinsellik ve mutluluk düşünceleri ön planda tutularak, ölümü hatırlatabilecek şeylerden uzak durmak, çağdaş bir davranış biçimi olarak görülmeye başlanmıştır.

Ölümlle ilgili tutumların değişmesine sebep olan en önemli etken, içinde bulunulan kültürün ölüme yüklemiş olduğu anlamın değişmesidir. Ölüme yüklenen anlam, yaşamın pek çok alanında yeni algılamalara yol açtığı gibi, yaşama yönelik tutum da ölümlle ilgili algıyı etkilemektedir. Batı’da felsefi sistemlerin ve dini doktrinlerin tesiriyle ölüme yüklenen “ruhun bedenden ayrılması ve yepyeni bir yaşamın başlangıcı” şeklindeki anlam değişmiş ve neticede ölüm, “biyolojik bir hadise” olarak görülmeye başlanmış ve bunun sonucu olarak zihinsel olarak ölüm ile meşgul olmanın getirmiş olduğu tedirginlik de ölümün tabu haline getirilmesine yol açmıştır (Karaca, 1999: 67-68).

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde ölüm karşısındaki tutumları değiştirmeye başlayan Amerikalılar, iyimserlik, bilim ve nedenselliğe dört elle sarılarak hastalık ve bununla yakından ilişkili olan ölüm kavramını hayatın dışına itmişlerdir. Tıbbi gelişmelerle birlikte bazı hastalıkların tedavi edilebilmesi, hastalıkların arkadaşı olan ölümü saldırıya açık hale getirmiş ölüme karşı meydan okumalarla birlikte bir ölüm inkârı anlayışı

ortaya çıkmıştır. Cenaze törenlerinin evlerden salonlara taşınmasıyla birlikte evlerin kirletilmesi önlenerek tören yapılan salonları çiçeklerle süslenmiştir. Hâlihazırda Amerika’da ölümün dışsal hatırlatıcıları; süslemeli cenaze törenleri, gösterişli olarak hazırlanan mezar taşları, evlere asılan siyah tüller, çeşitli yas kıyafetleri ve yıllık olarak ölüyü hatırlamalar olup taziye dileklerinde bulunmak bile bir sorun haline dönüşmüştür (Karaca, 2000: 77).

Batının ölüme karşı sergilemiş olduğu tutumlar, günümüze dek ölüm algısından mezar yapımına ve defin törenine, vasiyet içeriğinden yas gösterisinin anlamına kadar büyük değişim göstermiştir. 18. yüzyıldan itibaren Batı insanı ölümü, insanda kaygı uyandıran bir olgu olarak görmeye başlamış ve kendisinden daha çok başkalarının ölümüyle ilgilenmeye başlamıştır. Başkasının ölümü üzerine odaklanarak kendi ölümünden kaçma, zaman içerisinde mezarlığa tapmayı ortaya çıkarırken, günümüzde ise ölümden tamamen uzaklaşarak adeta onu yasak hale dönüştürme çabasına girişmiştir. İçerisinden inançlarla ilgili bölümlerin çıkarıldığı vasiyetler, servetlerin paylaştırıldığı hukuki metinlere dönüşmüştür (Ariés, 1991). Tüm bunların sonucunda fiziki dünya gibi, insan ve toplumla ilgili bütün olguların maddi ve bilimsel yöntemlerle anlaşılabilirliği algısı yani pozitivist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Ölüm de insanla ilgili olgulardan birisi olarak pozitivistin yok edici darbesinden etkilenerek anlam daralmasına maruz bırakılmıştır.

Modern dünyanın ölüme karşı bu tutumunda, mutluluğu ve bu dünyadan alınması gerekli zevkleri korumak için ölümün yasaklanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır (Ariés, 1991: 93). Ancak modern toplumda ölüm, yasaklanması nedeniyle görünmez hale gelmiş ve ona karşı engellenen hayranlığımızın kınanacak şekilde temsillerde ortaya çıktığını savunmuştur. Gorer, bu hastalıklı temsil bolluğunun bir tür pornografi olduğunu iddia etmiştir. Hayatın kendisine sunulan kısa bir dönem olduğunun bilincindeki Ortaçağ insanı ise, hayatın faniliğinin ve içinde ölümü barındırdığının farkında olduğundan, yaşama karşı aşk duygusu beslemiştir. Modern insan ise hayatın narinliğini ve ölümün mutluluğunu hissetmediği için varoluşsal bir karamsarlık içerisindedir. Her zaman mutlu görünmek zorunda olduğu düşüncesiyle ölüm konusundaki üzüntü gibi negatif duygularını gizleme yolunu seçmiştir. Hatta ölünün yanında bulunmak, cenaze beklemek, oldukça uzun süren taziyeler insanların karşılaşmaktan kaçındığı durumlar haline gelmiştir. Ölüm, adeta hiç konuşulmaması gereken uğursuz kelimeye dönüşmüş dolayısıyla ölümü ancak kişinin yalnızlık içinde ve gizli yaşayabileceğine karar verilmiştir. Sanki medeniyetin sözlü yasası, “Ölümden mümkün olduğunca kaçınmak gereklidir!” demekte ve insanlar bu kurala uygun yaşamaya

çaba göstermektedir (Gorer, 1955).

Geleneksel dünyada ölüme karşı sergilenen tutum, insanın kolektif kaderine karşı boyun eğmesiydi. Bu, “İnsanoğlu ölmek için yaratılmıştır!” cümlesiyle özetlenebilirdi. Herkesin ölümlü olduğuna kesinlikle inanılırdı. Günümüzde de insanlar hayatlarının sınırlı olduğu bilgisine sahip olmalarına rağmen bilinç ve yaşantı düzeyinde geleneksel dünya insanı ile aynı şiddette ölüm algısına sahip olmadıkları gözlenmektedir. Geleneksel dönem insanı öleceğini anladığında ölüme karşı direnme ve reddetme tepkisi göstermezdi. Gerekli hazırlıkları yapıp ailesinin ve sevenlerinin yanında canını verirdi. Onun en önemli korkusu tek başına ölmektir (Göka, 2018: 32).

Modern zamanlarda bilinç dışı alana baskılanmaya çalışılan ölüm, insana daha fazla kaygı verici hale dönüşmüştür. Ölüm, istenen ve beklenen bir olgu olmaktan çıkarak görmezden gelinip şiddetle kaçınılan bir olgu olmuştur. Neticede ölüm, yaşama anlam katmaktan çok yaşamı anlamsızlaştıran bir olgu olarak, kişiyi kaygılandırıp dehşete düşürerek kişinin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaya başlamıştır. Kişinin, bu dünyada bedenen sonlu bir varlık oluşunun farkında olduğu halde bunu bastırmaya çalışması ve sevdiği kişilerin kaybı durumunda travma yaşaması sonucunda ölüm, bireyde varoluşsal kaygının oluşumuna yol açar hale gelmiştir (Tanhan, 2007: 6).

Ostaseski'ye göre, ölümü sükûnet ile karşılayamamanın en önemli nedeni ölümün dehşet verici bir olgu olarak algılanmasıdır. Ölüm artık mekanik, yalnız yaşanabilen ve insanlık dışı olarak algılanmaya başlamıştır (Ostaseski, 2018: 258). Tıp teknolojisinin gelişmesiyle birlikte tabii ölüm, yerini doktorlar tarafından yönetilen antiseptik ve kurumsallaşmış ölümlere bırakmıştır. Diri ile ölü arasındaki farkın giderek bulanıklaştığı yaşam desteği konusundaki teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, ölüm deneyimi teknolojik ve felsefi açıdan farklı boyuta taşınarak büyük ölçüde değişime uğramıştır (Kübler-Ross, 2010: 17-18).

Günümüzde özellikle Avrupa ülkelerinde ağır hastalar, son zamanlarını hastanelerde verilen ilaçların etkisiyle bilinci kapalı geçirmekte ve son anları, aile ve çevresince tecrübe edilememektedir. Herkesin gözlediği bir olgu olmaktan çıkarılarak sadece doktorlar, hemşireler, din görevlileri ve cenaze şirketlerinin ilgili oldukları bir sektör haline gelen ölümün bu biçimde kurumsallaştırılması, kültürel olarak toplumun ölüm olgusuna yaklaşımının tabu haline gelmesine yol açmaktadır (Hick, 1990: 239).

Tarhan'a göre, çağımız insanı ölümden kaçıp ölümü yok sayarak

mutlu olacağını düşünmekte, ölümü hatırladığında bu gerçeğin üstünü örtmek için aşırı tüketime, eğlenmeye, uyuşturucuya, bağımlılık yapıcı nesnelere yönelmektedir. Popüler kültürün teşvik etmiş olduğu eğlenceler ile birey ruhsal anlamda uyuşturulduğunda, bu yaşamın son bulacağı gerçeğinin verdiği bunalımdan kendisini kurtulmuş zannederek rahatlamaktadır. Hâlbuki bu bir rahatlama olmayıp sadece bireyin kendisini aldatmasıdır (Tarhan, 2013: 100).

Ölümü unutmaya çalışma, insanı güvenli olduğuna inanılan bir ruh haline büründürmüş, ölümü unutmak amacıyla günlük işlerle ve eğlence ile vakit geçirmek önemli görülmüştür. Çoğu insan için korku ve dehşet verici bir olgu olan ölümün çeşitli yollarla inkârı noktasında günümüz insanı yaşam enerjisinin neredeyse çoğunu harcamaktadır. Örneğin sosyal medyaya aşırı derecede odaklanma hem bu dünyanın gerçeklerinden hem de ölüm düşüncesinden kaçınma çabasının bir sonucu olarak düşünülebilir. İyi bir sorun çözme aracı olabilecek olan internet ve teknoloji, bağımlılık haline geldiği anda hem ölümün inkârına hem de kişinin hâlihazırdaki yaşamının inkârına da sebep olabilir.

Kübler-Ross,'a göre ölümü yok sayan insan, savaştan veya otoryolda aşırı hız sonucu sağ çıktığında ölüme karşı bağımsızlık kazanacak ve bu şekilde ölüme meydan okuyup ona hükmetmeye çalıştığını düşünecektir. Dolayısıyla savaşlar, cinayetler, ayaklanmalar gibi olaylar ölümü vakarla kabullenememenin göstergesi olabilir (Kübler-Ross, 2010: 24).

Ölümü hatırlamaya yönelik pratikler, kişinin negatif özelliklerini yok edip kalbi açarak derinindeki irfan ile temas kurup Allah'a yaklaşmasını sağlar. Birey kendi ölümünü düşünerek var olan hâlin idrakine varıp zamanın değerini bilir (Atak, 2021: 216). Günümüzde artan şiddet olayları, öfke patlamaları sonucu işlenen suçlar, ince detayları ile tasarlanarak gerçekleştirilen cinayetler ile ölümü hayatın içinden çıkarma gayretleri arasındaki doğru orantılı ilişki göz önüne alındığında, Kübler-Ross'un seneler önce yapmış olduğu bu tespitlerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. İnsanlara ölümlü oldukları hakikati hatırlatılıp bu noktada her bireyde ölüm farkındalığı oluşması önemlidir. Belki de her geçen gün artan toplumsal ve sosyal problemlerin çözümü burada saklıdır.

c. Ölümün Terapötik Etkileri

Psikoloji alanının ölüm hakikatine olan ilgisi son dönemde iyice artmış olup özellikle de ölüme yakın deneyimler konusunda çok fazla araştırma yapılmıştır. Din psikolojisi alanında ölümün değişik veçhelerine yönelik çalışmalar görülmektedir.

Rüyada bir kişinin öldüğü görülürse uyanık olduğunda rahat bir

şekilde “Bu bir rüya idi.” tespiti yapılabilir. Ancak kişinin gerçek ölümle karşılaşması, anlık bir şey değil hiçbir şekilde değişmeyecek olan bir gerçektir. Her ne kadar geride kalanlar ilk etapta, yaşananların bir rüya olduğunu ve ölen kişinin geri döneceğini düşünmekte iseler de onlar da ölen bireyin gerçekten öldüğü ve geri gelmeyeceği gerçeğini zamanla kabullenmektedirler (Jürg Willi, 2012: 93).

Yalom’un grup terapisine katılanlardan biri olan Charles, seanslardan birinde grup üyelerine, kendisinin kanser hastası olduğunu söyler. Bu paylaşımın, terapinin ilerleyen kısımlarına olan etkisini Yalom, şöyle açıklamaktadır:

“Grup üyeleri Charles’ın kanser olduğunu ve çok yakın bir zamanda öleceğini ona hatırlıyorlardı. Zaman zaman üyelerin her biri hem Charles’ın ölümüyle hem de kendi ölümleriyle yüzleşiyordu. Ölümü sürekli inkâr eden bir birey, Charles’ın yaşam için hissettiği açlık ve cesareti ile ilgili yorum yapıp, onun ölümle baş etme yönteminin kendisine manevi olarak güç kattığını, yaşam ve ölüm için bir model olduğunu belirtti. Onun grup terapisindeki varlığı bütün üyeleri derinden etkiledi. Burada yaşanan deneyimler grup üyelerini oldukça dar bir varoluş alanından çıkararak oldukça geniş bir varoluşsal alana dalma durumuna getirdi.” (Yalom, 2001: 302-303)

Başkasının ölüme yürüyüşünü gözlemek, ölüm ve yaşama bakışta kişiye önemli farkındalık kazandırmaktadır. Sevdiği ya da çok yakın olduğu birisini kaybetmek insana, sevgisini göstermediği, takdir etmediği ya da af dilemediği durumlarda yaşamın neler getirebileceğini sert bir biçimde de olsa anımsatmakta ve böylece hayattaki yakınlarına karşı insanı daha duyarlı kılmaktadır. Rinpoche, yarı ölüm hakkında araştırma yapan Moody’nin, “Günlük yaşantımızda ölüme ne kadar yakın olduğumuzu anlamaya başladım. Artık her zamankinden daha fazla sevdiğimi her insanın bilmesine izin veriyorum.” (Rinpoche, 2017: 458) sözleriyle ölümle karşılaşmanın insana kazandırdığı duyarlılığa vurgu yapmıştır.

Sevdiği birisinin ölümü, insanı yaşamının yüzeyinin derinlerinde akan, karanlık sulara doğru çekmektedir. Bu içsel seyahatin girdabından kaçınmaya çalışan insan, çırpınmayı bırakarak teslim olduğu takdirde, yepyeni bir hedefe doğru taşındığını hissederek sudan çıkarak sahile yepyeni gözlerle çıkacak ve dünyaya yepyeni bir biçimde girecektir. Bu yaşanan acı, kişiyi bireysel anlamdaki kayıplarının da ötesine varan derin bir tefekküre götürecektir. İnsan kayıp yaşadığında, aslında yaşamı daha derin olarak tecrübe etmek için bir şansa daha sahip olmuş olacaktır.

Sonuçta ölümden yine korkabilir ancak yaşamdan korkmayacak ve teslim olma duygusuyla birlikte kendini hayata verecektir (Ostaseski, 2018: 163). Transpersonel psikoloji yaklaşımının kurucularından Ken Wilber'in eşinin ölümü sonrasında yaşadığı acı ve ıstırap Wilber'in yaşama bakış açısını değiştirmiş ve hayatı anlamlandırma noktasında daha sonraki yaşamında ona yol göstermiştir (Wilber, 2003).

Ölüm sonucu oluşan kayıp, aile içi ilişkilerde önemli algısal değişikliklere sebep olmaktadır. Eşin kaybı sonrasında çocuklarla ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gerekebilmektedir. Geride kalan eşin yeniden evlenmesiyle kaybedilmiş olan bağlanma nesnesinin yerini doldurmaya çalışılırken oluşan yeni durum, aile fertleri arasındaki iletişimin niteliğini değiştirmektedir. Yaşlı dul kişilerin bazıları huzurevine veya çocuklarının yanına taşınmak durumunda kalmakta ve dolayısıyla daha çok sosyal ve duygusal destek ihtiyacı duyabilmektedir (Yıldız, 2012: 16). Araştırmalar, geride kalan dul eşin yaşam süresinin oldukça kısaldığını göstermektedir (Jürg Willi, 2012: 127).

Bu durumlarda aile fertleri, eksilen parçanın tamamlanması için iyi niyetli olarak bazı kararlar alıp genellikle olumlu adımlar atmaktadırlar. Aile fertlerinden birinin ölümü, geride kalanlar için yaşamı yeniden gözden geçirip kendileri açısından daha güzel düzenlemeler yapabilme etkisini de beraberinde getirmektedir.

Ölüm psikolojisini açık olarak ifade etmenin, olayları gerçek olarak değerlendirebilme ve yaşamı daha katlanılabilir hale getirme gibi ödülleri bulunduğu belirten Freud, on altı yıl kanser hastalığı süreci yaşamış ve Birinci Dünya Savaşı esnasında oğlunu kaybetmiş birisi olarak hayatının sonraki dönemlerinde ölüm bilinci ve farkındalığı kazanmıştır (Türkçapar, 1992: 72).

Ölümün sadece yaşlılık döneminde ortaya çıkan bir olgu şeklinde görülmesi aslında ölümü hayattan uzak tutarak ölüm ve yaşlılığı birlikte düşünmenin kişiyi rahatlatıcı etkisine tutunmak manasına gelmektedir. Ölüme daha yakın görülen yaşlı bireylere karşı sevgi ve acıma şeklinde ikircikli yaklaşımla yaşlılığı sanki ölümcül bir hastalık gibi görme anlayışı bu tutumu desteklemektedir. Yaşlılık ile ilgili bu anlam yüklemeleri sebebiyle yaşlı bireylerin potansiyel ölümleri düşünülmemekte olup olayın provası da zihni olarak yapılmaktadır. Bu hazırlıklı oluş nedeniyle yaşlı ölümleri durumunda daha metin olunmakta ve sükûnet korunmaktadır (Göka, 2018: 29). Ölüm düşüncesinden kaçarak onunla yüzleşmek istemeyenlerin geliştirdikleri savunma mekanizmalarından birisi de, yaşlılar ve hastaları bakım evlerine veya hastanelere göndermektir. Hâlbuki ölmekte olan kişilerin yanında bulunmak, ölümlerle yüzleşme imkânı verecek

ve ölümlü olduğu bilincinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Yakın kaybıyla ölüm olgusuna dair önemli bir farkındalık kazanan birey, ölüme dair oluşan bu bilinç sayesinde, hayatta oluşunun değerini anlamakta, kendini tanıyıp keşfetmekte, değerlerine açıklık getirmekte, hayatına anlam bulmakta ve uğrunda yaşayabileceği idealler edinerek hedefine ulaştırabilecek çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Ölüm, büyük hızla akıp giden hayatta keşkeler olmadan yaşamak için iyi bir dost ve kılavuzdur. Hayatın çalkantılı yapısı ile temas ettikçe yaşamın değerini fark eden insan, küçük bir anı dahi boşa harcamak istemeyip ömrünü sorumluluk duygusu içerisinde ve her ânını verimli bir şekilde geçirmek isteyecektir.

Ölümlü yüzleşebilen bireylerin var olduğu toplum; daha anlamlı bir hayatı benimseyecek, içinde yaşamış olduğu dünyaya karşı duyarlı olacaktır. Yakın kaybı yaşayan bireylerin deneyimlerinin ölümlü yakından teması bulunmayan diğer kişilere aktarılması, onların ölümü, yaşamın önemli bir parçası şeklinde düşünmelerine katkı sağlayabilecektir. (Atak & Atak, 2022: 1925). Yakın kaybı yaşayan bireylerde varoluşsal sıçramaya neden olan bir yas süreci söz konusudur. Burada bu yas sürecinden bahsetmek büyük önem arz ettiğinden yas sürecinin psikolojik arka planına değinilmiştir.

Öte yandan yas süreci psikolojisi bağlamında Freud'un, yası depresyondan farklı olarak değerlendirmesi o dönem terapistlerini, yas sürecini incelemeye yöneltmiştir. Psikanalitik yaklaşımı savunan psikologlara göre yas, sevilen bireyden bir ayrılma yaşantısı olup bir ilişkinin bitmesine karşı verilen tabi, insani ve normal tepki olarak görülmektedir. Yas, zihinsel ve fiziksel olarak ıstırap veren fakat kayıp yaşayan bireylerin birçoğunun üstesinden gelerek kabullenme yollarını bulmuş olduğu bir yaşantıdır (Malkinson, 2009: 4).

Yakın kaybı yaşayan bireyin yakınının cenaze törenine iştirak etmesi, mezara konulurken toprak atması, taziyeleri kabul etmesi, ölüm konusundaki geleneklerin ve dini gerekliliklerin içinde yer alması etkili bir toplumsal destek anlamına gelmektedir (Göka, 2018: 168-169). Cenaze işlemleri ve taziye sürecinin toplumsal faydaları kadar bireysel faydaları da göz ardı edilemez. Bu süreç, yakın kaybının geride kalanlar tarafından kabullenilmesini kolaylaştırıp sürecin sağlıklı bir şekilde atlatılmasına yardımcı olduğu gibi geride kalan kişilerin kendi yaşamları üzerine düşünerek önemli kararlar almalarına da imkân oluşturmaktadır.

Sağlıklı ölüm bilinci geliştirme ve ölüm tefekkürü konusunda her kültürün kendine özgü bazı önlem ve tavsiyeleri vardır. Hastaları ziyaret,

cenaze törenleri, ölen kişinin adına yapılan hayır ve hasenatlar ile kabir ziyaretleri bunların bazılarıdır. Ölü adına iyilik ve yardımda bulunma, ibadethanelere bağışta bulunma, ölü için kutsal kitaplardan metinler okuyarak dua etme gibi pratikler birçok dinde bulunmakta olup bu pratikler geride kalanların acılarını hafifletmekte etkili olmaktadır.

Volkan'a göre, matemli insan, sağlıklı bir yas süreci yaşayarak yeniden yaşama yönelebilir, yeni ilişkiler ve işlere başlamak için arzu duyabilir. Kişinin yas ile olgunlaşması da bu aşamada gerçekleşmektedir. Matem sürecinin sonlarında birey, kalbinin derinliklerinde yeniden yaşam enerjisi hissedip kendisine, etrafındakilere ve tüm varlıklara yönelik yepyeni bir bakış açısı kazanır. Empati kurabilme yetisi artarak eşyanın hakikatini kavrama iç görüşünde artış olabilir. Gereksiz tartışmalar, manasız kavgalar, anlamsız kıskançlıklar, dedikodu gibi olumsuz hasletlerle uğraşmanın hiçbir faydasının olmadığını idrak eder (Volkan, 2019: 43).

Ölümü düşünmenin ölüm bilincine etkisi bağlamında ise ölümü düşünmek ve fanilik bilincine sahip olmak, zihnin sürekli ölümle meşgul olması anlamına gelmemektedir. Ölümü yok sayarak haz merkezli yaşamak da abartılı bir şekilde ölüm korkusu içerisinde bulunmak da psikolojik olarak sağlıklı tutumlar olarak görülmemektedir. Sağlıklı ölüm bilinci, ölüme her daim hazırlıklı olunan farkındalık durumudur. Bu yaşanan durum, faniliğin idrakiyle birlikte kişinin hayata bakışında önemli değişiklikler yapmak suretiyle onu gereksiz kaygı ve endişelerle dolu bir yaşam tarzından bilinçli ve anlamlı bir yaşam tarzına taşıyabilir.

“Ölümü çokça hatırlayın. Bu hatırlama günahlarınızı giderir ve sizi dünyada zâhid yapar. Zenginken ölümü hatırlarsanız bu sizin hırsınızı yıkar. Fakirken onu anarsanız yaşayışınızdan hoşnut kılar.” (Tirmizî & İbn Mâce) diyen Hz. Peygamber, ölümü tefekkür etmenin bireyde oluşturacağı huzur ve sükûnete işaret etmektedir.

Ölümü hatırlamaya vurgu yapan sofiler en önemli nasihatçı olarak belirttikleri ölümün ibret verici yönüne dikkat çekmektedirler. Sofilerin başlarına kefenlerini sarık olarak sarmalarının hikmeti de, bu yolla ölümün yoldaş olduğunun daima hatırdaki tutulması çabasıdır. İman duygusunun insanın baskı altında bulunduğu zamanlarda kuvvet kazandığı, ölümün ise en büyük baskı olduğu belirtilmektedir. Hayat illüzyonunun farkına varılması ve kişinin manevi yönünün güçlü kalması için ölümün çokça hatırlanması önemlidir (Mete, 2016: 51-52).

Kübler-Ross'a göre insan, kendi ölüm olasılığını düşünerek işe başlarsa hayatında büyük değişiklikler gerçekleştirebilir. Bu değişimle birlikte, hastaların, ailelerin ve toplumun refahı sağlanabilir (Kübler-

Ross, 2010: 27). Ancak yine de lezzetleri acılaştırılan olgu olan ölüm, istenmez. Hz. Peygamber de “Sizden hiç kimse, maruz kaldığı bir zarar sebebiyle, ölümü temenni etmesin. Mutlaka onu yapmak mecburiyeti hissederse hiç değilse; ‘Rabbim! Hakkımda hayırlı ise beni yaşat, ölüm hayırlı ise canımı al!’ desin.” buyurmaktadır (Buhari).

Ölümün terapötik etkisinden yararlanmak için insanın yakınına kaybetmesine gerek yoktur. Ölümle ilgili yapılan tefekkürler, ölüm alıştırmaları veya ölüm deneyimleri kişiye ölümün tesirini hissetme imkânı sunabilir. Yalom’a göre ölüm algısının oluşturduğu etki sonucunda insan, varoluşun getirilerine karşı şükran duyma ve teşekkür etme durumuna geçer. “Nasıl yaşanacağını öğrenmek istiyorsan ölümü düşün!” diyen stoiklerin kastettiği, sürekli ölümle meşgul olmak yerine hayatın daha zengin ve varlığın daha bilinçli olabilmesi için ölümün hatırdan tutulmasıdır. Bu bilinç neticesinde, yaşamın gri tonları, bütün berraklığıyla öne çıkar (Yalom, 2001: 266).

Yalom’a göre bireyin sıradan bilinç halinden varoluşsal bilinç düzeyine çıkabilmesi için kalıcı izli ve tesir bırakan yaşantılarda bulunması gerekir. Burada yaşanabilecek en önemli tecrübe ölümle yüz yüze gelmektir. Ölümü tefekkür etmek, psikoterapide danışanda büyük değişim ve dönüşüm sağlayabilecek bir güçtür (Yalom, 2006: 47). Bu yüzden ölüm, psikoloji biliminin son dönemde önemli gördüğü olgulardan birisi haline gelmiştir.

Ölüm tefekkürü; bireye yaşanan ânın idrakinde olmayı ve bireysel gelişim sürecini başlatmayı sağlar. Burada birey, kendi ölümünü düşünmek yoluyla var olan hâlin idrakinde olarak zamanın değerinin farkına varır. Bu anlamda ölümü tefekkür etmek, bireysel manevi tekâmül sürecini de başlatmak anlamına gelir (Frager, 2009: 155).

Kalp atımının durması şeklinde ölüme ramak kalacak şekilde yakınlaşan kişilerin yaşadıklarını iddia ettikleri ölüme yakın deneyim üzerine yapılan çalışmalar, 20. yüzyılın ortalarında bilimsel nitelik kazanmaya başlamıştır. Tarih boyunca, tüm gizemci ve şaman geleneklerinde yer alan ölüme yakın deneyimler konusuna Platon, Papa, Büyük Gregorius, bazı sufiler, Tolstoy ve Jung gibi yazar ve düşünürler tarafından da değinilmiştir (Rinpoche, 2017: 459).

Batı’da son yıllarda ölüm ve ölüme yakın deneyimler, Moody ve Morse gibi öncüler tarafından incelenmektedir. Moody, ölümün eşikten dönen kişilerle yapmış olduğu bilimsel çalışmalarda ortaya çıkardığı sonuçlara göre, hayatın ölümle son bulmadığı ve gerçekten “yepyeni bir

yaşam” konusunda oldukça kuvvetli bir umudun var olduğunu belirtmektedir (Moody, 1993: 120).

Morse, ölüm eşiği tecrübesini deneyimlemenin, din ile bilim arasında, yaklaşık üç yüz yıl önce Newton ile birlikte ortaya çıkan ayrımı kaldırma noktasında çok önemli bir adım olacağını söylemektedir. Doktorların ve hasta yakınındakilerin, bireylerin son anlarında neler yaşayabilecekleri noktasında eğitilmesinin, tıp ve hayat ile ilgili önyargıları yok edeceğini (Morse & Perry, 2006: 23-24) ifade ederek ölüm eşiğindeki tecrübeyi kavramanın, ölmek üzere olan kişilerle daha iyi iletişim kurulabilmesi noktasında sağlık personeli ve hasta yakınları üzerinde meydana getireceği olumlu etkiye vurgu yapmaktadır.

Ölüm eşiği deneyimlerinde kişi, ölü bulunma duygusu, acı hissetmeme ve huzurlu olma, beden dışında bulunma deneyimi, bir tünel seyahati, öbür âlemin varlıklarını görme, üstün ışık varlığı gözlemleme, hayatın gözden geçirilmesi, ruhun yeniden bedene girmesi sonucu ölümden dönme gibi deneyimlerin belirli bir bölümünü ya da tamamını tecrübe edebilmektedir (Hough, 1994: 36-40). Bu deneyimler ışığında, ölüm eşiği deneyimi yaşayan bireyler, sanki ölmüş ve ölüm sonrası bir yaşamın varlığını deneyimleyerek geri dönmüşler gibi bir tecrübe yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Uysal’ın araştırmasında ölüm eşiği deneyimlerinin insanların manevi açıdan güçlenmesine ve kapsayıcı bir manevi anlayışına sahip olmalarına sebep olduğu tespit edilmiştir. Ölüm eşiği deneyimi sonrasında bireylerin yaşamlarında dinî ve ahlakî olarak olumlu anlamda değişiklikler meydana geldiği görülmüştür. Deneyim sırasında kutsal varlık ile karşılaşma; bir Yaratanın var olduğu ve ölüm sonrası hayatın bulunduğu, yaşamın anlamının olduğu fikirlerinin benimsenmesine yol açmaktadır (Uysal, 2018: 38-39). Ölüm sonrası yaşama dair duyulan inancı kuvvetlendiren bu tecrübe, kişiyi ölümün sır oluşunun verdiği kaygıdan kurtararak hayatını daha anlamlı yaşaması istikametinde olumlu şekilde etkilemektedir.

Ölüm eşiği deneyiminin en dikkat çekici tarafı, bu tecrübeyi yaşayan insanların hayatlarında, tavır ve tutumlarında, iş yaşamalarında ve sosyal ilişkilerinde önemli düzeyde değişiklikler olduğunu ifade etmeleridir. Bu kişiler için ölüm, yaşadıkları deneyim öncesi kadar soğuk gelmemekte olup kabullenilmiş bir durum haline dönüşmektedir. Bu kişiler, ölüm eşiği deneyimi sonrasında insanlara karşı daha hoşgörülü ve sevgi dolu yaklaşmakta, tartışma ve kavgaya daha az girmekte, daha çok kucaklayıcı bir yaklaşım içerisinde olmakta ve maneviyata daha çok yönelmektedir (Rinpoche, 2017: 463).

Ölüm eşiği deneyimi yaşayanların öğrendikleri şey, yaşamlarında şimdi, henüz hayattayken değişim yapmanın acil ve önemli olduğudur. Artık şimdi ve burada yaşanan bir hayat öncelenmektedir. Ölüm eşiği deneyiminin ana mesajı, yaşamın kutsal olduğu ve kutsal bir yoğunluk ve amaçla yaşanması gerektiği şeklinde özetlenmektedir.

Transpersonal psikolojinin de araştırma konularından birisi olan ölüme yakın deneyimler ile Arapça'da rabıta-i mevt (ölüm tefekkürü) olarak ifade edilen ölüm üzerine düşünme arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu deneyimler ve rabıta-i mevte arasındaki en büyük farklılık ise ölüme yakın deneyimler oldukça kısa bir zamanda gerçekleşen aydınlanmalar iken ölüm tefekkürünün oldukça fazla gayrete dayalı ve uzunca bir zamanı kapsayan süreci içermesidir (Özelsel, 2010).

S o n u ç

Varoluşun temel üçlemelerinden olan ölüm olgusunun birey üzerinde yarattığı etki, psikolojinin esas konularından birisi olmuştur. Psikolojide, ölümü düşünmenin kişinin ruh sağlığına olumsuz etkileri üzerinde tartışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda, bu dünyadaki yaşamın ölüm ile son bulacağını düşünen bireylerin, varoluşsal bir boşluk içerisinde kalacağı ve bu durumun bir kaygı ve korkuya neden olacağı üzerinde tartışmalar yapılmıştır.

Yalom gibi bazı psikologlarca anksiyetenin ilk kaynağı olarak görülen ölüm, psikopatolojinin de ilk kaynağıdır. Anksiyeteden kurtulmak isteyen insan, iki seçenekle karşı karşıyadır: Ya yaşanan bu bunaltı haline katlanmanın ve onunla baş etmenin yöntemlerini öğrenip sahici var olma yolunu seçecek ya da bunaltı yaşamamak için ölümü inkâr etme yoluna gidecektir.

Modernitenin etkisiyle insanın ölüm algısı farklılaşmaya başlamıştır. Önceleli yaşamın önemli bir parçası olarak görülen ölüm, modernite ile yaşamın dışına itilmiştir. Ölüm konusundaki tutumlarda değişikliğe sebep olan en önemli faktör, kültürlerin ölüme yüklemiş olduğu anlamın değişmesidir. Ölümü görünür olmaktan çıkarıp ölümden tamamen uzak bir hayat felsefesi benimseyen modern insanın, paradoksik olarak ölüm korkusu artmıştır.

Hayatı boyunca değerlerinin ve davranış kurallarının da temelini oluşturan anlamı arayan insan, "Niçin yaşıyorum?", "Nasıl yaşıyorum?" gibi varoluşsal sorularına yanıt bulmaya çalışırken ölümlerle karşılaştığında içine dönerek "Yaşamın ve ölümün anlamı nedir?" şeklindeki sorulara daha fazla cevap arar hale gelmiştir.

Bireyin ölümüne tanıklık ettiği bireylere göre şekillenen ölüm algılarına bakıldığında, başkasının ölüme gidişine tanıklık etmenin insana, ölüm ve yaşama bakışta önemli farkındalıklar kazandırdığı; kişinin, yakınlarının ölümünü gördüğünde, ölümün yakıcılığını daha yoğun olarak hissettiği görülmüştür. Ölüm bilinci, hayati değişiklikler için güçlü bir katalizör, bir uyanış deneyimi olabilir. Bu uyanış ve farkındalık, başkasının veya yakınların ölümünün gözlemlenmesiyle kısmen kazanılmakla birlikte ölümcül bir hastalığa yakalanması durumunda, ölümle karşı karşıya kalınması ya da ölüme yakın tecrübe yaşanması şeklindeki uyanış deneyimleri sayesinde tam anlamıyla gerçekleşmektedir. Uyanma deneyimi yaşayanların daha sonraki yaşamlarını geçmişe nazaran daha dolu olarak yaşadıkları ve yaşamlarında ertelemelerden vazgeçtikleri görülmüştür.

İnsanlarının birçoğu, hayatını ölümden kaçma üzerine bina ettiği için yaşama sevincini kaybetmiştir. Burada terapistin düşen, bireyin ölümle yüzleşmesini sağlayarak bireyde ölüm farkındalığı oluşturmaktır. Ölüm bilinci kazanma, sadece teorik bilgi ile gerçekleşmez. Bu noktada bireylere fanilik bilinci kazandırmak amacıyla literatürde yer alan deneymiş bazı ölüm alıştırmalarından faydalanılabilir.

İnsanın varoluşsal durumu hatırlatıcı şeyleri inkârı ya da ihmâli, genelde karşılaşılan bir durum olup terapist, bu süreci tersine çevirmek için çaba gösterir. Ölümün kişinin düşmanı değil, benlik bütünlüğü ve olgunlaşması yolundaki güçlü müttefiklerinden birisi olduğunu idrak ederek ölüm farkındalığı kazanma aslında yaşam farkındalığı bilinci kazanmadır. Bu bilinç, insanı önemsiz kaygılara odaklanmaktan kurtarıp daha canlı ve erdemli bir hayata sevk etmektedir.

Toplumdaki bireyler, ölüm hakkında konuşmayı öteleyerek ölüm hakikatini görmezden geldikçe, ölüm bilinci kazanamadıkları gibi mesleki ve sosyal ilişkilerinde de çıkmaz yaşamaktadır. Sonuçta, ölüm hakkında belirli bir yaklaşımı ve bilgi birikimi bulunmayan bir doktor, ölümün eşliğinde bulunan hastaya ruhsal manada yeterince yardımcı olamamaktadır. Ölüm bilinci kazanamamış olan psikolog, ölüm anksiyetesi sebebiyle kendisine başvuran kişilere yeterince terapötik destek verememektedir. Kendisi ölüm korkusuyla yüzleşmekten kaçınan kişi, ölmek üzere bulunan yakınına fayda sağlayamamaktadır. Ölüm korkusunu yemediği için çocuğu ile ölümü konuşmaktan kaçınan ebeveyn, çocuğunun ölüm hakkındaki sorularını geçiştirerek ölümünün kaçınılması gereken bir olgu olduğu mesajını verecektir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarında ölüm korkusu yaşayan bireylere yönelik ölümün anlamı ve ölümle yüzleşme bağlamında

psikolojik destek sağlanması; bireyin hem varoluşsal sorunlarını çözmesinde hem de ölüm korkusu nedeniyle ortaya çıkan bazı psikolojik sorunların iyileştirilmesinde etkili olacaktır.

Covid-19 salgınının topluma yönelik en önemli faydası insanların ölümle yüzleşmesini sağlaması olarak düşünülebilir. Bu oldukça zor geçen tarihi süreçte ölüme dair konuşmaktan kaçınan toplumların yerine, ölüm ile iç içe ölüm üzerine konuşmaktan çekinmeyen topluma doğru evrilme büyük bir kazanım olarak görünmektedir. Ölümle yüzleşme becerisi kazanan ve ölüm konusunda daha sağlıklı tepki geliştirebilen bireylerin içinde bulunduğu toplum, şiddet eğiliminin daha az olduğu daha anlam dolu hayat yaşayan bir yapıya bürünecektir.

Kaynaklar

Ariés, P. (1991). *Batılı'nın ölüm karşısında tavırları* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Gece Yayınları.

Atak, M. (2021). *Nefs psikolojisi: Kuram & uygulama*. Büyüyen Ay Yayınları.

Atak, M., & Atak, Z. (2022, Aralık). Yakın ölümünün birey üzerindeki psikolojik etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(4), 1913-1927.

Augustine, S. (2008). *Complete essays* (S. Eyüboğlu, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

Aydın, M. S. (2001). *Din felsefesi*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Buhari. (1981). *Kutubi sitte*. Çağrı Yayınları.

Çiçero. (2012). *Paradoxa stoicorum* (S. G. Kalaycıoğlu & C. Ü. Keçinci, Çev.). İmge Kitabevi.

Fragar, R. (2009). *Kalp, nefis, ruh* (İ. Kapaklıkaya, Çev.). Gelenek Yayınları.

Freud, S. (2002). *Metapsikoloji* (E. K. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları.

Fromm, E. (2003). *Sahip olmak ya da olmak* (A. Arıtan, Çev.). Arıtan Yayınevi.

Geçtan, E. (2016). *Varoluş ve psikiyatri*. Metis Yayıncılık.

Gorer, G. (1955). The pornography of death. *Encounter*, 5(4), 49-52.

Göka, E. (2018). *Hoşçakal*. Kapı Yayınları.

Hick, J. (1990). Değişen ölüm sosyolojisi. (T. Koç). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7.

Hough, J. R. (1994). *Öteki dünya* (M. Harmancı, Çev.). Say Yayınları.

Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi Dergisi*, 3(3), 151-165.

Jung, C. G. (1965). The soul and death: The meaning of death. In H. Feifel (Ed.), *The meaning of death*. Penguin Books.

Karaca, F. (1999). Ölümle ilgili davranış örüntüleri açısından modern Batı ve Türk İslam kültürü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12.

Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. Beyan Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2002). *Çile*. Büyükdoğu Yayınları.

Kierkegaard, S. (2001). *Ölümcül hastalık umutsuzluk*. (M. M. Yakuboğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Kierkegaard, S. (2013). *Aforizmalar* (N. Beier, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

Koç, M. (2002). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan psikolojik bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(6), 7-20.

Koç, M. (2012). Manevi-[psikolojik] danışmanlık ile ilgili Batı'daki bilimsel çalışmalar -I. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 12(2), 201-237.

Kur'an-ı Kerim.

Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve ölmek üzerine* (E. Uşşaklı, Çev.). April Yayıncılık.

Lamont, A. A. (1997). Ölümsüzlüğün karşı savı. (Ç. Öner, Çev.). *Skeptik Magazin Dergisi*.

Malkinson, R. (2009). *Bilişsel yas terapisi* (S. K. Akbaş, Çev.). HYB Yayıncılık.

Mete, A. (2016). Ölmeden önce öl: Şeyh Hasan Dyck ile söyleşi. *Sabah Ülkesi Dergisi*, 48.

Mevlânâ, C. R. (1995). *Mesnevi* (Cilt 3) (V. İzbudak, Çev.). MEB Yayınları.

Montaigne. (2008). *Teselliler* (S. Eyüboğlu, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

Moody, R. (1993). *Karşı tarafın ışığı* (G. Gray, Çev.). Ruh ve Madde Yayınları.

Morse, M., & Perry, P. (2006). *Işığa bir adım kala* (E. B. Aslantepe, Çev.). Dharma Yayınları.

Nietzsche, F. (1959). *Life against death* (N. Bown, Ed.). Vintage Books.

Ostaseski, F. (2018). *Beş davet: Ölüm bayatı dolu dolu yaşamayı nasıl öğretir?* (D. Uz, Çev.). The Kitap Yayınları.

Özsel, M. (2010). Sufi techniques: The psycho-physiological dimension of spiritual practice. In *International Mevlana Symposium* (pp. 1389-1402).

Özkan, M. Y. (2007). Farklı dini inanışlardaki bireylerin ölüm kaygıları ile ruhsal belirtiler ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 14(3), 171-179.

Platon. (2001). *Phaidon* (H. R. Atademir & K. Yetkin, Çev.). Sosyal Yayınları.

Rinpoche, S. (2017). *Tibet'in yaşam ve ölüm kitabı* (G. Tokcan, Çev.). Omega Yayınları.

Seneca. (2010). *Teselliler* (K. Sarıalioğlu, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Tanhan, F. (2007). *Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi*. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Tarhan, N. (2013). *Yunus terapi*. Timaş Yayınları.

Tirmizî, E. I. M. b. I., & İbn Mâce, Z. (1996). *Sünen*. Dâru'l-garbi'l-İslamî.

Türkçapar, E. G. (1992). *Freud*. Ağaç Yayıncılık.

Ulusoy, M. (2010). *Giderken bana bir şeyler söyle*. Timaş Yayınları.

Uysal, S. (2018). Din psikolojisi bağlamında ölüm eşiği deneyimleri. *İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4(2), 7-44.

Volkan, V. D. (2019). *Kayıptan sonra yaşam*. Pusula Yayınevi.

Wilber, K. (2003). *Merhamet ve metanet* (A. Ergenç, Çev.). İnsan Yayınları.

Willi, J. (2012). *Aşk ve evlilik terapisi* (İ. İgan, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Yakıt, İ. (1993). *Batı düşüncesi ve Mevlana*. Ötüken Yayınları.

Yalom, I. (2001). *Varoluşçu psikoterapi* (Z. İ. Babayigit, Çev.). Kambalçı Yayınları.

Yalom, I. (2006). *Din ve psikiyatri* (Ö. Arıkan, Çev.). Merkez Kitap.

Yanbastı, G. (1990). *Kişilik kuramları*. Ege Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, M. (2012). Bağlanma kuramı açısından yaşlılık dönemine genel bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 1-30.

Yıldız, M. (2014). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Zilboorg, G. (1943). Fear of death. *The Psychoanalytic Quarterly*, 12(4), 465-474.

* Bu makale, birinci yazarın *Ölüm algısının bireydeki terapötik etkisi* (2020) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 101-138
Issue: 9 • June 2024 • 101-138

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisinde Ölüm

Death in Nafs Psychology
from the Perspective of Spiritual Counseling and Care

Feyza Nur Taşkaya

Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: feyzataskaya05@gmail.com
Orcid: 0000-0001-7619-2633
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: feyzataskaya05@gmail.com
Orcid: 0000-0001-7619-2633
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1466208>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 07 Nisan 2024 • 07 April 2024
Kabul Tarihi • Accepted 03 Haziran 2024 • 03 June 2024

Ö z e t

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireyin manevi temelli anlam arayışlarına cevap bulma ve yaşadığı zorluklarla başa çıkma süreçlerine katkı sağlar. Fiziksel sağlıkta kaydedilen gelişmelere karşın psikolojik sağlıkta modern psikolojinin bireye yaklaşımda kullandığı kuramlar, bazı faktörleri göz ardı ettiğinden dolayı etkisiz kalabilmektedir. Bu bağlamda, özellikle varoluşsal temele dayalı psikolojik sorunların rehabilite edilmesi ve bunun sürdürülebilir olması amacıyla yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Tam bu noktada nefis psikolojisi, modern psikolojinin eksik yönlerini belirleyerek aşkın boyuta vurgu yapmayı amaçlayan yerli bir psikoloji ekolüdür. Bu ekol tarafından sunulan perspektif, bireyin ruhsal doyumunun sadece maddi olanla değil; aynı zamanda manevi olanla ilişkili olduğunu savunur. Nefis psikolojisinin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de varoluşsal boyutları olan ölüm fenomenidir. Ölüm, modern bireyin iç ve dış dünyasını önemli ölçüde etkileyen varoluşsal bir gerçektir. Bireyin ölüme karşı hissettiği korku, kaygı ve ölümsüzlük arzusu gibi duygu durumları, çeşitli tutum ve davranışlarla kendini açığa vurur. Bu makalenin amacı, manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden, nefis psikolojisi ekolünde ölüm fenomenini merkeze alarak bireylerine bu konudaki duygu ve düşüncelerini açıklayıp ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkma yollarını betimlemektir. Makalede, ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkabilmek için nefis psikoterapisinin iyileştirici etkisi vurgulanmış, bireyin bakış açısını değiştirerek ölümlerle daha sağlıklı ve gerçekçi bir ilişki kurması önerilmiştir. Makalede sonuç olarak; (i) Türk manevi danışmanlık ve rehberlik ekolü olarak nefis psikolojisinde önerilen ölüme ilişkin düşünce, duygu, tutum ve davranışları etkileyen yaklaşım ve uygulamaların birey için psiko-sosyal yönden terapötik etkilerinin olduğu; (ii) sözü edilen bu terapötik etkilerin ise '(a) nefis psikolojisinin ölümü, ölüm ötesi yaşam inancını temel alarak modern bireyin varoluşsal konumunu aşan bir perspektife yükseltme, (b) ölüm bilincini temel alıp bireyin içsel huzurunu sağlayarak ölüm gerçekliğini kabullenip psiko-sosyal uyum düzeyini artırma gibi faktörlerle ilişkilendirildiği; (iii) ayrıca ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkma stratejilerinin bireyin öznel ölüm algısı ve yorumu ile dindarlık düzeyine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Nefis psikolojisi • Ölüm
Ölüm kaygısı • Ölüm korkusu • Ölümsüzlük arzusu

A b s t r a c t

Spiritual counseling and guidance contribute to addressing individuals' spiritual quest for meaning and coping with life challenges. Despite advancements in physical health, the theories utilized by modern psychology in approaching individuals can prove ineffective due to overlooking certain factors. Hence, there is a need for a new perspective, particularly for rehabilitating existential-based psychological issues and ensuring their sustainability. At this juncture, nafs psychology emerges as a native psychological paradigm that aims to identify the deficiencies of modern psychology and accentuate the transcendent dimension. This paradigm posits that an individual's spiritual fulfillment is not solely tied to material aspects but also to the spiritual realm. One significant area emphasized by nafs psychology is the existential phenomenon of death, which profoundly impacts the internal and external worlds of modern individuals. Feelings such as fear, anxiety, and the desire for immortality towards death manifest through various attitudes and behaviors. The strategies for coping with death-related fears and anxieties vary depending on an individual's subjective perception and interpretation of death, as well as their level of religiosity. This article aims to explore individuals' emotions and thoughts regarding death through the lens of spiritual counseling and guidance within the nafs psychology framework, while delineating coping mechanisms for fear and anxiety surrounding death. The article underscores the therapeutic efficacy of nafs psychotherapy in addressing the fear and anxiety of death, advocating for a shift in perspective to foster a healthier and more realistic relationship with death. In conclusion, the article posits that (i) the approaches and practices influencing thoughts, emotions, attitudes, and behaviors concerning death proposed by nafs psychology, as a school of Turkish spiritual counseling and guidance, have psycho-social therapeutic effects on individuals; (ii) these therapeutic effects are associated with factors such as (a) transcending the modern individual's existential stance by framing death within the belief in an afterlife, and (b) enhancing psycho-social adjustment levels by accepting the reality of death and attaining inner peace through heightened death awareness; (iii) additionally, it highlights that strategies for coping with the fear and anxiety of death vary based on individual subjective perceptions and interpretations of death, and their level of religiosity.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Nafs psychology • Death
Fear of death • Death anxiety • Desire for immortality

Giriş

Modern psikoloji bireyi anlamak adına bilimin değerlerini kullanmayı kendine amaç edinmiştir. Freudyen psikanaliz ekole göre bireyin hayatında önem atfettiği yüce değerler, insanın tabiatında bulunduğu iddia edilen aşağılık arzuların başka bir şekle bürünmesinden farklı bir şey değildir. Bu açıdan bakıldığında, varoluşsal konulara ilişkin psikanaliz ekolünün *nihilist* bir bakış açısına yakın düşünceler taşıdığı söylenebilir. Modern psikoloji, bilimle hareket ettiği aşamalarda yalnızca olguları dikkate alır ve bireyin hayatındaki anlam ve değerleri göz ardı ederek söz konusu anlam ve değerleri bilgi alanının dışında değerlendirir. Psikolojinin amacının insanı anlamak olduğu düşünülürse, bunu bireyin öznel değerlerini ve yaşam amaçlarını dikkate almadan gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Bilim, değerlerin göreceli olduğunu vurgular; fakat bu, iyi bir bilim adamı olmak ile usta bir katil olmayı eşitlemek demektir. Bu bakış açısı, bireyin yaşamında ortaya çıkan kötülüklerin meşru olduğu bir ortam hazırlar.

Hümanist psikoloji ekolünün kurucusu Maslow'a göre, bilim değerlerden boşandığında hastalanır. Dolayısıyla, bilimin değerleri de kapsayarak genişlemesi gerekir. Modern psikoloji, araştırma alanı olan konuları kutsallıktan arındırmak yerine, gerçekliğin iç yüzünü anlamaya çalışma amacı güdebilir. Yöntemlerini geliştirerek bireyin değerlerini çalışmalarına katabilir ve bireye yol gösterici bir yapıya kavuşabilir. Bu bağlamda bireyin temel ihtiyaçları Maslow'a göre şöyle sıralanmaktadır: (i) kendini gerçekleştirme; (ii) başkalarına ve kendine değer verme ve saygı duyma; (iii) yalnızca sevilme değil, aynı zamanda sevme ihtiyacını da kapsayan ait olma ve sevgi; (iv) güvende olma ve (v) fizyolojik ihtiyaçlar. Görüldüğü gibi manevi ihtiyaçlar, hiyerarşik düzen içerisinde en üst sırada yer almaktadır. Kendini gerçekleştirme olgusu, modern birey için oldukça önemlidir. Bu, bireyin içinde bulunan olumlu potansiyeli bularak harekete geçirmesidir (Sayar, 2021: 118-119).

Din psikolojisinin uygulama alanı olarak da betimlenebilen manevi danışmanlık ve rehberlik, danışanların ruh sağlıklarını iyileştirme, sorunlarını çözmelerine destek sağlama, gelişime ihtiyaç duydukları noktalarda yardım etme amacı taşımaktadır. Birey yaşantısında zaman zaman karşı karşıya kaldığı zorlu yaşam olaylarıyla başa çıkmakta zorlanabilmektedir. Bu aşamada manevi danışman, danışanın geçirmekte olduğu zorlu süreçte yakın bir arkadaş ve rehber olarak ona psikolojik ve manevi destek sağlamaktadır (Kızılgeçit, 2020: 294). Türkiye'de yapılan manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları için Batı'da üretilen ekol ve

kuramların yetersiz olması sebebiyle yerli bir ekolün adı geçen alana eklenmesi ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda yerli bir ekol olan nefis psikolojisi, Türk manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarını için önemli bir imkân olarak görünmektedir.

İnsanlık tarihine bakıldığında, miras olarak bırakılan kültürün temel yapı taşlarının dini ve manevi motiflerden oluştuğu görülmektedir. Aynı zamanda, yalnızca içinde bulunulan kültürle sınırlı olmayan bu birikim, farklılık gösterse de dünya üzerinde yaşayan birçok toplumun dini ve manevi olana yönelim gösterdikleri ortadadır (Ekşi, vd., 2022: 13). Maneviyat ve din kavramı ise eş anlamlı kullanılmıştır. Ancak, geçmişten bugüne gelen eş anlamlılık, bu çağda arası ayrılan iki kavram olarak değişime uğramıştır. Tabii ki bu iki kavramın birbirinden tamamen bağımsız olarak düşünülmesi de olanaksızdır (Ekşi, vd., 2022: 15). Bu iki kavramın makalede belirtilme nedeni ise manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında danışanların kendini tanımlama biçimlerindeki farklılığı anlamaya yöneliktir. Yine aynı düşünceyle, psikoloji ve maneviyat kavramlarına da bakmakta yarar olabilir.

Modern psikoloji tarihine bakıldığında öncelikle psikolojinin insanı ele alış yönteminin oldukça mekanik olduğu söylenebilir. Psikolojideki bu durum, uygulamalarla inkâr edilemeyecek kadar açıktır. Bireyin içsel yaşantısının, manevi yönünün ve inanç dünyasının etkisinin göz ardı edildiği açıktır. Bu sebeple psikolojinin bireyin manevi yönünü ele aldığı bütüncül bir bakış açısı kazanması oldukça önemli kabul edilmektedir (Ekşi, vd., 2022: 18-19).

Öte yandan Roy (2009) manevi danışmanlık ve rehberliğin dört temel unsuru olduğunu belirtmiştir. İlk unsurun dikkatlilik olduğunu vurgulayan Roy, daha sonra bu unsurları basiret, merhamet ve farklılıkların hikmetini sezmek olarak sıralamıştır. *Dikkatlilik*, aklın ve beden birlikteliğiyle oluşan yoğunlaşmadır. *Basiret*, rehberlikte oldukça önemli konumdadır. İnsanın kendi iç dünyasına dönerek oradan gelen sinyalleri görebilmesi ve bu sinyallere nasıl karşılık verebileceğine karar vermesi demektir. *Merhamet* ise insan ilişkilerinde olmazsa olmazlardan bir tanesidir. *Farklılıkların hikmetini görmek* de diğer üç unsuru kapsamak suretiyle ortaya çıkan kavramdır.

Birey doğası gereği aşamalı gelişim gösteren bir yapıya sahip olduğundan dolayı bireyi geliştirmek ve rehberlik etmek için yapılacak uygulamaların amaçlarının da bu aşamalı yapıya uygun bir yol izlemesi gerekmektedir (Gürsu, 2022: 39). Manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların ruhsal ve spiritüel sorunlarını anlamak ve çözmek için destek sağlayan

profesyonel bir danışmanlık hizmetidir. Genellikle danışanların değerleri, inançları ve maneviyatları üzerine odaklanır. Danışanların içsel sorunlarıyla başa çıkmalarına yardımcı olma ve manevi gelişimlerini destekleme, kişisel yaşamlarında anlam bulmalarına yardım etme amacı taşıyan bu alan, nefis psikolojisinin öğretileriyle de uyumludur. Bu destek, danışanın sorunlarına çözüm üretebilmesinde oldukça önemlidir. Çünkü nefis psikolojisi, insanın hakikatine temas ederek danışana fitratına uygun bir yol haritası sunmaktadır. Bu kapsamda nefis psikolojisi, bireye içsel durumunu ve davranışlarını anlamak, düşünce ve duygusal süreçlerini incelemek, kendini geliştirmek ve olgunlaşmak için yöntemler ve stratejiler sunar.

Batı psikolojisinin insana bakışını indirgemeci olarak gören nefis psikolojisi, bu durumu bina metaforu kullanarak şu şekilde açıklamaktadır: Çok katmanlı bir binanın bodrum katında değerlendirilen bireyin sahip olduğu potansiyeller, göz ardı edilerek ve değeri anlaşılmayarak olması gerektiğinden aşağı bir konuma indirgenmiştir. Batı dünyası, aydınlanmayla insanın manevi boyut ve birikimini yok saymış; oldukça materyalist ve deneysel içerikli pozitivist bir dünya görüşü benimsemeye çalışmıştır. Maneviyat veya manevi boyutla ilgili olan her şeyi reddederek aydınlığa kavuştuğuna inanmış ve bu amaçla da birçok değeri göz ardı etmiştir. Determinist bir bakış açısı ile kurulan maddi düzenin anlaşılması ve açıklanması başarısı yalnızca maddi boyutun olduğunu savunarak bireyinde bu şekilde açıklanabileceği yanılığısına düşülmesine sebep olmuştur. Fakat nefis psikolojisi ekolünün kurucusu olan sufi psikiyatr Merter'in tanımıyla "hazret-i insan" ise yalnızca laboratuvar ortamında incelenecek bir yapıda tasarlanmamıştır. Nitekim insan, maddi bedeninin yanı sıra manevi bir yönü de bulunan, ruh taşıyan bir canlıdır. Dolayısıyla onu anlamak için tek yönlü bir bakış ve anlayış bütüncül algılanamayacağından dolayı hep eksik kalmıştır (Merter, 2014: 115).

Bireyi anlama çabasıyla geliştirilen psikolojik ekollerde bulunan ve adı geçen tek pencere bakış, fiziksel alanın ötesine geçememektedir. Bireyi anlamada karşı karşıya kalınan sığ bakış açılarındaki boşluğu doldurmak adına yeni bir bakış açısı ise aranan bir durumdur. Nefis psikolojisinin de bu eksikliği tamamlama ve boşluğu doldurma amacı güttüğü söylenebilir. Nefis psikolojisi, insanın yaşamını anlama ve anlamlandırma serüveninde maddi ve manevi yönlerini birlikte ele aldığından dolayı bütüncül bir anlayış benimsemektedir. Bu bütüncül davranışı sergilerken de İslam sufizminden yararlanarak kalp, nefis ve ruh gibi kavramların uyumunu ele almaktadır. Nefis psikolojisinde oldukça önemli sayılan bu kavramlar, modern psikoloji içerisinde ne yazık ki inceleme alanına dahil edilmemiştir.

Nefs psikolojisinin birey önermesi, en güzel biçimde yaratılmış olan insanın daha sonra aşağı âlem olarak kabul edilen dünyaya gönderildiği şeklindedir. Dünyaya iniş nefis basamaklarının da girişi konumunda yer almaktadır. Bu basamak bireyin kalmaması gereken bir konumdur. Bireyin içinde bulunduğu varoluş biçiminden bir an önce yükselerek kurtulması gerekmektedir. Çünkü birey yükselerek kendini bulmakta; aksi durumdaysa yükselmezse aşağılarında daha aşağısına inebilmektedir. Bu da demek olur ki, birey hayatında ilahi olarak gönderilen ikaz, işaret ve yönlendirmelere uyum sağlayarak yaşmalıdır. Eğer kendisine verilen bu yaşam yolculuğunu, doğru işaretlerle yönlendirmezse ideal yaşam çizgisinden saptığı için fitratına ters olan farklı ruhsal problemler içerisinde kendisini bulabilir (Atak, 2021: 78).

Ölüm, yukarıda kısaca betimlenen bu nefis basamaklarına yükselişin veya aşağıların aşağısına inişin son bulacağı kaçınılmaz gerçek olarak bireyin karşısında dinamik biçimde durmaktadır. Dolayısıyla bireyin bu nefis basamaklarını aşma çabası ertelenecek ve hafife alınacak önemsizlikte değildir. İnsanlığı çepeçevre saran bir dünyanın içerisinde yaşamak gerçeğiyle birlikte, bireyleri birbiriyle eşitleyen varoluşsal bir gerçeklik vardır ki o da ölümdür (Egemen, 1963: 31). Her an bekleyişte olmayı gerektiren, ne zaman karşı karşıya kalınacağı konusunda kimsenin bilgi sahibi olmadığı ve/veya olamadığı bir olgudur. İnsanlığın başladığı ilk günden bugüne değişmeyen bir gerçek olarak bilinen ölümün üzerinde geçmişten bugüne oldukça fazla düşünülmüştür. Hakkında fikirler yürütülen ölüm, ölümden sonrasında ne olacağına dair soruları da beraberinde getirmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar, cevap veren düşünce nin veya dinin benimsedikleri ve kabul ettikleri düşünce sistemiyle paralel fikirler barındırmaktadır (Uysal, 2019: 53).

Bireyin ölüme ilişkin hissettiği tek duygu elbette ki merak değildir. Birey, ölüme karşı korku ve kaygı duyguları da beslemektedir. Bu bağlamda *ölüm korkusu*, bireyin kendi veya sevdiklerinin ölümüyle ilgili duyduğu endişe ve korkudur. Bu korku, varoluşsal bir kaygı olarak da kabul edilir ve kişinin kültürel, dini, ahlaki ve kişisel değerleriyle şekillenir. *Ölüm kaygısı* ise bireyin yine kendisi veya sevdiklerinin ölümüyle ilgili yaşadığı kaygıdır. Varoluşsal bir endişe olarak ortaya çıkan bu kaygı, bireylerin kendi ölümleriyle yüzleşmeleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla ölüm kaygı düzeyi, kişiden kişiye değişebilir.

Öte yandan ölüm olgusunun bireylerin ruhsal durumlarına etkisine bakılacak olursa, ölüm olgusu bireyin ister kendi ölümü olsun isterse sevdiklerinin ölümü olsun kolay kabul ettiği ve başa çıktığı bir durum

değildir. Bireyin zihin dünyasında ölüme karşı verilen tepki, özel yaşantısıyla ve karakteristik bireysel özellikleriyle bağlantılı olarak değişebilmektedir. Bazı bireyler ölüme karşı kabullenme tutumu takınırken, bazıları ise ölümsüzlük arzusu taşımaktadır. Aynı zamanda bireyin bu tutumları, bir ömrü nasıl yaşadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır. Nitekim ölüme bakışın farklılık arz etmesi, şimdi ve burada bireyin yaşamını belki de birçok noktada yönlendirmektedir (Koç, 2002b: 121-122).

Daha çok Batı kültüründe rastlanılan ölüme karşı geliştirilen tutumlardan biri *ölümü inkâr etme* tutumudur. Bu tutumda, ölümü kabul etmeyip aklını bu düşüncelerle meşgul etmemeye, hayatın akışı içerisinde kaybolup uyuşmaya ve oyalanmaya bakış ön plandadır. *Ölüme meydan okuma* ise her alanda uç noktaları temsil eden hayal gücünün sınırlarını zorlayan bir tutumdur. Ayrıca bireylerin ölümle burun buruna geldikten sonra yaşamaya devam ettiği olaylar veya bunu isteyerek tercih ettiği durumlar da bu tutumun yansıması olarak gösterilebilir. Modern yaşamda yaygın olan tutumlardan biri de *ölümü istememektir*. Bu tutumun belirli tek bir nedeni vardır denilemez. Çünkü bu alanda oldukça geniş, kişiden kişiye farklılık arz eden bir yelpaze söz konusudur. Son tutum ise yaşamını genellikle herhangi bir düşünce yapısıyla anlamlandırmış kişilerin takındığı *ölümü kabullenme* tutumudur. Bu tip bireyler, hayat yolculuklarını ölümü kabullenerek ve onunla yaşamayı öğrenerek sürdürürler. Sonlu olduklarının farkında olarak, yaşamlarını daha anlamlı ve güzel hale getirmeye çalışırlar (Koç, 2002a: 16-17).

Nefs psikolojisi içerisinde *ölüm* olgusu, daha çok nefis gelişimindeki alt katların problemi olarak düşünülmektedir. Bilinçdışına atılarak bastırılan ölüm korkusu, yalnızca bireyi ilgilendiren bireysel bir konu olarak değil, toplumların bir arada yaşamını sürdürebilmesi için de oldukça önemli bir unsur olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bu konu, bireysel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de ele alınması gereken bir konudur. Toplumlar ölüm kaygısıyla başa çıkabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bunlar arasında dinî inançlar, kültürel uygulamalar, ritüeller ve semboller gibi unsurlar önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Farklı coğrafya ve topluluklarda şekillenen kültürel etmenler toplumların yaşam tarzları ve gelenek göreneklerine bağımlı olarak ölüm olgusuna yaklaşımlarında farklı inceleme alanları ortaya çıkarmıştır. Özellikle bireyin ölümüyle başlayan defin işlemlerinin öncesi ve sonrasında gerçekleştirilen birçok uygulama, içinde bulunulan kültürün düşünce dünyasını yansıtırma konusunda önemli ayrıntılar sunar (Parlıt & Uhri, 2018).

İslam teolojisine göre, ölen kişiye dualar edilir, bedeni yıkanır ve

gömülmeden önce cenaze namazı kılınır. Bu ritüeller ölen kişinin ruhunu teselli etmek ve onun için iyi bir son yolculuğu hazırlamak amacıyla yapılır. Benzer şekilde Hristiyanlık, Budizm, Hinduizm ve diğer dinlerde de ölümle ilgili çeşitli inançlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu inançlar ve uygulamalar bireylerin ölümle başa çıkmalarına yardımcı olabilir ve onlara anlam sağlayabilir. Ayrıca ölümle ilgili semboller ve ritüeller, toplumların bir arada yaşamını sürdürebilmesi için de önemli bir rol oynar. Örneğin; cenaze törenleri ve anma günleri, ölen kişinin hatırasını yaşatmak ve toplumun birliğini sağlamak amacıyla düzenlenir. Bu törenler, ölen kişiye olan saygıyı göstermek ve onunla olan bağı sürdürmek için önemlidir (Sarıkaya, 2019).

Nefs psikolojisi ölümle ilgili bu tür inançlar, ritüeller ve sembollerin insanların ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak için önemli birer terapötik enstrüman olduğunu vurgular. Ölüm insanların hayatlarında kaçınılmaz bir gerçektir ve herkes bu gerçeğe mutlaka yüzleşmek zorundadır. Ancak ölümle ilgili inançlar, ritüeller ve semboller, insanlara ölümle nasıl başa çıkacaklarını öğretebilir, onlara anlam ve teselli sağlayabilir. Bu nedenle nefis psikolojisi, ölümle ilgili bu tür dinsel ve kültürel uygulamaların insanların ruhsal sağlığını desteklemek için önemli terapötik bir rol oynayabileceğini savunur.

Türk manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarında önemli bir imkân olarak yerli bir ekol olan nefis psikolojisi, bireyin manevi boyutunu ele alarak bütüncül bir bakış açısı sunar. Özellikle ölüm gibi varoluşsal konularda, dinsel inançlar, kültürel uygulamalar ve manevi destek unsurları insanların ruhsal ihtiyaçlarını karşılamakta önemli rol oynar. Bu nedenle nefis psikolojisi, insanların manevi ihtiyaçlarını anlamak ve desteklemek için dini ve kültürel unsurları dikkate alır. Bu yaklaşım, insanların ruhsal sağlığını desteklemek ve anlam bulmalarına yardımcı olmak için önemli bir araç olabilir.

Yaşamını tüketerek sürdüren ve bir sonraki aşamayı düşünmeyecek hareket eden modern insan, ölümü ve sonrasını da görmezden gelmeye çalışarak rahatlayabileceğini düşünmüştür. Görmezden gelemeden rasyonel aklıyla bile ölüm ve sonrasını düşünmeden edemeyen modern birey ise bu korku ve kaygılarla yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Tam da bu noktada nefis psikolojisi, insanın bulunduğu katın darlığından kurtularak yükselip bir üst kata çıkmasını, bu bağlamda ölümün bir bitiş değil yeni bir başlangıç olarak görülmesini oldukça tedavi edici görmektedir (Merter, 2007).

a. Nefs Psikolojisi

Bireyin yaşam yolculuğunda kendini anlaması ve keşfetmesi, yaşam kalitesi ve ölümden sonraki yaşama hazırlık açısından önemlidir. Modern psikoloji kuramlarının çoğunun yaptığı gibi bireyin yalnızca toplumun yararı ve faydası üzerine kurulu veya *fayda-zarar zıtlığı* içerisinde değerlendirilmesi çok büyük bir detayın gözden kaçmasına sebep olmuştur. Bireyi yalnızca yasalarla veya toplumsal normlarla baskı altına almak ve sadece bir eşya gibi onun faydasını ve/veya zararını hesaplamak, kalıcı bir düzenin ve sağlıklı bir huzurun oluşmasını engelleyerek daha kötü sonuçlara yol açmıştır. İnsanın yaratılışını anlayarak onu farklı güç ve düşüncelerin isteği üzerine şekillendirmeden yaratılış amacına uygun davranmak ve nefis aşamalarında yukarı doğru ilerleyerek *insan-ı kâmil* olma yolundaki çabasına yardımcı olmak önemli bir konudur. Bu durum, nefis psikolojisinin kendine görev edindiği bir hedefin tam merkezindedir. Nefis psikolojisi, bireyin hayat yolculuğunda acı çekmekten ve problemlerle boğuşmaktan uzaklaşarak mutsuzluğa saplanmasını istemez. Bu nedenle, İslam sufizmi, bireyin bir *üst nefis düzeyine* yükselmesini arzularak bir asansör gibi işlev görmeye çalışırken bazı yöntem ve kavramları kullanır. Bu süreç, bireyin ruhsal gelişimine katkı sağlamasının yanı sıra ahlaki değerlere dikkat etme, kendini denetleme, sabır, hoşgörü ve şükran gibi erdemlerin kazanılmasına odaklanarak, içsel yolculuğunu daha olgun, bilge ve anlamlı duruma getirmeyi amaçlar(Merter, 2014).

a.a. Tanımı

Modern psikolojinin Freud ve Jung da dâhil olmak üzere önemli isimlerinin *psyche* kavramının ne olduğu sorusu karşısındaki acizliğini ve cevapsız kalışını önemli bir eksiklik olarak değerlendirilen sufi psikiyatr Merter, bu cevapsız kalışı yerli bir *ekol* kurarak bir arayışa dönüştürmüştür. Nefis psikolojisi ekolünün kurucusu olan Merter, ayrıca bireylerin tedavi süreçlerindeki bağımlılığına değinmiştir. Modern psikoterapilerin anlık çözümler üreterek terapinin ve ilaç kullanımının devam ettiği süreç içerisinde danışanların şikayetlerinin azaldığını, fakat terapi bitirilip ilaç kullanımı durdurulduğu zaman danışanın eski durumuna geri döndüğü tespitlerinde bulunmuştur. Bu durumda da modern psikolojinin aslında bireyin fitratına yönelik çözümler üretmediğini dolayısıyla kalıcı olmayıp yüzeysel olduğunu gözler önüne sermektedir. Sürdürülebilir bir iyileşme ve ilerlemenin sağlanamaması, danışan tarafından da başka bir arayışa sebep olabilmektedir. Çünkü danışan, ilacı ne zamana kadar kullanacağını veya tekrar aynı ruhsal problemleri yaşayıp yaşayamayacağını merak etmeye başlayabilir. Tüm bu tablo, bireyi anlamak için iki boyutlu dar bir bakış açısının yeterli olmadığını göstermektedir (Merter, 2019).

Nefis psikolojisinin kurucusu kabul edilen sufi psikiyatr Mustafa

Merter, yurtdışında da klinik ortamda deneyimlediği birçok *anlam arayışı* çabalarının sonuçsuz olmasıyla birlikte sufi psikolojisinde kendi özel anlam arayışının cevabını da bulmuştur. Batı'da *transpersonel psikoloji* olarak bilinen psikoloji ekolünün Türkiye'deki temsilcisi olarak da bilinen Merter, çalışmalarında İslam sufizmi ve psikoloji arasındaki benzer ve farklı yönleri analiz etmiştir. Bu analizler sonucunda İslam sufizminin, manevi alanı kullanarak danışanın sorunlarına çözümler getirdiğini görmüştür. Batı'da maneviyat alanının giderek değer kazanmasıyla birlikte oluşturulan psikoloji ekollerinden olan hümanist ve transpersonel psikoloji çalışmaları, İslam teolojisi ve sufizmine dayanan nefis psikolojisinin bakış açısına göre eksik görülmektedir. Çünkü İslam geleneğinde bulunan *nefis* kavramının sınırları, modern psikolojideki *ego* ve *self* kavramlarına göre daha zengin bir içeriğe sahiptir. Ekolün isimlendirilmesinde de bu sebeple nefis kavramı kullanılmıştır (Göcen, 2020: 38).

İslam sufizminden faydalanarak düşünce dünyasını inşa eden nefis psikolojisinin taşıyıcı kavramları ise kalp, nefis ve ruhtur. Bu kavramlara bakılacak olursa her biri ayrı ayrı İslam düşünce geleneğinde önemli etkilere sahip derinlemesine düşünülen kavramlardır. Geçmişten bugüne üzerlerine sayısız eser ve çalışma yapılmıştır. Adı geçen bu kavramlar, günlük hayatta kullanılagelen anlamlarının dışında birçok yan anlam ve özelliğe sahiptir. Her biri ayrı ayrı İslam düşünce geleneğinde yüzyıllardır yapılagelen sufi çalışmalarına göre semantik açıdan yeni anlam değişim ve dönüşümleri geçirerek niteliksel değerler kazanmışlardır (Frager, 2021: 31-35).

Bu kavramların başında gelen *kalp*, maddi boyutuyla vücuda kan pompalayarak kan dolaşımı işlevini yerine getiren organdır. Fakat semantik olarak yalnızca somut anlama sahip olmayan kalp aynı zamanda soyut içerikli olarak *gönül* anlamında da kullanılır. İnsanın zihni çeşitli bilgilerle dolup kirli hale geldiğinden, bireyin sürekli olarak gönlüne odaklanması gerekmektedir. Öyle ki buğulu bir camdan dışarıdaki gerçek/hakikat görülemez. İslam sufizminde kalp, hayalin ve üretkenliğin mekânı olarak algılanmaktadır. Felsefede Aristoteles ve birçok erken dönem İslam mistiğine göre vücudun merkezi kalp olarak kabul edilmiştir. Fiziksel kalp kan dolaşımı ile vücudun birçok organını beslerken aynı şekilde manevi kalpte insanın ruhunu beslemektedir (Frager, 2009: 35).

Sufi psikolojisine göre derin kavrayışın yeri olan kalp, temelde *bilgi* merkezidir. Öyle ki aklın kavradığı tek boyutluluğun ötesinde kalp gözünün açılması, eşyanın, sözlerin ve her şeyin ardında yatan gerçeğin açığa çıkmasıdır. Bu yüzden herkeste bulunan kalp, içinde taşıdığı semantik anlamlarla *kutsal mabet* konumundadır. Kalp, temizlenmesi ve

arındırılması yönünden de sufilerce önemli görülmüştür. Kalbin günahlardan, huzursuzluktan, aşırıktan, kinden, nefretten ve haset gibi insanın manevi yönünü görmesini engelleyen, aynasını kirleten özelliklerden arındırılması gerekir (Atak, 2021: 158-160).

Kalp, bilgi ve marifetin merkezi, Allah'ın tecelli ettiği yer olarak da düşünülmektedir. Maddi olanın ötesindeki ilahi hakikat ve sırların kalp yoluyla elde edildiği de söylenmektedir. Zira büyük İslam mistiği Yunus Emre de “Ararsan Mevla'yı kalbinde ara, Kudüs'te, Mekke'de, Hac 'da değildir” demiştir (Akot, 2017a). Kalbin aynı zamanda biri bedene diğeri de ruha açılan iki kapısı vardır. Bu kapılardan bedene bakan kapıya *sadr* denilmektedir. Sufi bakış açısıyla *sadr*, his ve düşünce gibi içsel dürtü ve duyguların hissedildiği mekân olarak tanımlanmaktadır. Nefsi emmareyle birlikte bulunan heva ve şehvetlerin etkisi altına girebilecek yapıda bulunan kalbin *sadr* boyutudur. Manevi duygulara açık olan kalp bir nevi sadırdan gelen etkiyle huzur durumunu belirler. Manevi gelişimin merkezi olduğu belirtilen kalbin sufilerce üç nuru elde etmesi gerektiğinin vurgusu yapılmaktadır. Bunlar nefsi emmarenin arzularına karşı engel teşkil eden *marifet nuru*, bedensel isteklere karşı koruyan *akal nuru* ve bilgisizliğin getirdiği tehlikelere karşı koruyucu işlev gören *bilgi nuru* olarak belirtilmektedir.

Öte yandan *nefs* kavramı üzerinde durulacak olursa, sufi bakış açısıyla nefsin birbirine zıt iki yön barındırdığı söylenebilir. Bir yüzü karanlık ve sıkıntılı olarak nitelendirilirken diğer yüzü nurani bir karakter taşıyarak latif olarak nitelendirilmektedir. Nefsin aidiyetliğinde ruha da bedene de ait olmadığı vurgusu yapılarak, karanlık yüzüyle kötülüğün kaynağı olma konumunda olacağı bildirilmiştir. İşte nefsin bu karanlık yüzüyle baş etme ve onu kontrol altına alma amacıyla büyük bir mücadelenin gereği söz konusu olmaktadır.

Sufiler tarafından Allah'ın insanın maddi bedenine üflediği ilahi bir nefes olarak görülen *ruh*, bedeninin hayatiyet kazanmasını sağlayan nitelikleri bulunan fakat tam anlamıyla tanımlanamayan latif bir nurdur (Işıtan, 2020). İslam düşünürü İbn Kayyim'e göre, ruhun ikinci aşamasında ruh kavramı yerini artık kalp kavramına bırakır. Kalp, ruhun odak noktası haline gelir ve ruhun güzelliği ya da çirkinliği kalbin durumuna bağlıdır (Şimşek, 2015).

Nefs psikolojisi ekolü, kuramsal çerçevesini oluştururken düşünce dünyasında şu ana temalardan faydalanmıştır. Temaların ilki olan *maneviyat*, bireyin yalnızca bedensel gelişimini değil ruhsal gelişimine de odaklanarak manevi aşamalar kat edebilmesi üzerinde durur. *İnsanın potansi-*

yeli, doğrusal bir zeminde yaşayan bireyin içinde bulunduğu benliğini aşarak daha yüksek aşamalardaki zihin durumuna ulaşma potansiyelidir. *Evrensel bağlantı*, bireyin kendi benliği dışındaki dünyayla, insanlarla ve doğayla kurmuş olduğu üst düzey iletişimidir. *Aşkın/mistik deneyimler*, bireyin olağan bilinç durumunun ötesine geçtiği derin içsel deneyimleri betimler. Bu deneyimler, genellikle birlik ve bütünlük hissi, zaman ve mekânın ötesini aşan bir deneyim, manevi farkındalık bir tür aydınlanma, ilahi varlıkla birleşerek derin bir mutluluk ve huzura ulaşma gibi özelliklere sahiptir. *Holizm*, bireyi parçalarının toplamından daha fazlasını ifade eden bir bütün olarak görerek, Allah ile olan bağı ve kulluk bilincini kuşatmış evrensel ve toplumsal bir varlık olarak tanımlar. Bu varlık, unsurların mükemmel uyumunu yansıtan bir ayna olarak değerlendirilir. (Aktay, 2023).

a.b. Terminolojisi

Düşünce dünyasını oluştururken birçok alandan faydalanan nefis psikolojisi, kavramları ele alış tarzıyla farklı bir terminoloji kullanarak psikoloji dünyasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aşağıda betimlenen bu kavramlara verilen anlamların ve ele alınan perspektifin aydınlatılması nefis psikolojisine bakışı net bir şekilde ortaya koymaya fayda sağlayabilir.

(i)-*Nefs (psyche/soul)*: İslam teolojisinin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de nefis kavramı çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Öncelikle bu kavram bireyin kendisini ifade etmek için kullanılır. İnsanın bedenini ve ruhunu içeren varlığını temsil eder. Aynı zamanda bireyin içsel ve öznel varlığını ifade etmek içinde kullanılır. Nitekim kişinin düşünce, duygu, arzu ve iradesini içeren iç dünyasını temsil eder. Bazen kalple ilişkilendirilerek kalbin duygusal ve zihinsel süreçlerini ifade eden nefis, bazen de ruhla bağlantılı olarak kullanılarak ruhun bedenle ilişkisini ifade eder. Son olarak da canlılık ve hayatı temsil ederek bedeninin yaşam enerjisinin nefis kavramıyla bağdaştırıldığı da söylenebilir (Uludağ, 2006).

İslam sufizminde nefis maddi arzuların, dünyevi hazzın, şehvetlerin, arzuların ve günahların kaynağı olarak kabul edilir. Nefs, bireyin içinde bulunan bencil ve dünyevi isteklerin merkezi olarak görülür. İslam sufileri, nefsin bu dünyevi arzulara ve kötü huylara olan eğilimlerini kontrol etmeye, zayıflatmaya hatta öldürmeye çalışır. Bu mücadele, ruhun daha yüce ve manevi boyutlara yükselmesini sağlar. Nefsle yapılan bu mücadele nefsi disiplin altına almak ve onun kötü isteklerine direnme anlamı taşır. Bu süreçte nefisini kontrol altına alan birey, ruhunu manevi deneyimlerle güçlendirir ve Allah'ı daha yakından tanımaya ve O'na yaklaşmaya çalışır. Nefsi kontrol etmek için sürekli bir çaba gerekmektedir

(Bulut, 2020: 166-168).

(ii)-*Hal (state)*: İki farklı şekilde betimlenen halin ilk anlamı, insanların ortak iç deneyimlerini ifade eder. Bu anlamda hal, tüm insanlarda bulunan içsel yaşantıları temsil etmektedir. Ancak hal terimi aynı zamanda sufilerin ileri düzeydeki yaşantılarını açıklamak için de kullanılan bir terimdir. Bu anlamda haller, maddi ve bedensel sınırlamalardan kurtulma çabalarının sonucunda ortaya çıkan ve yüksek bilinç durumlarına özgü olan özel manevi durumlar olarak kabul edilmektedir. Haller, insanın içsel dönüşümünü sağlayan ve manevi gelişim yolunda önemli bir role sahip deneyimlerdir. Hallerin tam anlamıyla anlaşılması ve ifade edilmesi mümkün olmasa da sufilerin açıklamalarıyla birlikte fonksiyon ve anlamı üzerinden yorum yapılabilmektedir (Erginli, 2008: 193).

(iii)-*Değişik bilinç durumları (discrete altered states of consciousness)*: Normal uyanıklık halinden farklı olan herhangi bir farkındalık durumunu ifade eder. Bu durumlar, zihinsel, duygusal veya algısal düzeyde değişiklikler içerebilir ve genellikle bilinçte genişleme, derinleşme veya dönüşümle karakterize edilir. İnsan bilincinin farklı durumlarını betimleyen değişik bilinç durumları zihinsel, duygusal ve bilinçli deneyimlerinin çeşitli modelleri anlamına gelir.

(iv)-*Günlük alışılmış bilinç durumları (ordinary daily state of consciousness)*: Bir tür bireyin uyanıklık halini temsil eden bu durum, bireyin günlük yaşamını sürdürürken yaşadığı durum değişiklikleriyle birlikte bilinç alanında denge sağlamasıdır. Bu durumda kişi, çevresindeki dünyayı algılar, düşünür, duygusal tepkiler verir ve davranışlar sergiler. Günlük alışılmış bilinç durumu, genellikle mantıklı düşünmeyi akılcı kararlar vermeyi, planlama yapmayı ve çevresel gereksinimlere uyum sağlamayı mümkün kılar. Kişi, günlük aktivitelerini gerçekleştirirken bu bilinç durumunu kullanır ve çoğu zaman otomatik olarak hareket eder (Merter, 2007: 84-85).

(v)-*Can veya hazret-i insan potansiyeli (real self)*: Bireyin kişiliği, karakteri ve kimliğinin otantik ve gerçek özelliklerini ifade eder. Gerçek benlik, toplumsal beklentilerden, maskelerden veya taklitlerden arındırılmış bir şekilde bireyin gerçek olduğu hali temsil eder. Dünyayı bir tiyatro sahnesine benzeten Merter, insanın takındığı rol veya rollerin kavramları ve duygularıyla özdeşleştiğini ve bilinçdışından dalgalar halinde gelen uyarıcıları duymayarak kendini rolüne kaptırdığı oranda gerçeklikten uzaklaştığını belirtir. Bu gerçeklikten uzaklaşma, kendini role kaptırma durumlarında insana rehberlik edecek ve yol gösterecek biri varsa ve insan öğüt alma olgunluğunu gösteriyorsa ortada bir sorun kalmayacaktır. Fakat yapayalnız bir halde ise ve sosyal izolasyon durumundaysa insanın

içinde bulunan can potansiyeli devreye girer (Merter, 2014: 145).

(vi)-*Bilinçdışı kategoriler (unconscious)*: Alt bilinçdışı, orta bilinçdışı, kolektif bilinçdışı ve üst bilinçdışı şeklinde dört ana gruba ayrılır (Merter, 2014: 117). Alt bilinçdışı, bilinçli farkındalık eşiğinin altında çalışan ilkel içgüdüleri ve temel hayatta kalma mekanizmalarını kapsar. Orta bilinçdışı, bilince kolayca getirilebilecek anılar, duygular ve düşünceleri içerir ve bilinçle daha derinlere gömülmüş bilinçdışı katmanlar arasında bir köprü görevi görür. Kolektif bilinçdışı, Carl Jung tarafından tanımlanan bir kavram olup tüm insanlığa ortak olan deneyimlerin ve arketiplerin paylaşılan bir rezervuarını ifade eder ve kültürler ve nesiller arasında davranışları ve düşünceleri etkiler. Son olarak, üst bilinçdışı, bireyleri kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme yolunda yönlendiren ruhsal içgörüler, daha yüksek bilinç durumları ve aşkın deneyimlerin alanını temsil eder. Bu katmanların her biri, birey davranışını ve psikolojik süreçleri şekillendirmede kritik bir rol oynar ve bilinçdışı zihnin karmaşıklıklarını anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar.

b. Ölüm

Bireyin dünya yolculuğu, en muhtaç olduğu şekilde başlar ve zamanla her yönden gelişir, büyür ve değişir. Gelişim bir noktaya kadar devam ederken, belirli bir süre sonra gelişim durur ve gerileme başlar. Bu gerileme, bir noktada ölümle sonuçlanır. Ancak birey standartlaşmış fabrika üretimi bir varlık değildir. Bu nedenle herkes için aynı şekilde işleyen bir süreç yoktur. Her yaş, her durum ve her anda yaşayan bireyin, ne zaman ve nasıl öleceği bilinemez.

Ölüm algısı, bireyin davranışları ve yaşamı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu gözlemlerle doğrulanmıştır. Ölümü, kaçınılmaz bir yokluk olarak gören birey ile tam tersine yeni bir hayatın başlangıcı olarak gören bireyin ölüm olgusunu değerlendirme şekilleri arasında bilişsel farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu düşünceler etrafında hayatlarını şekillendirme biçimlerinin de aynı olması beklenmemektedir. Her iki bakış açısı da incelendiğinde, sağlıklı ve huzurlu birey olabilmek için ölümün olumlu yönlerinin fark edilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Çünkü ölümün olumsuz olarak algılanması durumunda, insanların kontrolsüz hale gelmesi ve ruhsal olarak çöküntü yaşamaları gibi birçok olumsuz sonucun ortaya çıkabileceği bilinmektedir (Kalyoncu, 2017: 50).

Her insanın kendi özgün tarzında ölümden korkması kaçınılmazdır. Bazıları için *ölüm kaygısı* yaşamın arka planında sürekli olarak var olan bir durumdur ve yaşanan her olay, o anın bir daha gelmeyeceği fikrini

hatırlatır (Yalom, 2021: 19). Ölüm kaygısını tam olarak tanımlamak zor bir durumdur. Çünkü ölüm, bireyin daha önce deneyimlemediği bir olgu olduğu için kaygılanılan durumun içeriği hakkında bilgi sahibi olunmaması o durum üzerine hissedilecek kaygı düzeyinde artış sağlar. Bu durumda, kişinin doğrudan deneyimlemediği bir şey için neden kaygı duyduğu sorusu ortaya çıkabilir. Burada, kişilerin ölüme yüklediği anlamın etkili olduğu görülmektedir (Akoğlan, 2020: 217).

Ölüm korkusu, insanın sürekli olarak yaşadığı bir duygu değildir. Normal koşullarda insan genellikle ölümü düşünmez. Ancak ölümlle yüzleşen veya ölümlle ilgili bir olay yaşayan birey, zihnini ölüm korkusu birden sarmış gibi hissedebilir. Ancak bu durum geçtikten sonra korku genellikle azalır ve unutulur. İslam psikoloğu Gazali'ye göre ölüm korkusu, insanın ölümün acı verici bir olay olduğu inancıyla ilişkilendirilen düşüncelerinden kaynaklanır. Ayrıca Gazali, korku ve endişeye neden olan bu düşüncelerin kaynağını beş noktada belirtir. İlk olarak hiç kimsenin sonunun iyi olacağına dair kesin bir bilgiye sahip olmamasıdır. Çünkü İslam teolojisine göre, imanı son nefese kadar korumak son derece önemlidir. İkincisi, kişinin ölümden sonrası hakkında belirsizlik içinde olmasıdır. Üçüncüsü, kişinin dünya hayatında sergilediği isyankârlık ve kötü davranışlardan korkmasıdır. Dördüncüsü, kişinin dünya nimetlerinden mahrum kalacağını düşünerek üzüntü duymasıdır. Son olarak, arkasında bıraktığı mal ve miras nedeniyle endişe duymasıdır (Yazoğlu, 2014: 93).

Din ve inanç sistemlerinin ölüm üzerinden yarattığı etki şüphesiz ki ibret ve terbiye üzerine şekillenerek insanın akıllı olmasına dair mesaj içerir. Toplumsal tutumların *ölümün bilinmezliği* üzerinden giden pratikleri ise ölüm hakkındaki düşünceler üzerinde korkutucu ve tehlikeli izlenimi uyandırarak uzak dur mesajını taşır (Sağır, 2017: 16).

b.a. Tanımı

Arapça olarak ifade edilen "mevt, vefat, helak" gibi kelimelerle ölüm, yaşamın tam zıddı, yani hayatın karşıtıdır. Kısa tanımlamalarla ölüm "hayatın sona ermesi" ve "ruhun bedenden ayrılmasıyla kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi" anlamlarına gelir. Aynı zamanda ölüm bir insan, hayvan veya bitki için hayatın tamamen ve kesin olarak sona ermesi, ahirete doğru bir yolculuk şeklinde ifade edilmiştir (TDK, 2023). Ölümün tanımlanması veya anlamlandırılması, farklı zamanlarda farklı kültür ve geleneklerde değişiklik gösterir. Bu değişkenlik ve çeşitlilik, ölüme bakışın, bulunulan şartlarla şekillenmesinden kaynaklanır. Bu farklılaşma, günlük hayatı etkileyerek ölümün konumunu ve anlamını ifade eder ve bu nedenle de asırlardır tartışılan bir konudur.

Ölüm, bireyin zihnindeki anlamını gelişim dönemlerine göre farklı şekillerde ifade eder. Çocukluk döneminden itibaren çocuklar belirli bir yaşa geldiklerinde ölümün farkına varmaya başlarlar. Ancak bilmedikleri veya yanlış bildikleri bilgilerle korku, endişe ve şaşkınlık duygularıyla karşılaşabilirler. Bu nedenle çocuklarla iletişim kurarak sorularını ve endişelerini açıklığa kavuşturmak, onları bilgilendirmek önemlidir. Çocukların gözlemci kişiliği, ölüm olgusu hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını ortaya çıkarır. Anne-babalar tarafından çocukların geçmiş deneyimleri ve bireysel farklılıkları dikkate alınarak yapılan bilgilendirme, çocuğun olası krizlere hazırlıklı olmasını sağlamak açısından önemlidir (Yıldız, 2004).

Çocukluğun son döneminden ergenlik dönemine geçişle birlikte ölüm düşüncesi bireyin zihninde daha geniş bir yer kaplamaya başlar. Bu süreçte birey, ölümü yalnızca bir son olmakla sınırlı görmeyip kendi ölümünü de düşünmeye ve kendi ölümlülüğünü anlamaya başlar. Bu duygularla birlikte, ölüm korkusu da ortaya çıkar. İlk yetişkinlik dönemi hayatsal aktivitelerin ön planda olduğu zaman dilimidir. Bu dönemde evlilik, iş, meslek, kariyer, toplumsal statü, çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi gibi uğraşlar vardır. Dolayısıyla bu yoğunluğun arasında ölüm düşüncesi pek akla gelmez. Fakat yaş ilerleyip orta yaşlara gelindikçe düşüncelerdeki değişikliklerle birlikte hayatın anlamı üzerinde durulmaya başlanır. Bu dönem insanın artık büyüme evresinin sonlandığını kabul edip yaşlanmaya başladığının farkındalığıyla devam eder (Hökelekli, 2017; Sezer & Saya, 2009: 151-165).

Gelişim dönemlerinin son evresi olan yaşlılık dönemi, bireyin kendini ölüme en yakın hissettiği yaşam evresidir. Bu dönemde birey biyolojik, fizyolojik ve psikolojik açıdan gerileme ve yetersizlikler yaşamaya başlar. Bu durum, ölüme karşı duyulan kaygı ve korku duygularının da ortaya çıkma eğiliminde olduğunu gösterir. Hayata etkin bir şekilde katılmayan, anıları yaşamaya odaklanmayan bireyler, bu duyguları daha yoğun olarak hissedebilirler. Ayrıca bu dönemde sık sık yaşanan akranlarının, akrabalarının ve yakınlarının kaybı, bireyin dolduramayacağı bir sevgi eksikliği hissetmesine neden olabilir (Öztürk, 2010).

Öte yandan *tanatoloji*, ölümü ve ölümle ilgili süreçleri inceleyen bir bilim dalıdır. Ölümü araştırmak için özel olarak geliştirilmiş olan tanatoloji, ölümün sosyal, psikolojik ve biyolojik yönlerini anlamaya çalışır (Bauman, 2000). Tanatos ise Yunan mitolojisinde ölüm ve yok oluşu simgeleyen bir tanrıdır. Psikolojide ise Freud'un psikanaliz çerçevesinde kullandığı bir kavramdır. Freud'a göre tanatos dürtüsü içsel bir enerji biçiminde var olur ve bireyin kendine zarar verme veya başkalarına zarar

verme dürtüsünü içerir. Bu dürtü, yaşamın güçlü engellerle karşılaştığı durumlarda ortaya çıkabilir. Tanatos dürtüsü, bireyin kendi ölüm düşüncesini ve ölümlle ilişkili sembollerin çekiciliğini deneyimlemesine neden olur (Budak, 2017: 548).

Sosyal ölüm, bireyin yaşarken toplumsal bağlarını, rollerini, ilişkilerini veya kimliğini kaybettiği durumu ifade eder. Bu durumda, birey toplum tarafından dışlanmış, unutulmuş veya değersizleştirilmiş hissedebilir. Sosyal ölüm, kişinin fiziksel olarak hayatta olmasına rağmen sosyal olarak varlığının reddedildiği veya görmezden gelindiği bir durumu ifade eder. Bu durum, çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilir. Örneğin; yaşlı bireyin hastanede yatmak zorunda kalması ve çevresinden uzaklaşması onu yalnızlığa mahkûm edebilir (krş. Zafer, 2019: 64-82).

Psikolojik ölüm, bireyin motivasyonunda, duygusal deneyimlerinde, benlik algısında, kişilik yapısında ve psikolojik işlevlerinde bir tür kayba işaret eder. Bu durumda birey, kendisini psikolojik olarak ölü gibi hissedebilir, hayattan zevk alamaz, motivasyon kaybı yaşar ve umutsuzluk hissederken yaşam amacını yitirmiş gibi hissedebilir. Psikolojik ölüm çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilir. Örneğin; yoğun stres, travmatik bir olay ve depresyon gibi durumlarda duygusal kopukluk gözlenebilir.

Biyolojik ölüm ise bir organizmanın biyolojik işlevlerinin tamamen durduğu ve canlılığının sona erdiği durumu ifade eder. Bu durumda organizma, hayati süreçlerini sürdürecekt enerji üretimi, dolaşım, solunum, beyin aktivitesi ve diğer hayati fonksiyonları gerçekleştiremez. Biyolojik ölüm genellikle kalp atışının ve solunumun sona ermesiyle tanımlanır. Kalp durduğunda, vücudun oksijen ve besin sağlayan dolaşım sistemi işlevsiz hale gelir. Biyolojik ölüm genellikle geri dönüşü olmayan bir süreçtir ve organizmanın canlılığının tamamen sona erdiği anlamına gelir. Biyolojik ölümün tanınması ve doğrulanması, genellikle tıbbi uzmanlar tarafından gerçekleştirilir (Apaydın, 2016: 167).

Freud'a göre insan psikolojisinde ölüm dürtüsü olarak bilinen *tanatos* ile yaşam dürtüsü olan *eros* arasında bir çatışma bulunmaktadır. Eros, yaşamın devamını sağlama, sevgi, ilişkiler ve yaratıcılık gibi unsurları temsil ederken, tanatos ise yok oluş, yıkım, saldırganlık ve ölüm düşüncelerini ifade eder. Freud'a göre tanatos dürtüsü içsel bir enerji biçiminde var olur ve bireyin kendine zarar verme veya başkalarına zarar verme dürtüsünü içerir. Bu dürtü, yaşamın güçlü engellerle karşılaştığı durumlarda ortaya çıkabilir. Tanatos dürtüsü, bireyin kendi ölüm düşüncesini ve ölümlle ilişkili sembollerin çekiciliğini deneyimlemesine neden olabilir. Tanatos kavramı, psikanalizde ölüm, yok oluş ve agresyon gibi

konuların anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Freud'a göre, tanatos dürtüsü yaşam dürtüsüyle etkileşim halindedir ve insan psikolojisi üzerinde derin etkilere sahiptir (Forsyth, 2017: 21).

Hızlı teknolojik ilerleme ve bilimsel başarılar, insanların yeni beceriler kazanmasına yardımcı olurken, aynı zamanda kitle imha silahları gibi dehşet verici ve yıkıcı araçların geliştirilmesine de neden olmuştur. Bu durum insanların ölüm korkusunu artırmıştır. İnsanlar artan ölüm korkusuyla karşı karşıya kaldıklarında, psikolojik olarak kendilerini koruma ihtiyacı duymaktadırlar. Bu psikolojik koruma, bireyin bir süreliğine kendi ölümünü inkâr etme eğiliminde olmasına neden olabilir. Birey, bilinçaltında kendi ölümünü tasavvur etmekte zorlanabilir ve genellikle ölümsüzlüğüne inanır. Ancak başkalarının ölümüne, savaşta veya trafik kazalarında hayatını kaybedenlere dair haberleri anlamakta daha iyidir. Bu bilinçaltındaki ölümsüzlük inancını destekler ve başkalarının ölümüyle ilgili duygusal tepkileri etkileyebilir (Kübler-Ross, 2010: 24).

Ölümden korkmamızın temelinde *sahip olma* anlayışına bağlı bir tutum yatar. Sahip olma arzusu, ölüm korkusunu artırabilir ve bu korkunun akılcı bir şekilde açıklanması zor olabilir. Ancak bu korkuyu hafifletmek ölüm anında bile mümkündür. Bu rahatlama, yaşama sevincini artırma ve başkalarının sevgisine karşılık verme yoluyla gerçekleşebilir. Bu şekilde ölüm korkusunu yenmek mümkündür. Ölüm korkusunu yenmek için gösterilen çaba, sürekli bir gayretin bir parçası olarak görülmemelidir. Bu çaba sahip olma anlayışından *var olma* anlayışına geçiş için yapılan çabaların bir parçasıdır. Ölümün sırrı yaşamın sırrıyla aynıdır. Sahip olma arzusundan ve bencil bir yaşam anlayışından sıyrıldıkça kişi ölümden korkmayacaktır. Çünkü ölümlü kaybedecek bir şeyi olmayacaktır (Fromm, 2003).

Her bireyin içinde evrensel bir arzu olarak kabul edilen ölümsüzlük arzusu, çeşitli inanç ve düşünce biçimlerinde ifade edilmiştir. Bu arzu, farklı şekil ve tarzlarda ortaya konmuştur. Maddi ölümsüzlük, maddenin ezeli ve ebedi olduğu varsayımından yola çıkarak anne-baba oluşunun biyolojik olarak bir parçasının daima hayatta kalacağı inancına dayanır. Bu şekilde bireyin biyolojik mirasının devam ettiği düşüncesiyle teselli bulur. Sosyal ölümsüzlük, ölümden sonra hatırlanma arzusunu ifade eder ve bu, bireyin hayat motto haline getirdiği, bıraktığı eserler ve etkileriyle sağlamak istediği bir durumdur. Ruhî ölümsüzlük de ruhun bedeni terk ettiğinde başka bir beden veya varlık içinde yeniden var olacağına olan inancı ifade eder. İlahî dinlerin inananları için ise ölüm sonrasında beden ve ruhun bir araya gelerek yeniden dirileceği inancı, kişisel ölümsüzlük olarak ifade edilir (Koç, 2000: 64).

Duke Üniversitesi araştırmacıları tarafından 60-94 yaş aralığındaki 140 yaşlı birey üzerinde yapılan bir araştırmada yaşlıların ölümle ilgili düşünceleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan yaşlıların % 5'i hiçbir zaman ölümü düşünmediğini belirtmiştir. % 25'i haftada bir kezden daha az düşündüğünü ifade etmiştir, % 20'si ölümü haftada bir kez akıllarına getirdiğini söylemiştir, % 49'u ise ölümü en azından günde bir kez hatırladığını belirtmiştir. Aynı araştırmada yaşlı kişilerin ölümüne farklı anlamlar yüklediği de bulunmuştur. Bazıları ölümü bedensel yaşamın sona ermesi ve yeni bir yaşama, başka bir dünyaya geçiş olarak görürken; bazıları sevilen bir kişiyle yeniden birleşme inancını ifade etmektedir. Her iki grup içinde ölüm, daha iyi bir varoluş durumuna geçiştir. Ölümü bir ceza olarak görenler ise çok azdır. Bazıları ise ölümü bir son olarak görmektedir (Onur, 2004: 391).

c. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisinde Ölüm

Ölüme yönelik bakış açıları kültürel, dini ve felsefi inançlara dayalı olarak farklılık gösterebilir. Teolojik bakış açısına göre özellikle semavi dinlerde ölüm, ruhun bedenden ayrılarak bir sonraki hayata geçişinin bir köprüsü olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre ölüm, bireyin ölüm ötesi hayatında ya cennete ya da cehenneme yönlendirildiği bir sınavın sonudur. Her dinin kendine özgü ölüm inancı ve ritüelleri bulunmaktadır. Felsefi bakış açısına göre ise ölüm, bireyin varoluşsal bir gerçeği olarak kabul edilir. Bazı felsefi görüşlere göre, ölüm hayatın anlamını ve değerini ortaya çıkarır; bireyin kısa süreli varoluşunun farkına varmasını sağlayarak hayatın değerini artırabilir. Kültürel bakış açısı ise toplumun değerlerine, geleneklerine ve inançlarına dayanır. Bunların yanı sıra, her bireyin ölümüne yaklaşımı kişisel deneyimler, değerler, inançlar ve yaşam felsefesi etrafında şekillenir. Toplumların veya bireylerin ölümü algılama biçimleri, ölümden sonrasıyla da ilişkilidir. Kimileri ölümü bir son ve yok oluş olarak görürken, kimileri ise asıl mekân, ebedî âlem, ceza ve mükâfatların alınıp verileceği yeni bir dönemin başlangıcı olarak görmektedir.

Ölümü düşünmek bireyleri rasyonalite odaklı varoluş tarzından, duygusal derinliklere odaklanan bir varoluş tarzına doğru yönlendiren bilişsel bir etmendir. Ne kadar çok rasyonel varoluş tarzı benimsenirse, o kadar çok korku ve kaygı ortaya çıkar ve savunma mekanizmaları devreye girer. Modern insan, bulunduğu nefis katmanlarında sıkışmış gibi hissederek ontolojik olarak bir tür zindana hapsedilmiş gibi görünmektedir. Birey, içinde yükselme potansiyeli olduğu sürece, bulunduğu nefis katmanlarının en alt seviyesi olan karanlık ve anlamsız olarak tanımlanan

nefs-i emmare katını ne kadar güzelleştirirse güzelleştirsin, bu katın darlığı ve karanlığı rahatsız edici olmaya başlayacaktır (Merter, 2014: 412).

Nefs psikolojisine göre nefsin üst katmanlarında bulunan bireylerin ölümü, geleneksel olarak anlaşılan bedensel ölümle aynı değildir. Sufiler geniş bir anlamda dört farklı nefsanî ölümü tanımlarlar. Bunlar şunlardır: *Beyaz ölüm*, yani açıklıkla mücadele etme; *kara ölüm*, çevremizdeki insanların eylemlerine katlanma; *kırmızı ölüm*, dünyevi arzulara karşı direnme ve son olarak *yeşil ölüm*, dünyalık makam, güç ve prestij hırsını aşarak insanların gözünde değersiz olmayı kabullenmedir (Merter, 2007: 255).

Nefs psikolojisinin temelini oluşturan İslam sufizminin ölüme bakışı diğer İslami öğretilerden ayrışır. Sufi düşünceye göre ölüm sadece fiziksel beden işlevini kaybetmesi ile sınırlı değildir; aynı zamanda ruhani bir dönüşüm ve birleşme sürecidir. Ruhun en yüce mertebesi olarak kabul edilen ölüm, sufi perspektife göre maddi dünyanın sınırlılıklarından kurtuluşu ve manevî zevklere ulaşmanın bir yoludur. Sufi yolculuğun bir parçası olan seyr halindeki birey, manevî olarak yeniden doğarak nefsanî arzuların zincirlerinden kurtulur (Akot, 2017b: 208).

İslam sufisi Mevlâna'ya göre ölüm, buluşma ve kavuşma anıdır. Sessizce gelir ve insanı alır; kimse ondan kaçamaz. Mevlâna, ölen kişinin sevenlerinin kavuşma sevincine eşlik etmesini isterken ölümün ardından yas tutulmasını istememiştir. Bu şekilde ölüm, derin bir Allah sevgisinin doğal bir ifadesi olarak kabul edilmelidir. Mevlâna ölümü anlatmak için *doğum metaforu*nu kullanır. Ona göre ölüm bu dünyadan ölüm ötesi yaşama doğum gibidir ve ölüm, dünyadaki yaşamın sona ererek sonsuzluğa doğumdur. Ayrıca tüm yanlışlardan kurtuluşun ânıdır. Malına veya zekâsına güvenen insanlar, ölüm anında malın gerçekte kendilerine ait olmadığını anlarlar. Eğer gerçeği bulmak için akıllarını kullanmamışlarsa, bunun bir aptallık ve yanlışlığı olduğunu fark ederler. Ölüm, bireyi kaçtığı varoluşsal bir gerçekle yüzleştirir ve herkesin ölümü kendi renginde olur (Kazancı, 2009: 73-76).

Nefs psikolojisinin temelini oluşturan İslam sufizminde ölüm olgusu büyük bir öneme sahiptir. İslam sufileri ölüm öncesinde ölüm sırtını anlamanın derin anlamını kavramışlardır. Onlar için ölüm, ikinci ve sonsuz bir hayatın başlangıcıdır. Bu nedenle İslam sufileri *iradi ölüm* olarak adlandırdıkları, insanın doğal istek ve arzularının disipline edilmesi olarak tanımladıkları ölüme önem vermişlerdir. Bu bağlamda, kendilerini değil tüm insanlığın yararını düşünme gibi bir erdeme sahip olmuşlardır. Onlar tarafından ölüm korkulan bir şey değil, aksine özlenen aş-

kın varlık Allah'la buluşma, asıl vatanına ulaşma ve nefis, şeytan ve dünyevi bağlardan kurtulmanın bir aracı olarak algılanmıştır (Çelik, 2009: 141).

Bireyin içinde sonsuzluğa uzanan bir yön olduğu için ölümsüzlük özelliği de taşır. Ancak ruh, kendine yabancılaşarak aslını unutursa, bu durumda ölümsüzlük özelliğini bedenine taşımak isteyebilir. Bu, dış olanın iç olmasını istemektir ve pratikte imkânsızdır. Sufilere göre maddi ölümden insanları korkutan, bu dünyadan kopmak ve bir yokluk âleminde kaybolmaktır. Sufi geleneğinde maddi ölümün çaresi manevi ölümdür. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (sav) "ölmeden önce ölüünüz" sözünün işaret ettiği anlamda, bencil arzulardan, maddenin esaretinden ve ihtiraslardan kurtularak, hayatla iç içe ve ölümü yaşayarak Allah'a varmak ve yükselmek gerekir. İslam sufi öğretilerine göre bireyin gerçek benliği dünyevi arzulara ve dünyevi zevklere oldukça bağlıdır. Ölüm, bu dünya bağlarından kurtuluş ve ruhun yüksekliği için bir fırsattır. Dolayısıyla ölüm, ruhun fiziksel bedenden ayrılarak dünya bağlarından arınma ve ilahi varlıkla birleşme yolculuğunun başlangıcıdır (Bayzan, 2013: 247-251).

İnsanın varoluşuyla birlikte ilk sorduğu sorular genellikle varlık üzerinedir. Bu kadim sorgulamalar her çağda ve zamanda popülerliğini kaybetmemiş cevapları aranan sorular arasında yer almıştır. Hayat ve ölüm üzerine düşünülen bir geleneğin varlığı her zaman mevcuttur ve İslam psikologları da bu konuya önem vermişlerdir. Ancak günümüzde ulaşılan bilgi birikimiyle bile ölüm hakkında kesin yargılarda bulunmak mümkün değildir. Bunun sebebi ölümün daha önce deneyimlenmemiş bir olgu olmasıdır. Bu yüzden ölüm, insanoğlu için metafizik bir geçiş olarak kabul edilir. Akılla ulaşılamayan bilgiler içeren bu dünyayı ancak insan kendi ölümüyle yaşayarak anlayabilecektir.

İslam düşünce geleneğinde, ilk İslam psikoloğu olarak bilinen Kindi'den itibaren ölümlerle birlikte gelen keder, tasa ve kaygılar, mutluluğu engelleyen ruhsal durumlar olarak kabul edilmiş ve tedavi edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (ayrıca bkz. Saruhan, 2006: 18-36). Kindi'nin eserlerinde ölüm ve ölüm korkusuna yer verdiği bilinmektedir. İnsanın ölümlü olarak yaratıldığı ve bu özelliğin insan olmanın temelinde bulunduğu düşünülmektedir. Ölümün kötü bir şey olarak algılanmaması gerektiği vurgulanır çünkü ölüm, özellikle sonsuz bir yaşamın inancına sahip olanlar için yokluk değil, aksine ebedi ve yüce kabul edilen yeni bir yaşama geçiştir. Bu düşünceyi paylaşmayanların ise doğru bilgiye sahip olmadıkları düşünülür (Çağrı, 2017).

Başkasının veya yakının ölümü sırasında yaşanan duygusal karışıklığın temelinde bireyin kendi ölümünün doğasını hatırlayarak zihninde beliren kaygı duygusu olduğu söylenebilir (Gowins, 2015). Günlük yaşamın karmaşasında ölüme ve dolayısıyla *sonluluğa* hiç yer verilmemeye çalışılır. Ancak herkesin ölüm gerçeğini inkâr edemeyeceği kabul edilebilir. Burada, ölüm düşüncesiyle birlikte en yaygın duygu ise *ölüm kaygısıdır*. İslam psikoloğu İbn Sina'nın *Ölüm Korkusundan Kurtuluş* adlı eserinde ölümün insanın karşı karşıya kaldığı en büyük korkulardan biri olduğu vurgulanır. Bu konunun yaygın ve şiddetli olması nedeniyle önemli olduğu belirtilir. Ayrıca ölüm kaygısının bireyin benliğine göre değişkenlik gösterebileceğini ifade eder.

İbn Sina, ruhun öz olarak bozulma ve yok olma eğiliminde olmadığını, bunun yerine aracı olan bedenın bozulma ve yok olma niteliği taşıdığını belirtmiştir. Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu kabul ederken bu gerçeğe yüzleşmek ve kaygıları aşmak için insanların bilgi ve anlayışa sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Ona göre ölüm kaygısı, bilgisizlikten ve eksik anlayıştan kaynaklanır. Bu nedenle ruhunun bedenle birlikte sonsuza dek yok olacağı veya bedensel bir acı yaşayacağına dair kaygıların nedeni ölüm değil, aksine bilgisizliktir (Özcan, 2022: 64-65).

Başka bir İslam psikoloğu olan Razi ise *et-Tıbbu'r rubani* adlı eserinin "el-havf mine'l mevt" başlıklı bölümünde, ölüm korkusuyla ilgili şu düşünceleri ifade eder. Ölümünden sonra varlığının devam edeceğine inananlar için ölüm korkusu tartışmalı ve zor bir konudur. İnsan ölümünden korktuğu sürece akıldan ayrılır ve içgüdülere tabi olur. Razi'ye göre zorunlu olarak gerçekleşmesi gereken bir şeyden dolayı üzülme gereksizdir. Ölümünden sonraki hayat aslında dünya hayatından daha üstündür. Çünkü acı duymamak, hissetmekten daha iyidir (Pattabanoğlu, 2015: 82).

İslam psikoloğu Farabi'ye göre de erdemli insan ölüm karşısında sağduyuyla davranır. Ölümün gerçekleşmesiyle birlikte kendisine hiçbir kötülüğün ulaşamayacağını ve ölüm anına kadar kendisiyle beraber gelen iyiliğin ölümle ayrılmayacağını düşünür. Farabi'ye göre ölümünden korkanlar bilgisiz toplumun insanlarıdır. Bilgisiz insanlar, dünyevi zevklerden yoksun kalma korkusuyla ölümünden korkarken, kötü niyetli insanlar bilgisiz insanlardan daha fazla acı çekerler. Kısaca Farabi'ye göre erdemli insan, ölümü korkusuzca karşılar çünkü ona göre ölümle birlikte kötülükler sona erer ve iyilikler devam eder (Pattabanoğlu, 2015: 83).

Önemli bir İslam psikoloğu olan Gazali, ölüm hakkında yaygın

yanlış anlayışları ve bu yanlışlıkların sırrının çözülemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu yanlış anlayışlar şunlardır: İlk olarak sapıkların ölümü tamamen yok olma olarak görmesi; ikinci olarak ölümle birlikte insanın mezarda kaldığı süre boyunca herhangi bir azap veya mükâfat görmeyeceğini ileri sürenler ve son olarak, öldükten sonra ruhun varlığını sürdüreceğini kabul eden ancak cesetlerin tekrar dirilmeyeceğini savunanlar. Gazali'ye göre ölüm, aslında ruhun bedenden ayrılması ve beden ruhun emrinden ayrılmasıdır. Bu durumda, insanın özü ve hakikati olarak kabul edilen ruhun ölümden sonra da varlığını sürdürmesi, ölümün sadece bir değişim olarak görülmesini sağlar, yani bir evden başka bir eve geçişi ifade eder (Demirci, 1987).

Öte yandan analitik psikoloji ekolünün kurucusu olan Jung'a (2018) göre, ölüm yaşamın doğal bir parçasıdır ve hayatın anlamını tamamlayan bir süreçtir. Ona göre ölüm bir dönüşüm sürecidir ve insanın ruhsal yolculuğunda önemli bir dönüm noktasıdır. Ölüm, ruhun yeni bir aşamaya geçmesine olanak sağlar; insanların hayatlarının anlamını sorgulamalarına ve derin düşüncelere yönelmelerine neden olur. Bu nedenle ölüm düşüncesi, insanların yaşamın anlamını bulma ve kendilerini gerçekleştirme çabalarında kritik bir rol oynar (Jung, 2018).

Analitik psikolojide ölüm kavramı insanın psikolojik ve ruhsal gelişimiyle ilişkilendirilir. Jung'a göre ölüm, sadece fiziksel bir olay değil aynı zamanda insanın bütünsel varoluşunu etkileyen psikolojik bir süreçtir. Jung genellikle yaşamdan korkan kişilerin ölümden sonrasını en çok korktuklarını belirtir. Ölümü, yaşamın anlamının tamamlanması olarak görmenin ve gerçek amacı olarak düşünmenin insanlığın genel ruhuna iyi geleceğini vurgular. Ayrıca aydınlanma çağına inananların bu konuda yalnız kalmalarının insanların kabul ettiği gerçeğe aykırı bir tavır sergilediğini ifade eder (Jung, 2006: 218).

Makalenin bu bölümünde manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinin bakış açısına göre ölüm üzerine şu çıkarımlar yapılabilir:

(i)-*Ölümü düşünmek bireyin varoluş tarzını değiştirir*: Birey dünya hayatında ölümü düşünerek ölümden sonrası için kendini hazırlar. Bu hazırlık rasyonalite merkezli varoluş tarzından metafizik merkezli varoluş tarzına yükselmeyi sağlar.

(ii)-*Kendini anlamayan insan ölüm ve sonrasını anlayamaz*: Kendini bilmeyen yaratılış amacını ve sorumluluklarını düşünmeyen ve hayatını buna göre şekillendirmeyen birey, ölüm ve sonrası içinde bir düşünce dünyası geliştiremez. Çünkü hayatını hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamaya

odaklı sürdürür.

(iii)-*Ölüm bir son değil yeni bir başlangıçtır*: İslam sufizminin ölüm anlayışı, ölümün ardındaki gerçek varlığın, maddi dünyanın ötesindeki manevi boyutta devam ettiği inancını içerir.

(iv)-*Ölüm hiçlik değil âsıl varlıktır*: İslam teolojisi öğretilerine göre dünya hayatı “yalan” olarak adlandırılır, buradaki temel vurgu ise geçici olduğu üzerinedir. Asıl yurt ve mekân ölümden sonra varılacak olan ahiret hayatıdır. Hatta dünya hayatı bireyin ahiretteki konumunu belirleyeceği bir sınav ortamıdır.

(v)-*Ölmeden önce ölmek*: Bireyin dünya hayatının her yanını kuşatmış olan arzu ve heveslerden sıyrılarak onları kontrol altına almasıdır.

(vi)-*Ölüm bir ayrılık değil kavuşmadır*: İslam sufisi Mevlâna, ölümü yaratıcıyla kavuşma anı hatta sevincin zirvesi bir düğün gecesi (şeb-i arus) olarak betimler. Ölüm, hakiki gerçekle buluşmanın ve Allah’la kavuşmanın aracıdır.

(vii)-*Ölüm bitiş değil tamamlanıştır*: Ölüm sadece fiziksel bir sona erme durumu değil bir amaç uğruna yaşanmış hayatın noktalanarak tamamlanmasıdır. Bu tamamlanış, yeniden doğuş ve yeni bir hayatın başlangıcıdır.

d. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikoterapisinde Ölüm

Modernleşmenin etkisiyle, birçok kavram gibi *ölüm* de semantik bağlamda farklılaşarak dönüşmüştür. Geleneksel bakış açılarına kıyasla modern dünyadaki bireyin ölüme yönelik bakışı da değişmiştir. Ölüm, insan varlığına açık bir tehdit unsuru olarak kabul edilmiş ve insanlık tarihi boyunca kaygı uyandırmıştır. Ancak insanlar ölümlerle yüzleşme ve ölüm kaygısına karşı koyma konusunda toplumsal dayanışma ve ritüeller geliştirmiştir. Eski kültürlerde ölüm, büyük ilgi ve önem gören yaşamsal bir gerçeklik konusu olmuştur. Ancak modern toplumlarda, ölümün sosyal yaşamın bir parçası olmaktan çıkarıldığı ve dışlandığı söylenebilir.

Refah, cinsellik ve mutluluk gibi hedonik konuların daha baskın ve öne çıktığı bu seküler kültür ve modern yaşamda ölümü hatırlatan temalardan uzak durmak çağdaş bir davranış olarak algılanmaya başlanmıştır. Modern insanlar mezarlıkları şehirlerden uzak yerlere yaparak ölümü gündelik yaşam pratiklerinden uzaklaştırma eğiliminde olmuşlardır. Oysaki ölüm yaşamın içinde ve kabul edilmeden bugünü tam anlamıyla yaşamak mümkün değildir (Atak, 2020: 44).

Nefs psikoterapisi, bireyin ölümle ilişkili duygusal ve zihinsel deneyimlerini anlamasına ve varoluşsal bir korku ve kaygı olan ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkmasına yardımcı olan yerli bir terapi tekniğidir. Ölüm, bireyin varoluşunun kaçınılmaz bir gerçeği olduğu için bu gerçeğe yüzleşme sürecinde yaşanan duygusal zorluklar oldukça yaygındır. Nefs psikoterapisi, ölümü düşünme egzersizi gibi uygulamalarla, bu duygusal zorlukların kökenlerini tespit etmeye ve danışanın ölümle ilişkili korku ve kaygılarıyla derinlemesine yüzleşmesine yardımcı olur (Atak, 2021). Bu terapi, danışanın ölümle ilgili korku ve kaygılarını anlamasını sağlayarak korku ve kaygıları hafifletmeye yönelik teopsikolojik bir alan oluşturur. Danışanın ölümle ilgili duygusal tepkileri ve düşünceleri ele alınır ve terapistle birlikte çözüm yolları aranır. Bu teknik, İslam teolojisinden aldığı kaynaklarla önemli psiko-teolojik bir destek sağlar (krş. Akşahin, 2016).

Nefs psikoterapisi, danışanların ölümle ilgili korku ve kaygılarını anlamalarına, ifade etmelerine ve bu duygularla başa çıkmalarına yardımcı olur. Terapi sürecinde, bireyin ölümle ilgili kaygılarının altında yatan derin duygusal ve psikolojik faktörler keşfedilir ve ele alınır. Bu süreçte, danışanın içsel manevi güçlerini ve direncini artırarak daha sağlıklı bir yaşam sürmesine yardımcı olunur (ayrıca bkz. Ceylan, 2018). Nefs psikoterapisi, ölümle ilgili kaygıların kökenlerini keşfetmeye ve bu faktörleri ele almaya odaklanır. Danışanın geçmiş yaşantısı, aile dinamikleri ve kişisel inançları gibi faktörler, ölümle ilgili duygusal tepkilerini etkileyebilir. Terapi süreci, danışanın ölümle ilgili kaygılarını kabullenme ve bu duyguları anlama sürecini desteklerken, içsel bir dönüşüm ve büyüme sağlar (krş. Tepe, 2020). Bu terapi, danışanın ölüm korkusuyla başa çıkma sürecinde duygusal ve zihinsel bir denge sağlayarak yaşam kalitesini artırır ve daha sağlıklı bir yaşam sürmesine katkıda bulunur (bkz. Kırac, 2007). Ayrıca, danışanın iç dünyasındaki nefis mertebelerini anlamak ve bu mertebelerdeki ölüme ilişkin farklı deneyimlerle başa çıkmak için derinlemesine bir keşif ve dönüşüm süreci sunar (krş. Demirci, 2000: 9-16).

Nefs psikoterapisinde, nefis mertebelerine göre ölüm korkusu ve ölüm kaygısıyla başa çıkma süreci farklılık gösterir. İlk olarak, *nefs-i emmare* olarak bilinen en düşük mertebedeki nefste, ölüm korkusu genellikle varoluşun tehdit altında olduğu bir şekilde ortaya çıkar. Terapi sürecinde, danışanın bu düşük mertebedeki korkularını anlaması ve kabul etmesi teşvik edilir. Ölümle ilgili korkular, varoluşun tehlikeye girdiği bir biçimde ifade edilir ve terapist, danışanın bu korkularla yüzleşmesine yardımcı olur (bkz. Miskeveyh, 2011: 327-332).

İkinci olarak, *nefs-i levvame* olarak bilinen ikinci mertebedeki nefste, ölüm kaygısı genellikle geçmişteki deneyimlerle ilişkilendirilir. Bu mertebedeki danışanın ölüm korkusu ve kaygısı, vicdanın ve içsel sorgulamanın etkisi altında ortaya çıkar. Terapi sürecinde, danışanın geçmişteki deneyimlerini anlaması ve bu deneyimlerle barışık olması için çalışılır. Bireyin ölümle ilgili korkularını ve kaygılarını anlaması ve geçmiş deneyimlerle ilişkilendirmesi teşvik edilir (krş. Zarcona, 2016).

Üçüncü olarak, *nefs-i mulbime* olarak bilinen mertebede, danışan ölümle ilgili korku ve kaygılarına daha derin bir içgörüyü bakabilir. Bu mertebedeki danışan, ölümü sadece fiziksel bir son olarak değil, ruhsal bir dönüşüm ve yeni bir başlangıç olarak da görebilir. Nefs psikoterapisi, bu mertebedeki danışanın ölümle ilgili derin içgörülerini keşfetmesine yardımcı olur ve ölüm korkusunu daha geniş bir perspektiften ele almasına olanak tanır (ayrıca bkz. Bulut, 2022).

Dördüncü olarak, *nefs-i mutmainne* olarak bilinen bu mertebedeki nefste, ölüm korkusu genellikle daha az belirgindir. Bu mertebedeki danışan, içsel huzur ve dinginlikle karakterizedir ve ölümle barışık olma eğilimindedir. Terapi sürecinde, danışanın içsel kaynaklarına erişmesi ve ölümle barışık bir şekilde yaşaması teşvik edilir. Danışan yaşamın doğal bir parçası olarak ölümü kabullenmesi ve içsel huzuruyla uyum içinde olması durumu desteklenir (Bardakçı, 2010: 71-90).

Son olarak, *nefs-i radiye ve mardiyye* olarak bilinen yüksek mertebelerde ise danışanın ölümle ilgili korku ve kaygıları neredeyse tamamen ortadan kalkmış olabilir. Bu mertebedeki danışan, ölümü sadece doğal bir geçiş olarak görür ve içsel olarak buna hazırdır. Nefs psikoterapisi bu mertebedeki danışanın derin iç huzurunu ve kabullenişini destekler ve ölümle ilgili son kalan korkuları ele alır. Danışanın yaşamın özüne ve sonsuzluğuna derin bir şekilde bağlı olduğu hissi pekiştirilir, böylece ölümle barışık bir ruh halinin devam edilmesi sağlanır (Soysaldı, 2006: 135-148; Bashirol, 2021).

Bireydeki ruhsal ve manevi gelişimi öne çıkaran nefis psikoterapisi, gestalt terapisi, varoluşçu terapi, jungian analitik psikoterapi ve logoterapi gibi diğer terapi türleriyle de ilişkilendirilebilir (Aktay, 2023). Bu ilişkili terapi türlerinden varoluşçu terapi yaklaşımında danışanın varoluşsal kaygılarına odaklanılır ve yaşamın anlamını keşfetmeye yönelik varoluşçu psikoterapi, danışanın kendi özgünlüğünü, özgürlüğünü ve sorumluluğunu kabul etmesini teşvik eder. Danışanın varoluşsal kaygılarına odaklanan bu terapide, yaşamın anlamını keşfetmeye yönelik bu varoluşsal kaygıların başında ise *ölüm kaygısı* gelmektedir (krş. Tanhan, 2007).

Varoluşçu psikoterapistler genel olarak ölüm kaygısının, herkesin benliğinin derinliklerinde bulunan ve bireyin bilinç düzeyine ulaşmadan yaşanan, kaçınılmaz bir kaygı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak psikiyatrist Yalom, bu görüşe karşı çıkararak ölümün asıl kaçınılmaz olan şey olduğunu savunmuştur. Yalom'a göre, ölüm ilk kaygı ve psikopatoloji kaynağıdır. Ölüm kaygısının varlığının, ölümden kaçma ve onu reddetme davranışıyla ilişkili olduğunu ve ölüm kaygısıyla başa çıkma ve ondan kurtulmanın yolunun ise ölümlle yüzleşmek, ölümlü tanımak ve onu kabul etmek olduğunu belirtmiştir. Yalom, bireyin kişisel ölüm kaygıları ve altındaki dinamik süreçlerin ölümlle ilgili fantezileri, inançları, yaşam tarzını ve seçimlerini etkilediğini vurgulamaktadır (Karakuş & Öztürk & Tamam, 2012: 54).

Varoluşçu psikiyatrist Yalom, ölümlü bireyi bulunduğu varoluş durumundan daha yükseğe çıkarabilecek olan bir katalizör olduğunu altını çizer. Ölümlü farkına varmak, bireyi önemsiz ve değersiz meşguliyetlerden uzak tutar. Dolayısıyla ölüm, çoğu zaman anlam arayışında olan bireyin hayatına derinlik, lezzet ve tamamen farklı bir bakış açısı katar. Ölüm, bireye varoluşun ertelenemeyeceğini ve son ana kadar hayatını değiştirme olanağının bireyde bulunduğunu hatırlatır. Aslında birey için yakın bir başkasının ölümlü, kendi ölümlü olduça yakından hissetmesi ve kabul etmesidir. Yalom, varoluşçu terapinin ölümlle ilgili konuları ele alarak bireylere yardımcı olabileceğine inanır. Terapi sürecinde bireyin ölüm gerçeğiyle yüzleşmesi, ölüm kaygısını anlaması ve bununla başa çıkma yolları bulmasına yardım edilir. Terapist, danışanın ölüm kaygısını sorgulayarak bu kaygıyı daha derin bir anlam ve kabullenme sürecine dönüştürmeye çabalar (Yalom, 2018).

Yukarıda da görüldüğü gibi nefis psikoterapisi ve varoluşçu psikoterapinin, ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkma süreçlerinde benzer ve farklı yaklaşımları vardır. Her iki terapi türü de danışanın içsel dünyasını anlamaya ve derin psikolojik süreçleri keşfetmeye odaklanır. Nefis psikoterapisi, danışanın ruhsal ve manevi gelişimini desteklerken, varoluşçu psikoterapi ise danışanın varoluşsal gerçekliğiyle başa çıkma ve anlam arayışına odaklanır. Ölüm kaygısıyla başa çıkma süreçlerinde nefis psikoterapisi ve varoluşçu psikoterapi, danışanın ölümlle ilişkili duygusal ve zihinsel deneyimlerini anlamaya yönelik derinlemesine bir çalışma yaparlar (krş. Tepe, 2020).

Nefis psikoterapisi genellikle danışanın içsel dünyasındaki çatışmaları ele alırken, ölüm kaygısını genellikle kişisel gelişim ve ruhsal dönüşüm sürecinin bir parçası olarak değerlendirir. Bu terapi türünde, danışanın ölümlle ilişkili duygusal ve zihinsel deneyimlerini anlamlandırmaya

ve kabullenmeye yönelik derinlemesine bir içe dönüş sağlar. Öte yandan, varoluşçu psikoterapi danışanın ölümle ilişkili kaygılarını daha geniş bir varoluşsal çerçeve içinde ele alır. Bu terapi türünde, ölümün insan varoluşunun bir parçası olduğu kabul edilir ve danışanın ölümle yüzleşme sürecinde yaşadığı anlam arayışı ve varoluşsal anlam kaygısı üzerinde durulur (bkz. Gashi, 2021: 80-99).

Nefs psikoterapisi genellikle bireyin içsel çatışmalarını ve blokajlarını çözerek ölümle ilgili kaygılarını hafifletmeye odaklanırken, varoluşçu psikoterapi bireyin ölümle yüzleşme sürecinde varoluşsal anlam arayışına odaklanır. Nefs psikoterapisi, bireyin içsel dünyasındaki sorunları ele alırken, varoluşçu psikoterapi bireyin genel yaşam anlamını sorgulamasına ve bu anlamı bulmasına yardımcı olur. Ayrıca nefis psikoterapisi genellikle bireyin kişisel tarihi ve deneyimleri üzerinde odaklanırken varoluşçu psikoterapi bireyin genel yaşam anlamını sorgulamasına ve anlam arayışına odaklanır. Sonuç olarak nefis psikoterapisi ve varoluşçu psikoterapi arasındaki bu farklar, ölümle başa çıkma sürecinde bireyin algıladığı anlamı derinlemesine etkiler (ayrıca krş. Hökelekli, 1991: 151-165).

Öte yandan nefis psikoterapisi, manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkma sürecinde önemli bir rol oynar. Bu perspektif, ölümün fiziksel bir olgu olarak algılanmasının ötesine geçerek, bireyin ruhsal ve manevi boyutunu da ele alır. Nefs psikoterapisi, bireyin ölümle ilişkili duygusal zorluklarını anlamasına ve bu zorluklarla sağlıklı bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olur.

Ölüm düşüncesi, manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında bireyin ruhsal ve manevi gelişimini etkileyen önemli bir dönüşüm sürecidir. Nefs psikoterapisi, bireyin ölümle ilişkili korku, endişe ve kaygılarını derinlemesine ele alır ve bu duygusal yükleri hafifletmek için manevi bir rehberlik sunar. Bu süreç, bireyin içsel huzurunu ve bütünlüğünü yeniden kazanmasına yardımcı olur (bkz. Ceylan, 2018).

Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikoterapisi, ölümle ilgili derin duygusal ve manevi sorunları ele alırken, aynı zamanda bireyin içsel güçlerini ve kaynaklarını keşfetmesine de olanak tanır. Terapi süreci, bireyin ruhsal olarak büyümesini ve olgunlaşmasını desteklerken, ölümle ilişkili korku ve endişeleri hafifletmek için manevi bir rehberlik sağlar (krş. Alparıslan, 2022: 529-552).

Makalenin bu bölümünde ise manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikoterapisinin bakış açısına göre *ölüm* üzerine şu çıkarımlar yapılabilir:

(i)-*Ölüm, doğal bir süreç olarak kabul edilir.* Nefs psikoterapisi, ölümü insan yaşamının doğal bir parçası olarak görür ve bu nedenle kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul eder. Ölüm, hayatın anlamını ve değerini derinleştiren bir süreç olarak görülür.

(ii)-*Ölüm korkusuyla başa çıkma stratejileri geliştirilir.* Nefs psikoterapisi, bireylerin ölüm korkusuyla başa çıkma stratejilerini geliştirmeye odaklanır. Danışanların ölümle ilişkili kaygılarını anlamalarına ve bunlarla başa çıkmalarına yardımcı olur.

(iii)-*Ölümün anlamı ve değeri üzerine derinlemesine düşünme fırsatı verilir.* Nefs psikoterapisi, bireylerin ölümün anlamını ve değerini düşünmelerine olanak tanır. Bu süreç, yaşamın ölümden sonraki boyutlarına ilişkin keşifler yapmalarını sağlar.

(iv)-*Ölüm, yenilenme ve dönüşüm fırsatı olarak görülür.* Nefs psikoterapisi, ölümü sadece bir son değil, aynı zamanda yeni bir başlangıç olarak görür. Ölüm, insanın ruhsal ve manevi olarak dönüşüm geçirebileceği bir fırsat olarak algılanır.

(v)-*Ölüm bilinci, hayatın değerini artırır.* Nefs psikoterapisi, ölüm bilincinin insanların yaşamlarını daha derin ve anlamlı bir şekilde yaşamalarını sağlayabileceğine inanır. Ölümün varlığını kabul etmek, yaşamın değerini daha iyi anlamalarını ve takdir etmelerini sağlar.

(vi)-*Ölüm, manevi bağlantıların güçlenmesini sağlar.* Nefs psikoterapisi, ölümle yüzleşmenin, insanların manevi bağlantılarını güçlendirebileceğine inanır. Ölüm, insanları birbirlerine ve yüce bir varlığa olan bağlılıklarını derinleştirebilir.

(vii)-*Ölüm karşısında kabul ve barış içinde olma sağlanır.* Nefs psikoterapisi, bireylerin ölümle barış içinde olmalarını ve onu kabul etmelerini teşvik eder. Ölümün kaçınılmazlığını anlayarak, bireylerin hayatlarını daha bilinçli ve memnuniyetle yaşamalarına yardımcı olur.

Nefs psikoterapisi, danışana ölümün yaşamın doğal bir parçası olduğunu anlaması için manevi bir bakış açısı sunar. Terapi süreci, ölümün ruhsal ve manevi boyutunu ele alarak, danışanın ölümle ilgili duygusal yüklerini hafifletmesine ve içsel bir kabullenme süreci yaşamasına yardımcı olur. Sonuç olarak manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikoterapisi, danışanın ölümle ilişkili duygusal ve manevi zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olan etkili bir terapi yöntemidir. Bu terapi, danışanın manevi boyutunu ele alarak, içsel bir dönüşüm ve büyüme süreci yaşamasını sağlayabilir (krş. Muslu, 2009: 61-86).

S o n u ç

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ruh sağlığını iyileştirmeyi ve varoluşsal sorunlarına çözüm bulmalarına destek olmayı amaçlar. Bu alanda, özellikle Türk manevi danışmanlık ve rehberliğinin yerli bir ekolü olarak nefis psikolojisi, önemli bir rol oynar. Bu yaklaşım, teorik ve pratik açıdan zengin bir kaynak sağlar. Nefis psikolojisi, bireyin manevi danışmanlık ve rehberlik alanında karşılaştığı sorunları dönüştürme veya iyileştirme potansiyeline sahiptir. Bireyin içsel yaşamının duyguları, dürtüleri ve refleksleri üzerinde derinlemesine bir anlayışa sahip olan nefis psikolojisi, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde iyileştirici ve güçlendirici bir perspektif sunar.

Nefis psikolojisi, Batı psikolojisinin insanı sadece maddi boyutuyla ele alarak manevi yönünü göz ardı ettiği eleştirisiyle ortaya çıkar. Batı dünyasında egemen olan materyalist ve pozitivist düşünce, aydınlanma döneminden başlayarak uzunca yıllar bireyin sadece akıl ve maddenin varlığıyla açıklanabileceği fikrini benimseyerek maneviyatı ihmal etmiştir. Ancak bireyin sadece maddi bir varlık olmadığı ve manevi bir boyuta sahip olduğu düşüncesi, tek boyutlu bir bakış açısının eksik tarafını ortaya çıkarmaktadır. Bireyin *hazret-i insan* olarak nitelendirilen manevi bir varlık olduğunu kabul eden nefis psikolojisi, onu anlamamanın bütüncül bir algılamayı gerektirdiğini vurgular. Bu bakış açısı, bireyin potansiyellerini ve değerlerini anlamak için manevi boyutunun da dikkate alınması gerektiğini savunur. Öte yandan nefis psikolojisi İslam sufizmi geleneğinden ilham alarak kalp, nefis ve ruh gibi kavramlara odaklanır ve bu kavramların İslam düşünce geleneğindeki derinliğini ve niteliksel değerlerini göz önünde bulundurarak klinik ortamla pratize etmeye çabalar.

Ölüm, varoluşsal bir korku ve kaygı fenomeni olarak bireylerin hayatında farklı algılanış biçimleriyle belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu algılamalar bireylerin davranışlarını, değerlerini ve yaşam yönelimlerini şekillendirir. Ölümü mutlak bir yokluk olarak görenler ile yeni bir hayatın başlangıcı olarak görenler arasında birbirinden farklı biçimde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için ölümün olumlu yönlerinin görülmesi önemlidir, zira olumsuz algılamalar ruhsal çöküntü ve diğer olumsuz etkilerle ilişkilendirilebilir. Ölüm karşısındaki tutumlar, bireyin kendi yaşantısı ve deneyimleriyle yakından ilişkilidir ve bu tutumlar yaşamın farklı dönemlerinde değişkenlik gösterebilir. Ölüm sosyal, psikolojik ve biyolojik boyutlarıyla açıklanmış ve bireyin toplumsal ilişkilerdeki kopukluk, duygusal bağlılığın kaybı ve vücudun yaşamsal fonksiyonlarının sona ermesi gibi çeşitli etkileri olduğu kabul edilmiştir.

Bireylerin ölüm karşısındaki tutumları farklılık gösterirken bazıları ölümü bir tabu olarak görmekte ve konuşmaktan kaçınırken diğerleri

onu doğal bir süreç olarak kabul ederler. Bazıları ölümü sorgulayarak yaşamın anlamını ararken bazıları ise ölümü bir sonuç olarak kabul edip yaşamlarını dolu dolu yaşama eğilimindedirler. Din, kültür, inanç ve kişisel deneyimler gibi faktörler de bu tutumları etkilerken, nefis psikolojisi ölümün insan yaşamını etkilemesini ve dönüştürmesini vurgulaması bakımından psikoloji ekollerinde dikkat çekici bir yere sahiptir. Rasyonel bir varoluş tarzı benimseyen bireylerde ölüm karşısında korku ve kaygı gözlenirken, teslimiyeti temel alan kalp merkezli bir varoluş tarzına sahip olanlarda ise farklı bir bakış açısı görülebilir. İslam sufizmi geleneğine göre ölüm maddi bedeninin ölümüyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda ruhani bir dönüşüm ve birleşme sürecidir. İslam teolojisinin ölüme bakışı ise Allah'ın yaratma ve yok etme gücünün bir göstergesi olarak kabul edilir ve bu teolojiye göre ölüm, insan hayatının kaçınılmaz bir sonudur.

İnsanlık tarihi boyunca süregelen bir fenomen olarak ölüm, gelecekteki toplumlarda hayatın doğal bir parçası olarak kabul edilmiş ve toplumsal ritüellerle karşılanmıştır. Ancak modernleşme süreciyle birlikte, ölüm pratik yaşam sosyolojisinin ve psikolojisinin dışına itilmiştir. Bu değişim giderek daha fazla sekülerleşen modern bireyin ölümle yüzleşme ve bu konudaki korku ve kaygılarıyla başa çıkma mekanizmalarını etkilemiştir. Nefis psikolojisi ölümün insan yaşamının doğal bir parçası olduğunu hatırlatarak bireyin hayatındaki önemini kavramasına yardımcı olur. Nefis psikoterapisi ölüm egzersizi gibi uygulamalarıyla ölümün korkulan, bilinemez bir olgu olmadığını vurgular ve ona yenilenme ve yükseliş olarak bakmayı teşvik eder. Ölümü bir geçiş ve kavuşma olarak görmek, insanın ruhsal sorunlarını çözme ve yaşamın anlam arayışı süreçlerinde önemli bir adımdır. Pozitif bir bakış açısıyla ölüme yaklaşmak insanın yaşam kalitesini artıran önemli bir psikolojik faktördür. Böylece ölüm yaşamın anlamının daha derin bir şekilde kavranmasına ve ruhsal olarak zenginleşmesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak bu makalede, manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisi bağlamında ölüm konusu ele alınarak derinlemesine incelenmiştir. Ölüm, insan yaşamının kaçınılmaz bir gerçeği olup, bireylerin ruhsal, duygusal ve manevi dünyalarını etkileyen önemli bir varoluşsal konudur. Nefis psikolojisi ölümün insanın hayatını etkilemesini ve değiştirmesini vurgularken manevi danışmanlık ve rehberliğin yerli bir ekolu olarak bu etkileri anlamak ve baş etmek için önemli bir kaynak olarak görülebilir. Araştırmalar ölümle başa çıkma sürecinde manevi destek almanın bireylerin ruhsal iyilik hali üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, nefis psikolojisi ile manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ölümle ilişkili duygusal ve zihinsel deneyimlerini anlamlandırmalarına, kabullenmelerine ve bu süreci sağlıklı

bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir. Varoluşsal bir kaygı ve korku olarak ölüm, manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarında önemli bir odak noktası olarak kalacak ve alanın yerli ekolü olarak nefis psikolojisi, bu alanda daha fazla araştırma ve uygulama fırsatı sunacaktır. Bu bağlamda, ölüm korkusu ve kaygısıyla başa çıkma sürecinde danışanlara destek olmak için manevi danışmanların rolü büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Akoğlan, C. (2020). Irvin Yalom'da ölüm kaygısı. [içinde] *Ölüm üzerine* (Ed. N. Gökalp). Nobel Yayınları.

Akot, B. (2017a). *Tasavvufun 100'ü*. Otto Yayınları.

Akot, B. (2017b). *Tasavvufun 200'ü*. Otto Yayınları.

Akşahin, M. A. (2016). *İnsanların ölüme karşı geliştirdikleri psikolojik tutumlar ve kaderci kabullenmenin ölüm kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktay, E. N. (2023). Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisi ve nefis psikoterapisi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 8, 75-110.

Alparslan, K. (2022). Ölüm kaygısı ve dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme. *Dinî Araştırmalar*, 25(63), 529-552.

Apaydın, H. (2016). *Din psikolojisi terimler sözlüğü*. Bilimkent Yayınları.

Atak, M. (2021). *Nefis psikolojisi: Kuram & uygulama*. Büyüyenay Yayınları.

Atak, Z. (2020). *Ölüm algısının bireydeki terapötik etkisi*. (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi.

Bardakçı, M. N. (2010). Ölümsüzlük düşüncesi ve ölüm sezgisi üzerine. *Sufi Journal of Scientific & Academic Research*, 26(2), 71-90.

Başrirol, D. (2021). *Tasavvufta ölüm*. (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bauman, Z. (2000). *Ölümlülük ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri* (çev. N. Demirdöven). Ayrıntı Yayınları.

Bayzan, A. R. (2013). *Sufi ile terapist*. Etkileşim Yayınları.

Budak, S. (2017). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Bulut, H. (2020). Tasavvufi bir bakış açısıyla nefis. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 165-188.

Bulut, M. B. (2022). *Tanrıya bağlanmanın yordayıcıları: Ölüm korkusu ve tanrı inanç biçimleri*. (Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, U. E. (2018). *Ölümlülük bilincinin dini başa çıkma, Tanrı algısı, ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma ile ilişkisi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çağrı, M. (2007). "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi-34* (36-37). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çelik, İ. (2009). Türk tasavvuf düşüncesinde ölüm. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 119-146.

Demirci, M. (1987). Mutasavvıflara göre ölüm. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3, 89-104.

Demirci, M. (2000). Ölümdeki hayat: Tasavvuf düşüncesinde ölüm. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, (4), 9-16.

Doğanay, E. (2023). Varoluşçu bağlamda ölüm kaygısı ve ölüm kaygısını etkileyen faktörler. *Premium e-Journal of Social Science*, 7(36), 1713-1723.

Egemen, B. Z. (1963). Ölüm üzerine. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 31-34.

Ekşi, H., Kaya, Ç., & Okan, N. (2022). Maneviyat ve psikolojik danışma. [çinde] *Manevi yönelimli psikolojik danışma* (Ed. H. Ekşi). Nobel Yayınları.

Erginli, Z. (2008). Temel tasavvuf klasiklerinde hal kavramına toplu bir bakış. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(4), 153-198.

Forsyth, J. (2017). Sigmund Freud. [çinde] *Psikolojik din kuramları* (çev. M. Güven). Kimlik Yayınları.

Fragar, R. (2009). *Manevi rehberlik ve ben ötesi psikolojisi üzerine paylaşımlar*. Kaknüs Yayınları.

Fragar, R. (2021). *Kalp, nefis ve rub tasavvuf psikolojisinde gelişim, denge ve uyum* (çev. İ. Kapaklıkaya). Sufi Kitap Yayınları.

Fromm, E. (2003). *Sahip olmak ya da olmak* (çev. A. Arıtan). Arıtan Yayınevi.

Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusunda dini inancın etkisi. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 7, 80-99.

Gowins, P. (2015). *Sufizm ruhani yoldaki bilgelerin uygulama teknikleri* (çev. A. Yıldız & A. Çelebi). Şira Yayınları.

Göcen, G. (2020). *Kavram atlası din psikolojisi-I*. Gazi Kitabevi.

Gürsu, O. (2022). *Manevi danışmanlar için kılavuz*. Çamlıca Yayınları.

Hökekleli, H. (1991). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 151-165.

Hökekleli, H. (2017). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. Dem Yayınları.

İştan, İ. (2020). *Sufi psikolojisi ve sulemi'ye göre sufi benlik dönüşümü*. Divan Kitap.

Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji* (çev. E. Gürol). Payel Yayınları.

Jung, C. G. (2018). *Anılar, düşler, düşünceler*. Can Yayınları.

Kalyoncu, H. (2017). *Ölüm korkusu ve panik atak*. Boğaziçi Yayınları.

Karakuş, G., Öztürk, Z., & Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.

Kazancı, F. A. (2009). Mevlana'nın ölüm algısının Kur'ani arka planı. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2, 67-79.

Kıraç, F. (2007). *Dindarlık eğilimi, varoluşsal kaygı ve psikolojik sağlık*. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kızılgeçit, M. (2020). *Din psikolojisinin 300'ü*. Otto Yayınları.

Koç, M. (2000). Ölümsüzlük arzusu ve birey üzerindeki etkileri. *Ekev Akademi Dergisi*, 2(3), 61-69.

Koç, M. (2002a). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 7-20.

Koç, M. (2002b). Ölüm psikolojisi-I. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 117-146.

Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve ölmek üzerine* (çev. E. Uşşaklı). April Yayıncılık.

Maslow, A. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler*. Kuraldışı Yayınları.

Merter, M. (2007). *Dokuz yüze katlı insan*. Kaknüs Yayınları.

Merter, M. (2014). *Psikolojinin üçüncü boyutu: Nefs psikolojisi ve rüyaların dili*. Kaknüs Yayınları.

Merter, M. (2019). Psikolojeye tasavvufi açıdan bakmak. *Nefs Psikolojisi*. <https://www.youtube.com>. (Erişim: Ocak 2023).

Miskeveyh, İ. (2011). Ölüm korkusu, mahiyeti ve nefsin ölümden sonraki durumu. (çev. İ. Aslan). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 327-332.

Muslu, R. (2009). Türk tasavvuf kültüründe sûfilerin ölüme bakışı ve cenaze merasimleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (38), 61-86.

Onur, B. (2004). *Gelişim psikolojisi: Yetişkinlik yaşlılık ölüm*. İmge Kitabevi.

Özcan, G. (2022). *Erken dönem İslam geleneğinde dört duygu: Hüzzün, ölüm kaygısı, mutluluk, korku - İbn Sina, Farabi, Kindi, Ebu Bekir Razi, Ebu Zeyd Ahmed el Belbi -Terapi merkezli bir bakış*. Kaknüs Yayınları.

Öztürk, Z. K. (2010). *Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı*. (Tıpta Uzmanlık tezi). Çukurova Üniversitesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı.

Parıltı, U., & Huri, A. (2018). Geçmişten bugüne ölüm olgusuna ve ritüellere bilimsel yaklaşım. *TÜBA-AR Özel Sayı*, 13-28.

Pattabanoğlu, F. Z. (2015). İslam filozoflarının ölüm hakkındaki düşüncelerinde Stoacı filozofların etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 19(64), 73-90.

Roy, P. (2009). Manevi rehberlikte dört unsur. [içinde] *Manevi rehberlik ve ben ötesi psikolojisi üzerine paylaşımlar* (Ed. R. Frager, çev. Ö. Çolakoglu). Kaknüs Yayınları.

Sağır, A. (2017). *Ölüm sosyolojisi*. Phoenix Yayınları.

Sarıkaya, S. (2019). *Gösteri toplumunda geleneksel törenlerin dönüşümü: doğum, düğün, cenaze törenleri üzerine bir inceleme*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saruhan, M. S. (2006). İslam filozof ve düşünürlerinde ölüm korkusu ve tedavisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(1), 18-36.

Sayar, K. (2021). *Olmak cesareti*. Kapı Yayınları.

Sezer, S., & Saya, P. (2009). Gelişimsel açıdan ölüm kavramı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 151-165.

Soysaldı, İ. (2006). Sufilerin ölüme yaklaşımı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 135-148.

Şimşek, İ. (2015). Felsefeden tasavvufa ruh anlayışı. *Ekev Akademi Dergisi*, 62, 549-566.

Tanhan, F. (2007). *Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Tepe, F. (2020). *Varoluşsal bir sorun olarak ölüm kaygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Biruni Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Uludağ, S. (2006). "Nefis" maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi-32* (526-529). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uysal, S. (2019). *Ölüme uyanmak: Yaşayanların dilinden ölüm eşığı deneyimleri*. Marmara Akademi Yayınları.

Yalom, I. D. (2018). *Varoluşçu psikoterapi* (çev. Z. Babayigit). Pegasus Yayıncılık.

Yalom, I. D. (2021). *Güneşe bakmak ölümlle yüzleşmek* (çev. Z. Babayigit). Pegasus Yayınları.

Yazoğlu, R. (2014). *Rub, ölüm ve ötesi gazali üzerine bir araştırma*. İz Yayıncılık.

Yıldırım, E. A. (2018). *Anksiyete bozukluğu bulgularında ölüm anksiyetesinin sıklığının incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, A. (2004). Çocuk, ölüm ve kayıp. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 125-144.

Zafer, C. (2019). Ölüm olgusu ve ölümün sosyolojik etkileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 64-82.

Zarcona, T. (2016). Tasavvufta ölüm deneyimi ve ölüme hazırlanma: Türkiye Nakşibendileri örneği. (Haz. G. Veinstein, çev. E. Güntekin) *Osmanlılar ve ölüm*. İletişim Yayınları.

* Bu makale, yazarın *Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde ölüm üzerine nitel bir araştırma* (2024) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Akademik danışmanı: Prof. Dr. Mustafa Koç).

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 139-164
Issue: 9 • June 2024 • 139-164

Psikolojik Danışmanların Danışma Sürecindeki Manevi Boyuta İlişkin Yaklaşımları

Approaches of Psychological Counselors to the Spiritual
Dimension in the Counseling Process

Rızvan Cerrahoğlu

Uzman Öğretmen
Gazi Paşa İlkokulu
E-posta: rzcerrahoglu@gmail.com
Orcid: 0009-0003-8121-1490
Samsun / Türkiye

Expert Teacher
Gazi Paşa Primary School
E-mail: rzcerrahoglu@gmail.com
Orcid: 0009-0003-8121-1490
Samsun / Türkiye

Cemile Çelik Yanık

Uzman Öğretmen
Celal Yardımcı Ortaokulu
E-posta: cemilegold@gmail.com
Orcid: 0009-0008-1975-3279
İstanbul /Türkiye

Expert Teacher
Celal Yardımcı Secondary School
E-mail: cemilegold@gmail.com
Orcid: 0009-0008-1975-3279
İstanbul /Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1455075>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type
Geliş Tarihi • Received
Kabul Tarihi • Accepted

Araştırma • Research
07 Nisan 2024 • 07 April 2024
11 Haziran 2024 • 11 June 2024

Ö z e t

Bu araştırmanın amacı, psikolojik danışmanların psikolojik danışma sürecine maneviyatın dâhil edilmesiyle ilgili görüş ve uygulamalarının incelenmesidir. Bu genel amaç çerçevesinde psikolojik danışmanların maneviyat içerikli danışma süreci ile ilgili görüşleri, manevi boyut ile ilgili kullandığı yöntem ve teknikleri ve manevi boyut açısından kendi donanım ve yeterliliği ile psikolojik danışmanlık eğitim programlarına yönelik düşünceleri araştırılmıştır. Bu araştırma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dini Danışmanlık ve Rehberlik alanında 2022-2023 eğitim öğretim yılı tezsiz yüksek lisans dönem projesinden üretilmiştir. Araştırma Samsun ilinin çeşitli ilçelerinde yetişkin psikolojik danışmanlığı yapan 32 psikolojik danışman ile Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık yükseköğretim programında görev yapan 2 akademisyen olmak üzere 34 psikolojik danışman ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilerek çeşitli temalar ve kategoriler elde edilmiştir. Araştırma bulguları, psikolojik danışmanların (%74) büyük bir çoğunluğunun danışmanlık sürecinde maneviyatı önemsendiğini ve danışanlarının bu yönünün dikkate alınması gerektiğine ilişkin yaklaşımı savunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, psikolojik danışmanlık alanında maneviyatın giderek daha fazla kabul gördüğünü ve önemsendiğini göstermektedir. Ancak katılımcıların %18'i maneviyatın hassas bir konu olması, danışanı yönlendirme riski veya bu alanda yeterli donanıma sahip olmama gibi bazı faktörlerin etkisi ile danışma sürecinde manevi boyuta mesafeli yaklaşıtları görülmüştür. Katılımcıların dini/manevi konuların danışma ortamında ele alınmanın etik açıdan doğru olup olmadığı ve bu konuların danışma ortamında nasıl ele alınacağıyla ilgili sorun yaşadıkları araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Yine araştırma sonuçlarına göre katılımcıların %12'ye yakını danışmada maneviyatın ele alınmasını doğru bulmadıkları sonucuna ulaşmaktadır. Bu durum, psikolojik danışmanların yükseköğretim programlarında kazandıkları mesleki bilgi ve becerilerin, danışma sürecinde manevi konulara yaklaşımlarını etkilemiş olabilir. Psikolojik danışmanların danışanların sorunlarını ele alırken rüya analizi, logoterapi, bibliyoterapi gibi teknikleri kullandıkları gibi bulgulara ulaşılmıştır. Danışmanlık sürecindeki manevi boyutun danışma ortamında danışanın ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmasının görünenden daha karmaşık bir konu olduğu görülmektedir. Bu süreç çoğunlukla psikolojik danışmanların kişisel farkındalıklarını ve bu alanla ilgili danışmanlık becerilerini geliştirmek için eğitim programlarının düzenlenmesine bağlıdır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Psikolojik danışma
Manevi boyut • Danışma süreci • Manevi yaklaşımlar

A b s t r a c t

The aim of this research is to investigate psychological counselors' perspectives and practices regarding the integration of spirituality into the counseling process. Within this overarching goal, the study explores counselors' views on spirituality-infused counseling, the methods and techniques they employ concerning the spiritual dimension, their own competencies in this area, and their opinions on counseling education programs. This study stems from a non-thesis master's project in Religious Counseling and Guidance at Ondokuz Mayıs University during the 2022-2023 academic year. It involved 34 psychological counselors, comprising 32 practitioners from various districts in Samsun engaged in adult psychological counseling, and 2 academics from the Guidance and Psychological Counseling higher education program. Employing a phenomenological design as a qualitative research method, data were analyzed using content analysis, yielding several themes and categories. The findings indicate that a substantial majority (74%) of psychological counselors value spirituality and advocate for its inclusion in counseling practice, reflecting a growing acceptance and significance of spirituality within the field. However, 18% of participants approach the spiritual dimension cautiously, citing concerns such as topic sensitivity, potential client influence, or insufficient expertise in this domain. Ethical dilemmas regarding the appropriateness of discussing religious/spiritual topics in counseling settings and strategies for addressing these topics appropriately were also evident among participants. Additionally, nearly 12% of counselors believe that integrating spirituality into counseling may not be appropriate, suggesting that professional education and training significantly influence counselors' approaches to spiritual issues in practice. Furthermore, the study reveals that counselors utilize techniques such as dream analysis, logotherapy, and bibliotherapy in addressing client issues. It underscores the complexity of integrating the spiritual dimension into counseling tailored to clients' needs, emphasizing the importance of training programs that enhance counselors' personal awareness and skills in this specialized area.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Psychological counseling
Spiritual dimension • Counseling process
Spiritual approaches

Giriş

21. yüzyılda psikolojik danışma, danışanın kültürel kimliği ile manevi ve dini inançlarını da dikkate alan, daha bütüncül ve geniş kapsamlı bir yaklaşıma dönüşmektedir. Bu yaklaşım, danışmanlıkta kültürel duyarlılığı ve manevi farkındalığı teşvik etmektedir. Manevi ve dini inançların danışma süreçlerinde dikkate alınması, kültürel ve bütüncül bir yaklaşımın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu yaklaşım, American Counseling Association (ACA) tarafından yayınlanan mesleki etik kurallarında da vurgulanmış ve desteklenmiştir (ACA, 2014).

Psikolojik danışmanlıkta maneviyatın rolü ile ilgili araştırmalar büyük ölçüde yurtdışında yapılmaktadır. Türkiye'de ise, bu konudaki araştırmalar son zamanlarda artmaya başlamıştır. Bu araştırmanın sonuçları, psikolojik danışmanların maneviyatla ilgili bilgi ve becerilerini geliştirmelerine ve danışmanlık sürecinde maneviyatı daha etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olabilir. Hümanist anlayışın etkisiyle, danışanın ihtiyaçlarına odaklanan yaklaşımlar, manevi unsurların psikolojiye dahil edilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda bu çalışma dine/maneviyata ve kültüre duyarlı danışmanlığın kuramsal alt yapısını incelemeyi amaçlamaktadır

a. Kuramsal Çerçeve

a.a. Psikolojik Danışma ve Psikolojik Danışman

Psikolojik danışma, Amerikan Psikolojik Danışma Derneği (1997) tarafından, bireylerin kişisel gelişimlerinde yaşadıkları engellerle baş etmeleri ve kişisel kaynaklarını kullanarak en uygun şekilde gelişim sağlamalarına yardım etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Psikolojik danışman ise bireyin birçok alandaki gelişimini kolaylaştırmak, bu alanlarda karşılaşılabileceği sorunlarla başa çıkabilmelerini sağlamak ve ruh sağlığını güçlendirmek amacıyla çeşitli müdahale stratejilerini uygulayan, bu konuda uzmanlaşmış kişi olarak tanımlanmaktadır (Çakar, 2021: 2).

a.b. Manevi Boyut

Günümüzde psikoloji literatürü içerisinde yeniden tanımlanma sürecinde olan maneviyat kelimesi, Arapça bir kelimedir ve TDK sözlüğüne göre iki anlamı bulunmaktadır. Birinci anlamı “maddi olmayan değerlerin ve kavramların ifadesi”, ikinci anlamı “insanın içsel motivasyonu ve azmi” anlamına gelmektedir (TDK, 2019). Tanımda geçen manevi sözcüğünün anlamı ise, maddi varlıkların ötesinde bulunan, insanın iç dünyasına ait olan, duyularla algılanamayan ve soyut

bir niteliğe sahip, maddi gerçekliğin ötesinde var olan ve insanın duygusal, ruhsal ve zihinsel boyutlarıyla ilişkilendirilen bir anlamı ifade eder (Toparlı, 2005: 1339).

Maneviyat kavramı ile ilgili yapılan literatür araştırmalarına bakıldığında maneviyatın; “tüm insanların doğuştan getirdiği bir yetenek, iyileştirici ve bütünleştirici bir enerji, ruhun bir yansıması, bireyin kendisinden daha yüce olan yaratıcı bir güç ile birlikte olma isteği, içsel bir enerji kaynağı olduğu, sadece bir inanç sistemine bağlı olmadığı, yaşamdaki anlam, amaç, kendini arama, kendini aşma, kişisel değişim ve ritüelleri kapsadığı ya da aşkınlıkla yani kutsal bir gerçekle olan karşılaşmayı içerebileceği” şeklinde genel özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir (Tan ve Yıldız, 2022: 453).

a.c. Maneviyat ve Psikoloji İlişkisi

Manevi boyut, yaşamın, sağlığın, hastalığın, acının, ağrının ve ölümün anlamının bulunmasında bireylere yardımcı olur. Maneviyat, bedensel ve ruhsal etkileşimi sağlayan ve dengeleyen bütünsel bir güç olarak görülebilir. Geçmişte, bireyin manevi boyutu genellikle sadece dini inançlar ve uygulamalarla sınırlı olarak ele alınıyordu. Ancak günümüzde, maneviyat algısı, sadece din ile sınırlı olmayan daha geniş bir kavram olarak görülmektedir (Düzgüner, 2013: 81). Yaratılış gereği insanların yapısında bulunan maneviyat olgusu psikolojik danışma sürecine benzersiz bir derinlik katmaktadır. Danışanların danışma esnasında manevi ve ruhani yönlerini de açıklama ihtiyacı hissettikleri bir gerçektir. Son zamanlarda psikoloji alanında yaşanan gelişmelere baktığımızda bireyin manevi ihtiyaçları, psikolojik yardım aramanın önemli sebeplerinden biri haline gelmiştir (Kararımak, 2004: 46). İşte ruh sağlığı alanında oluşan bu ihtiyacı Amerikan Psikiyatri Birliği (ACA) görmezlikten gelmemiş ve 2013 yılında yayınlamış olduğu Ruh Hastalıkları Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı'nın (DSM-V) dördüncü basımında, din ve maneviyat kültürel sınıflandırma altında yer almıştır (Koroğlu, 2013: 289). Bu durum, din/maneviyat ile sağlık/psikopatoloji arasında ayırıcı tanı imkânı sağlamıştır. Bu şekilde, psikolojik danışma sürecinde din ve maneviyatın rolü, kültürel çeşitlilik bağlamında incelendiğinde, çok kültürlülük perspektifinin önemine vurgu yapılan bir yaklaşımın ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Prusak, 2016: 179).

a.d. Literatür Değerlendirmesi

Amerikan Psikoloji Derneği'nin psikologlarla yapmış olduğu araştırmaya göre, Amerika'da çalışan psikologlar danışanlarının %60'ının sorunlarını ifade ederken manevi boyutuyla ilgili anlatımlarda

buldukları saptanmıştır. Bu araştırma verilerine göre, her altı kişiden birinin psikolojik danışma esnasında doğrudan manevi boyut ile ilgili içeriklere değindiği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan danışanların %72'sinin psikoterapi sürecinin farklı aşamalarında, manevi boyut ile ilgili ifadelerde bulunmaktadır (Takmaz, 2015: 15).

Türkiye'de psikolojik danışmanlıkta maneviyatın rolü üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır ve çeşitli faktörlerin etkisiyle danışanların dini inançlarını ve maneviyatını danışmanlık sürecine dahil etmenin genellikle uygun görülmediği söylenebilir (Kararımak, 2004: 50).

b. Problem ve Amaç

Bütün bunlar dikkate alındığında, ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların artık danışanlarının manevi ve dini nitelikli içeriklere daha sık maruz kalacakları öngörülebilir. Bireyi her yönüyle etkileyebilen din ve maneviyat Türk toplumunda oldukça hassas bir ögedir ve kültürel kimliğin önemli özellikleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda dini ve manevi temalı konuların psikolojik danışma/psikoterapi pratiklerinde yer alması kaçınılmazdır. Bundan dolayı bu araştırmanın amacı, psikolojik danışmanların danışma sürecinde karşılaşmış oldukları manevi boyuta ilişkin görüş ve yaklaşımlarını incelemektir.

Araştırmanın temel problem cümlesi: “Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi boyuta ilişkin yaklaşım ve görüşleri nelerdir?” şeklindedir.

Araştırmanın problemi doğrultusunda belirlenen alt problemleri şunlardır:

1. Psikolojik danışmanların, psikolojik danışma sürecinde manevi boyutun ele alınmasına dair görüşleri nelerdir?
2. Psikolojik danışmanların, manevi konuların danışma sürecine etkileri konusundaki görüşleri nelerdir?
3. Psikolojik danışmanın danışma sürecinde manevi boyut ile ilgili kullanmış olduğu yaklaşımlar ve yöntemler nelerdir?
4. Psikolojik danışmanların, maneviyat ile ilgili kendi donanım ve yeterliliği ile Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programlarının yeterliliği hakkında görüş ve önerileri nelerdir?

Genel olarak hassas bir konu olarak kabul edilmesi nedeniyle manevi boyutun eğitim ve psikolojik danışma uygulamalarında uzun süre dikkate alınmadığı söylenebilir. Shafranske'nin (1996) araştırmasında ortaya koyulan, genellikle psikoterapi ve psikolojik

danışma süreçlerinde, toplumun geniş kesiminin benimsediği inanç sistemlerinin dikkate alınmadığı yönündedir. Psikoterapötik etkinliğin elde edilmesi için, manevi boyutun danışma sürecine dâhil edilmesinin önemli olduğunu vurgulayarak uyarıda bulunmaktadır (Kımtır, 2013: 86-87). Günümüzde, danışmanlık süreçlerinde danışanların moralini artırmak ve sorunlarına manevi kuvvetlerin entegrasyonu ile çözüm bulmak önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Ancak, literatürde ve uygulamada, birçok danışmanın bu manevi boyutu ihmal ettiği gözlemlenmektedir (Doğan, 1997: 35). Ülkemizde yaygın olarak danışanların manevi yönünün danışmaya eklenmesi kabul edilebilir bir durum olarak görülmemektedir. Ancak alan yazın incelendiğinde, pek çok araştırma sonuçları danışanın maneviyatının dikkate alınmasının psikolojik danışma sürecine olumlu katkıda bulunacağı sonucunu ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalar, maneviyat ile ruh sağlığı ve iyilik hali arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Lokmanoğlu, 2021: 237-266). Din Psikolojisi alanında önemli isimlerden Pargament'e (2011) göre, bireyler ruhsal bakış açısıyla kendi yaşamlarını daha geniş bir açıdan değerlendirebilirler. Bunun sonucunda kişi hayatta karşılaştığı olduğu problemleri farklı bir bakış açısıyla görebilir ve etkili çözümler geliştirebilir (Okan ve Ekşi, 2017: 146). Özetle, psikolojik danışmanlar, danışma sürecinin çeşitli aşamalarında danışanlarının manevi boyutlarını göz önünde bulundurarak onların sorunlarını çözmesi konusunda daha etkili olabilirler.

Görünüşe göre, danışmanların danışma sürecinde manevi boyutun ele alınmasıyla ilgili görüşlerini inceleyen çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Bu çalışma, ülkemizde psikolojik danışma ve manevi boyut ile ilgili yapılan az sayıdaki araştırmalardan biri olması nedeniyle önem arz etmektedir. Mevcut kaynaklar incelendiğinde psikolojik danışma ve manevi boyut genellikle Amerika ve Avrupa'da yoğun olarak ele alınmakta olup diğer kültürlerde bu konuyla ilgili uygulamalara ait araştırmaların oldukça yetersiz olduğunu görülmektedir.

Araştırma sonuçlarının, psikolojik danışmanların manevi boyutun danışma sürecindeki önemine odaklanarak, ilgili alan yazına değerli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu katkılar, danışma sürecinin etkililiğini artırma potansiyeline sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda ilgili eğitim programlarının içeriğinin geliştirilmesine de zemin hazırlayabilir. Ayrıca, araştırmanın farklı çalışmalara ışık tutarak, bu alandaki bilgi birikimini artırabileceği öngörülmektedir.

c. Yöntem

Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma modeli kullanılarak, psikolojik danışmanların danışma sürecinde karşılaştıkları manevi boyuta ilişkin deneyimlerini ele alan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, danışmanların manevi boyutla ilgili deneyimlerini nasıl ele aldıklarına dair görüşlerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

c.a. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; 2023 yılında Samsun ilinin İlkadım, Atakum, Canik, Çarşamba, Terme ve Bafra ilçelerinde yetişkin psikolojik danışmanlığı yapan 34 psikolojik danışman ve Eğitim Fakültesi PDR programında görev yapan 3 öğretim görevlisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır.

Psikolojik danışmanların mesleki deneyiminin yüksek olması, lisansüstü programlardan mezun olanların temsil edilmesi ve her iki cinsinde birbirine yakın bir şekilde temsil edilmesi gibi örnekleme ölçütleri belirlenerek çalışma grubunun mesleki deneyimlerinin ve yeterliliğinin yüksek olmasına dikkat edilmiştir. Araştırma öncesinde, belirli kriterlere uygun psikolojik danışmanlar; ön görüşmeler aracılığıyla belirlenmiştir. Görüşmeye katılan psikolojik danışman ve Eğitim Fakültesi PDR alanında öğretim görevlilerine ait bazı demografik bilgiler Tablo-1’de verilmiştir.

Tablo-1:
Çalışma grubunun demografik özellikleri

Katılımcı Kodu	Görev Yaptığı İl/İlçe	Görevi	Cinsiyet	Hizmet Yılı	Kariyer Durumu
PD1	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	21-25	Yüksek lisans
PD2	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	26-30	Yüksek lisans
PD3	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	26-30	Lisans
PD4	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD5	Samsun/Canik	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD6	Samsun/Canik	Psikolojik Danışman	K	21-25	Lisans
PD7	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	K	21-25	Lisans
PD8	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	26-30	Lisans

PD9	Samsun/Çarşamba	Psikolojik Danışman	K	21-25	Yüksek lisans
PD10	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	K	16-20	Lisans
PD11	Samsun/Atakum	Öğretim Görevlisi	K	26-30	Doktora
PD12	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	21-25	Yüksek lisans
PD13	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	E	21-25	Yüksek lisans
PD14	Samsun/Canik	Psikolojik Danışman	E	21-25	Yüksek lisans
PD15	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	K	21-25	Lisans
PD16	Samsun/İlkadım	Psikolojik Danışman	K	16-20	Lisans
PD17	Samsun/Atakum	Öğretim Görevlisi	K	31 +	Doktora
PD18	Samsun/Atakum	Psikolojik Danışman	K	21-25	Lisans
PD19	Samsun/Atakum	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD20	Samsun/Atakum	Psikolojik Danışman	K	21-25	Lisans
PD21	Samsun/Atakum	Psikolojik Danışman	K	26-30	Yüksek lisans
PD22	Samsun/Atakum	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD23	Samsun/Atakum	Öğretim Görevlisi	E	21-25	Doktora
PD24	Samsun/Terme	Psikolojik Danışman	K	11-15	Lisans
PD25	Samsun/Terme	Psikolojik Danışman	E	16-20	Lisans
PD26	Samsun/Terme	Psikolojik Danışman	E	26-30	Lisans
PD27	Samsun/Çarşamba	Psikolojik Danışman	K	21-25	Lisans
PD28	Samsun/Çarşamba	Psikolojik Danışman	E	26-30	Yüksek lisans
PD29	Samsun/Çarşamba	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD30	Samsun/Bafra	Psikolojik Danışman	K	31 +	Yüksek lisans
PD31	Samsun/Bafra	Psikolojik Danışman	E	6-10	Lisans
PD32	Samsun/Havza	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD33	Samsun/Tekkeköy	Psikolojik Danışman	E	21-25	Lisans
PD34	Samsun/Tekkeköy	Psikolojik Danışman	K	16-20	Lisans

Yukarıdaki Tablo-1 incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların %56'sı erkek, %44'ü ise kadındır. Araştırmaya katılanların hizmet süresine bakıldığında %88'i 20 yıl ve üzeri, %12'si 'si 16-20 yıl, %3'ü 6-10 Yıl aralığındadır. Araştırmaya katılan psikolojik danışmanlar, alanlarında uzun yıllara dayanan tecrübeleriyle öne çıkmaktadır. Katılımcı psikolojik danışmanların %65'i lisans, %26'sı yüksek lisans ve %9'u doktora eğitimine sahip oldukları görülmektedir. Görüldüğü gibi katılımcıların yüksek mesleki deneyime sahip olmalarına, lisansüstü mezunlarının yer almasına ve her iki cinsiyetin benzer oranlarda temsil edilmesine özen gösterilmiştir.

c.b. Veri Toplama Araçları

Araştırmada araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış açık uçlu soruları içeren Görüşme Formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

c.c. Verilerin Toplanması

Görüşme Formu, gönüllü olarak katılan 31 psikolojik danışman ile 3 PDR Öğretim Görevlisine uygulanmıştır. Görüşme Formunda araştırmanın amacı açıkça belirtilmiş ve gizlilik prensibi teminat altına alınmıştır. Katılımcıların yanıtlarını etkileyecek yönlendirmelerden kaçınılmıştır.

c.d. Verilerin Analizi

Katılımcı görüşleri, nitel araştırma veri analizi yöntemlerinden tema analizi ve içerik analizi kullanılarak yazılı metinler şeklinde incelenmiştir. Elde edilen nitel veriler tema analizi ile analiz edilmiş ve sonrasında nicel verilere dönüştürülmüştür. Gönüllü olarak görüşmeye katılan psikolojik danışmanların isimlerine etik kurallar çerçevesinde araştırmada yer verilmemiştir. Psikolojik danışmanların isimleri PD1, PD15 vb. şeklinde kodlanarak görüşme soruları analiz edilmiştir.

Son aşamada, araştırmacı tarafından olgunun derinlemesine anlaşılması için literatür çerçevesinde yapılan araştırma sonuçlarının analiziyle, ilişkilerin açıklanması ve sonuçlara dayalı önerilerin geliştirilmesi sağlanmıştır.

d. Bulgular

Yapılan veri analizi sonucunda psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi boyutu ele almaya yönelik görüşleri dört tema altında ele alınmıştır. Bu genel temalar, psikolojik danışmanların; (1) psikolojik danışma sürecinde, manevi boyutun ele alınmasına ilişkin görüşleri, (2)

manevi konuların psikolojik danışma sürecine etkileri ile ilgili görüşleri, (3) danışma sürecinde manevi boyut ile ilgili kullanmış olduğu yaklaşımlar ve yöntemler, (4) kendi donanım ve yeterliliği ile rehberlik ve psikolojik danışmanlık programlarının yeterliliği ile ilgili görüşleri şeklinde ele alınmıştır.

Adı geçen dört genel temanın altında kategoriler bulunmaktadır. Bu bölümde, elde edilen veriler tablolaştırılarak yorumlanmıştır

d.a. Manevi Boyutun Danışma Sürecine Sokulması

Psikolojik danışmanların manevi boyutun ele alınmasına yönelik görüşleri, kabul edici ve reddedici tutum olmak üzere iki kategori altında incelenmiştir (bkz. Tablo-2).

Tablo-2:

Psikolojik danışma sürecinde manevi boyutun ele alınması
(Kategori 1: Kabul edici tutum ve Kategori 2: Reddedici tutum)

<i>Katılımcı görüşleri</i>	<i>Frekanslar</i>
<i>Kategori 1: Kabul edici tutum</i>	
Danışanın maneviyatla ilgili kullandığı ifadeleri ele alma	24
Manevi yönelimli danışanı olduğu gibi kabul etme	23
Danışanın dini ritüellerine saygı gösterme	25
Danışanı bütüncül değerlendirme	23
<i>Kategori 2: Reddedici tutum</i>	
Manevi içerikleri danışma süreci dışında tutmak	4
Danışmanın manevi etkinlikleri görev tanımı dışında görmesi	4
Yönlendirme riski	6
Manevi konularda yanlış bilgi verme kaygısı	7
Danışmanın manevi boyut konusunda yatkın olmaması	6

Psikolojik danışmanlık sürecinde danışanların dua etme, manevi/dini içerikli okumalar yapma, manevi tecrübelerini paylaşma gibi manevi etkinliklerine yönelik yaklaşımlar, psikolojik danışmanlar tarafından genellikle doğal karşılanmaktadır. Bu konuda yansız kalmayı tercih eden veya danışmada ele alınmasını doğru bulmayan katılımcılar da mevcuttur. Bu konuda katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Makul karşılarım, danışanımın dini değerlerine ve maneviyatına önem veririm. Amin derim.” (PD3: 4c).

“Tepki vermem” (PD 10: 2, a4). *“Dua edebilir. Manevi içerikli kavramları kullanabilir, manevi/dini rüyalarını anlayabiliyor. Bu durumda nötr davranırım.”* (PD 10: 3, a3).

“Duasının içeriğiyle ilgilenirim, danışan için psikodinamiğini ve ne anlama geldiğini, sorunuyla bağlantısını kurmaya çalışırım.” (PD 12: 4c).

“Danışanlarım genelde danışma esnasında dini/manevi konuları dile getirirler. Danışmada dini/manevi konulara yaklaşırken terapötik olarak danışanın kendi içsel dünyasında dini inancın yerini anlamaya çalışıyorum.” (PD 4: 3c).

“Bazı aşırı tutumlar karşısında zorluk çektiğim olur. Dikkat etmeye çalışırım.” (PD9: 3d).

“Bazen zorluk çektiğim oluyor. Dediğim gibi dini, manevi konularda derinlemesine bilgi sahibi olamayabilirim ve yanlış yönlendirme riskinden bu konuda sıkıntılar yaşayabileceğimi düşünüyorum.” (PD 12: 3d).

“Manevi unsurların danışmada ele alınması konusunda herhangi bir eğitim almadığımdan bu konularda kendimi yeterli görmüyorum ve yanlış bir yönlendirme yapmak istemiyorum. Bu yüzden manevi konular danışanıma ortamı dışında tutmayı tercih ederim.” (PD16: 4e).

Araştırma bulgulara göre: psikolojik danışmanların %74'e yakını, danışma ortamında manevi konuların ele alınmasını uygun bulmaktadır. Hatta bazıları bunu bir zorunluluk olarak görmektedir. Bu danışmanlar, maneviyatın danışanın ruhsal ve duygusal iyiliklerine katkıda bulunabileceğine inanmaktadır. Ancak psikolojik danışmanların %18 gibi önemli bir kısmının manevi konuları danışmanlık sürecine dâhil etme konusunda direnç gösterdiğini ortaya koyuyor. Bu direncin arkasında, danışanı yönlendirme riski, yanlış bilgi verme kaygısı, bu konuda kendini yetersiz görme gibi bazı temel zorluklar yatmaktadır. Yine psikolojik danışmanların %12 gibi bir kısmının manevi konuların danışmanlık sürecine dâhil edilmesi konusunda reddedici bir tutum sergilediğini de ortaya koymuştur. Bu reddedici tutumun arkasında maneviyatın hassas bir konu olması ve psikolojik danışmanlık eğitimlerinde maneviyat konusuna yeterince yer verilmemesi gibi nedenleri belirtmişlerdir.

d.b. Manevi Boyutun Psikolojik Danışma Sürecine Etkileri

Danışma sürecine manevi boyutun etkisi, olumlu etkiler ve olumsuz etkiler olarak iki kategori altında incelenmiştir (bkz. Tablo-3).

Tablo-3:

Psikolojik danışma sürecinde manevi boyutun etkileri
(Kategori 1: Olumlu etkileri ve Kategori 2: Olumsuz etkileri)

Katılımcı görüşleri

Frekanslar

<i>Kategori-1: Olumlu etkileri</i>	
Yaşamın anlamlandırılmasına olan olumlu etkisi	26
Sorunların üstesinden gelmesini kolaylaştırması	21
Danışanın iç dünyasını keşfetmesine katkısı	22
<i>Kategori-2: Olumsuz etkileri</i>	
Danışma sürecini uzatması	6
Danışanın psikolojik danışmaya karşı olumsuz düşünce geliştirmesi	5
Danışmanın dini inanç ve değerlerini aktarma riski	6

Katılımcıların %76'ya yakını maneviyatın danışma sürecinde olumlu rol üstlenebileceğini ifade etmektedir. Bu konuda PD24 katılımcısı şunları ifade etmektedir:

“Bence danışma sürecinde danışanın maneviyatının dikkate alınması bakış açılarında farklılık yaratabilir. Danışanın öfkesini kontrol etmesinde, hayattan beklentilerinde, depresif ruh halinden kurtulmasında, öz güvenin oluşmasında ve karşılaşılan problemlerle başa çıkmasında faydaları vardır.” (PD24: 2a).

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi, maneviyatın danışma sürecine olumlu etkilerde bulunduğu katılımcılar tarafından belirtilmektedir.

PD 4 bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: *“Dini/manevi konuların danışmaya dâhil olmasının danışanda olumlu bir terapötik bir atmosfer yaratacağımı, kendi içsel dünyasını zenginleştirici etkilerin olabileceğini belirtebilirim.” (PD4: 2, a).*

Araştırma, danışmanlık sürecine manevi boyutun dâhil edilmesinde etik riskler olduğunu da ortaya koymuştur. Bu risklerden biri, psikolojik danışmanın kendi inanç ve değerlerini danışana aktarması riskidir. Nitekim PD1, danışma sürecine manevi boyutun dâhil edilmesinde, psikolojik danışmandan kaynaklanabilecek olumsuz etkilere bir örnek olarak, "psikolojik danışmanın danışana inanç ve değerlerini aktarma" riski ve bunun danışma sürecini olumsuz etkileyebileceği etik bir ilkeye atıfta bulunmuştur:

“Danışma sürecinde ele alınacak manevi konular konusunda yeterli bilgim olmayabilir, danışana yanlış bilgi verebilirim, danışanı yönlendirebilirim, bu durumdan danışan rahatsızlık duyabilir ve danışma süreci olumsuz etkilenebilir, süreç uzayabilir hatta danışma sürecinin sonlanmasına neden olabilmektedir.” PD1: 2a).

d.c. Psikolojik Danışmanın Danışma Sürecinde Manevi Boyuta İlişkin Kullandığı Yaklaşımlar

Araştırmanın üçüncü teması olan psikolojik danışmanın manevi boyut ile ilgili kullandığı yaklaşımlar ve yöntemler teması katılımcıların ifadeleri doğrultusunda şu şekilde düzenlenmiştir (bkz. Tablo-4).

Tablo-4:
Psikolojik danışmanın danışma sürecinde manevi boyuta ilişkin kullandığı yaklaşımlar

<i>Katılımcı görüşleri</i>	Frekanslar
Ayet ve hadislerin kullanılması	2
Bibliyoterapi	4
Duanın danışma sürecinde bir yöntem olarak kullanılması	3
Jung'un Analitik Psikoloji Kuramı	10
Logoterapi (anlam arayışı) tekniğini kullanma	11
Maneviyatı danışma dışında tutan yaklaşım	6
Rüya analizi	13

Psikolojik danışmanlar tarafından danışma sürecinde kullanılan yöntemlerin danışanın sorununun anlaşılması ve çözüme kavuşturulması amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Ele alınan yöntemlerin bir kısmının danışma sürecinde doğal bir şekilde geliştiği ifadelerden anlaşılmaktadır. Danışanların rüyalarını danışma seanslarına sıklıkla taşımaları, rüya analizini danışmanlar tarafından en çok tercih edilen yöntemlerden biri haline getirmiştir. Bu durumu PD24 şu şekilde ifade etmiştir:

“Danışan manevi/dini konulardan bahsettiğinde genelde rüyalarındaki dini içerikleri anlatıyor ve rüyasının ne anlama gelebileceğini öğrenmek istemektedir. Allah, cennet, cehennem, abiret gibi dini mefhumlardan bahsediyorlar. Bende rüyanın normal hayat akışı içinde sorunuyla bağlantılı olabileceğini düşünerek rüya analizi yapabiliyorum.” (PD24: 4a).

Katılımcıların ifadelerine göre, logoterapi rüya analizinden sonra danışmanlık sürecinde en sık kullanılan tekniklerden biri olarak öne çıkmaktadır.

“Danışanın anlamsızlık, sorumluluk, özgürlük, gelecek beklentisi vb. konularda Victor Frankl'in geliştirmiş olduğu logoterapiyi kullanıyorum. Hayata anlam katıp katmadığımı ve hayatında bir anlamsızlık, bir boşluk olup olmadığını irdeliyorum. Onu kendi dünyası içinde anlamaya çalışıyorum, hayatında nelerin önemli olduğunu, varoluşsal bir boşluk yaşayıp yaşamadığına bakıyorum ve danışanın şu anda içinde bulunduğu duruma önem veriyorum.” (PD2: 4a).

PD20 Danışma sürecinde dini kaynaklardan yararlanma konusunda şunları ifade etmiştir:

“Yapılan ön görüşmede danışanın bu alana yatkın olduğu görülürse, bildiklerimiz ölçüsünde dini ve manevi yöntemlerden yararlandığımız olur. Danışma sürecinde gerek ayet ve hadislerin kullanımı noktasında gerekse manevi terminolojiden yararlanmaya çalışırım.” (PD20: 4a).

Manevi yönelimi olan bazı katılımcılar tarafından bibliyoterapi tekniğinin danışma sürecinde ele alındığına dönük ifadeler yer almıştır: *“Endişe bozukluğu, depresyon, travmalar, fobileri takıntılar gibi bazı ruhsal rahatsızlıklarda danışanın kendi iç dünyasını görmesini, iç görü geliştirmesini ve sorununun çözüm yolunu görebilmesi için bibliyoterapi tekniğini uyguluyorum. Bu bibliyoterapiler de peygamberimin hadislerinden veya Kur’an’dan uygun olan ayet veya kıssayı danışma sürecinde ele alıyorum.” (PD17: 4a).*

PD4 çalışmalarında, din ve manevi boyutun hayat enerjisinin kaynağı olduğunu ve ruhsal sorunları iyileştirici etkisinin olduğunu ifade eden C.G. Jung’un Analitik Kuramını kullandığını belirtmektedir: *“Danışmada dini/manevi konulardan bahseden danışanla Jung’un Analitik Psikolojik Danışma Kuramı çağrışımsal analiz kavramları etkili olabiliyor. Diğer yaklaşımlara oranla bizim manevi değerlerimize uygun bir yaklaşım olduğu için etkilidir.” (PD4: 4a).*

Katılımcıların danışma sürecinde manevi konuları ele alırken rüya analizi ve logoterapinin dışında birçok yöntemi kullandıkları görülmektedir:

“Daha çok dinleme yansıtma ve koşulsuz kabul kullanıyorum.” (PD13: 4a).

“Dini/manevi konularda genellikle Din Kültürü ve A.B. öğretmenine sormasını isterim.” (PD8: 4e).

“Bilişsel terapi, davranışçı terapi, varoluşçu terapi, gerçeklik terapisini kullanırım.” (PD19: 4a).

“Daha çok varoluşçu terapi içinde logoterapiyi kullanırım. Ayrıca psikanalitik terapi esaslı rüya analizini kullanırım. Dini, manevi içerikli dualarının anlamını yorumlama üzerinde durabilirim.” (PD22: 4a).

“Danışandan hız alan yaklaşımı kullanırım.” (PD30: 4a).

“Yansıtıcı cümlelerle onu anladığımı belirtmeye çalışırım. Aslında farklı değil terapötik becerilerin bazılarını kullanıyorum. Etkili oluyor. Danışanın kendi iç dünyasını görmesini, iç görü geliştirmesini sağlıyor. Şunu da eklemeliyim ki bazen danışanın anlattığı konuya göre peygamberimin hadislerinden veya Kur’an’dan uygun olan ayeti danışma sürecinde ele almam çok etkili oluyor.” (PD31: 4a).

Bazı katılımcılar danışma sürecinde manevi boyut ile ilgili kullanılabilecek teknikler konusunda eğitim almadıklarından nasıl tepki verecekleri konusunda kararsız kaldıklarını şu şekilde belirtmişlerdir:

“Dini/manevi yöntem ve teknikleri kullandığımız söylenemez. Sonuçta bu konuda bir altyapımızın ve bilgi birikiminizin de olması gerekir.” (PD20: 4a).

“Bu konu ile ilgili şimdiye kadar üniversitelerde bir eğitim olmadığını biliyorum. Bu konuda herhangi bir eğitim almadığımdan manevi konuları ele almak konusunda mesafeli olduğumu söylemeliyim.” (Pd27: 4a).

d.d. Danışma Sürecinde Maneviyatın Değerlendirilmesine İlişkin Psikolojik Danışmanların Donanımları

Araştırmanın dördüncü teması olan danışma sürecinde maneviyatı ele alma ile ilgili psikolojik danışmanların donanımı teması, psikolojik danışmanın yeterliliği ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık eğitim programlarının yeterliliği olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır (bkz. Tablo-5).

Tablo-5:

Danışmada maneviyatı ele almayla ilgili psikolojik danışmanların donanımı
(Kategori 1: Psikolojik danışmanın yeterliliği; Kategori 2: PDR eğitim programlarının yeterliliği)

<i>Katılımcı görüşleri</i>	<i>Frekanslar</i>
<i>Kategori 1: Psikolojik Danışmanın yeterliliği</i>	
Danışmada maneviyatın ele alınması konusunda gerekli yöntem ve teknikleri kullanma becerisi	7
Danışanın kültürel farklılıklarına duyarlı olma	17
Manevi konuların danışma sürecine dâhil edilmesi konusundaki gelişmeleri takip etme	5
<i>Kategori 2: PDR eğitim programlarının yeterliliği</i>	
Kültürel farklılıklara duyarlı eğitim anlayışı	16
Dini/manevi alanın sınırlarının belirsizliği	23
Psikolojik danışma programları ve maneviyat konusunda araştırmaların yapılması	21

d.d.a. Danışma Sürecinde Maneviyatın Değerlendirilmesine İlişkin Psikolojik Danışmanların Yeterliliği

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda ifadeler üzerinde gerçekleştirilen analizler sonucu Tablo 5'te yer alan maddelere ulaşılmıştır.

Danışanın manevi yönünü de dikkate alan holistik bir anlayışın psikolojik danışman tarafından benimsenmesi önemli bir husustur. Bu da ancak psikolojik danışmanın bu konulardaki yeterliliği ve donanımı

ile mümkündür. Psikolojik danışmanların yeterliliği konusunda PD12 katılımcısının ifadesi şu şekildedir:

“Bu konuda kendimi yeterli gördüğümü söyleyemem. Danışanın dini/manevi ifadelerine karşılık verme konusunda gerekli olan yöntemler konusunda gerek lisans eğitimi gerekse yüksek lisans eğitiminde nitelikli eğitim aldığımı söyleyemem.” (PD12: 5a2). Yine PD32 katılımcısı da benzer şekilde şunları ifade etmiştir: *“Dini/manevi konuların danışma sürecinde ele alınması konusunda kendimi yeterli görmediğimi söylemeliyim. Dini ve manevi konularla ilgili nasıl çalışacağım konusunda yeterli bilgim yok.”* (PD32: 5a2). PD12 ise maneviyatın danışmada ele alınması konusunda eğitim almadıklarından danışanına bu konularda tavsiyelerde bulunmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Manevi unsurların danışmada ele alınması konusunda gerekli eğitim almadığımdan bu konularda kendimi yeterli görmüyorum ve yanlış bir yönlendirme yapmak istemiyorum. Bu yüzden danışanuma manevi konularda tavsiyelerde bulunmayı doğru bulmuyorum.” (PD: 12: 4e).

Katılımcılarının çoğunluğu yükseköğretim programlarında maneviyat yönelimli herhangi bir danışmanlık eğitimi almadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu konuda ilgili yayınları az sayıda katılımcı takip etmektedir. Manevi boyutun danışma sürecinde ne şekilde ele alındığına dair psikolojik danışmanlık etik ilkelerinden ve psikiyatrik rahatsızlıkların sınıflandırıldığı DSM-V Tanı Ölçütleri Kitabı'ndan bilgi edinildiği görülmektedir. Bu konuda PD22 şunları belirtmiştir:

“Özellikle ABD’de manevi danışmanlık alanındaki gelişmeleri takip ediyorum. Bu konularda makaleler okurum. Avrupa’da hastanelerde ve ceza evlerinde manevi danışmanlığın son zamanlarda dikkat çekici bir şekilde geliştiğini görmekteyiz. Özellikler Amerika’da Amerikan Psikiyatri Derneği bünyesinde ASERVIC’in bu konuda birçok çalışması bulunmaktadır. Ülkemizde ise bu konu 2015 yılından sonra duyulmaya başlanmıştır ve gelişmesi gereken bir konudur.” (PD22: 5a1).

d.d.b. PDR Eğitim Programlarının Danışma Sürecinde Maneviyatın Değerlendirilmesine İlişkin Yeterliliği

Ruh sağlığı alanında çalışan veya çalışacak olan uzmanlara maneviyat ve dini içerikleri danışma sürecinde ele alacak yöntemleri de kapsayacak şekilde bir anlayışın kazandırılacağı eğitim verilmesi gerektiği psikolojik danışmanların çoğunluğu tarafından ifade edilmiştir. Bu konuda PD20'nin anlatımı konunun önemini özetler niteliktedir:

“Ruhsal alanda hizmet sunacak olanlara öncelikle Müslüman kültürünün sonra da diğer dinlerin psikolojik tedaviye yönelik önerileri okutulmalıdır. Psikolojik müdahaleler ve psikoterapi süreci insanların ruh dünyalarına hitap etmektedir. Bugün uygulamada olan psikolojik yaklaşımların temeli 19. yy.’a dayanmaktadır. Seküler bir temele dayanan bu anlayış öncesini yok saymakta, reddetmekte ya da en basit ifadeyle dikkate almamaktadır. Ruhsal sıkıntı ve sorun yaşayan bir kimseye, dini yok sayarak, sadece 19.yy. da kuram geliştiren bir kişiyi temel alarak çözüm önerileri sunmak akılcı değildir. 19. yy.’dan önce insanlar hiç ruhsal sorun yaşamamış mı? Rubun yaratıcısı, yarattığı ruh hakkında hiçbir şey söylememiş de bu konu ilk defa Freud’un mu aklına gelmiş? İnsanlara her alanda önder olan ve onlara, Yaratıcının emir ve yasaklarıyla, tavsiyelerini aktaran Peygamberler bu alanı pas geçmiş olabilirler mi? Pek çok konuda görüş ileri sunan İslam felsefecileri ve düşünürleri bu konuda hiç mi bir şey söylememişler? İşte bu soruları cevaplamadan adeta devekuşu mantığıyla hareket etmek son derece yanlıştır. O nedenle ruhsal alanda çalışacak olan ve psikoloji okuyan herkese, dinin psikolojiye bakışını ve yaklaşımını içeren maneviyat ve dini içerikli bir eğitim verilmesi zorunluluk olarak algılanmalıdır.” (PD20: 5b1).

Psikoloji ile ilgili lisans programlarında verilen eğitimin batı kaynaklı olması ve Türk toplumuna ait değerler sisteminin dikkate alınmaması nedeni ile psikolojik danışmanların çoğunluğu danışma sürecinde spiritüel konuların ele alınmasına mesafeli durmaktadır. Nitekim PD8 bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Psikoloji eğitimi ağırlıklı olarak batı kaynaklı olduğu için, danışma sürecinde bizim değerlerimiz veya manevi konulardan bahsetmek çok zararlıymış gibi yansıtıldığını düşünüyorum. Bu konulardan ve bakıştan uzak bir psikolojik yaklaşımların kişinin ruh sağlığının bütünlüğe ve çözüme kavuşturmayacağı kanaatindeyim.” (PD8: 5a1).

Bu ifadelerden ayrıca danışma sürecinde bireyin biyolojik, sosyal, kültürel, psikolojik özellikleri gibi spiritüel yanının da dikkate alınarak bütüncül bir şekilde değerlendirilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

PD31 Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ve psikoloji ile ilgili gerek lisans gerekse lisansüstü yükseköğretim programlarının maneviyat ve din ile ilgili olan diğer programlar ile iş birliği içinde çalışması gerektiğini şu ifadeler ile belirtmiştir: “PDR ve psikoloji programlarda verilecek eğitim, her dini ve kültürü kapsayacak bir özelliğe sahip olmalıdır. Bu konuda İlahiyat Fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı ile ruh sağlığı hizmeti veren ilgili bölümler (PDR, psikoloji, psikiyatri) iş birliği ile somut bir program ortaya konabilir.” (PD 31: 5b2).

Araştırma sonuçları, psikolojik danışmanların manevi boyutla ilgili bilgi ve becerilerinde önemli bir eksiklik olduğunu gösteriyor. Katılımcıların çoğunluğu, danışanın dini/manevi ifadelerine nasıl tepki vereceklerini ve bu ifadeleri danışmanlık sürecine nasıl dâhil edeceklerini bilmediklerini ve bu konuda bilgi ve becerilerini geliştirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca lisans ve yüksek lisans programlarında manevi danışmanlık ve psikolojik danışma ile ilgili yeterince ders ve uygulama imkânı sunulmadığını ve bu alandaki bilimsel araştırmaların hala sınırlı olup, psikolojik danışmanlara rehberlik edecek yeterli bilgi birikimi oluşmadığını ifade etmişlerdir.

S o n u ç

Bu araştırmada ruh sağlığı hizmeti veren psikolojik danışmanların danışma sürecinde maneviyat ve manevi konulara ilişkin yaklaşım ve görüşleri incelenmiştir. Bu ana problem çerçevesinde, psikolojik danışmanların, danışma esnasında manevi boyutun ele alınması, danışanın manevi paylaşımlarının danışma sürecine etkileri, manevi boyut ile ilgili kullanılan yaklaşım ve yöntemler ve maneviyat ile ilgili kendi donanım ve yeterliliği ile rehberlik ve psikolojik danışmanlık programlarının yeterliliği hakkında görüş ve önerileri araştırılmıştır.

Araştırmanın birinci alt amacı kapsamında, psikolojik danışmanların danışmanlık sürecinde manevi boyutun ele alınmasına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Araştırmanın birinci alt amacına ait bulguları, psikolojik danışmanların manevi boyutu danışmanlık sürecine dahil etmeye yönelik yaklaşımlarında çeşitlilik olduğunu göstermiştir. Elde edilen bulgulara göre, psikolojik danışmanların önemli bir kısmı (%74), danışmanlık sürecinde danışanların dua etme, manevi/dini içerikli okumalar yapma, manevi tecrübelerini paylaşma gibi manevi etkinliklerini doğal karşılamaktadır. Hatta bazı danışmanlar bunu zorunlu olarak görmektedir ve maneviyatın danışanın ruhsal ve duygusal iyiliklerine katkıda bulunabileceğine inanmaktadır. Nitekim alanyazın incelendiğinde etkili bir danışman danışan ilişkisi kurmak için gereken koşullar arasında psikolojik danışma sürecinde danışanla iş birliği içinde olmak, koşulsuz kabul ve saygı, danışmanın samimiyeti ve doğru empati kurmak bulunmaktadır (Kasapoğlu, 2019: 134-135). Çeşitli kaynaklar, danışanın koşulsuz kabulü ve saygının, terapötik süreçte kullanılacak teknik veya değerlendirmelerden daha önemli olduğunu belirtmektedir. (Aka, 2021: 206).

Psikolojik danışmanların önemli bir kısmı (%18), manevi konuları danışmanlık sürecine dâhil etmeye çekinceli yaklaşmaktadır. Psikolojik danışmanların bir kısmı ise (%12), manevi konuları danışmanlık sürecine

dâhil etme konusunda reddedici bir tutum sergilemektedir. Psikolojik danışmanların manevi konulara mesafeli yaklaşmasının arkasında danışanı yönlendirme riski, yanlış bilgi verme ve bu alanda yeterli donanıma sahip olmama gibi endişelerin yattığı görülmüştür. Literatür incelendiğinde, danışmanların aldıkları mesleki eğitim çerçevesinde manevi konuları din adamlarının yetki alanı olarak görmeleri, danışmada manevi konulara nesnel ve tarafsız kalmalarının öğretilmesi, bu konulara zaman ayırmak istememeleri ve yetkinlik alanının dışında olduğunu düşünmeleri manevi konuları danışma sürecinde ele almalarının önündeki engellerden gösterilmektedir (Kasapoğlu, 2019: 134-135). Bu durum ise psikolojik danışmanların manevi konulardaki bilgi ve becerilerini geliştirmeleri ve bu konuda etik sınırları gözetmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları, manevi paylaşımların danışmanlık ortamına çoğunlukla danışanlar tarafından getirildiğini gösteriyor. Bu durum, özellikle danışanın çaresizlik duygusu yaşadığı, boşlukta hissettiği ve anlam arayışında olduğu zamanlarda daha sıklıkla görülüyor. Nitekim bu konuda, Yaman'ın (2019), "Ruh Sağlığı Alanı Çalışanlarının Değerlendirmeleriyle Ülkemizden Örnekler" adıyla yapmış olduğu saha çalışmasında elde ettiği bulgulara göre, ruh sağlığı alanında çalışan profesyoneller, danışanların danışma sürecinde uygun görüldüğünde manevi inançlarına odaklanmaktadır (Yaman, 2019: 17-45). Araştırmalar, danışanların psikolojik danışma ortamlarında dini ve manevi konuları konuşma, ifade etme ve paylaşma isteği içinde olduklarını göstermektedir. Bu konularda danışanlar, psikolojik danışmanlardan anlayış ve destek beklemektedirler (Şahin, 2020: 121).

Hathaway ve v.d. (2004) yurt dışında klinik psikologlar üzerinde yaptıkları araştırmada, psikologların %80'inin dini/manevi boyutun ruh sağlığı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu düşündükleri, ancak psikologların yarısından fazlasının danışanlarının maneviyatı hakkında soru sorduğu, %18'inin ise bu konuda hiç soru sormadıkları ortaya çıkmıştır. Psikologlar arasındaki bu tutarsızlık onların hem eğitim öğretim hem de kişisel manevi bağlılıklarındaki farklılıkları yansıtmaktadır. Ülkemizde de yurt dışında yapılan bu çalışmaya benzer bir durum olduğu söylenebilir. Nitekim Yaman (2019), çalışmasında ruh sağlığı uzmanlarının inançlı olsalar dahi maneviyat ile ilgili kavramlara karşı danışma sürecinde mesafeli durdukları sonucu çıkarılabilir (Yaman, 2019: 17-44). Bu durum Türkiye'de ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların çeşitli nedenlerle din ve maneviyat konularına danışmanlık sürecinde mesafeli durdukları yönünde kanıyı güçlendirmektedir.

Araştırmamızın ikinci alt amacında, maneviyatın danışma sürecine etkisi araştırılmıştır. Katılımcıların % 76'ya yakını maneviyatın danışma sürecinde olumlu rol üstlenebileceğini ifade etmektedir. Araştırmaya katılan danışmanların büyük çoğunluğu, dini ve manevi konuların danışmanlık sürecine yaşamın anlamını bulma, sorunlarla başa çıkma, iyileşme umudunu artırma ve içsel zenginleşmeyi artırma gibi önemli katkılar sağladığını ve danışanlara birçok yönden fayda sağladığını ifade etmiştir. Araştırma sonuçları, danışmanlık sürecinde danışanın maneviyatının dikkate alınmasının danışanda farklı bakış açılarına yol açabileceğini gösteriyor. Bu farklı bakış açıları, danışanın öfkesini kontrol etmesinde, hayattan beklentilerinde, depresif ruh halinden kurtulmasında, öz güvenin oluşmasında ve karşılaştığı problemlerle başa çıkmasında faydalar sağlayabileceği ortaya konmuştur. Bu araştırmanın bulguları literatür ile benzerlik göstermektedir. Bergin (1983), manevi boyutun ruh sağlığı üzerindeki etkisini incelediği meta-analiz çalışmasında, 1980'lerde gerçekleştirilen araştırmaları değerlendirmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, incelenen çalışmaların %47'sinin manevi boyut ile ruh sağlığı arasında ortalamanın üzerinde bir ilişki gösterdiği bulunmuştur (Horozcu, 2010: 225). Bilhassa son yirmi yılda yapılan bilimsel araştırmalar, maneviyatın ruhsal ve bedensel sağlığımızı önemli ölçüde etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Dinî inanç ve manevi değerlerin davranışlar üzerinde olumlu etkiler yaratarak danışma sürecini olumlu yönde etkileyebileceği yaygın bir görüştür. Abdulhalik'in (2007) Cezayir'de 244 kolej öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırma, manevi boyutun ruhsal sağlık, mutluluk, yaşam memnuniyeti ve iyimserlikle pozitif yönde güçlü bir ilişki içerdiğini; aynı zamanda kötümserlik ve anksiyeteye negatif yönde ilişkilendiğini göstermektedir. Araştırma bulguları, dini/manevi danışmanın, seküler danışmaya kıyasla patolojik rahatsızlıkları iyileştirmede daha güçlü bir güce sahip olduğunu gösteriyor (Horozcu, 2010: 220-226). Psikolojik danışma sürecinde danışanın manevi boyutunun ele alınması, günlük yaşamlarında karşılaştıkları stres, kaygı ve depresyonla mücadele edebilmeleri için güçlü sınırlar oluşturarak kontrol mekanizmalarını güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Koç, 2012: 205). Bu bulgular, danışma ve terapi pratiklerinde dini ve manevi boyutun önemini vurgulamaktadır.

Araştırma, danışmanlık sürecine manevi boyutun dâhil edilmesinde etik riskler olduğunu da ortaya koymuştur. Bu risklerden biri, psikolojik danışmanın kendi inanç ve değerlerini danışana aktarması riskidir. Bu durum danışma sürecini olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir. Çalışmalar, maneviyat ve dinin genellikle ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermekle birlikte bazı

durumlarda bu etki olumsuz olabilir. Şöyle ki danışmanın inanç ve değerlerini aktarması, yanlış yorumlama sonucunda danışanlarda stres, kaygı ve depresif eğilimlerin artabileceğini göstermektedir (Ayten, 2018: 11-14).

Sonuç olarak maneviyat ve dinin ruh sağlığında karmaşık bir rol oynadığı araştırmalar tarafından kanıtlanmıştır. Bu karmaşıklık, maneviyat ve din in hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilmesinden kaynaklanır. Danışmanların, danışanla maneviyat ve din hakkında konuşurken etik kuralları dikkate alarak sorumlu bir şekilde davranmaları, danışanlarının inançlarına saygı duymaları ve onların ruhsal sağlığını korumayı ön planda tutmaları önemlidir.

Araştırmanın üçüncü alt amacı adı altında psikolojik danışmanın danışma sürecinde manevi boyut ile ilgili kullanmış olduğu yaklaşımlar ve yöntemler araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, psikolojik danışmanlar tarafından danışma sürecinde kullanılan yöntemlerin danışanın sorununun anlaşılması ve çözüme kavuşturulması amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konuları ele alırken %38'i rüya analizi, %32'si logoterapi, %29'u Jung'un Analitik Psikoloji Kuramı gibi danışma alanında kullanılan teknikleri kullandıkları görülmektedir. Daha çok manevi danışmanlık alanında kullanılan bibliyoterapi, dua, ayet ve hadis kullanımı oldukça az kullanıldığı araştırma bulgularından anlaşılmaktadır. Katılımcıların %12'sinin danışma ortamında kullanılabilecek yöntem ve teknikler konusunda bilgi ve beceri eksikliği nedeniyle dini ve manevi konulara mesafeli yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi boyut ile ilgili kullanmış oldukları bazı teknikler alan yazın taramasıyla incelenmiştir. Buna göre, psikolojik danışma sürecinde rüya analizi, logoterapi, bilişsel terapi, bilişsel davranışçı terapi, pozitif psikoterapi, manevi odaklı bütüncül terapi, çözüm odaklı kısa süreli terapi, varoluşçu psikoterapi, gestalt terapi ve çok kültürlü psikoterapi gibi çeşitli yaklaşımların kullanılabileceği görülmektedir (Gürsu, 2022: 89-200). Dinî müdahale teknikleri arasında dua, tefekkür ve derin düşünme, kutsal metinleri okuma, af dileme ve tövbe, ibadet ve ritüel gibi pek çok teknik sayılmaktadır (Aka, 2020: 225). Danışmanlık sürecinde, danışanın durumuna ve gereksinimlerine uygun olarak çeşitli manevi müdahale teknikleri de kullanılabilir.

Araştırmanın dördüncü alt amacı olan, psikolojik danışmanların kendi donanım ve yeterliliği ile rehberlik ve psikolojik danışmanlık programları ve maneviyat hakkında görüş ve önerilerinden elde edilen bulgulara göre, psikolojik danışmanların manevi boyutla ilgili bilgi ve

becerilerinde önemli bir eksiklik olduğunu gösteriyor. Katılımcıların çoğunluğu, danışanın dini/manevi ifadelerine nasıl tepki vereceklerini ve bu ifadeleri danışmanlık sürecine nasıl dâhil edeceklerini bilmediklerini ve bu konuda bilgi ve becerilerini geliştirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca psikolojik danışmanlık lisans ve yüksek lisans programlarında manevi danışmanlık ile ilgili yeterince ders ve uygulama imkânı sunulmadığını ve bu alandaki bilimsel araştırmaların hala sınırlı olup, psikolojik danışmanlara rehberlik edecek yeterli bilgi birikimi oluşmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum danışmanlık sürecinde manevi paylaşımlara yönelik bakış açılarının olumsuz etkilendiğini düşündürmektedir. Bu konuda alan yazına bakıldığında Pargament (2009), birçok danışmanın ruh sağlığı bozukluklarını anlamak üzerine bir eğitim gördüğünü, ancak danışanlarının manevi değerlerini danışma oturumlarına entegre etmek için yeteri kadar eğitilmediğini ve dolayısıyla danışanların ruhsal sağlık işlevlerini iyileştirmeye nasıl yardımcı olabileceği konusunda bir anlayışa sahip olmadıklarını belirtmiştir (Kasapoğlu, 2019: 71). Bu durumun temel nedeni, psikolojik danışmanlık alanındaki eğitim programlarında bu konuya yeterli öncelik verilmemesi ve ilgili yükseköğretim kurumlarında sunulan eğitimin yetersizliği olarak öne çıkmaktadır. Psikolojik danışmanlık eğitimlerinde maneviyat konusuna daha geniş yer verilmesi ve bu alanda daha fazla eğitim ve kurs imkânı sunulmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

Psikolojik danışmanların dini manevi konuları danışma ortamında ele almanın etik açıdan doğru olup olmadığı ve bu konuları nasıl ele alınacağıyla ilgili sorun yaşadıkları görülmüştür. Bu konuda Avrupa ve Amerika'da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Nitekim Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) alt birimi olan Psikolojik Danışmada Manevi, Etik ve Dinî Değerler Birliği'nin (ASERVİC) danışanların dini ve manevi ihtiyaçlarını danışma ortamında ele almanın önemini vurguladığını ifade edebiliriz (Ekşi, 2022: 360). Yapılan birçok meta analiz çalışması dini-manevi içeriklerin danışma ortamına eklenmesinin tedavi sürecini hızlandırdığı, hayata anlam kattığı ve benliğe olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır (Aka, 2020: 201-233). Bu araştırmada ortaya konulduğu üzere ruh sağlığı uzmanlarının, danışanlarının dini ve manevi paylaşımlarını anlayabilmeleri ve saygıyla yaklaşabilmeleri için gerekli bilgi ve becerilere sahip olması gerekiyor. Bu amaca ulaşmak için ruh sağlığı uzmanlarının, danışanlarının dini ve manevi paylaşımlarını anlayabilmeleri için bu konularda eğitim almaları önemlidir.

Sonuç olarak Türkiye'de psikolojik danışmanlıkta maneviyatın rolü, hala tam olarak netleşmiş değildir. Bu konuda daha fazla araştırma

yapılması ve bu alandaki etik ve yasal düzenlemelerin netleştirilmesi gerekmektedir. Buna rağmen, manevi danışmanlık, danışanlara ruhsal ve duygusal iyilik halini geliştirmelerinde yardımcı olmak için önemli bir araç olma potansiyeline sahiptir.

Kaynaklar

Aka, M. (2020). Dine ve kültüre duyarlı psikolojik danışmanlık-I: manevi danışmanlık perspektifinden kuramsal analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2(2), 201-233.

American Counseling Association. (2014). *Code of ethics*. <https://www.counseling.org> (Erişim: Ocak, 2023).

Aservic. (2009). *Aservic white paper*. ABD: Association for Spiritual, Ethical and Religious Values in Counseling. <http://www.aservic.org> (Erişim tarihi: 14 Ocak 2023).

Ayten, A. (2018). *Din ve sağlık: kavram, kuram ve araştırma*. Marmara Akademi Yayınları.

Çakar, S. F. (2021). Önleyici psikolojik danışmanlık kuramsal çerçeve. [içinde] *Önleyici psikolojik danışma kuram ve uygulamaları* (ss. 1-41). Ed. S. F. Çakar. Pegem Akademi.

Doğan, M. (1997). *Duanın psikolojik ve psikoterapik etkileri*. (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat algısı ve diğer kâmlık ilişkisi*. (Doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Ekşi, H. (2022). *Manevi yönelimli psikolojik danışma*. Atlas Akademik Basım Yayın.

Gürsu, O. (2022). *Danışma ilke-beceri ve teknikleri*. Çamlıca Yayınları.

Horozcu, Ü. (2010). Tecrübi araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 209-240.

Kararımak, Ö. (2004). Tinsel anlayışın psikolojik danışmadaki rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(22), 45-55.

Kasapoğlu, F. (2019). *Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi konulara ilişkin tutumlarının manevi yönelimleri ve etkili danışman nitelikleri açısından incelenmesi*. (Doktora tezi). İnönü Üniversitesi.

Kimter, N. (2013). Din ve maneviyatı kavramlaştırma. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 86-87.

Koç, M. (2012). Manevî (psikolojik) danışmanlık ile ilgili Batı'da yapılan bilimsel çalışmaların tarihi ve literatürü (1902-2010) üzerine bir araştırma –I. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 201-237.

Lokmanoğlu, Ş. A. (2021). Din psikolojisi, [çinde] *Din ve sağlık ilişkisi* (ss. 237-266). Ed. N. Gencer, M. Cengil. Assum Basım ve Mücellit.

Okan, N., & Ekşi, H. (2017). Maneviyat ve logoterapi. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(2), 146.

Prusak, J. (2016). Differential diagnosis of religious or spiritual problem: Possibilities and limitations implied by the V-Code 62.89 in DSM-5. *Psychiatries Polska*, 50(1), 175-186.

Ruh hastalıkları tanı ölçütleri başvuru el kitabı (DSM-V-TR). (2013). (çev. E. Köroğlu). Ankara Hekimler Yayın Birliği.

Şahin, A. Z. (2020). *Psikoloji ve psikoterapide din*. Çamlıca Yayınları.

Takmaz, Z. (2015). *Psikolojik danışma etkileşiminde maneviyata bakış*. (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Tan, T., & Yıldız, M. (2022). Manevi iyi oluş kavramının ortaya çıkması ve tanımlanması. *Dini Araştırmalar*, 25(63), 447-476.

TDK. (2019). 'Maneviyat' maddesi. <https://www.sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 14 Ocak 2023).

Toparlı, R. (2005). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.

Yaman, N. (2019). Terapötik süreçte maneviyat: Ruh sağlığı alanı çalışanlarının değerlendirmeleriyle ülkemizden örnekler. [çinde] *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Farklı alanlardan araştırma bulguları ve değerlendirmeler* (ss. 17-44). Ed. A. Ayten. Dem Yayınları.

Bu makale, birinci yazarın *Psikolojik danışmanların danışma sürecinde manevi boyuta ilişkin yaklaşım ve görüşleri* (2023) başlıklı tezsiz yüksek lisans projesinden üretilmiştir.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 165-262
Issue: 9 • June 2024 • 165-262

**Diyanet İşleri Başkanlığı'nın
Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerindeki Manevi
Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (2003-2024):
Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi**

Spiritual Counseling and Care Services of Presidency of Religious Affairs in the Family and Religious Guidance Centers in Turkey (2003-2024): Limitations and a Proposal for a Training Program

Mustafa Koç

Prof. Dr.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
E-posta: mustafa.koc@ogu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1299-7963
Eskişehir / Türkiye

Professor
Eskişehir Osmangazi University
Faculty of Theology
E-mail: mustafa.koc@ogu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-1299-7963
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1484323>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 14 Mayıs 2024 • 14 May 2024
Kabul Tarihi • Accepted 27 Haziran 2024 • 27 June 2024

Ö z e t

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen aile ve dini rehberlik merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin 2003-2024 yılları arasındaki gelişimini ele alan bu makale, adı geçen hizmetlerin sınırlılıklarını analiz ederek iyileştirme için bir eğitim programı önerisinde bulunmaktadır. Makalede öncelikle, Başkanlığın aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tarihçesine yer verilmiştir. Daha sonra kurumsal sınırlılıklar bağlamında söz konusu hizmetlerin güçlü ve zayıf yönlerinin belirtildiği makalede, 2003 yılında başlayan bu hizmetlerin zaman içinde nasıl gelişim gösterdiği detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Bununla birlikte makalede, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini daha etkin biçimde yürütebilmek için kapsamlı bir sertifika programı önerilmektedir. Önerilen bu eğitim programı, manevi danışmanların özel alan formasyonlarını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Adı geçen bu sertifika programı, teorik bilgilerin yanı sıra uygulamalı eğitimleri de içermekte ve manevi danışmanların sahadaki deneyimlerini zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu geliştirilen sertifika programı, aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerindeki manevi danışmanların temel ve özel alan yeterliliklerinin artırılmasına yönelik din psikolojisi ve sosyal psikoloji ile klinik psikoloji perspektifinden hareketle modüler sisteme dayanmaktadır. Aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik sertifika programının modülleri geliştirilirken her modüldeki eğitsel işlemler; birbiriyle ilişkili, ardışık ve birbirinin ön koşulu olacak ve her bir modülün sonunda yeterlilik kazandıracak şekilde gruplandırılarak düzenlenmiştir. Türkiye’deki aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri için tasarlanan bu sertifika programına göre ‘1. Modül: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-[Başlangıç Düzeyi]-Temel Alan Yeterliliği; 2. Modül: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-[Orta Düzey]-Temel Alan Yeterliliği; 3. Modül: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-[İleri Düzey]-Özel Alan Yeterliliği’ şeklinde üç farklı modüle sahiptir. Ayrıca önerilen bu sertifika programı, katılımcıların öncelikle ‘manevi danışmanlık ve rehberlik’ temel alan yeterliliklerini ve daha sonra da ‘aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik’ temasına ilişkin özel alan yeterlilik düzeylerini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Alan uzmanlığı temel alınarak modern eğitim paradigmasına uygun biçimde geliştirilen bu eğitim programı, aynı zamanda katılımcıların manevi danışmanlık ve rehberlik alanındaki tematik özel alan yeterlilik düzeylerine de vurgu yapmaktadır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Diyanet İşleri Başkanlığı • Aile ve dini rehberlik merkezi • Eğitim programı • Modüler sistem

A b s t r a c t

This article examines the development of spiritual counseling and care services provided by the Family and Religious Guidance Centers under the Presidency of Religious Affairs between 2003 and 2024. By analyzing the limitations of these services, the article proposes an educational program aimed at improvement. Initially, the article provides a historical overview of the spiritual counseling and care services offered at the family and religious counseling offices/centers of the Presidency. Subsequently, within the context of institutional limitations, the article identifies the strengths and weaknesses of these services, detailing their evolution since their inception in 2003. Furthermore, the article recommends a comprehensive certification program to enhance the effectiveness of spiritual counseling and care services. This proposed educational program aims to strengthen the specialized formation of spiritual counselors. The certification program encompasses both theoretical knowledge and practical training, intending to enrich the field experience of spiritual counselors. This developed certification program is based on a modular system from the perspectives of psychology of religion, social psychology, and clinical psychology, aiming to enhance the core and specialized competencies of spiritual counselors in family studies. The educational processes within each module are organized to be interrelated, sequential, and prerequisites for one another, ensuring competency acquisition at the end of each module. The certification program designed for spiritual counseling and care services in family studies in Turkey consists of three different modules: 'Module 1: Spiritual Counseling and Care - [Beginner Level] - Core Competency; Module 2: Spiritual Counseling and Care - [Intermediate Level] - Core Competency; Module 3: Spiritual Counseling and Care [Advanced Level] - Specialized Competency.' Additionally, the proposed certification program aims to elevate the participants' core competencies in 'spiritual counseling and care' and subsequently their specialized competency levels concerning the theme of 'spiritual counseling and care in family studies.' Developed based on domain expertise and aligned with the modern educational paradigm, this program also emphasizes the thematic specialized competency levels of participants in the field of spiritual counseling and care.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Presidency of Religious Affairs
Family and religious guidance center • Training program
Modular system

Giriş

Modern dönemdeki sekülerleşme süreci genellikle dinsel inançlar, ritüeller, kurumlar ve düşünce biçimlerinin gerilemesi veya çöküşü olarak betimlenir. Bu bağlamda sekülerleşme, bireycilik, rasyonelleşme, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, teknolojik bilinç, endüstriyel kapitalizm, toplumsal farklılaşma, kültürel çeşitlilik, eşitlikçilik, dinsel çoğulculuk, dinsel ılımlılık ve demokrasi düşüncesi gibi modernleşme sürecinin getirdiği olguların etkisi altında gerçekleşmektedir. Wilson (2015), Bruce (2015) ve Çapcıoğlu (2018) gibi uzmanlar tarafından belirtilen bu faktörler, bireylerin din üzerine bağımlılıklarını azaltarak özellikle aile kurumundaki bireysel dindarlık ve dinsel değerlerin etkisinin azalmasına yol açmaktadır. Sekülerleşme, aile değerlerindeki bu çözülme ve değişime neden olan süreçlerin tetikleyicisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla modern dönemde sekülerleşme, özellikle aile gibi kurumların yapısında derin psiko-sosyo-antropo-teolojik değişimlere yol açmıştır. Aile içindeki dinsel pratikler ve dinsel değerlerin azalması, aile dinamiklerinde ve bireylerin birbirleriyle olan etkileşimlerinde önemli değişiklikler yaratmıştır. Bu değişimler, manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yeni yaklaşımların ve kuramların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Çapcıoğlu, 2018: 19-34; Wilson, 2015: 9-24; Bruce, 2015: 25-44).

Psiko-sosyo-antropo-teolojik perspektiften birey ve toplum arasında ilk bağlanma ve sosyalizasyon ortamı olarak aile, bireylerin sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirmeleri, kolektif eylem potansiyellerini keşfetmeleri, norm ve kuralları içselleştirmeleri ve değerler dünyasına entegre olmaları için temel bir kurum olarak kabul edilir. Ayrıca aile, bireylerin varlık kazanmalarına yardımcı olan değer, anlam ve ahlaki yargıları içselleştirmeleri sürecinde de kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda ailenin sosyal sermaye oluşturma potansiyeli büyük bir önem taşır. Aile, bireyler için toplumla olan ilk ve en temel etkileşim ortamı sunar. Bu, bireylerin toplumsal değerleri, normları ve davranışları öğrenmeleri, tanımaları ve benimsemeleri için derin bağlarla kuşatılmış bir platform sağlar. Aile, toplumun kendisi için biçtiği anlamları eko-sistem içinde yaşayan üyelerine aktararak, bu değerleri paylaşan ve toplum içinde yeni sosyal ağlar ve etkileşim alanları oluşturabilen ilginç bir yapıdır. Bu süreç, ailenin dinamik yapısının ve güven oluşturma kapasitesinin de bir göstergesidir. Ailenin gücü, üyeleri arasında ne kadar sağlam bir bağ kurabildiği ve bu bağın ne ölçüde güven oluşturduğuyla doğrudan ilişkilidir.

Parçalanmış ailelerden gelen bireylerin, sağlıklı bir gelişim ve pay-

laşım ortamından yoksun olmaları, bu bireylerin toplum içerisinde güven duygusundan mahrum kalmasına ve sonuç olarak toplumsal sorunların artmasına yol açabilir (Aydemir & Tecim, 2012). Bu bağlamda, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, aile içindeki bu dinamik süreci destekleyerek ve güçlendirerek, bireylerin topluma entegrasyonunu kolaylaştıran önemli bir işlev görebilir. Manevi danışmanlar, aile içi ilişkileri güçlendirme, güven ve sosyal sermaye oluşturma konusunda destek sağlayarak, aile üyelerinin hem birbirleriyle hem de geniş toplumla olan etkileşimlerini iyileştirmeye yardımcı olabilir. Bu nedenle, manevi danışmanlık ve rehberlik programları, aile yapısını güçlendirme ve toplumsal uyum süreçlerini destekleme hedefiyle, ailelerin iç dinamiklerini anlamaya ve geliştirmeye yönelik yeni stratejiler geliştirebilir. Bu stratejiler, aile içi güvenin yeniden oluşumunu özendirerek, toplumsal bütünlüğe ve aile üyelerinin sağlıklı psiko-sosyal gelişimine katkıda bulunabilir.

Aile ve maneviyat bağlamında incelendiğinde, her aile bireyinin kişisel iyi oluşuna katkıda bulunan çeşitli değerlere ve inançlara sahip olduğu görülmektedir. Bir ailenin temel taşları olan eşler arasında karşılıklı olarak yüksek manevi ve dinsel yönelimlerin, aile içi işlevsel ve pozitif etkileşimlere önemli katkılar sunduğu bilinmektedir (Yapıcı, 2018: 79-106). Evlilik yaşamı ile maneviyat arasındaki olumlu ilişkiyi inceleyen yerli ve yabancı saha çalışmaları, bu konuda önemli bir literatür birikimi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda, evli çiftlerin bağlılıklarının dinsel veya manevi inançlarla ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği ve bu bağlılıklarını aile ilişkilerinde nasıl tanımladıkları araştırılmıştır. Maneviyatla ilişkilendirilen bu bağlılıklar, çiftlerde açık iletişim, güven, duygusal ve fiziksel yakınlık gibi faktörlerin önemli olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ailedeki çiftlerin maneviyatı bir değer olarak benimsemelerinin, hem öznel mutlulukları hem de evlilik uyumları ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Nelson & Kirk & Ane & Serres, 2011: 228-246; Kublay & Oktan, 2015: 25-35; Tunç & Totan, 2021: 3-4).

Din ve maneviyatın, aileyi ilgilendiren birçok önemli konuda etkili olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle eş seçimi, evlilik süreci, düğün törenleri, ölümle ilgili ritüeller, aileye yeni bir üyenin katılımı, erkek çocuklarının sünnet törenleri, doğurganlık ve boşanma gibi konular, din ve/veya maneviyatla yakından ilişkilidir. Eş tercihindan başlayıp, evliliğin sonlandırılması aşamasına kadar olan süreçlerde de dinin ve maneviyatın etkileri görülmektedir. Örneğin; boşanmanın nasıl ve hangi şartlarda gerçekleşmesi gerektiğine dair kurallar, çiftlerin inançlarına bağlı teolojik doktrinlerle ilişkilendirilmektedir. Alandaki ampirik çalışmalar, din ve maneviyat ile aile arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu; bu

dinsel inanç ve pratiklerin, eş ve anne-baba-çocuk ilişkilerini güçlendirdiğini ortaya koymuştur (Adak, 2015; Snarey & Dollahite, 2001: 646-651; Kılınçer, 2021: 265). Bu bulgular ışığında, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının, aile içindeki dinsel ve manevi değerlerin sağlıklı bir şekilde entegrasyonunu destekleyerek, aile üyelerinin kişisel ve kolektif iyi oluşlarını artırmada kritik bir rol oynayabileceği öne sürülebilir. Bu türden bir manevi destek, ailelerin iç dinamiklerini güçlendirerek, toplumsal bağların daha sağlam biçimde kurulmasına yardımcı olabilir.

Öte yandan konuya ilişkin ampirik araştırmaların incelenmesi, evli çiftlerin manevi yönelimlerinin hem yaşam doyumlarına hem de evlilik doyumlarına olumlu etkilerde bulunduğunu göstermektedir. Sayın & Demir & Ekşi (2019: 237-256) tarafından gerçekleştirilen görgül çalışmalar, evli çiftlerin fedakârlık ve duyarlılık düzeylerinin evlilik ilişkilerinde pozitif yönde aracı bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Evlilikte çiftler arasındaki manevi yakınlık, eşlerin birbirlerine manevi açıdan açılmaları veya bir eşin manevi açıdan kendini ifade etmesi ve diğer eş tarafından bu duruma ilgi ve destek gösterilmesi şeklinde tanımlanabilir. Evlilik yaşamında, eşler arasında sağlanan manevi yakınlığın, eşlerin birlik duygusunu pekiştirmesinin yanı sıra anne-babalık dönemine geçiş gibi ailesel zorluklarla başa çıkılmasında da koruyucu bir rol oynayabileceği belirtilmektedir.

Eşler arasında manevi bir yakınlığın olması, derin ve yoğun duyguların, umutların ve endişelerin paylaşılmasını kolaylaştırır ve eşlerin birbirlerini ruh eşi olarak görmelerini sağlayabilir. Yapılan alan çalışmaları, çiftlerin manevi yakınlıklarının, evlilik içi çatışmaların çözümüne her iki eş için de pozitif bir etkide bulunduğunu göstermiştir. Kusner ve arkadaşları (2014: 604-614) ile Tunç ve Totan'ın (2021: 3-4) çalışmaları da genel olarak maneviyatın, çiftler arasındaki yakınlığa ve bağlılığa anlamlı ve pozitif yönde katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular ışığında, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının, evlilik içindeki manevi bağları güçlendirmek ve çiftler arasındaki duygusal bağlılığı artırmak için önemli bir işlevselliği olabileceği öngörülmektedir. Manevi danışmanlar, çiftlere manevi açıdan birbirlerine daha fazla açılmaları ve bu süreçte karşılıklı destek ve anlayış göstermeleri konusunda rehberlik edebilirler. Bu yaklaşım, evliliklerin sadece zorluklarla başa çıkma kapasitesini değil, aynı zamanda eşlerin birbirlerine olan bağlılıklarını ve genel yaşam memnuniyetlerini artırmaya yardımcı olabilir.

Din ve maneviyat olguları, ilişkileri güçlendirme, iyileşmeyi sağlama ve psikolojik dayanıklılığı artırma konularında önemli bir ruhsal kaynak olarak kabul edilir. Evlilik ve aile işlevselliği açısından, aşk temelli manevi duyguların, inançların ve uygulamaların sağlıklı bir evlilik ve aile işlevselliğinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu değerler ve uygulamalar, yaşamın zorluklarıyla başa çıkmayı kolaylaştırırken aynı zamanda evliliklere anlam katmaktadır. Ruh sağlığı alanında aile danışmanlığı üzerine yapılan çalışmalar, din ve maneviyatın çift ve aile ilişkilerindeki önemini vurgulamaktadır. Walsh (1999: 28-58) ile Ekşi ve arkadaşlarının (2020: 320) yaptığı çalışmalar, maneviyatın çift ve aile danışmanlığı perspektifinde incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Öte yandan psikoloji bilimi içinde aile psikolojisi, yaklaşık otuz yıl gibi görece yakın bir geçmişe sahiptir ve bu süreç içinde özellikle son çeyrek yüzyılda kayda değer bir gelişme göstermiştir. Aile psikolojisi alanında yapılan bilimsel araştırmalar, bireysel ve biyolojik sistemlere odaklanmasına karşın aynı zamanda sistemik bir yaklaşımla kültür, etnisite, din ve politika gibi geniş kapsamlı konuları da içermeye başlamıştır. Bu genişleyen alan perspektifi, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin aile dinamiklerine olan etkilerini daha iyi anlamaya katkı sağlamaktadır.

Din psikolojisi, benzer şekilde dine, maneviyata ve kutsala ilişkin birey deneyimlerinin psikoloji bilimi içerisinde önemli bir yer tuttuğunu kabul etmesine rağmen geç ve sınırlı bir gelişim göstermiştir. Ancak, dinin aile hayatındaki rolü uzun süredir kabul edilen bir gerçek olup din ve aile ilişkileri üzerine yapılan ampirik çalışmaların genişliği ve derinliği sınırlı kalmıştır. Dinin bireysel yaşam üzerindeki etkileri geniş bir şekilde araştırılmasına rağmen aile işlevleri üzerindeki yansımaları ve dindar çiftlerin evlilik ve aile yaşamlarını nasıl etkilediği üzerine yeterli çalışma yapılmamıştır (Nelson & Kirk & Ane & Serres, 2011: 228-246).

Yukarıdaki bu bilimsel betimsel arka plan, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin aile içi dinamikler ve ilişkiler üzerindeki etkilerini daha detaylı incelemek için önemli bir fırsat sunmaktadır. Manevi danışmanlık, bireylerin ve ailelerin yaşam yollarını ve kararlarını şekillendirmede önemli bir rol oynayabilir. Manevi danışmanlar, aile içindeki ilişkileri destekleyici ve çatışmaları çözümleyici bir rol üstlenebilirler, özellikle de dinin aile hayatındaki yerini ve önemini anlamada merkezi bir rol oynayabilirler. Önerilen daha kapsamlı eğitim programları, manevi danışmanların hem teorik bilgilerini artırmak hem de saha deneyimlerini zenginleştirmek için tasarlanabilir. Bu sertifika programları, manevi da-

nışmanların, ailelerin karşılaştığı zorluklara daha etkin müdahale edebilmeleri için gerekli araçları sağlayabilir. Böylece manevi danışmanlar, aile üyeleri arasında daha sağlıklı, işlevsel ve manevi açıdan zengin ilişkiler kurulmasına yardımcı olabilirler.

Manevi danışmanlar, sekülerleşmenin aile üzerindeki etkilerini anlamak ve bu değişimlere uyum sağlamak için dinsel ve manevi değerleri aile yapısı içinde nasıl entegre edebilecekleri konusunda stratejiler geliştirebilirler. Manevi danışmanlık, sekülerleşme sürecinde ailelerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmaları için gerekli araçları sağlayarak, bireylerin ve ailelerin yaşam kalitesini artırmaya katkıda bulunabilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik, modern dönemde sekülerleşmenin aile üzerindeki etkilerine yanıt olarak, ailelerin içsel ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilebilir. Bu süreçte, dini değerlerin ve inançların, seküler bir dünyada aileler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve entegre edildiği üzerine daha fazla araştırmaya ve derinlemesine incelemeye ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalar, manevi danışmanların bu yeni ve zorlu koşullarda nasıl daha etkili olabileceklerini belirlemelerine de yardımcı olabilir.

Türkiye'de de sekülerleşmenin etkisiyle manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarının önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik büroları ve merkezleri, bu alanda sunulan manevi yönelimli kurumsal hizmetlerin bir örneğini oluşturur. Bu merkezler, klasik fetva konseptinden farklı bir içerikte, modern aile yapısına uygun olarak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, din ve aile psikolojisinin kesiştiği bu alanlar, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının daha etkin ve kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesi için önemli bir zemin oluşturur. Bu alanlardaki araştırmalar, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarını geliştirmek ve ailelerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmada manevi danışmanların kapasitesini artırmak için kritik öneme sahiptir.

a. Problem ve Amaç

Dindarlığın aile işleyişi üzerindeki etkileri hem pozitif hem de negatif yönleriyle geniş bir araştırma literatürüne konu olmuştur; ancak bu çalışmalar genel olarak, dindarlık ile evlilik ve aile ilişkileri arasında pozitif bir ilişkinin var olduğuna işaret etmektedir. Araştırmalar, dinsel inançların evlilik memnuniyeti ve istikrarında artışa, daha olumlu anne-baba-çocuk etkileşimlerine ve stresle başa çıkma gibi çeşitli alanlarda

önemli katkılar sağladığını göstermektedir (Spilman & Neppel & Donnellan & Schofield & Conger, 2013: 762-774). Ancak, dindarlığın tüm boyutlarıyla—inanç ve uygulamaları da kapsayacak biçimde—empirik, kavramsal ve bağlamsal bir duyarlılıkla ele alınması büyük önem arz etmektedir.

Dindarlık ve aile işleyişi arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmaların sayısının artırılması gerekmektedir. Mahoney ve arkadaşları (2001) tarafından belirtilen bir nokta da, bireylerin dinsel mesajları nasıl içselleştirdikleri ve bu inançların aile hayatı üzerindeki etkilerinin doğrudan ele alındığı çalışmaların kısıtlı oluşudur. Çoğu araştırma, dini gözlemlebilir davranışlara ve bu davranışların nicel ölçümüne dayalı bir perspektif kullanmaktadır. Literatürde, dindarlığın nicel ölçümlerle tanımlanan uzak dinsel değişkenler olarak adlandırılan bu yaklaşım (Mahoney & Pargament & Jewell & Swank & Scott & Emery & Rye, 1999: 321-338), özellikle aile işleyişi gibi sistemik bir yapıda dinsel etkilerin bağlamsal boyutlarının gözden kaçırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Dinsel fenomenlerin bu uzak niteliklerine odaklanılması, bireylerin dinsel inançlarını aile içi etkileşimlere nasıl entegre ettiklerinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (bkz. İlerisoy & Mehmedoğlu, 2021: 73). Bu nedenle manevi danışmanlık ve rehberlik alanında, aile çalışmalarına yönelik daha derinlemesine bir yaklaşım gereklidir. Manevi danışmanlar, aile bireylerinin dinsel inançlarını ve pratiklerini nasıl içselleştirdiklerini, bu inançların aile içi dinamikler ve ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamak için kapsamlı bir rehberlik sağlayabilirler. Bu, özellikle aile içindeki dinsel uygulamaların ve inançların, evlilik ve anne-baba rolleri üzerinde nasıl bir etki yarattığının anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu bağlamda geliştirilecek eğitim programları ve araştırmalar, manevi danışmanların aile eko-sistemindeki bu karmaşık etkileşimleri daha iyi anlamalarını ve müdahalelerini daha etkili bir şekilde yönlendirmelerini sağlayabilir.

Öte yandan modernleşme süreci kentleşme, sanayileşme, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörlerle birlikte, geleneksel aile yapısının rollerini ve işlevlerini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, aile içi problemlerin artmasına ve aile değerlerinde zayıflama ile çözülme süreçlerinin başlamasına neden olmuştur. Batı ülkeleriyle kıyaslandığında daha düşük oranlarda olsa da, Türkiye'de de boşanma oranlarının her geçen yıl arttığı gözlemlenmektedir. Aile ve evlilikle ilgili sorunların artmasıyla birlikte, evli çiftlerin uzman yardımı ihtiyacı ve isteğinde önemli bir artış olduğu belirtilmektedir. Aileler, çift çatışması, aldatma, iletişim problemleri, anne-baba-çocuk arasındaki çatışmalar, kök aileyle ilgili sorunlar gibi pek çok konuda profesyonel destek aramaktadırlar.

Aile çalışmaları kapsamında psikanalitik, yaşantısal, yapısal, sistematik gibi farklı aile terapisi ekolleri, çift ve ailelere destek sağlamak amacıyla özgün yaklaşım ve yöntemler geliştirmekte ve saha çalışmalarını sürdürmektedir (Kılınçer, 2021: 269). Aile çalışmalarındaki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bu modernleşme sürecinin getirdiği değişikliklere cevap vermek ve aile birimini güçlendirmek için önemli bir rol oynayabilir. Manevi danışmanlar, aile değerlerini korumaya ve geliştirmeye yönelik stratejiler sunarak, aile içi ilişkilerin iyileştirilmesine ve çatışmaların çözümüne katkıda bulunabilirler. Bu yaklaşım, aile üyeleri arasında daha sağlam bağlar kurulmasını ve aile içi dayanıklılığın artırılmasını teşvik ederken, aynı zamanda ailelerin modernleşme süreçlerinin getirdiği zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir.

Modern dönemde popüler kültürün yaygınlaşmasıyla birlikte manevi değerler ve aile ilişkileri giderek daha fazla önem kazanan konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Şahin (2017) ve Kasapoğlu (2017) gibi araştırmacılar, maneviyatın aile yaşamına ve psikolojik danışma süreçlerine entegrasyonunun önemini vurgulamaktadırlar. Manevi boyutların göz ardı edilmesi, çiftlerin ilişkilerinde karşılaştıkları sorunların doğru bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırabilir; dolayısıyla psikolojik danışma süreçlerinde maneviyatın aktif olarak kullanılması gerekmektedir (Şahin, 2017: 47-60; Kasapoğlu, 2017: 141-157; Kasapoğlu & Yabanigül, 2017: 177-195). Aile manevi danışmanlığı çerçevesinde, ailenin manevi perspektiflerinin sorunların çözümündeki potansiyel etkilerini, ailenin zorluklarla başa çıkma sürecindeki manevi öz-kaynaklarını ve bu kaynakların nasıl kullanılabileceğini değerlendirmek faydalı olabilir.

Ruh sağlığı uzmanları, çiftlerin ortak bir bakış açısı geliştirmelerine yardımcı olmak için maneviyatı kullanabilirler. Bu yaklaşım, çiftler arasında ortaya çıkabilecek potansiyel sorunların önlenmesini kolaylaştırabilir. Psikolojik danışma sürecinde maneviyatla ilgili diyalogların yer alması, ailelerin geçmişteki sorunları aşmalarına ve daha yakın ilişkiler kurmalarına olanak tanıyabilir. Dolayısıyla maneviyat, ailelerle yapılan psikolojik danışmanlık çalışmalarında daha etkin sonuçlar alınması için dikkate alınması gereken bir faktördür (Walsh, 2009: 31-61; Lambert & Dollahite, 2006: 439-449; Hoogestraat & Trammel, 2003: 413-426'dan akt. Tunç & Totan, 2021: 13-15). Bu perspektif, aile manevi danışmanlığı ve rehberlik hizmetlerinin etkinliğini artırmada önemli bir rol oynamaktadır.

Batı'da köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, Türkiye'de görece yeni bir araştırma ve uygulama

alanı olarak kendini göstermektedir. Bu alanda, her geçen gün artan tanınırlık kazanan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altında, diğer din hizmetleriyle birlikte bağımsız bir profesyonel hizmet alanı olarak yerini almıştır. Bu kapsamda, Başkanlık bünyesinde kurulan kurumsal manevi danışmanlık ve rehberlik hizmet birimlerinden biri de, diyanet-aile danışmanlığı kavramı çerçevesinde oluşturulan aile ve dini rehberlik büroları ve merkezleridir. Bu merkezler, ailelere yönelik daha kaliteli manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunabilmek amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığının merkez teşkilatındaki Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığına bağlı olarak örgütlenmiştir. Bu daire başkanlığının temel kuruluş amacı ise doğru dinsel ve ahlaki bilgilere sahip, aile olmanın sorumluluğunu üstlenmiş bilinçli ve güçlü bireylerden oluşan sağlıklı bir aile yapısının oluşturulmasına ve korunmasına katkıda bulunmaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı, maneviyat odaklı aile yapısının kurulması, korunması ve güçlendirilmesine yönelik somut adımlar atarak, bu konuda toplumsal bilincin artırılması ve farkındalığın sağlanması yönünde önemli saha çalışmaları yürütmektedir (Yıldız, 2021: 1015).

Bu makalede, öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığının "cami-dışı din hizmetleri" kapsamında tanımlanan ve psiko-sosyal içerikli yeni bir din hizmeti birimi olarak konumlandırılan aile ve dini rehberlik büroları/merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tarihçesi (2003-2024) ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak, bu hizmetlerin tarihçesine değinilmiş, ardından kurumsal düzeyde sunulmaya başlanan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Bu tematik kapsamda analiz edilen sorular şunlardır: (i) Diyanet İşleri Başkanlığı, bu alanda sunacağı hizmetlerde şu anda hangi noktada bulunmakta ve bu hizmetleri nasıl genişletebilir? (ii) Aile ve dini rehberlik merkezlerinde sunulacak bu hizmetlerin kalitesini artırabilmek için hangi akademik ve kurumsal yol haritasına ihtiyaç duyulmaktadır? (iii) Genişletilmiş uygulamaların yapıldığı aile ve dini rehberlik merkezlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde görev alacak diyanet personelinin alan uzmanlığı eğitimi nasıl yapılandırılmalı ve yönetilmelidir?

Ayrıca, bu çalışmanın bir diğer hedefi ise Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik merkezlerinde sunacağı manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri için izlenmesi gereken kurumsal yol haritasını belirlemektir. Bu bağlamda, kurumsal sınırlılıklar tespit edilip bu sınırlılıkların aşılabilmesi için çözüm önerileri sunulmuş, başkanlık tarafından görev-

lendirilecek personelin alan uzmanlığı için bir eğitim programı önerilmiştir. Böylece kuruma ve ilgili literatüre akademik bir katkı sağlanması da hedeflenmiştir. Dolayısıyla bu makalede, kurumsal sınırlılıkların üstesinden gelmek için çeşitli öneriler sunulmuş ve alanda çalışacak olan kurum personeli için modüler sisteme dayalı özel alan yeterlilik formasyonunu kazandıran bir sertifika eğitim programı önerisi geliştirilmiştir.

b. Önem ve Sınırlılıklar

İnançlar ve değerler, ailelerin yaşam döngüsü boyunca oluşan ekosistemlerde anlam üretim mekanizmalarına önemli katkılar sağlar (Sezen, 2020: 174). Bu bağlamda, maneviyat aile üyelerinin varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürmelerine destek olan ahlaki değerleriyle öne çıkar. Toplumun en küçük sosyal organizması olan aileler için maneviyat, yaşam pratiğinde önemli bir yere sahiptir. Araştırmalar, maneviyatın iyi oluş düzeyine ve çiftler arası ilişkilerdeki memnuniyet düzeyine önemli katkılar sağladığını desteklemektedir.

Aile ilişkilerinde maneviyat, evli çiftlerin birliği, bağlılığı, yakınlığı ve çatışma çözme davranışları gibi alanlarda yaşamsal etkiye sahip bir faktördür. Anne-babaların çocuk yetiştirme kararlarında maneviyatın etkileri, çift ilişkilerini zenginleştirme ve aile içi sorunların üstesinden gelme gibi terapötik yararları vurgulanmaktadır. Bu etkiler, maneviyatın aile yaşamına olan pozitif katkılarını göstermektedir (Griffith & Rotter, 1999: 161-164; Walsh, 2012; Wiggins, 2012: 303-329; Tunç & Totan, 2021: 14). Bu nedenle, aile çalışmalarındaki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, aile üyeleri arasında sağlıklı, anlamlı ve işlevsel ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Manevi değerlerin ve inançların aile içi dinamiklere entegrasyonu, aile üyelerinin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olur ve üyeler arası bağları güçlendirir. Dolayısıyla, aile danışmanlığı ve terapi süreçlerine maneviyatın sistemli bir şekilde alınması, aile bireylerinin yaşam kalitesini artırma potansiyeline sahiptir.

Toplumun çekirdeği ve temel taşı olarak kabul edilen aile, sorumlulukların ve yükümlülüklerin paylaşıldığı, değerlerin birlikte yaşandığı bir sosyal grup olarak işlev görür. Aile üyeleri, yaşanabilecek krizlerde veya değerlerde meydana gelen yıpranma ve değişiklikler karşısında sorunlarla başa çıkmak için birlikte çaba gösterirler. Bu tür durumlarla karşılaşıldığında, aile bireyleri genellikle kendilerini yakın hissettikleri ve güven duydukları kişilere ve/veya kurumlara başvururlar. Aybey (2015a) tarafından yapılan saha araştırmaları, psikolojik sorunları olan ve bu ne-

denle psikoloğa danışan birçok aile üyesinin, manevi yönelimli problemlerin çözümünde eş zamanlı olarak manevi danışmanlara da başvurduklarını ortaya koymaktadır (Aybey, 2015a: 137-152; Aybey, 2017: 19-33).

Türkiye’de din konusunda kamusal bir otorite olan Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altındaki aile ve dini rehberlik merkezleri ve büroları, aile içi çatışmaların manevi açıdan çözümlenmesinde aktif bir rol üstlenmeyi amaçlayan hizmet birimleridir. Bu kurumların asıl ve öncelikli amacı, ailelerde huzurun ve mutluluğun sürekliliğini sağlamaktır. Bu amaca hizmet etmek üzere hem manevi sorunlar yaşayan ailelere destek olmak hem de manevi iyilik halini korumak adına çeşitli hizmetler sunulmaktadır (ayrıca bkz. Yavuziğit, 2021: 1149-1153). Bu hizmetler, aile bireylerinin karşılaştığı zorluklarla başa çıkabilmesine yardımcı olurken, aynı zamanda aile içindeki ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesine katkıda bulunur.

Türkiye’de, toplumu din konusunda aydınlatma sorumluluğunu üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı, bu görevini resmi olarak yerine getirirken sunduğu kurumsal hizmetleri, *cami içi* ve *cami dışı* olmak üzere iki ana kategoride yürütmektedir. Toplumsal ihtiyaçların değişmesi ve din hizmetleri alanlarının çeşitlenmesi, Başkanlığın aydınlatma ve hizmet kavramlarının çerçevesini hem nitelik hem de nicelik açısından genişletmesini zorunlu kılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, son yıllarda *psiko-sosyal açılımlı din hizmetleri* projesine özel bir önem atfetmiş ve bu kapsamda, aile kurumunu güçlendirmeye yönelik stratejik adımlar atmıştır. Bu bağlamda, 15 Nisan 2002 tarihli ve 199 sayılı resmi yazıyla il müftülükleri bünyesinde *aile irşat ve rehberlik büroları* adı altında yeni bir danışma birimi kurulmuştur. Ailelerin karşılaştığı çeşitli sorunlara manevi rehberlik ve destek sağlamak üzere tasarlanan bu birimlerle din hizmetlerinin psiko-sosyal boyutu güçlendirilmiş olmaktadır.

Aile ve dini rehberlik merkezleri, aile kurumunu odağına alarak, görünüşte farklı ancak özünde aynı hedeflere yönelik bir dizi hizmet yürütmektedir. Aynı amaçla kurulan aile ve dini rehberlik büroları ise bu merkezlerle paralel olarak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmaktadır. Bu merkez ve bürolar, aile içi çatışmaların manevi açıdan ele alınarak çözümlenmesini hedefleyen bir hizmet birimi olarak işlev görmektedir. Sorunların çözümüne yönelik çalışmaların yanı sıra, önleyici tedbirler kapsamında da faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Koruyucu sağlık hizmetleri bağlamında temel hedef, ailelerde huzur ve mutluluğun sürdürülmesidir. Bu doğrultuda, manevi sorunlar yaşayan ailelere destek sağlama ve manevi iyilik halinin korunması yönünde, çok kıymetli kurumsal hizmetler sunulmaktadır.

Aile ve dini rehberlik merkezleri, aile birlikteliğinin desteklenmesi, aile içi sorunların çözümüne katkıda bulunma ve toplumsal duyarlılık geliştirme amacıyla hizmet vermektedir. Aile ve dini rehberlik merkezi çalışanları, kendilerine iletilen tüm soru ve sorunları dikkatle ele almakta ve çözümlenmek için çaba göstermektedir. Karşılaşılan daha karmaşık sorunlar için Başkanlığın Din İşleri Yüksek Kurulundan yardım alınırken, hizmet alanının dışında kalan konularda danışanlar, ilgili uzmanlığa sahip psikolog, doktor, avukat ve polis gibi profesyonellere veya kurumlara yönlendirilmektedir (Karagöz & Böke, 2020: 19-21). Bu bağlamda, Türkiye'deki aile yapısının koruyucu danışmanlık hizmetleri aracılığıyla değer yapılarının korunması ve güçlendirilmesi, aynı zamanda artan aile içi problemlerin çözümü açısından manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin önemi daha da belirginleşmektedir. Bu hizmetler, Türk aile üyeleri için giderek daha fazla önem arz eden bir yapı taşı haline gelmiştir.

Diyanet-aile hizmetleri bağlamında sahadaki çalışmalarda öne çıkan bir diğer konu ise alan uzmanlarının temel ve özel alan formasyon yeterliliklerine ilişkindir. Diyanet-aile hizmetleri kapsamında 2003 yılından bugüne (2024) kadar kurumsal olarak sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine yönelik eleştiriler incelendiğinde, uzmanların mesleki açıdan yeterlilikleri konusunun sıkça tartışıldığı görülmektedir. Özellikle, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2003 yılında altı ilde pilot olarak başlatılan bu uygulamaya yönelik eleştiriler şöyle özetlenebilir: (i) Diyanet personelinin, ailelerin psiko-sosyo-teolojik içerikli soru ve sorunlarını çözmek üzere görevlendirilirken, bu görevi yerine getirebilmek için gerekli özel alan formasyonunun bulunup bulunmadığı sorgulanmıştır (Kılınçer, 2019: 121-134). (ii) Aile ve dini rehberlik merkezleri ve bürolarında yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, klasik din hizmeti tanımı içerisinde değerlendirilerek, daha çok geleneksel tip vaaz ve irşad hizmeti olarak kabul edildiği için 2019 yılına kadar kurum içi çalışma yönergelerinde hizmetlerin psikolojik danışmanlık ve rehberlik boyutu yeterince dikkate alınmamıştır (bkz. Aile ve Dini Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi, 2015 & Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, 2019). (iii) Aile ve dini rehberlik merkezlerinde ve/veya bürolarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti verecek diyanet personelinin niteliği ve görev unvanı hizmete özel biçimde belirlenmemiş, gerekli kurum içi ve dışı yasal düzenlemeler yapılamamıştır.

Yukarıdaki bu eleştiriler ışığında, aile ve dini rehberlik büro veya merkezlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunan diyanet

personelinin uzmanlığı bağlamında hem temel hem de özel alan formasyon yeterliliklerinin kazandırılması büyük önem taşımaktadır. Bu, hizmetlerin etkinliğini artırarak, sunulan danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kalitesini de yükseltecek kritik bir adımdır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları, üç temel olgu üzerinden şekillenmektedir. İlk olarak, Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik büro/merkezlerindeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tarihsel gelişimi, belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda, incelenen hizmetler, 2003 ile 2024 yılları arasındaki 21 yıllık bir zaman aralığını kapsamaktadır.

İkinci sınırlılık, Diyanet İşleri Başkanlığının cami dışı din hizmetleri kapsamında sunduğu manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kapsamıyla ilgilidir. Bu çalışma, yalnızca Başkanlık bünyesindeki aile ve dini rehberlik büro/merkezlerinde sunulan hizmetlerle sınırlıdır. Bu nedenle, diyanet-din hizmetleri çerçevesinde hastaneler, cezaevleri, gençlik merkezleri ve huzurevleri gibi diğer saha hizmetleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Üçüncü sınırlılık ise aile ve dini rehberlik büro/merkezlerinde sunulan hizmetlerin içeriğiyle ilgili olup çalışma özellikle diyanet personelinin aile ve dini rehberlik büro/merkezlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti verirken gösterdikleri uzmanlık alan eğitimiyle sınırlıdır. Bu çalışma, bu hizmetleri sunan personelin eğitime odaklanmaktadır, dolayısıyla personelin eğitimi dışındaki diğer potansiyel değişkenler dikkate alınmamıştır.

c. Aile Çalışmalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri

Maneviyatın aile bireylerinin ruh sağlığına ve gelişimine sağladığı olumlu katkılar dikkate alındığında, terapi süreçlerindeki entegrasyona da çok önemli yararlar sağlamaktadır. Bu çerçevede, manevi danışmanların yanı sıra psikolojik danışmanların da manevi konularda yetkinlik sahibi olmaları göz önünde bulundurulduğunda ruh sağlığı uzmanlarına yönelik verilen eğitimlerde manevi yeterliliklerin kazandırılmasının kritik öneme sahip olduğunun altı çizilebilir. Aile üyeleri arasında yaşanan sorunları ele alırken, maneviyatın oynadığı rolün ve bu durumların nasıl yönetileceğinin anlaşılması gerekmektedir (Coyle, 2017: 142-155).

Yukarıda vurgulanan bu konudaki çalışmalar, aile danışmanlığı eğitimlerinde din ve maneviyatın bireylerin gelişimine olan potansiyel olumlu veya olumsuz etkileri konusunda danışmanların hem kendilerine

hem de danışanlarına yönelik farkındalık kazanmalarının önemini belirtmektedir (Stanard & Sandhu & Painter, 2000: 204-210; Tunç & Totan, 2021: 15-16). Bu bağlamda, aile terapisi ve danışmanlığı eğitim programlarının, danışmanların manevi konularda derinlemesine bir anlayış geliştirmelerini ve bu bilgileri terapi ve danışmanlık pratiklerine uygulayabilmelerini sağlayacak şekilde tasarlanması önerilmektedir. Bu yaklaşım, danışmanların aile içi dinamikleri daha etkin bir şekilde ele alabilmelerine ve aile bireylerinin ruh sağlığını destekleyici daha kapsamlı müdahalelerde bulunabilmelerine olanak tanıyabilir.

Aile manevi danışmanlık ve rehberliği, genellikle evli çiftlerin evlilik ve aile problemleriyle ilgili çalışmalar yürüten manevi danışmanlar tarafından sağlanır. Batı ülkelerinde, aile manevi danışmanlık ve rehberliği hizmetleri, çiftlerin evlenirken dinsel bir tören talep edip etmemelerine bağlı olarak şekillenir. Bu tür bir hizmetin başlangıcında alınan karar, çiftlerin ilerleyen dönemlerde, kriz anlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden yararlanıp yararlanmayacaklarını belirleyen bir faktördür. Çiftler, evliliklerinde iletişimsizlik sorunu yaşadıklarında, yani birbirleriyle konuşamaz duruma geldiklerinde, manevi danışmanlardan bu konuda yardım talep edebilirler.

Aile danışmanlığı ve rehberliği, evli çiftlerin var olan ilişki sorunlarıyla sınırlıdır ve bu durum, danışan çiftin geçmişinin uzun süreli rüya ve çağrışım analizleriyle incelenmeyeceği anlamına gelir; ancak mevcut durumun akut etkileri bakımından ele alınır. Aile bireylerinin duyguları, manevi danışmanlık ve rehberlik görüşmelerinin merkezinde yer alır, ancak bu duygular danışanın kendisiyle değil, aile üyeleri arasındaki ilişkiler bağlamında değerlendirilir. Manevi danışman, çiftlere duygusal kontak kurmalarına yardımcı olacak bir özgürlük ve güven ortamı oluşturur; bu ortamda çiftler, sadece kendilerine karşı değil, birbirlerine karşı da açık olmaları teşvik edilir. Böyle bir ortam ve yaklaşım sayesinde çiftler, sadece yeniden barışmayı değil, aynı zamanda birbirlerini bırakmayı da öğrenirler (Şahin, 2017: 372-373). Bu süreçte sağlanan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, çiftlerin evliliklerini daha sağlıklı bir temele oturtmalarına ve ilişkilerini yeniden yapılandırmalarına olanak tanır.

Aile kurumu, kendi içinde oluşturduğu psiko-sosyo-antropo-teolojik eko-sistem aracılığıyla yaşam süreçlerinde çeşitli stres verici olaylarla karşı karşıya kalabilir. Bu tür olaylar aile dengesini bozabilir ve ailenin bu tür durumlarla başa çıkma yetisi, olayın meydana geldiği zamana ve o anki aile yapısına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Ayrıca, her ailenin sahip olduğu başa çıkma stratejileri, ailenin dinamiklerine ve yapısına

göre de farklılık gösterebilir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, karşılaşılan durumları tanımlayabilme, sorunları aile eko-sistemi içinde ele alabilme, problemlere değil çözümlere odaklanabilme, aile içerisinde hoşgörü sergileyebilme ve etkili iletişim becerilerine sahip olabilme gibi faktörler, temel başa çıkma stratejileri arasında sayılabilir (Ekşi ve ark., 2020: 322). Bu stratejiler, aile manevi danışmanlık ve rehberlik süreçlerinde de öne çıkan faktörlerdir. Ailelerin bu stratejileri benimsemesi ve geliştirmesi, manevi danışmanlar tarafından desteklenebilir ve rehberlik edilebilir. Bu süreçte, aile üyelerinin bireysel ve kolektif ihtiyaçlarına uygun müdahaleler planlanarak, aile bireylerinin stresle başa çıkma yetenekleri güçlendirilebilir ve aile içi uyum ve dayanıklılık artırılabilir.

Aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde, manevi danışman, danışan çiftlere bir dizi destek sunarak çeşitli alanlarda yardımcı olabilir. Bu alanlar şunları içerir: (i) Evliliklerdeki değiştirilemeyen durumlar gibi karakter özellikleri, fizyolojik ve psikolojik yetersizliklerle uyum sağlama. (ii) Tarafların kendi sınırlarını ve eşlerinin sınırlarını öğrenmeleri. (iii) Çiftlerin birbirleriyle adil ve yapıcı bir şekilde tartışmayı öğrenmeleri. (iv) Tarafların kendi narsist motiflerini fark etmeleri ve bu yönlerini karşılıklı anlaşma ve ortak hedefler doğrultusunda sınırlandırmaları. (v) Danışan çiftlerin birbirlerinin ve kendilerinin rol anlayışlarını ve beklentilerini netleştirilmesi ve düzeltilmesi. (vi) Çiftlerin ilişki, iletişim ve karşılıklı beklentileri, değiştirilebilecek veya değiştirilemeyecek yönlerin belirlenmesi ve uyum sağlama yollarının netleştirilmesi. (vii) Zihin okuma yerine, evli çiftlerin kendi duygu, düşünce, arzu ve ihtiyaçlarını açıkça ifade etmelerine yardımcı olunmasıdır.

Manevi danışman, bu hizmetleri sunarken ‘gözlemci, hakem, antrenör, iletişim katalizatörü, otorite figürü, din adamı, kendilik algısını harekete geçirici aktör, davranış bilimci ve rehber’ çok çeşitli mesleki roller üstlenebilir ve bu roller danışmanlık sürecinde önem arz eder. Bu rollerin her biri, danışmanlık sürecinde farklı yönleriyle öne çıkabilir. Tüm bu rolleri üstlenirken, manevi danışmanın en önemli ilkesi, aile üyeleri arasında tarafsız kalmaktır. Bu, danışmanlık sürecinin etkinliği ve objektifliği açısından hayati önem taşır (Şahin, 2017: 373). Bu şekilde, manevi danışman, çiftlerin ilişkilerini geliştirmelerine ve çeşitli evlilik içi zorluklarla başa çıkmalarına etkin bir şekilde yardımcı olabilir.

Aile kurumunda manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında yapılan saha çalışmaları incelendiğinde, görgül/ampirik araştırmaların bü-

yük oranda din olgusuna odaklandığı gözlemlenmiştir. Maneviyat genellikle din kavramıyla bir arada ele alınmakla birlikte, Batı'da özellikle Hristiyan örnekleme üzerinde yürütülen çalışmalar, maneviyatın din kavramından bağımsız olarak da var olabileceğini ortaya koymuştur. Dinsel ve manevi konular, aileler için önem taşıyabilir ve her aile bu konuları kendi benzersiz yapısına göre farklı şekillerde yansıtabilir. Bu bağlamda, maneviyat bazı ailelerde dinsel inanç olarak tecrübe edilirken, diğer ailelerde insanlarla olan birlik duygusu olarak deneyimlenebilir (Summermatter & Kaya, 2017: 31-53; DeFrain, 1999: 6-13; Tunç & Totan, 2021: 16).

Ailenin eko-sistemik dinamiklerini incelemek kültürel, etnik, manevi ve dinsel faktörlerin göz ardı edilmemesini gerektirir. Aile danışmanlığı ve terapisi bağlamında, ailenin bir bütün olarak ele alınması, bu değerlerin danışmanlık ortamına entegrasyonunun önemini artırır. Aile danışmanlığı ve terapisinde maneviyat kavramı, bireysel terapilere kıyasla daha geniş bir perspektife sahiptir ve aile maneviyatının, sadece din bağlamında değil, daha kapsamlı bir perspektiften değerlendirilmesi gerekebilir. Sonuç olarak, maneviyat, kuşaklar arası geçişlerle ve hayatın içindeki doğal akışla dinamik bir süreç olarak görülür. Bu sürecin, aile danışmanlık ve terapi süreçlerinde dikkate alınması, daha etkili ve kapsayıcı sonuçlar elde etmek için kritik öneme sahiptir (Walsh, 2009'dan akt. Ekşi ve ark., 2020: 322).

Aile manevi danışmanlık ve rehberliği çerçevesinde, manevi danışman, danışan çiftlere birlikte veya çiftlerden yalnızca birine danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunabilir. Bu durum, danışmanın her iki tarafı tanımasına, dinlemesine ve sorunu daha objektif bir şekilde anlamasına olanak tanıırken, aynı zamanda taraf tutma veya danışan çiftler arasındaki çatışmaları körükleme riskini de beraberinde getirebilir. Yalnızca bir tarafa verilen manevi danışmanlık ve rehberlik, bu tarafa daha yoğun empati ve anlayış sağlamasına rağmen bu kişinin savunucusu rolünü üstlenme riskini de içerebilir.

Metodolojik olarak, manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinde, sorun ve çatışmanın içeriği tam olarak anlaşılmadan önce çiftlerin ayrı ayrı görülmesi ve anlaşmaya varıldığında ise danışmanlığın birlikte sürdürülmesi önerilir. Bu süreçte manevi danışmanın, danışan çiftlerden elde ettiği özel bilgileri, çiftlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinde kullanmaması önem taşır. Ancak, aile içi ilişkilerdeki sorunları ele alan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden her iki tarafın da faydalanması kritik önemdedir. Fırsat eşitliği adına, en azından bir seans için her

iki tarafın da katılımı sağlanır. Bu nedenle, çiftlerden birinin manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini reddetmesi veya bu süreci engellemeye çalışması, evlilikte var olan problemlerin kabulüyle eşdeğer görülebilir (Şahin, 2017: 373). Bu, aile manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinin etkinliği açısından temel bir prensiptir.

Maneviyatın aile terapisi ve danışmanlığına entegre edilmesi konusundaki tartışmalar devam ederken, manevi yönelimli aile terapistleri tarafından ele alınan bazı ortak konular bulunmaktadır. Bu konular arasında; evlilikte cinsiyet temelli rollerin beklentileri, hata yapan eşin nasıl affedileceği, anne-baba sorumluluklarıyla başa çıkma yöntemleri ve yaşlı anne-babalara kimin bakacağı gibi sorunlar yer almaktadır. Bu tür konular, çiftlerin dinsel inançlarından doğrudan etkilenmekte ve çiftler arasındaki manevi bağlılık veya inanç farklılıkları çatışmalara yol açabilmektedir.

Her danışan çift, benzersiz bir hikâyeye terapiye veya danışmanlığa başvurduğundan, terapistlerin veya danışmanların, çiftin dinsel inançlarının romantik ilişkilerini nasıl etkilediğini anlamaları önemlidir. Aile terapistleri veya danışmanları, çiftlerle maneviyatları üzerine yansıtıcı bir diyaloga girdiklerinde, danışanların algısal ve davranışsal alternatifler üretmelerine olanak sağlayabilirler. Terapi metodolojileri, çiftin inanç geleneğiyle uyumlu olduğunda, terapi ortamı çiftler için daha tanıdık ve kabul edilebilir duruma gelebilir, bu da terapiden alınan olumlu sonuçları artırabilir (Duba & Watts, 2009: 210-223; Koca, 2017: 392). Bu yaklaşım, çiftlerin var olan sorunlarına daha etkin çözümler bulmalarına ve aile içi uyumun sağlanmasına katkıda bulunur.

Evlilik danışmanlığının amacı konusunda manevi danışmanlar farklı görüşler sunabilirler. Bazılarına göre aile manevi danışmanlık ve rehberliğinin odak noktası, bireylerin varolan koşullar altında özgürlüklerini sürdürebilmelerine yardımcı olmaktır. Diğerleri ise çiftlerin yaşam güvenliklerini koruma ve sevgi, mutluluk, yeteneklerini kaybetmemeleri amacıyla, onların mutsuzluklarına da eşlik etmeyi vurgularlar. Ancak manevi danışmanların görevi evlilikleri kurtarmak değildir. Bazen bir ayrılık daha uygun olabilir ve manevi danışman, ayrılık korkusunu hafifletmede çiftlere yardımcı olabilir. Ancak, manevi danışmanın bireysel olarak yetersiz kaldığı durumlarda başka bir manevi danışman, çifte evliliklerini sürdürmede daha çok yardımcı olabilir.

Aile manevi danışmanlığında, çiftlerin her birinin kendi aile ve kültürlerinden getirdikleri birikimlerle çift olarak yıllar içinde biriktirdikleri deneyimler göz önünde bulundurulur. Schneider'in (1993) belirttiği

gibi başarılı bir manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinde, çiftin "nereden geldiği ve nereye gitmek istediği" araştırılır. Aile manevi danışmanlık ve rehberliğinin hedefi, evlilikleri mükemmelleştirmek veya boşanmaları engellemek değildir. Eğer bu başarılı olursa elbette ki olumlu bir gelişmedir, ancak bu tür manevi danışmanlık ve rehberliğin temel önemi, çiftlere eşlik etmek ve onlara dışarıdan gelen müdahalelerle bireysel, kültürel ve dinsel şartlar altındaki algılamalarına farklı bakış açıları kazandırmaktır (Şahin, 2017: 375).

Din ve maneviyat, fiziksel ve ruh sağlığı üzerinde etkili olduğu gibi bireylerin aile üyeleri ve diğer insanlarla kurdukları ilişkiler üzerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle son yıllardaki konuya ilişkin literatüre bakıldığında, din ve maneviyatın evlilik ve aile hayatı üzerindeki etkilerine yönelik araştırmaların sayısının arttığı görülmektedir. Mahoney (2010) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, 1999 ile 2009 yılları arasında evlilik, aile, din ve maneviyatla ilgili 184 bilimsel araştırma incelenmiş ve din ile maneviyatın evlilik ile anne-baba-çocuk ilişkisine olan olumlu ve olumsuz etkileri analiz edilmiştir. Bu çalışmalar, din ve maneviyatın ailenin oluşumu, sürdürülmesi, ilişkilerdeki dönüşüm, doğurganlık, evlilik doyumu, çatışma, boşanma, şiddet, aldatma, ergenlik dönemi, hamilelik ve ailenin problemlerle başa çıkma yeteneği gibi çeşitli alanlarda etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Mahoney, 2010: 805–827).

Öte yandan konuya ilişkin başka bir araştırmada, 1978 ile 2015 yılları arasında yapılan bilimsel çalışmalar analiz edilmiş ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmalar, din ve maneviyatın evlilik ve aileyi doğrudan veya dolaylı yollarla etkilediğini, eşler arası bağlanma süreçlerinin güçlenmesine, aynı değerler etrafında birleşmeye, iletişim alanlarının genişlemesine, dinsel aktivitelere birlikte katılım ve sosyalleşme olanaklarının artmasına, problemler karşısında ailenin psikolojik dayanıklılığının güçlenmesine ve evlilik ile aileyi bir arada tutmaya yönelik katkılarda bulunduğunu göstermiştir (Glidden, 2016: 111'den akt. Kılınçer, 2021). Bu bulgular, aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde, din ve maneviyatın entegrasyonunun önemini ve potansiyel yararlarını vurgulamaktadır.

Birlikteliğin sona ermesi durumunda manevi danışmanlar, bireylerin kırılan veya zarar görmüş özsayıgılarını güçlendirmeye, maruz kaldıkları aşağılanmaları ve partnerlerin birbirleri hakkında oluşturdukları olumsuz algıları hafifletmeye yönelik çalışmalar yapabilirler. Bu süreçte,

her bir tarafın kendi bağımsızlığını güçlendirmesi hedeflenir ki, bu sayede uzun sürede yeni yaşam perspektifleri geliştirilebilir ve belki de çiftler, ayrılığa rağmen ilişkilerinde değer verdikleri yönleri takdir edebilirler. Küskünlüğün giderilmesi, bir zamanlar duyulan sevginin yeniden canlanmasına yol açabilir. Her ne kadar bu süreç birlikteliğin kurtarılması anlamına gelmese de, sonuçta dağılan ilişki her bir taraf için kabul edilebilir bir biçime bürünebilir.

İlişkinin kriz veya ayrılık dönemlerinde, çiftler genellikle psikolojik danışmanlığı tercih ederler çünkü bu süreçte hissedilen utanç duygusu, toplumsal bir ortamda gerekli mahremiyeti sağlamakta yetersiz kalabilir. Manevi danışmanlar, ayrılığı mümkün olduğunca adil bir şekilde yürütmek konusunda önemli destek sağlayabilirler. Bu rol, özellikle dinsel kurumların artan desteğiyle daha da güçlenir; ayrılık sürecinde olanlara manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kapsamında özel ayinler ve ritüeller önerilebilir (Şahin, 2017: 375). Bu yaklaşım bireylerin bu zorlu süreçte manevi desteği alarak daha sağlam bir zeminde ilerlemelerine olanak tanır ve yaşadıkları değişimleri kabul etmelerine yardımcı olur.

Çeşitli Avrupa ülkeleri ve Amerika'da, kilise merkezli aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bireylerin ve ailelerin ruhsal ihtiyaçlarına yanıt verme ve onların yaşam kalitesini artırma amacı gütmektedir. Bu hizmetler, dinsel öğretileri temel alan, ancak aynı zamanda psikolojik ve sosyal boyutları da içeren kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Kilise merkezli aile manevi danışmanlık ve rehberliği, ana-akım Hristiyanlık öğretileri etrafında şekillenir ve çiftlerin, ailelerin ve bireylerin ruhsal, duygusal ve ilişkisel sorunlarını ele alır. Genellikle kiliselerde veya kiliselere bağlı dinsel kuruluşlarda sunulan bu hizmetler, pastoral danışmanlar, din adamları veya eğitilmiş manevi danışmanlar tarafından yürütülür (Johnson & Ridley, 2008). Örneğin; Amerika Birleşik Devletlerinde, kilise temelli aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, çoğunlukla Protestan kiliselerinde görülürken, Avrupa'da Katolik ve Protestan gelenegi içindeki kiliselerde de yaygındır (Wagner, 2012).

Yukarıda sözü edilen bu aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin en belirgin özelliklerinden biri, aile değerlerini ve evlilik bağlarını güçlendirmeye yönelik olmalarıdır. Evlilik öncesi danışmanlık, evlilik içi iletişim problemleri, anne-baba zorlukları ve hatta aile içi şiddet gibi konular bu danışmanlık hizmetlerinin kapsamındadır (Hodge, 2001: 187-203). Özellikle Amerika'da yapılan çalışmalar, kilise temelli aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin evlilik doyumunu artırdığını ve boşanma oranlarını azalttığını göstermiştir (Smalley & Trent, 2002). Ayrıca, bu hizmetler genellikle aile üyeleri arasındaki iletişimi iyileştirme

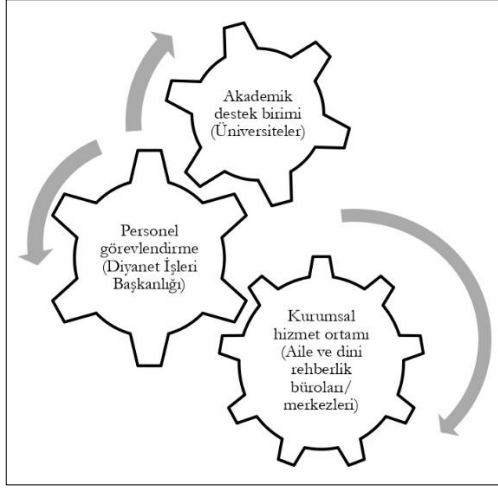
ve çatışma çözümüleme becerilerini geliştirme üzerine odaklanır. Manevi danışmanlar, aile bireylerinin birbirlerini daha iyi anlamalarına ve empati kurmalarına yardımcı olacak teknikler sunarlar (Patterson, 2005: 115-130). Avrupa'daki çalışmalar ise kilise merkezli aile manevi danışmanlık ve rehberliğinin aile içi dayanıklılığı ve bireylerin ruhsal refahını artırmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Koenig ve ark., 2015).

Kilise merkezli aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin karşılaştığı zorluklar arasında, modern toplumdaki sekülerleşme eğilimleri ve dinsel kurumlar hakkındaki değişen algılar bulunmaktadır. Bu durum, bazı bireylerin bu tür hizmetleri aramalarını veya kabul etmelerini engelleyebilir (Jones & Butman, 1991). Ayrıca, dinsel inançları olmayan veya farklı dinsel inançlara sahip bireyler için bu hizmetlerin uygunluğu sorgulanabilir (Richards & Bergin, 2000). Kilise merkezli aile manevi danışmanlık ve rehberliğinin geleceği, bu hizmetlerin daha kapsayıcı ve çeşitli hale getirilmesiyle daha da parlak olabilir. Kiliselerin, çeşitli kültürel ve dinsel arka planlara sahip ailelere daha iyi hizmet verebilmek için çeşitliliği ve kapsayıcılığı artırmaları gerekmektedir (Pollard & Brown, 2014).

Konuya Türkiye özelinde bakıldığında ise aile ve dini rehberlik büro veya merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kalitesini sürdürmek için kurumsal bir perspektiften hareketle, profesyonel iş bölümü yaklaşımının benimsenmesi gereklidir. Bu bağlamda, kurumsal yardımlaşma mekanizmasının etkin bir şekilde işler hale gelmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında yapılan iş birliği protokolleri çerçevesinde, hizmet kalitesinin artırılması hedeflenmektedir. Bu protokollere göre, hizmetin ana aktörü Diyanet İşleri Başkanlığı olarak belirlenmiştir (bkz. Ek-4). Bu kurumsal hizmet iletişim ağı içinde, hizmet kalitesini yükseltmek üzere teorik bilgi üretimi ve bu bilginin sürekli güncellenerek pratiğe dönüştürülmesi sürecinde, üniversiteler önemli bir akademik destek sağlayıcı rol üstlenmektedir (bkz. Şekil-1).

Şekil-1:

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin aktörleri
(Aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri)

Türkiye'deki aile ve dini rehberlik bürolarında ve merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bireylerin ve ailelerin karşılaştığı çeşitli sosyal ve psikolojik sorunlarla başa çıkabilmeleri için önemli bir destek sunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu hizmetleri, toplumun dinsel ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak, aile yapısını güçlendirmek ve bireyler arası ilişkilerde olumlu değişimler sağlamak amacıyla yürütmektedir. Kurum, aile içi iletişim sorunları, evlilik öncesi danışmanlık, evlilik ve anne-babalık konularında rehberlik gibi geniş bir yelpazede hizmetler sunmaktadır.

Yukarıdaki Şekil-1'de yer aldığı biçimiyle diyanet-aile hizmetleri veren manevi danışmanlar için Kılınçer (2022) tarafından uzmanların mesleki yeterliliklerini ve sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kalitesini artırmayı ve disiplinler arası çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlayan bir psiko-eğitim örneği sunulmuştur. Araştırmacı tarafından hazırlanan “Aile, Psikoloji ve Din” isimli psiko-eğitim programı (7 modül), adrb/mlerde çalışan manevi danışmanlara uygulanmıştır. Psiko-eğitim programının tamamlanmasının ardından, eğitime katılan manevi danışmanlarla (n=61) yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular, “Uzmanların Mesleki Yeterliliği ve Psiko-eğitimle İlgili Değerlendirmeler” ve “Psikolojiyle İlgili Değerlendirmeler ve Psikoloji-Din Arasındaki İlişki” olmak üzere iki ana tema altında sunulmuştur. Çalışmanın sonuçları, psiko-eğitim programının uzmanların hem mesleki yeterliliklerini hem de bireysel gelişimlerini artırmada faydalı olduğunu ve bu tür eğitimlerin bir seçenektен ziyade bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur (Kılınçer, 2022: 1467-1490).

d. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Aile ve Dini Rehberlik Bürolarındaki/Merkezlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Tarihçesi

Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı olan Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının temel kuruluş amacı; doğru dinsel ve ahlaki bilgilerle donatılmış, aile olmanın sorumluluklarını bilen, bilinçli ve güçlü bireylerden oluşan sağlıklı bir aile yapısının oluşmasına ve bu yapının korunmasına katkıda bulunmaktır. Bununla birlikte, daire başkanlığının görev tanımı, toplumun ilgi ve korumaya muhtaç gruplarına yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sunulmasını da kapsamaktadır. Toplumdaki bazı ailesel sorunların yanlış din algılarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, aileye ilişkin sorunların çözümünde yanlış din algılarının doğru dinsel bilgiler ışığında düzeltilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, duyarlılığı ve farkındalığı artırıcı doğru bilgilendirme çalışmaları, aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri tarafından aktif bir şekilde yürütülmektedir. Ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesine yönelik somut adımlar atan başkanlık, toplumsal bilinçle farkındalığın artırılması yönünde sürekli olarak yeni çalışmalar eklemektedir. Bu çabalar, aile yapısını destekleyici manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının etkin bir şekilde entegrasyonunu sağlamak amacıyla önemlidir (Yıldız, 2021: 1105).

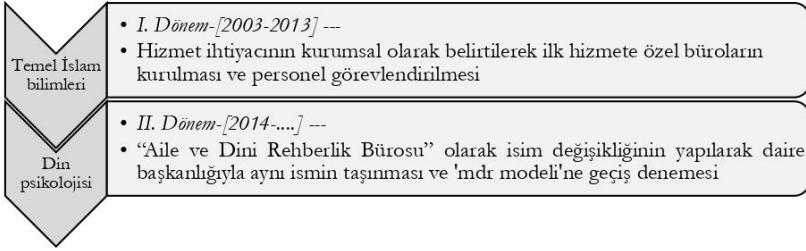
Türk ailesinin evlilik doyumuna katkı yapmak amacıyla manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmak, Diyanet İşleri Başkanlığının önemli bir cami dışı din hizmeti alanlarından biridir. Bu bağlamda, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının koordinesinde yürütülen diyanet-aile çalışmalarındaki amaç, aile bireylerinin manevi ve dinsel ihtiyaçlarını karşılamak, evlilikler arası uyumu artırmak ve toplumsal bağları güçlendirerek aile içi huzuru desteklemektir. Ayrıca, bu hizmetler aracılığıyla evlilik öncesi ve sonrası dönemlerde çiftlere rehberlik edilmesi, evlilik yaşamının kalitesini artırarak toplumda sağlıklı aile yapılarının oluşumuna katkıda bulunmayı hedefler. Bu çalışmalar, dinsel bilgilerin ve manevi değerlerin aile yaşantısına entegrasyonunu sağlayarak, bireylerin yaşam boyu refah ve mutluluğunu destekleme amacını güder.

Diyanet-aile çalışmaları, Diyanet İşleri Başkanlığının cami dışı hizmetler kapsamında yürüttüğü yeni bir din hizmeti modeli olarak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini içeren uygulamalı projelerden bi-

ridir. Bu hizmetlerin tarihçesi, iki döneme ayrılarak incelenebilir. İlk olarak, 2003-2013 yılları arasını kapsayan "I. Dönem", temel İslam bilimlerine dayalı klasik vaaz ve irşad yaklaşımlarının öncelikli olduğu bir süreci betimler. İkinci olarak, 2014 yılından başlayarak "II. Dönem", din psikolojisine dayalı manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin öne çıkarıldığı ve bu yeni yaklaşımın temel alındığı yeni bir dönemi ifade eder. Bu iki dönem, başkanlık tarafından ailelere yönelik sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin evrimini ve bu alandaki metodolojik değişimleri yansıtmaktadır (ayrıca dönemlerin kronolojik sıralaması için bkz. Şekil-2; dönemler arasındaki paradigma değişiminin şematik gösterimi için bkz. Şekil-3).

Şekil-2:

Kurumsal gelişim sürecinin kronolojik gösterimi

[a]-I. Dönem Çalışmaları-[2003-2013]: Aile ve dini rehberlik bürolarının temelleri, 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen II. Din Şurası'nda atılmıştır. Adı geçen bu şurada, "Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları" başlıklı komisyon, aile bürolarının kurulması için önemli bir öneri kararı almıştır. Kararın 5. Maddesi uyarınca: "İrşad, geniş topluluklara sunulan önemli bir hizmettir. Bu nedenle, irşadın coğrafi bölge, ekonomik gelişmişlik veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür düzeyi gibi faktörlerle yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. İrşadın geleneğimizdeki yorumu, teoloji ve insan bilimleri araştırma bulgularından yararlanılarak, günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden şekillendirilmesidir. Bu amaçla, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 'Dinsel Danışma ve Rehberlik Enstitüsü' kurulmalıdır" biçimindedir.

II. Din Şurası'nın ardından, Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili birimleri arasında dinsel danışma ve rehberlik hizmetinin içeriği, kapsamı ve yürütüleceği personel gibi konular sıklıkla tartışılmıştır. Bu süreçte, Din İşleri Yüksek Kurulu ve Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı etkin bir iş birliği içinde çalışmalarını sürdürmüştür. II. Din Şurası sonrasında,

Din İşleri Yüksek Kurulu Araştırma Geliştirme ve Dokümantasyon Merkezi tarafından 2 Nisan 2002 tarihinde sunulan "Aile ve Evlilik Törenleri" projesi, aile içi huzursuzluklar ve boşanmaların önlenmesi amacıyla il ve ilçe müftülüklerinde dini danışmanlık ve rehberlik büroları kurulması önerisiyle uygulamaya alınmıştır. Bu bürolarda, manevi yönelimli aile danışmanlığı hizmetlerinin verilmesi ve bu hizmetleri yürütecek başkanlık personelinin belirlenmesi önerilmiştir.

15 Nisan 2002 tarihli Başkanlık onayıyla bu hizmetlerin yürütülmesi için gerekli koordinasyon sağlanmış, Din İşleri Yüksek Kurulu Araştırma Geliştirme ve Dokümantasyon Merkezi yönetim kurulu üyeleri, APK Dairesi başkanı ve diğer ilgili daire başkanlarından oluşan "Aile ve Evlilik Törenleri Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon, 22 Nisan 2003 tarihinde toplanarak, pilot bölgelerde açılacak büroların "Aile Bürosu" olarak adlandırılmasına ve bu büroların altı pilot ilde açılmasına karar vermiştir. Personel seçimi için ilgili illerden beşer kişinin çağırılması ve bu kişilerin ilahiyat mezunu olmaları ve olumlu sicile sahip olmaları gibi ölçütler belirlenmiştir. Bu süreçte, 13 Haziran 2003 tarihli Başkanlık onayıyla Adana, Ankara, Elazığ, İstanbul, İzmir ve Samsun il müftülüklerinde ilk aile büroları kurulmuş ve 10 Ekim 2003 tarihinde ise bu bürolarda görev yapacak personel atanmıştır. Bu görevliler, aileyle ilgili sunulan hizmetlerin etkinliği için çalışmalar yapmak, dinsel nitelikli soruları cevaplandırmak ve ilgili etkinlikleri düzenlemekle yükümlü kılınmıştır.

13 Haziran 2003 tarihinde pilot uygulama amacıyla Adana, Ankara, Elazığ, İstanbul, İzmir ve Samsun il müftülüklerinde ilk kez kurulan aile büroları, 10 Ekim 2003 tarihinde atanan personelle kurumsal çalışmalarına başlamıştır. 23 Kasım 2005 tarihine kadar açılan bu aile bürolarının işleyişi ve bu bürolarda yetkin personelin görevlendirilmesi, ARGED Merkezi tarafından koordine edilmişken, 23 Kasım 2005 tarih ve 333-1598 sayılı Başkanlık makamı kararıyla, projenin yürütülmesi Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı'na devredilmiştir.

2007 yılında, aile bürolarının ismi "Aile İrşat ve Rehberlik Büroları" olarak değiştirilmiştir. Bu isim değişikliğiyle, 25 Ocak 2007 tarih ve 06 sayılı Başkanlık onayı ile 18 ilde ve 3 Temmuz 2007 tarihinde 11 ilde daha yeni aile irşat ve rehberlik büroları açılmış, böylece 2007 yılında toplamda 29 ilde yeni bürolar açılmış ve toplam büro sayısı 35'e ulaşmıştır. 2008 yılı içerisinde ise 22 Ocak tarihinde Kahramanmaraş'ta, 3 Nisan tarihinde Tekirdağ'da, 26 Mayıs tarihinde Nevşehir'de, 9 Temmuz

tarhinde 10 farklı ilde ve 8 Eylül tarihinde Giresun'da olmak üzere toplam 14 yeni ilde daha aile irşat ve rehberlik büroları açılarak toplam büro sayısı 49'a yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda, 3 Haziran 2009 tarihinde 3 ilde, 20 Temmuz 2010 tarihinde 15 ilde, 12 Ağustos 2011 tarihinde 2 ilde ve 27 Aralık 2011 tarihinde 12 ilde daha büro açılarak, Türkiye'deki tüm 81 ilde aile irşat ve rehberlik bürosu açılışları tamamlanmıştır. Bu genişlemelerle, büroların hizmet alanı genişletilmiş ve ailelerin manevi danışmanlık ve rehberlik ihtiyaçlarına daha geniş bir coğrafi alanda yanıt verilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak II. Din Şûrası'nda "Dinsel Danışma ve Rehberlik Enstitüsü" olarak önerilen ve daha sonra "Dini Danışmanlık ve Rehberlik Büroları" olarak adlandırılan birimler, 22 Nisan 2003 tarihinden sonra "Aile Bürosu" ismiyle anılmaya başlanmıştır. Ardından, 25 Ocak 2007 tarih ve 06 sayılı Başkanlık onayıyla yeni bürolar "Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu" ismiyle açılmıştır.

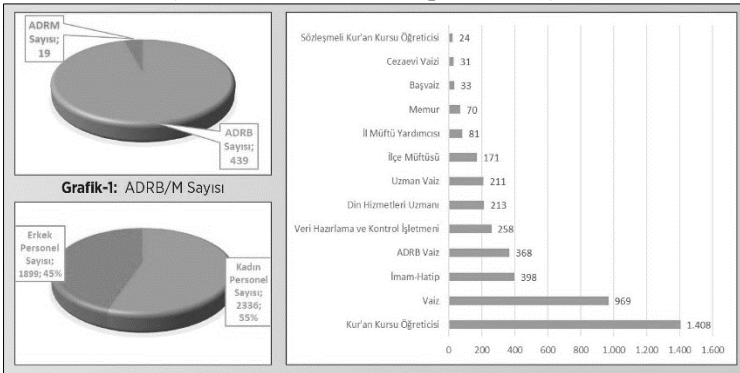
[b]-II. *Dönem Çalışmaları*-[2014-...]: 17.06.2014 tarih ve 29033 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren DİB Görev ve Çalışma Yönetmeliğinin 12/1-r maddesi gereğince Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "ihtiyaç duyulan yerlerde aile ve dinî rehberlik bürolarının açılmasını ve bu büroların koordineli olarak çalışmasını sağlamak" görevini üstlenmiş ve büroların adını "Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu" olarak güncellemiştir. Ayrıca, 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda yapılan bir değişiklikte, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne "ihtiyaç duyulan yerlerde okuma salonu, aile ve dinî rehberlik merkezi, gençlik çalışmaları merkezi ve benzeri yerler açma ve bunlarla ilgili işleri yürütme" yetkisi ve görevi verilmiştir. Bu değişiklikten sonra bürolar, "merkez" olarak adlandırılmaya başlanmış ve aileye yönelik hizmetlerini bu yeni yapıda sunmaya devam etmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığının teşkilat kanununda gerçekleştirilen değişikliklerin ardından aileye yönelik hizmetler sunan büro veya merkezler, 10 Ocak 2019 tarih ve 8150 sayılı Başkanlık onayıyla yürürlüğe giren Aile ve Dinî Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesinin 5/1. maddesi uyarınca açılmaktadır. Halen aktif olan bürolar, yönergenin 5/2. maddesinde belirtilen şartları karşılayan; görüşme odası, eğitim salonu, çocuk oyun alanı, kütüphane/okuma salonu, mescit ve wc gibi olanakları içeren yapılar ise merkez olarak dönüştürülme sürecinden geçmektedir. Bu düzenleme, hizmet kapasitesinin artırılması ve daha kapsamlı bir diyanet-aile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunumu sağlanması hedefiyle yapılmaktadır.

27 Aralık 2011 tarihine gelindiğinde ise Türkiye'nin 81 ilindeki aile irşat ve rehberlik bürosu açılışları tamamlanmıştır. Ayrıca, il müftülüklerinin yanı sıra ilçe müftülüklerinde de bürolar açılmıştır. Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı tarafından 20 Kasım 2008 tarihinde gerçekleştirilen bir anket çalışmasıyla 49 ilde faaliyet gösteren aile irşat ve rehberlik bürolarının durumları incelenmiştir. Bu anket kapsamında ilçe müftülüklerinde büro açılıp açılmadığı ve açıldıysa kaç tane olduğu soruları sorulmuştur. 2008 yılı sonu itibarıyla, 49 il müftülüğü ve 69 ilçe müftülüğü kapsamında aile irşat ve rehberlik bürosunun faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sayı, zamanla artış göstermiş; 2011 yılında 115, 2014 yılında 253, 2016 yılında ise 274 ilçede büro açılmıştır. 2019 yılında ise 321 ilçede toplamda 398 aile ve dini rehberlik bürosu ile 4 aile ve dini rehberlik merkezi hizmet vermeye başlamıştır (Yıldız, 2021: 1105-1114).

Aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri, 2003 yılında kuruldukları günden bu yana tüm yurt genelinde yaygınlaşmayı sürdürmektedir. 2022 yılında Türkiye'nin 81 ilinde ve 356 ilçesinde toplamda 439 büro ve 19 merkez olmak üzere 458 hizmet biriminde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu büro ve merkezlerde, 1.899 erkek ve 2.336 kadın olmak üzere toplam 4.235 manevi danışman (vaiz, din hizmetleri uzmanı, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin kayyım gibi çeşitli unvanlara sahip personel) görev yapmaktadır. Bu personel, kadın-erkek, genç-yaşlı, toplumun her kesimine gönüllülük esasına dayalı olarak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmet sunmaktadır (DİB Din Hizmetleri Raporu, 2022: 102; bkz. Grafik-1).

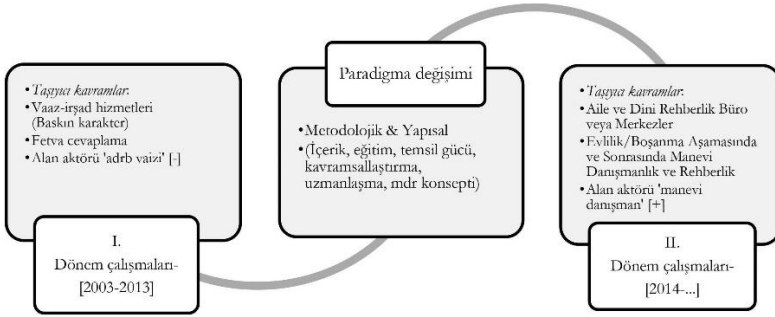
Grafik-1:
ADRB/M personel istatistikleri
(DİB Din hizmetleri raporu, 2022)

Bu dönemdeki diyanet-aile çalışmalarında, manevi danışmanlık ve rehberlik modelini öngören ideal düzeyde yapısal bir yaklaşım olmasa da

özellikle 02.07.2018 tarih ve 703 sayılı KHK'nin 141. Maddesi ve 10/01/2019 tarihli ve 8150 sayılı DİB Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesiyle aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tanımlanması, amaçları ve gerekliliği üzerinde bir manevi danışmanlık ve rehberlik konseptine geçiş yapılmıştır. Kısacası, Türkiye'deki il ve ilçe müftülüklerindeki aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde 'din psikolojisi' yaklaşımını temel alan manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarının bu dönemde güçlendiği söylenebilir (bkz. Şekil-3).

Şekil-3:
Kurumsal gelişim sürecinde paradigma değişimi

Yukarıda sözü edilen bu ikinci dönemdeki diyanet-aile çalışmaları kapsamında manevi danışmanlık ve rehberlik içerikli hizmetler ise aşağıdaki gibi betimlenebilir:

2003 yılından başlayarak Türkiye'nin 81 ilinde ve 321 ilçesindeki müftülükler kapsamında çalışmalar yapan bürolar kadın, erkek, çocuk, genç ve yaşlı olmak üzere toplumun her kesimine güven, sevgi ve samimiyete dayalı manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti vermeye devam etmektedir. Bürolar, faaliyetlerini ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesine yönelik olarak planlamakta ve bu çerçevede aile bilincinin artırılması amacıyla seminer, konferans ve panel gibi çeşitli programlar düzenlemektedir. Bu programlarla, toplumda aile olmanın ve aile kalmayı sürdürmenin önemi ve değeri konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

Diyanet-aile çalışmaları kapsamında çeşitli hedef kitlelere yönelik olarak planlanan aile ve dini rehberlik bürolarının veya merkezlerinin düzenlediği manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları şu şekilde sıralanabilir: (i) Nişanlı ve evlenmeyi düşünen gençlere yönelik evliliğe ilk adım seminerleri düzenlemek. (ii) Müftülük personeli ve eşleri ile halka

yönelik aile okulu seminerleri sunmak. (iii) Çocuklara ve gençlere yönelik değerler eğitimi sağlamak. (iv) Evlilik aşamasında ve sonrasında çiftlere manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri vermek. (v) Boşanma sürecinde ve sonrasında bireylere manevi danışmanlık ve rehberlik desteği sağlamak. (vi) Bölgesel aile sorunlarına yönelik çözüm odaklı bölgesel ve yerel projeler geliştirmektir (Yıldız, 2021: 1115-1116; ayrıca bkz. Yıldırım & Certel, 2021: 100-129).

Aile birlikteliğinin sağlam temeller üzerinde kurulması ve sürdürülmesi amacıyla kurulan aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde, vatandaşların aileye yönelik dinsel sorularına cevap verilmektedir. Aile ve dini rehberlik büro/merkezi personeli tarafından, halkın telefonla, yüz yüze veya e-postayla yönelttikleri sorulara cevap verilmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde, mahremiyet sınırlarına uyularak, eleştirmeden ve yargılamadan danışan dinlenir ve dinsel bilgiler ışığında sorunlara çözümler üretilir. Danışanların, büroların/merkezlerin görev alanı dışındaki soru ve sorunlar için en doğru cevap ve en sağlıklı çözümü bulabilmeleri amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlara yönlendirilmektedir.

Aile dini rehberlik bürolarına/merkezlerine yapılan başvurulara ilişkin bilgiler, kurumsal arşivleme kapsamında DİBBYS/DHYS veri tabanındaki formlara kaydedilmektedir. Veri tabanına kayıt yapılırken Kişisel Verilerin Korunması Kanunu gereği kişisel bilgiler istenmemekte, yalnızca bölgesel sorunların tespiti ve çözümüne yönelik projeler geliştirilmesi amacıyla yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi sosyo-demografik bilgilerin yanı sıra soru ve sorunların konu temelli istatistiksel bilgileri sisteme işlenmektedir. DHYS veri tabanındaki 2022 yılı verilerine göre aile dini rehberlik bürolarına/merkezlerine 27.601 başvuru yapılmıştır.

Son 6 yıla ait başvurulara ilişkin veriler bağlamında hizmet alımı için en çok başvurunun yapıldığı bölge 6.632 başvuruyla İç Anadolu Bölgesiye en az başvurunun yapıldığı bölge ise 1.419 başvuruyla Doğu Anadolu Bölgesidir. Genel olarak, nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu illerde başvuru sayılarının nüfusla doğru orantılı olarak yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, Marmara ve Doğu Anadolu bölgelerinde nüfus yoğunluğuna rağmen başvuru sayılarının düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bazı illerdeki büro/merkezlerin daha etkili bir şekilde tanıtılması gerekliliğini göstermektedir. Ayrıca, personelin kendilerine yöneltilen soruları veri tabanına kaydetmelerinin önemini vurgulamaktadır.

Bürolara/merkezlere yapılan başvuruların değerlendirilmesinde,

"aile" ve "evlilik-nikâh-boşanma" konuları ilk iki sırayı almakta olup 10.114 ve 8.418 soruyla en çok bu konularda başvuru alınmıştır. Evlilik ve boşanma süreçlerinde İslam teolojisine uygun ahlaki davranışların benimsenmesine yönelik özel çalışmalar yapılması ve manevi rehberlik faaliyetlerinin yoğunlaştırılması önerilmektedir. Başvuruların 2022 yılında en çok sorulan tematik konuları, bir önceki yıla benzer bir sıralama göstererek, "boşanma ve boşanma sonrası sorunlar, akrabalarla ilişkiler, nikâh, eşler arası iletişim, ekonomik problemler ve miras, eşlerin hak ve sorumlulukları, aldatma ve zina, evlilik öncesi ve nişanlılık dönemi sorunları, İslam'da kadın hakları, gençlik dönemi inanç problemleri ve psikolojik problemler" olarak belirlenmiştir (krş. Aybey, 2015b: 104-126; Aybey, 2016: 1447-1455). Bu sıralama, sorunların çözümüne yönelik, hem ülke genelinde hem de bölgesel olarak projeler geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır (ayrıca bkz. Kaşdıbi, 2023: 845-866).

Bürolara/merkezlere yapılan toplam 27.601 başvurunun %27.6'sı, ihtiyaç çeşitlerine göre farklı kurum ve kuruluşlara yönlendirilmiştir. Bu bağlamda yönlendirilen başvuruların %67'si Din İşleri Yüksek Kurulu'na, %10'u aile okulu programlarımıza, %8'i Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının il müdürlüklerine, %5'i Aile Toplum Merkezlerine; kalanı ise Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezi, Çocuk İzlem Merkezi, emniyet müdürlükleri ve barolar ile evlilik okulu programlarımıza yönlendirilmiştir. Bürolara yapılan müracaatların %55'i telefonla, %45'i yüz yüze, %1'den daha az bir kısmı ise e-posta yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Bürolara/merkezlere başvuranların sosyo-demografik özelliklerine (2022) bakıldığında ise 27.601 kişiden 22.059'unun medeni durumu belirtilmiş olup bu verilere göre %61,53'ü evli, %12,36'sı bekâr, %4,10'u dul ve %1,90'ı ise boşanmıştır. 2022 yılında bürolara/merkezlere yapılan 27.601 başvurunun 22.687'si yani %82'si kadın danışanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. 2021 yılı verileriyle benzerlik gösteren bu istatistiksel veriler, büroların/merkezlerin sadece kadınlara yönelik hizmet sunduğuna ilişkin yanlış bir kanının hala yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda erkeklerin bürolar/merkezler hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını işaret etmektedir. Bu nedenle erkek personel sayısının artırılması ve büroların/merkezlerin hakkında erkek hedef kitleye yönelik bilgilendirme faaliyetlerinin yapılması önemlidir. Ayrıca, baba ve baba adayı olan vatandaşların da "Baba Okulu Seminerleri"ne katılmalarının teşvik edilmesi, büroların/merkezlerin tanınırlığını artırabilir.

Öte yandan eğitim düzeyi dikkate alındığında bürolara başvuranların %26'sı lise, %12'si ilkökul, %10'u üniversite, %6'sı ilköğretim ve

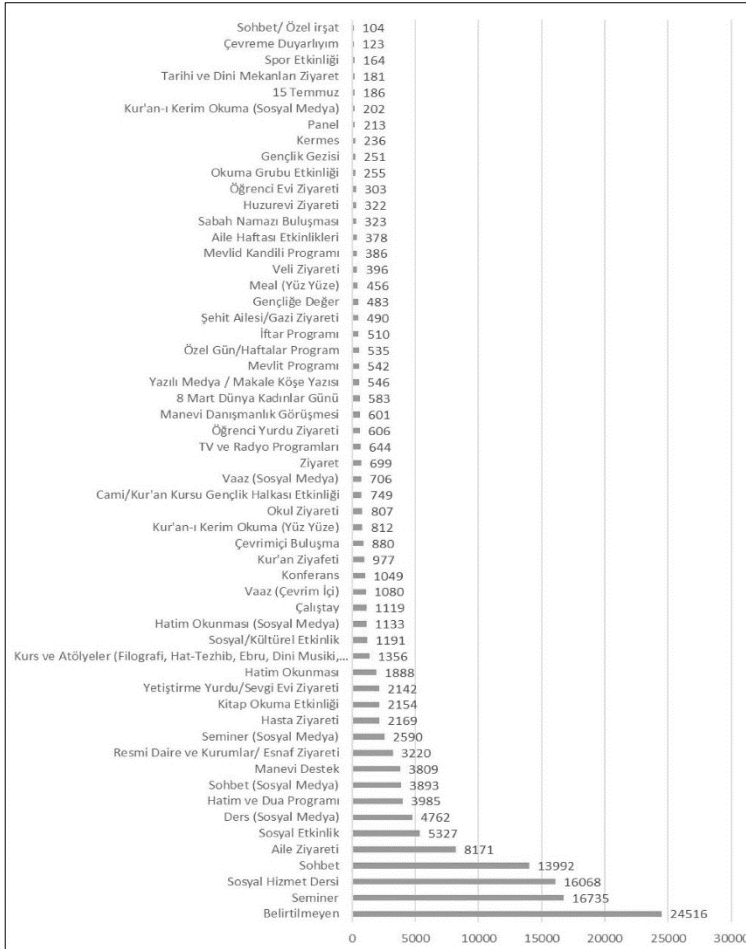
%3'ü de ortaokul mezunudur. Danışanların %26'sı hakkında mezuniyet bilgisi bulunmamaktadır. Başvuruda bulunanların yaklaşık %41'i 25-40 yaş aralığında, %23'ü 41-60 yaş aralığında, %9'u 19-24 yaş aralığında, yaklaşık %3'ü 18 yaş ve altı, yaklaşık %3'ü ise 61 yaş ve üstü grubundadır. Danışanların %20'si hakkında yaş bilgisi mevcut değildir. Yukarıdaki istatistiksel verilere bakıldığında danışanların büyük çoğunluğunun genç ve orta yaş grubunu oluşturduğu saptanmıştır. Kur'an kursları ve gençlik merkezleri bünyesinde sunulan aileye yönelik hizmetler, birçok kişinin büro/merkez çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Bürolara başvuran danışanların %33'ü ev hanımı, %8'i memur, %8'i işsiz, %6'sı öğrenci, %4'ü işçi, %3'ü serbest meslek sahibi, %3'ü esnaf ve %2'si ise emekli olarak tespit edilmiştir.

Aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri, bir taraftan başvuruların soru ve sorunlarına çözüm sağlarken, diğer taraftan toplumun her kesimine ulaşarak aile konusunda farkındalık ve bilinç oluşturmayı hedefleyen sosyal ve kültürel içerikli manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları yürütmektedir. Bu hizmetler kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların istatistiksel olarak yıllık verileri şu şekilde sıralanmaktadır:

Aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri tarafından 2018 yılında 53.674 faaliyet gerçekleştirilirken, 2019 yılında bu sayı 69.066'ya yükselmiştir. Ancak 2020 yılında küresel salgın nedeniyle faaliyet sayısı 56.089'a düşmüştür. 2017 yılından itibaren faaliyet sayılarında gözlenen bu artış, Din Hizmetleri Yönetim Sistemi veri tabanına düzenli olarak veri kaydedilmesi, sabit personel sistemi uygulamasına geçilmesi ve personelin eğitimlerle desteklenmesi gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Covid-19 pandemisine rağmen 2020 yılındaki faaliyet sayısı 2018 yılındaki sayıları aşmış, 2021 yılında ise danışan sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık iki kat artarak 119.727'ye ulaşmıştır. 2022 yılına gelindiğinde ise faaliyet sayısının 123.749 olduğu görülmektedir.

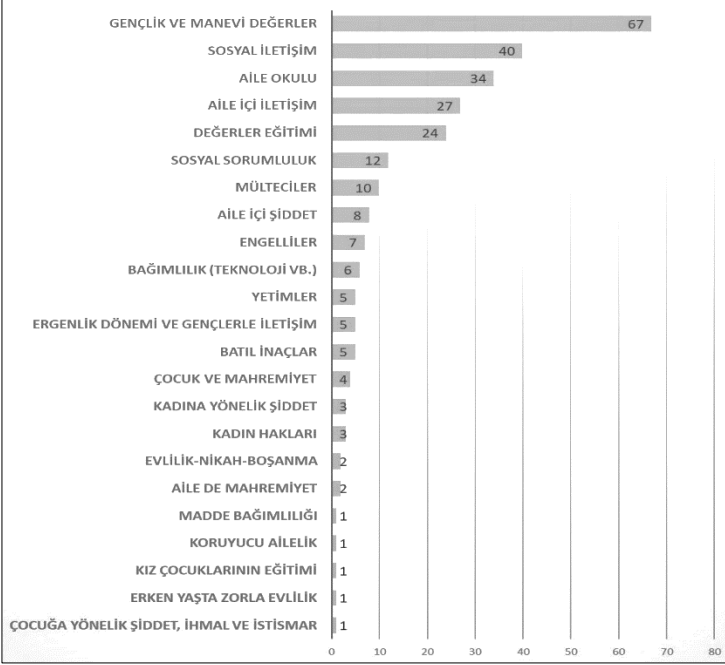
2022 yılında, bürolar/merkezler seminer, konferans, panel, sosyal hizmet dersleri, aile ve hasta ziyaretleri, şehit aileleri ve gazi ziyaretleri, esnaf ziyaretleri ve çeşitli sosyal etkinlikler gibi çeşitli faaliyetler kapsamında toplam 123.749 etkinlik gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerle birlikte, 5.021.492 danışana ulaşılması sağlanmıştır (bkz. Grafik-2).

Grafik-2:
Türlerine göre 2022 yılı hizmet verileri
(DİB Din hizmetleri raporu, 2022)

[I]-Aile ve dini rehberlik bürolarının/merkezlerinin aileye ve toplumsal sorunlara yönelik projeleri: Aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri, insan onurunu ve şerefini korumaya yönelik sosyal sorumluluk projeleri geliştirerek her türlü şiddet türüne karşı durmaktadır. Aile yapısını sağlam temeller üzerine kurmayı, güçlendirmeyi ve korumayı hedefleyen bu bürolar/merkezler, aileye yönelik tehdit ve risklere karşı mücadele ederek toplumsal bilinç ve farkındalığı artırmaktadır. Türkiye genelindeki aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri tarafından 2021 yılında 182 proje, 2022 yılında ise 255 proje uygulanmıştır. Projeler; 71'i aile, 72'si sosyal hizmetler, 7'si kadın, 74'ü genç ve 31'i çocuk ana konu başlıkları altında hazırlanmıştır. Manevi danışmanların bölgesel toplumsal sorunlara yönelik çözüm odaklı projeler geliştirme konusunda aldıkları eğitimler sayesinde sahada uygulanan proje sayısında dikkate değer bir artış gözlemlenmektedir (bkz. Grafik-3).

Grafik-3:
Tematik konulara göre 2022 yılı proje sayıları
(DİB Din hizmetleri raporu, 2022)

(a)-Aileye yönelik eğitim çalışmaları ve projeleri:

(i)-*Evliliğe ilk adım projesi*: Yeni evli çiftler ve evliliğe adım atmak üzere olan nişanlılara yönelik olarak, aileyi ayakta tutan temel değerler olan sevgi, merhamet, adalet ve emanet bilincini İslam teolojisi ışığında aktarmak amacıyla "evliliğe ilk adım" adı altında seminerler düzenlenmiştir. Bu seminerler; "evlilik: ahirete uzanan birliktelik, nikâh ve sorumlulukları, ailemin iletişim dili, ailede iffet ve mahremiyet, yuvamız merhamet ocağı olsun, çocukla şenlenen yuvalar, evlilikle büyüyen ailem, çevre bilinci ve tüketim ahlakı" gibi başlıkları içeren modüllerle gerçekleştirilmiştir. Bu seminerlerde, ailenin oluşumunda bu değerlerin önemi, İslam teolojisi perspektifiyle detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu kapsamda 2022 yılında düzenlenen 4,489 seminerle 60,127 danışana ulaşılmıştır.

(ii)-*Çevrim içi aile sobbetleri*: Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu dinsel konularda aydınlatma görevini yerine getirmek amacıyla, iletişim teknolojilerinin sunduğu yeni olanaklardan faydalanarak hizmetlerini daha geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Küresel salgın nedeniyle yüz yüze eğitimlerin aksaması ve uzaktan eğitimin zorunlu hale gelmesi sürecinde "pan-

demide sürecinde aile eğitimleri projesi" başlatılmış ve bu proje kapsamında başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu eğitimlerin devamı olarak "çevrim içi aile sohbetleri projesi" hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında 2022 yılında düzenlenen 972 çevrim içi sohbete toplamda 625.254 vatanış katılıma göstermiştir.

(iii)-*Baba okulu seminerleri*: Diyanet İşleri Başkanlığı, ailenin sağlıklı biçimde kurulmasını, korunmasını ve sürdürülmesini sağlamak amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Başkanlık, milli ve manevi değerlerin öne çıkarılarak yapılan aile bireylerine yönelik eğitici farkındalık programlarını büyük bir önemle ele almaktadır. İl müftülükleri tarafından baba ve baba adaylarına yönelik olarak 4 hafta boyunca verilen ve 8 dersi kapsayan "baba okulu seminerleri" düzenlenmiştir. Bu seminerler, İslam'da anne-babanın sorumlulukları, İslam teolojisine göre rol model baba örnekleri, baba-çocuk iletişimi gibi konuları içermekte olup pandemi sürecinde verilen ara sonrasında 2022 yılında yeniden başlatılmıştır. Yeniden başlatılan seminerler kapsamında 129 seminer düzenlenmiş ve bu seminerlerle 11.037 kişiye ulaşılmıştır.

(iv)-*Mum dibini ıştırır projesi*: Din görevlisi eşlerine yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kapsamında onları büyük bir aileye ait oldukları duygusunu pekiştirmek ve gönüllü birer birey olmaları bilincini geliştirmek amacıyla "mum dibini ıştırır" projesi hayata geçirilmiştir. Proje, 01 Ekim 2022 tarihinden itibaren Adıyaman, Afyon, Ağrı, Ankara, Bursa, Çanakkale, Gaziantep, Hatay, Isparta, İstanbul, Kahramanmaraş, Kocaeli, Kütahya, Malatya, Manisa, Mersin, Ordu, Samsun, Tokat ve Van olmak üzere 20 pilot ilde uygulamaya konulmuştur. Projede, ailelere yönelik eğitim ve etkinlikler aracılığıyla destek sağlanmakta ve projenin etkin şekilde yürütülmesi için 07 Aralık 2022 tarihinde bir değerlendirme toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, projenin uygulandığı illerin müftü yardımcıları ve adrb koordinatörleri bir araya gelmiştir. İlk olarak bir yıl süreyle belirtilen illerde uygulanacak olan bu pilot proje, elde edilen sonuçlar doğrultusunda tüm illerde uygulanmaya başlanacaktır.

(b)-*Farkındalık çalışmaları*: Başkanlık, 2011 yılından bu yana Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile iş birliği içinde ailelere yönelik eğitim, danışmanlık ve sosyal hizmet modelleri üzerine çalışmalar yapmakta, bu modeller için öneriler geliştirmekte ve eğitim materyalleri hazırlamaktadır. Bu iş birliği, hizmet süreci kapsamında ihtiyaç duyulan yıllara göre belirlenen protokoller çerçevesinde sürdürülmektedir (bkz. Ek-4). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının koordinasyonunda "Kadına Yönelik

Şiddetle Mücadele 4. Ulusal Eylem Planı” (2021-2025), “Kadının Güçlendirilmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı” (2018-2023), “Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadele Strateji Belgesi ve Eylem Planı” (2018-2023) ve “Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı” (2023-2028) gibi önemli sosyal hizmet politikalarının uygulanmasında Başkanlık, farkındalık oluşturma konusunda aktif rol almıştır.

Başkanlığın temel vurgusu, aile içerisinde yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her bireyin saygınlığının ve dokunulmazlığının korunması üzerinedir. Özellikle kadın ve çocukların hak ihlallerinin önlenmesi, ailede adalet duygusunun geliştirilmesiyle mümkündür. Başkanlık, toplumun her kesimine ulaşır dinin adalet ve merhamet yönlerini vurgulayarak yanlış düşünce ve algıları ortadan kaldırmayı hedeflemekte ve bu doğrultuda çalışmalarını genişletmektedir.

(i) *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 4. Ulusal Eylem Planı (2021-2025) kapsamındaki çalışmalar:* Başkanlık, kadına yönelik şiddeti önleme amacıyla projeler üzerinden farkındalık çalışmaları yapmakta ve aile odaklı modüller geliştirmektedir. Aynı zamanda temalı günlerde çeşitli etkinlikler düzenleyerek personel eğitimleri vermektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın koordinasyonunda yürütülen bu eylem planı çerçevesinde, hem merkezi hem de taşra teşkilatlarında düzenli olarak çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmekte, üç ayda bir yapılan izleme toplantıları ve raporlamalarla Bakanlık sürekli olarak bilgilendirilmektedir.

2022 yılında, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Adalet Bakanlığında görevli er, erbaş, ceza infaz memurları, polisler ve İş-Kur kursiyerlerine yönelik olarak bu kurumlardan gelen istekler doğrultusunda müftülükler tarafından 1.800 “Aile İçi Şiddetle Mücadelede Dini Referanslar” temalı seminer düzenlenmiştir. Bu seminerlerle katılımcılara aile içi şiddetle mücadelenin dinsel boyutları hakkında bilgiler verilmiştir.

(ii) *-Aile haftası etkinlikleri ve aile forumu:* Dijitalleşme, çağımızın kaçınılmaz bir gerçekliği olarak ailelerin yaşamını şekillendiren bir faktör olmaya devam etmektedir. Bu kapsamda, aile değerlerini dijital dünyayla uyumlu hale getirerek korumak ve güçlendirmek amacıyla 14 Mayıs 2022 tarihinde Ankara'da Türkiye Diyanet Vakfı Kocatepe Konferans Salonunda "Dijital Dünya'da Değerleriyle Aile Olmak" başlıklı bir forum düzenlenmiştir. Ayrıca, Aile Haftası dolayısıyla, aile yapısının korunması ve güçlendirilmesine odaklanan etkinlikler organize edilmiştir. 09-20 Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen panel, konferans, seminer ve zi-

yaretlerden oluşan 11.736 çalışmaya toplamda 459.300 vatandaş katılmıştır. Bu çalışmalar, dijital dünya içinde İslam teolojisi ışığında aile değerlerini koruyarak söz konusu bu değerlerin nesilden nesile aktarılmasını amaçlamaktadır.

(iii)-8 Mart Dünya Kadınlar Günü çalışmaları: Bu özel gün aracılığıyla İslam dininin zaman ve mekân üstü öğretileri ışığında, kadının onurlu ve saygın bir varlık olarak toplumsal ve aile içi rolünün ön plana çıkarılması amaçlanmıştır. 2022 yılında "Değişen Dünyada Kadın Olmak" teması altında, 08-14 Mart tarihleri arasında Ankara, Eskişehir, Samsun, Balıkesir, Ağrı, Sakarya ve Düzce illerinde il müftülükleri tarafından düzenlenen etkinliklere, Daire Başkanı, Başkanlık Müşaviri, Başkanlık Vaizi ve Diyanet İşleri Uzmanı unvanlarındaki personel konuşmacı olarak katılmıştır. Bu etkinlikler, kadının toplum ve aile içindeki değerli yerini vurgulamak ve bu konuda farkındalık yaratmak için önemli bir platform sunmuştur.

(iv)-30 Haziran Koruyucu Aile Günü etkinlikleri: Bu özel gün aracılığıyla Başkanlık tarafından, kurum bakımında olan çocukların aile ortamında daha iyi korunmalarını sağlamak ve personeli koruyucu aile olmaya teşvik etmek amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Bu etkinlikler kapsamında, din görevlilerinin topluma olumlu rol modeller olarak öncülük etmeleri hedeflenmektedir. "Dini Referanslar Bağlamında Koruyucu Ailelik" konulu bir sunum hazırlanarak, "Bir Yetime Aile Olmak" teması altında paneller düzenlenmiş ve bu içerik 09 Haziran 2022 tarihinde Türkiye genelindeki 81 il müftülüğüne iletilmiştir. Bu çalışmalar, koruyucu aile olmanın önemi ve değeri hakkında farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

(v)-Bilgelikleriyle Hayatın İçinde Büyüklerimiz paneli: Türk-İslam kültürünün aileyi önemseyen yapısını ve kanaat önderi figürlerin toplumdaki yerini güçlendirmek amacıyla, 20 Ekim 2022 tarihinde 15 Temmuz Millî İrade Şehit Ali Alıtkan Konferans Salonunda "Bilgelikleriyle Hayatın İçinde Büyüklerimiz" temalı bir panel düzenlenmiştir. Bu panel, kanaat önderi büyüklerin topluma sağladıkları katkıları ve onların bilgi ile tecrübelerinin gelecek nesillere aktarımının önemini vurgulamak için gerçekleştirilmiştir. Panelde, Başkanlığın üst düzey yöneticileri, daire başkanları ve diğer personel katılım göstermiştir. Program; "cami içi ve dışı din hizmetinin muhatabı olarak yaşlılar, insan hakları bağlamında yaşlılar, kuşaklararası değer aktarımında aile büyüklerinin rolü, yaşlılığa pozitif bakış: aktif yaşlanma ve din hizmetine gönül verenlerin penceresinden" başlıklarını içermiştir.

(c)-*Resmî nikâh işlemleri*: 03 Kasım 2017 tarihli ve 30229 sayılı Resmi Gazetede yürürlüğe giren 5490 sayılı “Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7039 sayılı Kanun” ile Başkanlığın sunmuş olduğu aile hizmetlerine bir yenilik daha eklenmiştir. Bu düzenleme, 5490 sayılı “Nüfus Hizmetleri Kanunu’nun Evlendirme Yetkisi” başlıklı 22’nci maddesine, il ve ilçe müftülüklerine evlendirme memurluğu yetkisi verilmesini içeren bir ifade eklemiştir. Bu değişikliklerle, ülke genelindeki tüm il ve ilçe müftülüklerimizde resmî nikâh işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 2021 yılında il ve ilçe müftülüklerimizde nikâh kıydıran çiftlerin sayısı 14.364 iken, bu sayı 2022 yılında 13.117’ye düşmüştür. Resmî nikâh ve dinsel merasimin bir arada yapılması konusunda vatandaşların daha iyi bilgilendirilmesi, bu sayının artmasına yardımcı olabilir.

[III]-*Aile ve dini rehberlik bürolarının/merkezlerinin kurumsallaşmasına yönelik çalışmalar*:

(a)-*Aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri için sistemsal yenilikler*: Türkiye’deki 81 ilde, aile ve dini rehberlik bürolarına/merkezlerine yapılan başvurular ve büroların/merkezlerin gerçekleştirdiği faaliyetler, projeler ve sosyal hizmet derslerine dair toplanan veriler, analiz raporları şeklinde düzenlenerek il müftülüklerine iletilmiştir. Bu veriler, yürütülen hizmetlerin etkinliğini artırmak amacıyla gönderilmiş olup personelin Din Hizmetleri Yönetim Sistemi kullanımını konusunda eğitim seminerleri düzenlenmiştir. Sistem veri tabanının etkin ve verimli kullanımını sağlamak için teknik düzenlemeler yapılmaktadır.

(b)-*Sözleşmeli aile ve dini rehberlik büroları/merkezleri personelinin mesleki hazırlık eğitimi*: Başkanlık, aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde görev yapacak yeni atanan sözleşmeli personel için mesleğe hazırlık eğitimleri planlamıştır. Bu kapsamda, 6 Ekim 2022 tarihinde çevrim içi bir "Bilgilendirme Toplantısı" gerçekleştirilmiştir. Bu toplantının ardından, 12 Aralık 2022 - 20 Ocak 2023 tarihleri arasında İstanbul Anadolu İhtisas Merkezinde, söz konusu personele yönelik "Sözleşmeli ADRB/M Vaizlerine Mesleğe Hazırlık Eğitim Semineri" düzenlenmiştir.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı ile Diyanet Akademisi Başkanlığı'nın ortak koordinasyonu altında düzenlenen eğitim programına Türkiye'nin tüm illerinden 215 kadın personel katılmıştır. Bu 6 haftalık eğitim programı "Vaaz ve Vaizlik, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Aile, Eğitim, Proje ve Sosyal Hizmet Kurumları" gibi ana konu başlıklarını içermekte olup alanında uzman

eğitmenler tarafından verilen teorik derslerin yanı sıra uygulamalı dersler de programda yer almıştır.

(c)-*Hizmet içi eğitim seminerleri ve konferanslar*: Din görevlilerinin toplumda örnek bir konumda olmaları ve halka doğrudan rehberlik etmeleri, onların etki ve saygınlıklarının büyük bir önem taşıdığını göstermektedir. Bu rolün, toplumsal huzur ve barışın sağlanmasında kritik bir etkisi bulunmaktadır. Din görevlileri, sadece doğru dinsel bilgileri sunmakla kalmayıp aynı zamanda tıbbi, hukuki ve idari konularda ilgili merci ve uzmanlara yönlendirmeler yaparak sorunların çözümüne aktif olarak katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, din görevlilerine yönelik düzenlenen hizmet içi eğitimler, personelin bilgi ve becerilerini artırarak onların daha verimli hizmet vermesini sağlamak açısından büyük önem arz etmektedir.

(i)-*Aile ve dini rehberlik bürolarında/ merkezlerinde görev yapan personel için hizmet içi eğitim semineri*: Başkanlık, konuya ilişkin sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin verimliliğini arttırmak amacıyla, bu birimlerde ve sosyal hizmet kurumlarında görev yapan 371 kadın personele özel bir eğitim semineri düzenlemiştir. Bu seminer, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile iş birliği içinde 20-24 Mart 2022 tarihlerinde Antalya/Manavgat'ta gerçekleştirilmiştir. “Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında Görev Yapan Personele Yönelik Hizmet İçi Eğitim Seminerinde” toplamda 40 saat süren dersler, akademisyenler ve alan uzmanları tarafından verilmiştir. Dersler ise ‘aile hukuku ve güncel fıkıh problemleri, günümüz inanç problemleri, din görevlilerinin aileyi güçlendirme rolü, danışmanlık ilke ve teknikleri, ailede etkili iletişim ve krizle mücadele, boşanma ve boşanma sonrası süreç yönetimi, mağdurla görüşme teknikleri, gelişim evrelerine göre çocuklarda din eğitimi, kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve mağdura yönelik kamu hizmetleri, ailevi sorunların çözümünde, manevi danışmanlık ve rehberlik, kurum bakımı altındaki çocuklara yönelik hizmetler’ gibi çeşitli konuları kapsamıştır.

(ii)-*Sosyal hizmet kurumlarındaki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri için hizmet içi eğitim semineri*: Çocuk evi, çocuk evleri sitesi, çödem, kadın konukevi ve huzurevi gibi sosyal hizmet kurumlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunan personelin verimliliğini arttırmak amacıyla 07-15 Kasım 2022 tarihleri arasında çevrim içi olarak düzenlenen Sosyal Hizmet Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmeti Sunan Personele Yönelik Hizmet İçi Eğitim Seminerine 1.456 personel katılmıştır. Eğitim kapsamında, ‘mağdurla görüşme teknikleri, sosyal hizmet kurumlarında inançla ilgili sıkça sorulan sorular, gelişim

evrelerine göre çocuklarda din eğitimi, travmatik bireylerle çalışma, İslami referanslar bağlamında şiddetle mücadele ve manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, manevi danışmanlık ilke ve teknikleri, ergenlik döneminde gençlerle iletişim, sosyal hizmet kurumlarında sıkça sorulan sorular, oyun terapisi ve oyunla öğrenme yöntemleri, kriz durumlarında manevi destek, çocuklara, kadınlara ve yaşlılara yönelik sosyal hizmet kurumlarının yapısı, işleyişi ve hizmetleri' gibi konular, akademisyenler ve alan uzmanları tarafından anlatılmıştır.

(d)-*İstişare toplantıları*

(i)-*Aile ve dini rehberlik değerlendirme toplantısı*: 15 Şubat 2022 tarihinde aile ve dini rehberlik çalışmalarını değerlendirmek, geleceğe dönük stratejiler belirlemek ve bölgesel sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla çevrim içi olarak düzenlenen “Aile ve Dini Rehberlik Değerlendirme Toplantısına”, Başkanlık yetkilileri ve 81 il müftü yardımcısı katılmıştır. Bu toplantıda, müftülüklerin yürüttüğü aile ve dini rehberlik hizmetlerinin gözden geçirilmesi amaçlanmıştır.

(ii)-*Akdeniz bölge istişare toplantısı*: Akdeniz Bölgesindeki aile ve dini rehberlik çalışmalarını değerlendirme, bölgesel sorunları tespit etme ve ileriye dönük planlar yapma amacıyla 8 Eylül 2022 tarihinde Mersin'de gerçekleştirilen “Akdeniz Bölgesi İstişare Toplantısına” Adana, Kahramanmaraş, Hatay, Osmaniye ve çevrim içi olarak Antalya, Burdur, Isparta il/ilçe müftüleri ile koordinatörler katılmıştır. Toplantıda, aile sorunları ve çözüm önerileri, büroların/merkezlerin etkinliğinin artırılması gibi konular ele alınmış, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Dr. Burhan İşleyen ve diğer üst düzey yetkililer tarafından çevrim içi katılım sağlanmıştır.

(iii)-*Ege Bölge istişare toplantısı*: 24 Ekim 2022 tarihinde düzenlenen bu toplantıda, aile ve dini rehberlik bürolarının faaliyetlerinin değerlendirilmesi, bölgesel sorunların belirlenmesi ve geleceğe yönelik planların yapılması amacıyla gerçekleştirilen toplantıya sorumlu müftü yardımcıları, ilçe müftüleri, koordinatörler ve personel katılmıştır. Toplantıda, merkezlerin mekânsal iyileştirmeleri, sunulan hizmetin durumu, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

(e)-*Çalıştaylar*

(i)-*Sosyal hizmet kurumlarında sunulan manevi destek hizmetleri çalıştayları*: Başkanlık ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında var olan iş birliği çerçevesinde, sosyal hizmet kurumlarında verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin değerlendirilmesi ve bu hizmetlerin

iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirmek amacıyla 19-21 Eylül 2022 tarihleri arasında seri çalıştaylar düzenlenmiştir. Bu çalıştaylar, 19 Eylül'de çocuk evleri, 20 Eylül'de kadın konukevleri ve 21 Eylül'de huzurevleri için özel olarak ayrılmış günlerde çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Çalıştaylarda, çocuk, kadın ve yaşlılara yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin değerlendirilmesi yapılarak geleceğe dönük öneriler tartışılmıştır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı temsilcileri, müftülüklerin bu süreçte sağladığı desteklerin, bireylerin iyileşme sürecine büyük katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca, yanlış dinsel algıların önlenmesinde doğru dinsel bilginin rolü ve kurumlar arası iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde karşılaşılan problemler üzerine de kurum yetkilileriyle görüş alışverişinde bulunulmuştur.

(ii)-*Aile ile İlgili Güncel Konular çalıştay*: Ailenin karşı karşıya kaldığı zararlı akımlar ve bu akımlara karşı alınabilecek önlemler üzerine düşünmek amacıyla 30 Kasım 2022 tarihinde Başkanlık merkezinde bir çalıştay gerçekleştirilmiştir. Bu etkinlik, Din Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Şaban Kandı'nın açılış konuşması ve Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş'ın konuşmalarıyla başlamıştır. Çalışmaya Başkanlık, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri, akademisyenler, klinik psikologlar ve sivil toplum kuruluşlarından temsilciler katılmıştır. Çalıştayın ilk oturumu "Cinsel Kimlik Olgusu" üzerine olup cinsel kimlik gelişimini etkileyen faktörler ve cinsel kimlik karmaşası ile bozukluklarına dair sunumlar yapılmıştır. İkinci oturumda, cinsiyetsizleştirme dayatmalarının aile, toplum ve çocuklar üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalıştayın son oturumunda ise cinsiyet gerçekliğinin deformasyonuna karşı alınabilecek önlemler ve Diyanet İşleri Başkanlığına düşen sorumluluklar üzerine katılımcılar tarafından çözüm önerileri sunulmuştur. Çalıştayın sonucunda; sahada çalışan personel için "Aile Ahlakı Eğitici Eğitimi" düzenlenmesi ve materyal hazırlanmasının ardından çocuk ve gençlerde sağlıklı bir kimlik oluşumu için ailelere yönelik farkındalık çalışmalarına başlanması konusunda fikir birliğine varılmıştır.

(iii)-*Aile ve Dini Rehberlik Büro/Merkez Koordinatörleri çalıştay*: Başkanlığımız, aile ve dini rehberlik hizmetlerinin daha etkin ve verimli yürütülmesi, çeşitli alanlardaki çalışmaların iyileştirilmesi ve personelin hizmet kalitesinin artırılması amacıyla 15 Mayıs 2022 tarihinde Ankara Rıfat Börekçi Eğitim Merkezinde bir çalıştay düzenlemiştir. Bu çalıştay, 81 il müftülüklerinin adrb/m koordinatörlerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir ve "boşanma ve vefat sonrasında ailelere yönelik çalışmalar, aile içi iletişimin güçlendirilmesine yönelik öneriler, günümüz ailesinde uyumlu

yaşlılık, roman aileler ve adrb/m çalışmaları, koruyucu ailelere ve çocuk evi annelerine yönelik çalışmalar ile aile ve dini rehberlik bürolarından aile ve dini rehberlik merkezlerine dönüşüm süreci ve tecrübe paylaşımı" gibi altı farklı başlıkta atölye çalışmaları yapılmıştır. Her bir grup, bir moderatör eşliğinde konu hakkında düşüncelerini ve yaklaşımlarını paylaşmış, mevcut sorunlar ve ihtiyaçlar üzerinde durulmuş, bu süreçte alınacak tedbirler ve çözüm önerileri tartışılmıştır (DİB Din Hizmetleri Raporu, 2022: 102-130).

Özet olarak, Diyanet İşleri Başkanlığının manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, din hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi, hedef kitlelere kolay ulaşılabilmesi ve hizmet kalitesinin artırılması amacıyla, çeşitli kurumlarla iş birliği protokolleri geliştirerek kapsamlı aile ve toplumsal sorumluluk projeleri yürütmektedir. Bu çerçevede, 2007 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, 2008 yılında Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ile yapılan protokoller, 2011, 2013, 2018 ve son olarak da 2023 yılında daha kapsamlı bir biçimde yenilenmiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile imzalanan kurumsal iş birliği protokolleri, Başkanlık personelinin etki alanını genişletmiş ve onlara operasyonel kolaylıklar sağlamıştır. (Yıldız, 2021: 1121).

Başkanlığın kurum içinde diyanet-aile çalışmaları bağlamında aile ve dini rehberlik büroları/merkezlerinin daha iyi hizmet üretebilmeleri amacıyla 17.06.2014 tarih ve 29033 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren DİB Görev ve Çalışma Yönetmeliği yayımlanmıştır. Ayrıca yine 10/01/2019 tarihli ve 8150 sayılı DİB Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi ile 19.03.2010 tarih ve 25 sayılı onay ile yürürlüğe giren ilk Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi yayımlanmıştır.

Yukarıda verilen kurumlar arası protokoller ve kurum içi yönergelerin kronolojik incelenmesi, kurumsal görev ve sorumlulukların manevi danışmanlık ve rehberlik modeli için henüz istenilen düzeye ulaşmamış olsa da, önemli bir adım olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle 2019 yılında çıkarılan kurum içi hizmet yönergesi ve 2018 yılında imzalanan protokolde 'manevi destek ve dini rehberlik' ifadesi ile manevi danışmanlık ve rehberlik konsepti genişletilerek sistematik bir yapıya kavuşturulma çabası verilmiştir. Dolayısıyla, diyanet-aile çalışmalarındaki güncel durum, 2010 ve 2015 yılında onaylanan yönergenin ardından 2019 yılında en son yayımlanan çalışma yönergesi (bkz. Ek-5) ve öncesinde 2018 yılında güncellenen iş birliği protokolleri dikkate alındığında, manevi danışmanlık ve rehberlik konseptinin gelecek

dönemde daha da güçlenerek devam edeceği izlenimini uyandırmaktadır (bkz. Ek-4).

e. Kurumsal Sınırlılıklar Bağlamında Hizmetlerin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Bu bölümde, kamu kurumu olarak din konusunda kamu otoritesi olan Diyanet İşleri Başkanlığının, diyanet-aile çalışmaları çerçevesinde, aile ve dini rehberlik büroları ile merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kurumsal sınırlılıkları ele alınmıştır. Hizmetlerin güçlü yönleri belirtildikten sonra, mevcut zayıf yönler sınırlılık temelli olarak incelenmiş ve bu alanlarda iyileştirme yapılması için bazı öneriler sunulmuştur. Bu tür bir değerlendirme, hizmetlerin daha etkin ve kapsayıcı hale getirilmesi amacını taşımaktadır.

(a)-*Güçlü yönler*: Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik büroları ile merkezlerinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerindeki güçlü yönleri 4 (dört) ayrı alt başlıkta analiz edilebilir:

(i)-*Kurumun din alanında kamu otoritesi olarak konumu*: Anayasal bir yapıya sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de din hizmetlerinin profesyonel ve çok-boyutlu olarak üretilmesinde temel bir kamu otoritesi figürü ve rolü üstlenmektedir. Bu yetkinlik, kurumun, sürecin ilerleyen aşamalarında muhtemel engelleri, tıkanıklıkları ve zorlukları orta ve uzun vadede çözebilme kapasitesini ve dinamizmini doğal olarak kendi içinde barındırmaktadır.

(ii)-*Hizmet üretiminde hem personel hem mekân açısından ev sahibi olması*: Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde sunulan hizmetlerin güçlü yanlarından biri, hizmet üretiminde hem personel hem de mekân açısından sahip olduğu imkânlardır. Bürolar ve merkezler, Diyanet İşleri Başkanlığının geniş ve nitelikli personel havuzundan faydalanmaktadır. Bu, çeşitli uzmanlık alanlarından gelen personelin, her bir hizmetin özgün ihtiyaçlarına uygun olarak dinsel ve manevi rehberlik sağlamasını mümkün kılar. Ayrıca, büroların ve merkezlerin Türkiye genelinde yaygın olarak konumlandırılmış olması, ulaşılabilirliği ve hizmetlerin etkili bir şekilde sunulmasını kolaylaştırmaktadır (krş. Peker, 2009: 162-175). Büroların ve merkezlerin kendi mekânlarına sahip olması, hizmetlerin bütünlüklü ve kesintisiz bir şekilde verilmesini desteklerken, aynı zamanda bu mekânlar, vatandaşların dinsel ve manevi ihtiyaçlarını gidermede merkezi ve güvenilir noktalar haline gelmiştir. Bu durum, başkanlığın hizmetlerini daha geniş bir kitleye ulaşırma ve etkin bir şekilde yürütme kapasitesini artırmaktadır.

(iii) *Veri yönetimi ve izleme*: Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik bürolarında ve merkezlerinde sunulan hizmetlerin güçlü yönleri arasında, özellikle veri yönetimi ve merkezi izleme sistemlerinin etkin kullanımı bulunmaktadır. Başkanlık, hizmetlerin sürekliliği ve etkinliği için gelişmiş bir veri toplama ve analiz sistemi kurmuştur. Bu sistem sayesinde, büro ve merkezlerden toplanan veriler merkezi bir veri tabanında toplanmakta ve bu veriler, hizmetlerin etkinliğini artırmak, gereksinimleri belirlemek ve hizmet alanlarını genişletmek için kullanılmaktadır. Ayrıca, bu verilerin sistematik olarak izlenmesi, programların ve projelerin zamanında ve doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamakta, böylece hizmet kalitesini sürekli iyileştirmek için kritik veriler sağlamaktadır. Bu merkezi izleme ve veri yönetimi sistemi, Diyanet İşleri Başkanlığının hizmetlerini stratejik olarak yönlendirme yeteneğini güçlendirerek, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tüm yurttaki etkin bir şekilde sunulmasına imkân tanımaktadır.

(iv)-*Kamuoyunun manevi danışmanlık ve rehberlik modeline psikolojik hazır oluş durumu*: Son çeyrek yüzyılda, sekülerleşme etkileri ve dini hizmet kavramlarının terapötik bir yönelim kazanması gerekliliğiyle birlikte, Türkiye'deki sosyo-politik dinamiklerin de etkisi altında Türk kamuoyunun manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine olan bakışında önemli bir değişim gözlemlenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen diyanet-aile çalışmaları çerçevesinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine kamuoyunun psikolojik olarak hazır oluşu, bu hizmetlere olan talebi ve kabulü açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu hazır oluş durumu, hizmetlere olan güveni artırarak, toplumun geniş kesimlerine bu hizmetlerin ulaşmasını ve etkileşimini kolaylaştırmakta, böylece sunulan hizmetlerin sosyal ve kültürel kabulünü ve etkinliğini güçlendirmektedir. Dolayısıyla, hizmetin toplumda pozitif bir ivme kazanmasına ve daha geniş bir yelpazede kabul görmesine zemin hazırlamaktadır.

(b)-*Zayıf yönler*: Diyanet İşleri Başkanlığının diyanet-aile çalışmaları kapsamındaki aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerindeki zayıf yönleri de 'sınırlılıklar' bağlamında 8 (sekiz) ayrı alt başlıkta ele alınabilir:

+*Sınırlılık-[i]: Kurumlar arası iş birliği protokolüne bağlı kurumsal alt yapı yetersizliği ve mekân isimlendirilmesi*: Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik büroları ve merkezlerinde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, kurum içi yapılanmada ve iş birliği protokollerin-

deki kurumsal sınırlılıklar nedeniyle zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, 2010 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen ve Diyanet İşleri Başkanlığının teşkilat yapısını çağın gereklerine uygun olarak yeniden düzenleyen 6002 sayılı yasayla önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca özellikle son dönemde teşkilat şemasına yeni daire başkanlıklarının eklenmesi de dikkati çekmektedir (bkz. Ek-1). Ancak, bu yeniden yapılanma sürecine rağmen, geçen 14 yıl içinde, aile ve dini rehberlik bürolarındaki hizmetlerin Türk aile yapısına özgü modern ve yerel bir manevi danışmanlık ve rehberlik (mdr) modeline uyarlanması konusunda yetersiz kalmıştır. Bu durum, hizmetlerin çağın ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememesine yol açmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili daire başkanlığı, iş birliği protokollerinin yetersiz kaldığı alanlarda bu eksiklikleri gidermek için kurumsal yapıyı güçlendirmeye yönelik adımlar atma gereksinimiyle karşı karşıyadır.

Öneri-[i]: Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan daire başkanlıklarının, dönemin din hizmeti beklentilerini karşılayacak şekilde teşkilat yapısını acilen yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Bu kapsamda, aile ve dini rehberlik büroları ile merkezlerde sunulan hizmetlerin de bağlı olduğu 'Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı'nın adı 'Aile Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı' olarak güncellenmelidir (bkz. Ek-2). Eğer manevi danışmanlık ve rehberlik (mdr) modeli, Diyanet İşleri Başkanlığının ulusal din hizmeti politikasında kalıcı bir kurumsal yer edinecekse, bu hizmetleri çağın gereklerine uygun şekilde kapsayacak yeni bir paradigma altında, daha geniş yetkilerle ve sorumluluklarla donatılmış 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Genel Müdürlüğü' kurulmalıdır. Bu yapılanma, hizmetlerin daha etkin ve kapsayıcı bir şekilde sunulmasını sağlayarak, din hizmetlerinin toplumsal etkisini artıracaktır. Adı geçen bu önerilen genel müdürlük altında “(i)-Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı; (ii)-Adalet Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı; (iii)-Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı; (iv)-Gençlik Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı; (v)-Aile Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı; (vi)-Dezavantajlı Grup Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Daire Başkanlığı” isimli hizmet çeşitlerine göre yeni daire başkanlıkları kurulmalıdır (söz konusu yeni yapılanmaya ilişkin din psikoloğu Koç (2024) tarafından önerilen genel müdürlük ve daire başkanlıklarının teşkilat şeması önerisi için bkz. Ek-3). Ayrıca hizmet verilen taşra teşkilatındaki büro ve merkez isimlerinin ise büroların da merkeze dönüştürülerek 'Aile Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Merkezleri' biçiminde güncellenmesi gerekmektedir.

+*Sınırlılık*-[ii]: *İşbirliği protokollerindeki meslek ve görev tanımının alan hizmetiyle tam uyumlu olmaması*: Söz konusu bu durum, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında imzalanan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine yönelik iş birliği protokollerindeki bir sınırlılıktır. İlk iş birliği protokolü 2007 yılında imzalanmış, ardından 2008, 2011 ve 2018 yıllarında yenilenmiştir. Söz konusu bu iş birliği protokollerinden 2011 ve 2018 yıllarında imzalanan protokoller ile tematik olarak imzalanan 2019 protokolü dikkate değerdir (bkz. Ek-4). Bu protokollerin içerik analizlerinde, protokol yazım dillerinde ve taraflardan hizmet veren Diyanet İşleri Başkanlığını ilgilendiren bölümlerde, mesleki ve görevsel tanımlamaların yeterince açık olmaması dikkat çekmektedir. Özellikle, protokollerde manevi danışmanlık hizmeti tanımlanmış olmasına rağmen, 'manevi danışman' teriminin metin içinde yeterince vurgulanmadığı görülmektedir. Bu durum, hizmetlerin uygulanmasındaki alan aktörü açısından belirsizliklere ve uygulama sırasında karşılaşılabilecek teknik sorunlara yol açabilmektedir.

Öneri-[ii]: Mesleki Yeterlilik Kurumu ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında gerçekleştirilen iş birliği neticesinde, "manevi danışman" meslek tanımı çalışmaları sonuçlandırılmış ve 25 Ekim 2019 tarihinde 30929 Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanan ulusal meslek standartlarına ilişkin tebliğde, "manevi danışman" mesleği Seviye 6 olarak tanımlanmıştır (bkz. Resmi Gazete, 2019). Bu gelişme, 2018 yılında imzalanan diyanet-aile çalışmalarına ilişkin iş birliği protokolünün içerik, dil ve anlatım yönlerinden yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Protokol metni ve sonraki kurumlar arası yazışmalardaki karmaşıklığı önlemek amacıyla, verilen hizmetlerin açıkça tanımlanması ve "manevi danışmanlık ve rehberlik" hizmetleri konseptinde görev alacak personel için "manevi danışman" ifadesinin protokol metnine dâhil edilmesi önerilmektedir. Bu yapılacak olan yeniden düzenleme, özellikle alan aktörü bağlamında hem hizmetlerin standardizasyonunu sağlayacak hem de protokol metninin tutarlılığını artıracaktır.

+*Sınırlılık*-[iii]: *Kurum içi ve kurumlar arası hukuksal altyapının eksiklikleri*: Sözü edilen bu eksiklik, Diyanet İşleri Başkanlığının manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sağlam temeller üzerinde yürütülmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle, 17 Haziran 2014 tarih ve 29033 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nin "Tanımlar" başlıklı ilk bölümünde, din görevlileri arasında "Baş vaiz, uzman vaiz, vaiz, murakıp, Kur'an kursu baş öğreticisi, Kur'an kursu uzman öğreticisi, Kur'an kursu öğreticisi ve cami görevlileri" olarak belirtilmiştir (bkz. Resmi Gazete, 2014). Ancak, aile ve dini

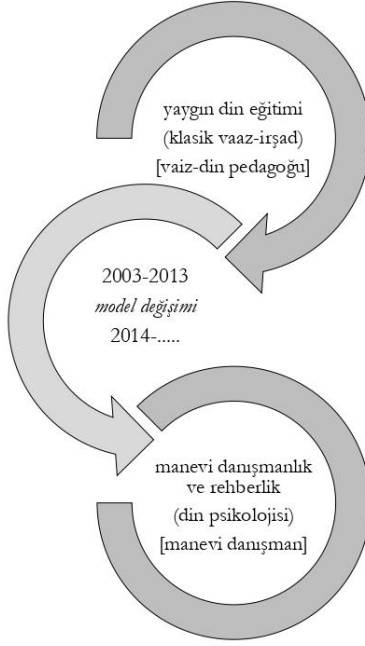
rehberlik bürolarında/merkezlerinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini yürüten personelin yasal olarak "manevi danışman" unvanı altında tanınmış bir kadrosunun olmaması, bu alanda çalışanlar için önemli bir sınırlılık teşkil etmektedir. Bu durum, kurum içindeki tanım ve kadroların güncellenmesi gerektiğini ve manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin kurumsal altyapısının güçlendirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Öneri-[iii]: Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin anayasal hukuki dayanakları mevcut olmasına rağmen (Orallı, 2006; T.C. 1982 Anayasası; madde: 5, 17), bu hizmetlerin aile ve toplum hizmetleri içinde etkin bir şekilde uygulanabilmesi için kamu kurumları mevzuatında açık ve kesin hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından diyanet-aile çalışmalarına yönelik 2003 yılında başlatılan ilk pilot uygulamaların ardından geçen süre zarfında, bu alanda hukuki alt yapı ve sistematik uygulama eksiklikleri devam etmektedir. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığında görev alan personelin özlük hakları, kadro, statü ve unvan gibi konuların acilen netleştirilmesi gerekmektedir. "Manevi danışman" meslek tanımı ve mesleki yeterlilik kriterlerinin belirlenmesi, bu alandaki hizmetlerin mevzuata entegrasyonu için önemli adımlar arasındadır. Bu hizmetlerin belirsizlik içinde yürütülmesi, konunun hassasiyeti ve önemi göz önünde bulundurulduğunda kabul edilemez bir durumdur. Dolayısıyla, bu alandaki düzenlemelerin hızla yapılması ve uygulamaya geçirilmesi şarttır.

+Sınırlılık-[iv]: Model ve paradigma değişimindeki yavaşlık: Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı'nın taşra ve yurtdışı birimlerinde yürütülen diyanet-aile çalışmaları, 2003 yılına dek temelde klasik vaaz ve irşat metotlarıyla sürdürülen, özellikle 'temel İslam bilimleri temelli ve din pedagojisi yönelimli' yaygın din eğitimi hizmetleriyle sınırlı kalmıştır.

Öneri-[iv]: Yeni bir kamu hizmeti türü olarak ortaya çıkan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, değişen yaşam koşulları ve ihtiyaçlara yanıt olarak Türkiye'deki varlığını her geçen gün daha da artırmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından cami dışında sunulan bu hizmetler, özellikle aile ve dini rehberlik bürolarındaki/merkezlerindeki din hizmetlerinin formatını dönüştürmekte, kurumsal sürekliliği sağlamak adına model ve paradigma değişikliklerini hızla uygulamaktadır. Bu süreçte, "manevi danışman" unvanı altında, din psikolojisi temelli çalışmalar aracılığıyla gençlerin psiko-spiritüel ihtiyaçlarına yönelik rehabilitasyon destekli hizmetler sunulması öngörülmektedir (yapısal model değişimi için bkz. Şekil-4).

Şekil-4:
Din hizmeti türündeki model değişimi

+ *Sınırlılık*-[v]: *Personelin alan uzmanlığı eğitimi ve destekleyici eğitim materyali eksikliği*. Bu konu, Türkiye'deki aile ve dini rehberlik bürolarında ve merkezlerinde, temel İslam bilimleri temelli klasik vaaz-irşad modeline dayalı 'din pedagojisi' formatından manevi danışmanlık ve rehberlik (mdr) tasarımına geçişi desteklemek için önemli bir sınırlılık teşkil etmektedir. Mevcut lisansüstü programların sayısının artmasına rağmen, "manevi danışman" konusunda eğitim sürecinin, içeriğinin ve kalitesinin belirsizliği devam etmekte; ayrıca, sahada çalışacak personel için sunulacak sertifika programları ve alana yönelik rehber kitaplar ve kaynaklar yeterince geliştirilmemiştir. Bu bağlamda, alanda hizmet veren kurumsal personel için hazırlanan -sınırlı sayıda da olsa- tanıtıcı el kitaplarının yayımlanması, bu eksikliği gidermede büyük önem taşımaktadır (bkz. Karagöz & Gümüş Böke, 2020).

Öneri-[v]: Aile ve dini rehberlik bürolarında sunulan hizmetler kapsamında manevi danışmanlık ve rehberlik eğitim programlarının, yüksek lisans programlarıyla uyumlu veya bütünleşmiş bir şekilde tasarlanması önerilmektedir. Bu çerçevede geliştirilecek sertifika programla-

rının eğitim içerikleri, teknik açıdan aile hizmetlerinde uygulanabilir nitelikteki sertifikasyon gerekliliklerine uygun olmalıdır; örneğin ulusal sertifika standartlarına uygun olarak en az 450 saatlik bir eğitim süresi barındırmalıdır. Ayrıca, bu eğitim programları hem örgün hem de uzaktan eğitim yöntemleri kullanılarak sunulmalı, araştırma ve inceleme aktiviteleriyle zenginleştirilmelidir. Manevi danışmanlık eğitimlerinde, süpervizyon uygulamalarına zorunlu olarak yer verilmeli ve alan uzmanları için çeşitli düzeylerde basılacak el kitapları ile birlikte manevi danışmanlık ve rehberlik terminolojisini kapsayan bir sözlük de hazırlanmalıdır. Ek olarak, başkanlık tarafından yeni dönemde yapılacak açıktan atama adrb vazisi ve/veya manevi danışman alımlarında, alınacak personelin alım şartlarına Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından kabul edilen 450 saatlik 'Aile Danışmanlığı' sertifikası alma zorunluluğu getirilmelidir. Bu şartın sağlanabilmesi için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Gerçek Kişiler ve Özel Hukuk Tüzel Kişileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarınınca Açılacak Aile Danışma Merkezleri Yönetmeliği'nde yer alan, "Merkezde çalışacak meslek elemanları; tıp, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, sosyal hizmet, çocuk gelişimi, okul öncesi öğretmenliği, sosyoloji, aile ve tüketici bilimleri, hemşirelik, psikoloji alanlarından birinde asgari dört yıllık lisans programını tamamlamış olmalıdır" (Madde 15 – 1) maddesine "ilahiyat" ifadesinin eklenmesi gerekmektedir. Ancak böyle bir düzenlemeyle başkanlık, ilahiyat fakültesi mezunu olan adrb vaizlerinin danışmanlık formasyonunun güçlendirilmesini sağlayabilir; dolayısıyla başkanlık, aile ve dini rehberlik merkezlerinde aynı zamanda aile danışmanı olarak görev yapan adrb vaizleri istihdam edebilir. Bu yaklaşımlar, personelin alan uzmanlığını ve hizmet kalitesini artıracaktır.

+*Sınırlılık*-[vi]: *Kurumsal hizmet ekibinin içinde 'manevi danışman' unvanıyla alan uzmanının bulunmaması*. Diyanet İşleri Başkanlığının aileye yönelik hizmetlerini daha etkin ve verimli kılabilmek adına, büro veya merkezlerde görev yapan personelin belirli niteliklere sahip olmasını vurgulamasına rağmen, bu yapı içerisinde 'manevi danışman' unvanı taşıyan bir uzman kadronun eksikliği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, 2010 yılında, büro işlemlerinin koordinasyonunu sağlamak ve yönetimi üstlenmek amacıyla, müftülük personeli arasından seçilen yetkin bir birey "büro koordinatörü" olarak atanmıştır (Yıldız, 2021: 1115). İlerleyen yıllarda, 2015 yılında Dini Yüksek İhtisas Merkezi mezunlarından 19 erkek vaiz, 2016'da ise kurum içi vaizlik giriş sınavında başarılı olan 178 personel, 'aile ve dini rehberlik vaizi' unvanıyla bürolarda görevlendirilmiştir. Bu atamalar, 10 Ocak 2019 tarihli ve 8150 sayılı DİB Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesine uygun olarak ger-

çekleştirilmiştir (DİB Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, 2019). Ancak, mevcut yönerge çerçevesinde psiko-sosyal hizmet sunan aktörlere yönelik yapılan değerlendirmede, 'büro veya merkezlerde görevlendirilen vaizler' ifadeleri kullanılmış olup bu hizmet zincirinde 'manevi danışman' pozisyonunun kadrolu olarak yer almadığı tespit edilmiştir (DİB Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi, 2019: Madde-11/2).

+*Öneri*-[vi]: Mesleki Yeterlilik Kurumu ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında sürdürülen iş birliği çerçevesinde, 'manevi danışmanlık' mesleğinin tanımı üzerine gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde, konuya ilişkin öngörülen kurumlar arası ve kurum içi güncellemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda, aile ve dini rehberlik büro veya merkezlerindeki mevcut ekiplere, aile hizmetlerinin uluslararası standartlara ulaşması hedefiyle, 'manevi danışman' olarak görev yapacak meslek uzmanlarının dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu entegrasyon, söz konusu büro ve merkezlerde sunulan hizmetlerin kapsamının genişletilmesini ve bu alanda sunulan desteklerin kalitesinin artırılmasını sağlayacak önemli bir adım olacaktır.

+*Sınırlılık*-[vii]: *Manevi danışmanlık ve rehberlik alan uzmanı personeli olarak 'manevi danışman'ın kendi psikolojik rehabilitasyonu konusundaki eksiklikler*. Aile ve dini rehberlik büro veya merkezlerinde görev yapan manevi danışmanlar (adrb/m vaizleri), manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sağlanması sürecinde kritik bir role sahiptirler. Bu pozisyondaki bireylerin kendi psikolojik rehabilitasyonları, literatürde sıkça vurgulanan bir ihtiyaçtır. Özellikle manevi danışmanların bireysel iyi oluş, yaşam memnuniyeti ve motivasyon düzeyi gibi faktörlerle belirlenen genel ruh sağlığı kalitelerinin sürekli olarak izlenmesi ve belirli periyotlarda psikolojik destek alınması gerekliliği bilinmektedir. Bununla birlikte, bu personelin zamanla karşılaşabileceği 'mesleki tükenmişlik' olgusu (Kim & Lambie, 2018: 277-294), kurumsal düzeyde ele alınması gereken bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bu soruna yönelik etkili bir kurumsal çözüm veya yol haritasının henüz geliştirilmemiş olması dikkate değer bir eksikliktir.

Öneri-[viii]: Diyanet İşleri Başkanlığı, aile ve dini rehberlik büro veya merkezlerinde görev alacak manevi danışmanlar için, onların ruhsal ve psikolojik sağlıklarını desteklemek amacıyla, belirli periyotlarla 'umre ve hac' ziyaretleri gibi kutsal toprak deneyimlerini içeren kurum içi ek görevlendirmeleri öncelermelidir. Bu türden bir rehabilitasyon, pozitif ayrımcılığı temel alarak, manevi danışmanların mesleki ve kişisel iyileş-

melerine katkıda bulunabilir. Ayrıca, manevi danışmanların kendi kendilerine psikolojik rahatlama sağlayabilme becerilerini geliştirmeleri için, mesleki yeterlilik eğitimlerinden bağımsız olarak, kişisel gelişim odaklı eğitimler de sunulmalıdır. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı personeline yönelik daha önce geliştirilen uygulamalı bir model örneği olarak din psikoloğu Koç'un (2013: 149-183) çalışmasına bakılabilir. Bu önerilerin hayata geçirilmesi, manevi danışmanların hem mesleki hem de bireysel kapasitelerini artıracak ve onlara sürdürülebilir bir kariyer yolu sunacaktır.

+*Sınırlılık*-[viii]: *Manevi danışmanlık ve rehberlik dilinin terapötik yetersizliği*. Diyanet İşleri Başkanlığının din hizmetleri kapsamında, kurumsal tarihi boyunca esas alınan ana-akım din dilinin, temel İslam bilimlerine dayanan 'klasik vaaz ve irşat' yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu dilin, dinsel anlatı ve aktarım için yaygın olarak tercih edilmesi, kurumsal mdr (manevi danışmanlık ve rehberlik) hizmet dilinin terapötik yetersizliklerini de beraberinde getirmiştir. 2010 yılından itibaren kurumun hizmet envanterine dâhil edilen manevi danışmanlık ve rehberlik konseptindeki hizmetler için kullanılan din dili, içeriğin gereklilikleri doğrultusunda klasik yöntemlerden farklılaşmaktadır. Özellikle ailelere yönelik diyanet-aile çalışmalarında, terapötik içerikli ana-akım mdr dilinin kullanımının önemi artmaktadır. Bu durum, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin etkinliğini artırma ve hizmet kitlesinin ihtiyaçlarına daha uygun yanıtlar verme ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Öneri-[viii]: Türkiye genelinde ve özelde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde sunulacak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde din dili konusunda iki önemli paradigma vakit kaybetmeden benimsenmelidir. İlk olarak, kullanılacak din dili, 'pedagojik' bir yaklaşımdan ziyade, 'psikolojik' bir yaklaşımı temel almalıdır; yani hizmetler, sadece 'öğretici-aktarıcı' modelle değil, aynı zamanda 'terapötik-iyileştirici' nitelikte olmalıdır. İkinci olarak, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde kullanılacak din dili, 'sufi öğretilere' dayalı, 'sufi-terapi' merkezli olmalı ve 'Anadolu irfanı/Anatolian folklore'dan esinlenerek manevi değerleri günlük yaşama entegre etme yeteneği üzerine kurulu olmalıdır. Bu yaklaşımlar, Türkiye'deki hedef kitle dikkate alındığında diyanet-aile çalışmalarının hem sürdürülebilirliğini hem de etkin sonuçlar alınmasını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır.

f. 'Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında/Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik' Üzerine Bir Eğitim Programı Önerisi: "Koç – Aile Çalışmalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sertifika Programı - [KOAÇ-MDR]"

Bu makale bölümünde, Diyanet İşleri Başkanlığının aile çalışmaları kapsamında yer alan aile ve dini rehberlik büro ve merkezlerinde istihdam edilecek personel için bir sertifika programı teklif edilmektedir. Bu çalışma, alanda hissedilen hizmet ihtiyacını karşılamak üzere önerilen yeni hukuki ve kurumsal düzenlemelerle birlikte ortaya çıkacak istihdam koşullarına ve olanaklarına bağlı olarak, teoloji lisans formasyonuna sahip ilahiyat fakültesi mezunlarının üniversitelere bağlı araştırma ve uygulama merkezlerinden temin edebilecekleri sertifikalı eğitimler için kapsamlı bir eğitim programı sunmaktadır. 2015-2024 yılları arasında gerçekleştirilen dokuz yıllık sistemli bir çalışmanın sonucu olarak, din psikoloğu Koç (2024) tarafından geliştirilen bu uygulamalı sertifika programı, alan içinde ve dışında geliştirilecek diğer program ve yaklaşımlardan farklılaştırılabilmesi amacıyla araştırmacının soyadı ile bilinmesi ve böylece akademik literatüre dâhil edilmesi amaçlanmaktadır.

f.a. Metodolojik ve Psiko-Pedagojik Temelli Teorik Arka Planı

Din psikoloğu Koç (2024) tarafından geliştirilen “Aile Çalışmalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sertifika Programı - [KOAÇ-MDR]” isimli bu eğitim programı önerisi, aşağıdaki metodolojik ve teorik aşamalardan geçerek hazırlanmıştır:

I. Aşama: *Literatür taraması*. Programın metodolojik temellerinin oluşturulmasında ilk adım olarak 'literatür taraması' gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda hem yerli hem de yabancı literatür detaylı bir şekilde incelenmiştir; özellikle Batı'da bulunan, manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimi sunan kuruluşların web siteleri üzerinden ilgili eğitim programları ve bu programların arka planları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu tarama sürecinde, uzun yıllardır bu alanda sertifika eğitimi sunan American Institute of Healthcare Professionals tarafından verilen "Training in Christian Counseling: Christian Counseling with Marriage", "Christian and Biblical Counseling in Marriage" ve "Christian Counseling Certification Program: The Gift of Children to the Christian Family" gibi programların yaklaşımlarından faydalanılarak eğitim programının ana taslağı oluşturulmuştur (Flarey, 2022a; Moran, 2024; Flarey, 2022b; <https://aihcp.net>, 2024; ayrıca bkz. <https://www.thechicagoschool.edu>, 2024; <https://www.liberty.edu>, 2024; Pollard & Brown, 2014).

II. Aşama: *Felsefi arka plan*: Eğitim, psiko-pedagojik temeller üzerinde şekillenen, davranış kazandırma mühendisliği olarak nitelendirilebilecek bir süreçtir. Bu süreç, ekonomik, politik ve toplumsal sistemlerin

bir alt sistemini oluşturur. Eğitimin etkin bir şekilde işlev görebilmesi, bağlı olduğu üst sistemlerin felsefelerini içselleştirmesiyle mümkündür. Eğitim programlarının hedeflerini belirlerken, birey, toplum ve konu alanına dair varsayımlar genellikle felsefi bir karakter taşır. Toplum, bireyin kazanması gereken özellikleri belirlerken eğitimi merkeze alır ve bu durum, programların tasarımı, geliştirilmesi ve uygulanması süreçlerinde bazı eğitim felsefesi akımlarından yararlanmayı gerektirir. Özellikle, modüler öğretim gibi program geliştirme yaklaşımlarının da temelini oluşturan pragmatist felsefe ve ilerlemecilik akımı gibi eğitim paradigması akımlarına dayanır. İlerlemecilik akımı, öğrenci merkezli öğrenmeyi vurgular ve modern eğitim kavramlarının temelini oluşturur (Özkan, 2005: 117).

Modüler eğitim, katılımcının ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerini merkeze alarak öğretimi şekillendirir. Eğitime, katılımcılara rehberlik etme ve davranışlarını şekillendirme rolleri verirken, demokratik bir öğrenme ortamının oluşmasını destekler. Bu tür bir öğrenme ortamında, katılımcılar kendi öğrenme hızlarına uygun bir şekilde ilerler ve etkin bir öğrenme süreci gerçekleştirirler. Katılımcıların eğitim süreci boyunca değerlendirilmeleri, sürekli ve gerçek dünya problemleri üzerinden yapılır, bu da öğrenmeyi daha anlamlı ve uygulanabilir kılar (Özkan, 2005: 118). Bu psiko-pedagojik yaklaşım, önerilen eğitim programının felsefi temellerini oluştururken aktif olarak kullanılmıştır.

III. Aşama: *Modüler sisteme göre basamaklandırma çalışması*: Modern eğitim sistemlerinde giderek artan bir popüleriteye sahip olan modüler sistem, katılımcı/öğrenci merkezli, esnek ve bireyselleştirilmiş bir öğrenme ve öğretim yaklaşımını benimser. Bu sistem, belirli içeriklere sahip modüllerden oluşan eğitim programlarında, modüllerin ihtiyaca uygun olarak birbirine entegre edilebilen belirli bir sırayı takip eder. Programın kendi iç bütünlüğü çerçevesinde, her bir modül özel veya temel alan yeterliliklerine yönelik bilgi ve becerilerin kazandırılmasını hedefler. Bu tür bir eklemesal tasarım, meslek değiştirmek ya da kariyerini yükseltmek isteyenler ile ilgi ve isteğine göre beceri kazanmak isteyen katılımcılara önemli fırsatlar sunar.

Modüler sistemde; (a) eğitim ortamındaki bilgi kaynaklarına bağımlı kalmaksızın, gerçek yaşama ilişkin güncel ve yoğun bilgi akışı sağlanır; (b) bireysel öğretime olanak tanınır; (c) katılımcının öğrenme ortamı dışındaki deneyim ve bilgilerini eğitim ortamına entegre etmesi kolaylaştırılır; (d) katılımcılar, eğitim programına farklı zamanlarda dahil olabilir veya programdan ayrılabilir; (e) farklı programlar arasında geçiş yapma imkânı sunar; (f) bir mesleğin belirli bir bölümünü oluşturan bilgi,

beceri, tutum ve davranışların bütünleşerek fonksiyonelleşmesini sağlar. Bu aşama, eğitim programlarının etkinliğini artırmak ve katılımcılara maksimum fayda sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Her bir unsur, katılımcıların eğitim süreçlerini kişisel ve mesleki hedeflerine uygun şekilde yönlendirmelerine yardımcı olacak şekilde düzenlenmiştir.

Din psikoloğu Koç (2024) tarafından geliştirilen aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik sertifika programı, modüler bir yapı üzerinde kurgulanmıştır. Program, eğitim süreçlerini etkin bir şekilde yönlendirmek amacıyla her bir modülü, birbirini takip eden ve birbirinin ön koşulu niteliğindeki eğitsel işlemler ve basamaklarla düzenlenmiştir. Üç farklı seviyede düzenlenen bu modüller; '1. Modül: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik - Başlangıç Düzeyi - Temel Alan Yeterliliği', '2. Modül: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik - Orta Düzey - Temel Alan Yeterliliği' ve '3. Modül: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik - İleri Düzey - Özel Alan Yeterliliği' şeklinde tasarlanmıştır. Bu yapısal düzenleme, katılımcıların önce temel manevi danışmanlık ve rehberlik yeterliliklerini ve ardından özel alan yeterliliklerini geliştirmelerini hedefler. Toplam 450 saatlik tasarlanan bu eğitim programı, modüler sisteme dayalı olarak geliştirilmiş olup, katılımcıların yeterlilik düzeylerinin kademeli olarak artırılmasını amaçlamaktadır. Bu programın yapısal özellikleri ve modüller arası ilişkileri daha detaylı incelemek için programın şematik gösterimi de faydalı olabilir (bkz. Şekil-5).

Şekil-5:

Aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik için sertifika programı aşamaları

IV. Aşama: *Amaç ve hedef belirleme*: Sertifika ve diploma programları, genellikle farklı bir alanda yeteneklerini geliştirmek veya yeni bir alanda kariyer yapmak isteyen bireyler tarafından tercih edilmektedir. Bu

nedenle, küresel yaşam pratikleri ve ihtiyaçlarını dikkate alarak hazırlanan bu sertifika programı, kendi mesleklerinde ek eğitim arayan profesyonellerden yeni mezun üniversite öğrencilerine kadar geniş bir katılımcı yelpazesine hitap eden modern bir eğitim tasarımıdır. Program, içerik olarak teorik bilgilerin yanı sıra, pratiğe ve uygulamaya yönelik düzenlemeler içermekte olup, katılımcıları iş hayatında karşılaşılabilecekleri teorik-pratik çatışmaları minimize edecek şekilde güncel ve değerli bilgilerle donatmayı amaçlamaktadır.

Bu sertifika programı, modüler eğitim sistemi çerçevesinde düzenlenmiştir. Modüler programlama, kendi içinde bütün olan parçaların birleşmesiyle daha büyük bir bütünün meydana geldiği holistik bir yaklaşımı benimsemektedir. Programın psiko-pedagojik özellikleri, katılımcıların ulaşması beklenen öğrenme hedeflerini davranışsal olarak gösteren; hedeflere ulaşabilmek için gerekli ana ve ara etkinlikleri içeren; ölçme ve değerlendirme mekanizmasıyla hedeflere ne derece ulaşıldığını kontrol etme olanağı veren ve kendi içinde bütünlüğü olan bir yapıdadır (Alkan, 1989: 15–16; Özkan, 2005: 119). Bu yapılandırılmış yaklaşım, eğitim sürecinin her aşamasında katılımcıların beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde tasarlanmış ve uygulanmıştır, bu sayede eğitim programının etkinliği maksimize edilmiştir.

f.b. Kronolojik Gelişimsel Arka Planı

I. Aşama: 2015 yılının ilk çeyreğinde başlatılan birinci taslak çalışması kapsamında, bu eğitim programının öncelikli olarak manevi danışmanlık ve rehberlik alanında genel bir formasyon kazandırması hedeflenmiştir. İlerleyen dönemde, 2023 yılı itibarıyla, bu eğitime kurumsal bir yaklaşımın yanı sıra aile çalışmalarını da kapsayan özel bir alan yeterliliği eklenmiştir.

II. Aşama: 2019 yılının ortalarından itibaren eğitim programı tekli üzerinde yapılan teorik ve literatür çalışmaları derinleştirilmiş, bu süreçte program temel ve özel alan gelişimsel düzeylerini de içerecek şekilde üç modüllü bir sertifika düzeyine taşınmıştır. Ayrıca, "Aile Çalışmalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sertifika Programı - [KOAÇ-MDR]" adı ve kısaltmasıyla programın tema ve içerikleri yeniden düzenlenerek uygulamalı bir eğitim programı formatına dönüştürülmüştür.

III. Aşama: 2024 yılı sonrası, teorik olarak Türk bilim literatürüne ve uygulamalı olarak diyanet-din hizmetlerine entegre edilmesi beklenen bu eğitim programı, bilimsel eleştirilerle ve Diyanet İşleri Başkanlığı veya

üniversitelere bağlı araştırma merkezleri tarafından uygulamaya alındığında karşılaşılabilecek teorik ve pratik değerlendirmeler doğrultusunda ileride gerekli görüldüğü takdirde bazı düzenlemelere tabi tutulması öngörülmektedir.

Bu aşamalar, eğitim programının gelişimini kronolojik olarak ele almakta ve programın zaman içinde nasıl evrildiğine dair bir bakış sunmaktadır. Her aşama, programın daha da işlevsel ve kapsamlı hale gelmesi için atılan adımları ve yapılan iyileştirmeleri yansıtmaktadır.

f.c. Eğitsel Konuların Modül Tabanlı Tema Analizleri

Modüler programlama sistemleri içerisinde, alan yeterliliğine uygun öğretim materyallerinin geliştirilmesi hayati öneme sahiptir. Genellikle bireysel öğrenmeye yönelik tasarlanan öğrenme modülleri, belirli beceri ve/veya bilgi setlerini kapsar ve modüler yapılar genellikle (i) giriş, (ii) davranışsal hedefler, (iii) gerekli araç-gereç ve donanım, (iv) açıklamalar ve öğrenme etkinlikleri, (v) öğrenme hedeflerine ulaşımı değerlendirmeye yardımcı ölçme araçları, (vi) değerlendirme bölümlerinden oluşur. Bu bölümlerden herhangi birinde eksiklikler olduğunda, materyalin modüler eğitim özelliklerine uygun olarak hazırlandığını belirtmek güçleşir.

Modüler eğitim sisteminin özellikleri, katılımcının ilgi, istek ve yeteneklerini dikkate alarak, eğitim uygulamalarına yenilikçi bir yaklaşım getirmesi şeklinde özetlenebilir. Hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitim programlarında uygulanabilir bu sistem, farklı zaman ve koşullarda yapılan öğrenimleri, derece veya diploma ile değerlendirme süreçlerinde etkin şekilde kullanılabilir. Ayrıca, modüler sistemler, profesyonel iş yaşamında özellikle meslek uzmanlaşması süreçlerinde iş gücü eğitimini hızlandırma, iş başında eğitim, kendi kendine öğrenim fırsatları sunma, sistemi yaygınlaştırma, iş-istihdam arası ilişkileri güçlendirme ve kalite temelli standartları yükseltme gibi fonksiyonlara sahiptir (Alkan, 1989: 16-17; Alkan & Teker, 1992: 49; Özkan, 2005: 120-121).

Profesyonel çalışma hayatında karşılaşılan alan yeterliliği eksikliklerini gidermenin etkili yollarından biri, temel ve/veya özel alan yeterliliklerine yönelik sertifika programları sunmaktır. Bu bağlamda, 'Aile Çalışmalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sertifika Programı - [KOAÇ-MDR]' adı altında tasarlanmış eğitim modüllerini içeren hedef/amaç merkezli modül tabanlı tematik analizler aşağıdaki gibidir:

Tema: a - [1. Modül] Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-
[Başlangıç Düzeyi]- Temel Alan Yeterliliği = 25 Konu

Hedefler –

(a) Katılımcılara manevi danışmanlık ve rehberlik alanının teknik terimlerini açıklayabilecek yeterlilik kazandırmak.

(b) Katılımcılara alandaki temel yaklaşımları ve teorileri kavrayabilecek yeterlilik kazandırmak.

(c) Katılımcılara alanın diğer yakın alanlarla karşılıklı ilişkilerini ve sınırlarını belirleyebilecek yeterlilik kazandırmak.

Tema: b - [2. Modül] Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-
[Orta Düzey]- Temel Alan Yeterliliği= 25 Konu

Hedefler –

(a) Katılımcılara manevi danışmanlık ve rehberlik alanının teolojik ve psikolojik alt yapısını anlayabilecek yeterlilik kazandırmak.

(b) Katılımcılara alanın ilişkili olduğu terapötik yaklaşımları kavrayabilecek yeterlilik kazandırmak.

(c) Katılımcılara alanın alt uygulama alanlarının yatay ve dikey biçimde içerik ve sınırlarını belirleyebilecek yeterlilik kazandırmak.

Tema: c - [3. Modül] Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-
[İleri Düzey] -Özel Alan Yeterliliği= 25 Konu

Hedefler –

(a) Katılımcılara aile çalışmalarında yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin teorik alt yapısını açıklayabilecek yeterlilik kazandırmak.

(b) Katılımcılara aile çalışmalarının kurumsal hizmet anlayışını kavrayabilecek yeterlilik kazandırmak.

(c) Katılımcılara aile üyelerinin manevi anlamda daha etkili düşünme, davranma ve hissetmeyi öğrenmelerine yardımcı olma ve çeşitli ortamlarda ortaya çıkan durumsal baskılara karşı manevi destek verebilecek yeterlilik kazandırmak.

(d) Katılımcılara aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri hakkında teorik bilgi ediniminin yanı sıra pratik becerileri elde etme yeterliliği kazandırmak.

Genel amaç: Bu sertifika programının genel amacı, aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin teorik ve uygulamalı olarak modüler sisteme dayalı biçimde katılımcılara aktarılması ve bu alanda çalışacak nitelikli ve donanımlı manevi danışmanların yetiştirilmesidir.

Katılımcıların, temel ve özel alan yeterliliği kazanımları doğrultusunda belirlenen hedefler çerçevesinde, eğitsel konuların modül tabanlı

tema içeriklerinin oluşturulmasında literatürde yer alan “modüler sistem” yaklaşımlarından faydalanılmıştır (bkz. Yutsyavichene, 1989; De Bruijn, 1995: 83-100). Bu yaklaşımlar, modüler eğitimin katılımcı odaklı, esnek ve bireyselleştirilmiş öğrenme ve öğretim stratejilerini içerir. Bu nedenle, program içeriği ve yapısı, katılımcıların eğitim sürecinde en üst düzeyde verim almalarını sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

S o n u ç

Aile psikolojisi, aile dinamiklerinin çocuk gelişimi, anne-baba-çocuk ilişkileri ve genel aile ruh sağlığı üzerindeki etkilerinin incelendiği özel çalışma alanlarından biridir. Aile psikolojisi üzerine yapılan çalışmalar, aile içi etkileşim ve destek sistemlerini de kapsayan aile eko-sisteminin çocukların psikolojik gelişimi üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Bronfenbrenner, 1979; Bowlby, 1988).

Aile psikolojisi üzerine elde edilen nicel veriler, sağlıklı aile dinamiklerinin çocukların duygusal ve sosyal gelişimini olumlu yönde etkilediğini doğrulamaktadır. Özellikle anne-babaların çocuklarına sağladığı duygusal destek ve rehberlik, çocukların özsaygı ve akademik başarılarını artırmaktadır (Collins, Maccoby, Steinberg, Hetherington, & Bornstein, 2000: 218-232; Eccles, 1999: 30-44). Bu bulgular, sağlıklı aile bağlanmalarının çocukların problem çözme yeteneklerini ve duygusal dayanıklılıklarını geliştirdiğini göstermektedir (Garmezy, 1991: 416-430; Werner, 1993: 503-515). Nitel veriler ise aile içi ilişkilerin niteliğinin çocukların duygusal gelişimi üzerindeki derin etkisini vurgulamaktadır. Derinlemesine görüşme ve gözlem yoluyla elde edilen bulgular, sağlıklı iletişimin, duygusal ifadelerin ve destekleyici anne-baba davranışlarının çocukların güven duygusunu ve empati yeteneklerini artırdığını göstermektedir (Eisenberg & Fabes, 1998: 701-778; Thompson, 1999: 265-286). Ayrıca, anne-babaların duygusal olarak erişilebilir olmaları ve tutarlı disiplin uygulamaları, çocukların içsel kontrol geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Maccoby, 1992: 1006-1017).

Eşlerin maneviyatlarının onların problem çözme davranışları üzerindeki etkisinin incelendiği bir çalışmada, çiftlerin ilişkilerini oluşturmak, sürdürmek ve dönüştürmek için kullandıkları çeşitli manevi pratikleri de ifade eden ilişki maneviyatlarının çatışmaları ele alma şekilleriyle ilişkili olduğu, eşlerin manevi inanç ve uygulamalarının davranışlarını önemli şekilde etkilediği bulgulanmıştır (Mahoney, 2010). Eşlerin ilişki maneviyatlarının onların ve eşlerinin problem çözme davranışlarıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Evliliklerinde kutsal yönlerin oldu-

ğuna inanan kadınların bu tutumlarının kendilerinin ve eşlerinin problem çözme davranışlarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Eşler arasında paylaşılan değerler ve inançların varlığı, çatışmaları daha iyi ele almalarını sağlamış, özellikle kadınlar eşleriyle evliliğin kutsallığına ilişkin ortak manevi inançlara sahip olduklarında daha olumlu problem çözme davranışları göstermişlerdir (Rauer & Volling, 2015: 239–249).

Dinsel ve manevi başa çıkmanın çiftler arasındaki ilişkinin işlevselliği için etkili olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalar incelendiğinde eş için dua etme, manevi yakınlık ve evliliğin kutsal görülmesinin evliliklerin güçlendirilmesinde etkili olduğu saptanmıştır (Mahoney & Cano, 2014: 583–586). İncelenen çalışmalarda maneviyatın eşlerin aralarındaki problemleri çözmelerini olumlu yönde etkilediği ve eşler tarafından zorluklarla başa çıkma mekanizması olarak kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır. Yapıcı (2018) tarafından yapılan yerli bir saha çalışmasında, dindarlığın ve maneviyatın evlilikteki çatışmaların azalmasına katkı sağladığı görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre dinsel ve manevi değerlerin bireylerin birbirini anlamasını kolaylaştırması ve bireylere sorumluluk duygusu vermesi aracılığıyla çatışmalar üzerinde ve çatışmalar başlamadan önceki süreçte etkili olduğu bulunmuştur. Evli çiftlerle yapılan bir diğer çalışmada ise evliliklerinde manevi yönler paylaşan ve ilahi bir yansımanın olduğuna inanan çiftlerin evliliklerinde daha fazla uyum, yarar ve sözel birliktelik; daha az evlilik çatışması ve sözel saldırı algıladıkları görülmüştür (Mahoney ve ark., 1999). Maneviyatın evlilik ilişkisindeki çatışmaların azalmasına ve eşlerin arasındaki uyumun artmasına katkı sağladığı bulgulanmıştır (Tunç & Totan, 2021: 4).

Maneviyatın ailedeki rolüyle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların daha çok din olgusu üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Maneviyat sıklıkla din kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Ancak maneviyat, din kavramı olmadan da varlığını sürdürebilmektedir (Summermatter ve Kaya, 2017). Dinsel ve manevi konular aileler için önemli olabilir ve her aile bunu kendine özgü yapısıyla ve kendi aile eko-sisteminde farklı şekilde ifade edebilir. Maneviyat, bazı ailelerde dinsel inanç olarak yaşanabilirken bazı ailelerde insanlarla birlik içinde olma duygusu şeklinde ortaya çıkabilir (DeFarin, 1999'den akt. Tunç & Totan, 2021: 16).

Aile psikolojisi alanına ilişkin yukarıdaki bu nitel ve nicel veriler, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleriyle güçlü bir ilişki içindedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik, aile içi ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik stratejiler sunarak, aile üyelerinin birbirlerine destek olma kapasitesini artırmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik programları, aile

üyelerinin manevi ve duygusal ihtiyaçlarını karşılayarak, aile içi uyumu ve dayanıklılığı artırabilir (krş. Pargament, 2007; Koenig, 2001: 97-109). Bu bağlamda, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, aile psikolojisi alanındaki saha bulgularıyla uyumlu olarak, aile içi ilişkileri güçlendirmeye ve aile sağlığını desteklemeye yönelik önemli bir araç olduğu sonucuna varılabilir. Bu hizmetlerin, özellikle çocukların duygusal ve psikolojik gelişimini desteklemek amacıyla daha yaygın ve sistematik bir şekilde uygulanması önerilmektedir. Bu makale, aile psikolojisi ile manevi danışmanlık ve rehberlik arasındaki bu güçlü ilişkiyi ortaya koyarak, bu alanların entegrasyonunun aile sağlığı ve çocuk gelişimi üzerindeki olumlu terapötik etkilerini vurgulamaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin aile içi ilişkileri güçlendirme ve destekleme konusundaki rolü, bu alanın daha fazla araştırılması ve uygulanması gerektiğini göstermektedir.

Din ve aile arasındaki kopmaz bağ ve bu karşılıklı psiko-teolojik etkileşim, dinin dindar bireylerin evlilik ve aile yaşamlarını düzenlemedeki etkili rolünü vurgulamaktadır. Bu durum, din ve aile konularında yapılan çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Türkiye’de din hizmeti konusundaki kamusal otorite olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, ailenin kurulması, sürdürülmesi, korunması ve desteklenmesinde görevli önemli kurumlardan biridir (ayrıca bkz. Arslan, 2021: 1137-1145; Mürsel, 2020: 231-255). Kuruluşundan bu yana, Başkanlık, aileyle ilgili çeşitli çalışmalar yürütmüş ve ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde olmuştur. Türkiye’de seküler kültürün giderek yaygınlaşmasına paralel olarak aile çalışmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin önemi giderek artmaktadır. Bu bağlamda, Kılınçer (2023) tarafından yapılan bir çalışmada, aile ve dini rehberlik büro ve merkezlerinin toplumun bu ihtiyacına cevap vermek amacıyla kurulduğu ve işlevsellikleri nedeniyle sayılarının arttırıldığı belirtilmiştir.

Konuya ilişkin yukarıda belirtilen bu saha çalışması sonucunda bireylerin, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti almalarının yanı sıra yalnızca fetva sormak, kişisel taleplerini dile getirmek ve yaşadıklarını paylaşmak amacıyla da bürolara/merkezlere başvurdukları gözlemlenmiştir. Başvurular incelendiğinde, en çok aile, evlilik-nikâh-boşanma ve İslam hukukunu ilgilendiren konularla ilgili soruların geldiği görülmüştür. Başvuruların aile ağırlıklı ve geniş bir yelpazede olması, manevi danışmanların mesleki yeterliliklerini ve sunulan hizmetin niteliğini gündeme getirmektedir. Başkanlık tarafından, büro ve merkezlerde görev alan personelin mesleki bilgi ve yeterliliklerini arttırmak amacıyla zaman zaman hizmet içi eğitimler ve çalıştaylar düzenlenmektedir. Uzmanların

belli aralıklarla bu eğitimlere katıldığı belirtilmiştir. Araştırma, uzmanların aldıkları hizmet içi eğitimin faydalı olmakla birlikte yetersiz olduğunu göstermektedir. Toplumun ihtiyaçları ve bürolara/merkezlere gösterilen yoğun talep göz önüne alındığında, uzmanların mesleki yeterliliklerini artırmak için daha fazla özel alan formasyonlarını geliştirmeye ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır (Kılınçer, 2023: 193-217; krş. Yıldırım, 2022: 852-871).

Angın ve Altaş (2018) tarafından yapılan bir saha araştırmasında, aile ve dini rehberlik bürolarında danışanlara sunulan hizmetin içeriği manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı, bu bürolara çeşitli sorunlarla başvuran danışanlarla yürütülen yardım ilişkilerini manevi danışmanlık ve rehberlik açısından incelemektir. Sonuçlar, danışanların çoğunlukla dinsel hükümlere dair bilgi almak amacıyla başvuruda bulunmakla birlikte, psikolojik ve sosyal problemlerini de açık veya örtülü bir şekilde dile getirdiklerini ortaya koymuştur. Bu problemlerin mutsuzluk, çaresizlik, kararsızlık, suçluluk, değersizlik, bitkinlik ve sosyal ortamlardan kaçınma gibi çeşitli semptomatik belirtileri olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra, büro/merkez görevlilerinin, ideal bir danışma süreci için gerekli bilimsel ve sistemli altyapıya sahip olma konusunda yetersiz kaldıkları bulgulanmıştır. Bulgular, büro görevlilerinin etkin danışmanlık ilişkileri kurmada, danışanların iç görü kazanmalarını ve etkili kararlar almalarını sağlamada yetersiz kaldıklarını, patolojik düzeyde sorunları olan danışanlara yardım edebilmek için gerekli eğitimi almadıklarını, aile ve evlilikle ilgili sorunları çözmede yeterli danışmanlık donanımına sahip olmadıklarını ve diğer yardım meslekleriyle iş birliği yapma ve yönlendirme konusunda koordineli çalışabilecek eğitim ve deneyime sahip olmadıklarını göstermektedir (Angın & Altaş, 2018: 661-689; Angın, 2020: 43-80; krş. Söylev, 2023).

Yukarıdaki konuya ilişkin bu araştırmalar, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sunulan aile ve dini rehberlik hizmetlerinin -özel alan formasyonu eksikliğine rağmen- ailelerin manevi ve psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir (bkz. Güney, 2009: 176-188; Yaman, 2009: 189-201). Aile içi ilişkilerin güçlendirilmesi, empati ve anlayışın artırılması, duygusal dayanıklılığın geliştirilmesi gibi olumlu sonuçlar, bu hizmetlerin etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve daha sistematik bir şekilde uygulanması önerilmektedir. Ayrıca, bu hizmetlerin kalitesinin artırılması ve ailelerin bu hizmetlerden daha fazla faydalanabilmesi için koruyucu aile ruh sağlığı kapsamında sürekli eğitim ve gelişim programları düzenlenmelidir.

Alan uzmanlığının derinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de akademi başlıklı özel eğitim kurumlarında ve üniversitelere bağlı araştırma ve uygulama merkezlerinde sertifika programlarının giderek yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Mevcut eğitim paradigmasına göre, belirli bir alanda sertifika almak, o alanda bilgi sahibi olunduğunu gösteren nesnel pedago-psikometrik parametrelerden biridir. Bu tür modüler sisteme dayalı eğitim programları, belirli bir konuda uzmanlaşmayı sağlayan, iş hayatı açısından -eğitim alınacak alanın özelliğine göre- yüksek lisans programlarına alternatif olarak değerlendirilmesi gereken ve/veya üniversite eğitiminden sonra alınacak alternatif programlardır. Akademik kariyer hedefi dışında daha çok ilgili alandaki pratik meslek yeterliliğini sağlamayı ve güçlendirmeyi amaçlayan bireylerin katılabileceği bu sertifika programları, saha uygulamalarına dönük pratik değer taşıması nedeniyle oldukça işlevsel bir değere sahiptir.

2007 yılında Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasındaki iş birliği protokolüyle başlayan kurumsal hizmet sürecinde, 'din psikolojisi' yaklaşımı temel alınarak aile ve dini rehberlik büroları ve merkezlerinde çalışacak manevi danışmanların eğitimi hedeflenmiştir. Ancak, bu danışmanların manevi danışmanlık ve rehberlik alan uzmanlığı kapsamında temel ve özel alan eğitimleri, yapısal bir sorun olarak hala ortadadır. Manevi danışmanların yeterli özel alan formasyonuna dayalı eğitim almaları konusunda ciddi eksiklikler gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarındaki bilimsel yetkinliği artırmak amacıyla "reel öncelikler" yaklaşımına uygun şekilde, alanda çalışacak profesyonellerin uzmanlık eğitimi modüler sisteme dayalı sertifikasyon programlarıyla hızla başlatılmalıdır.

Yukarıdaki bu gerçeklikten hareketle, sonraki süreçte "ideal düzeye" ulaşabilmek için kurumsal bir yetiştirme programı veya politikası geliştirilmesi gerekebilir. Dolayısıyla, Türkiye'de aile üzerine çalışacak manevi danışmanların ilk aşamada sertifikalandırılması gerekmektedir. Orta ve uzun vadede ise bu tür sertifika programlarının yanı sıra alanda istihdam edilecek personelin din psikolojisi veya manevi danışmanlık ve rehberlik alanında tezli veya tezsiz lisansüstü programlarını tamamlaması sağlanabilir. Bu metodolojik yaklaşım, aile çalışmalarındaki olası yata ve/veya dikey mobbing pratiklerini minimize etmek açısından da pratik bir değere sahiptir.

Bu makalede, Diyanet İşleri Başkanlığının diyanet-aile çalışmaları

kapsamındaki aile ve dini rehberlik büroları ve merkezlerinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin tarihsel gelişimi incelenmiş ve bu alandaki danışmanlık hizmetlerinin sınırlılıkları üzerinde durulmuştur. Bu hizmetlerin kalitesini artırmak amacıyla, alanda çalışacak manevi danışmanların temel alan ve özel alan yeterliliklerini artırmaya yönelik din psikoloğu Koç (2024) tarafından bir sertifika programı önerilmiştir. Bu program, Türkiye’de aile çalışmalarında uygulanacak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini verecek olan manevi danışmanların yeterlilik düzeylerinin sağlanmasında ortak bir formasyon çerçevesinin kullanılması açısından önem taşımaktadır. Bu çerçeve, manevi danışmanların hem teorik bilgi hem de pratik beceriler kazanmasını sağlayarak, hizmet kalitesinin yükseltilmesine katkıda bulunacaktır.

Önerilen bu sertifika programı, manevi danışmanların temel alan yeterliliklerini geliştirirken, aynı zamanda aile çalışmaları alanında uzmanlaşmalarını sağlayacak özel alan yeterliliklerini de içermektedir. Böylece, danışmanların hizmet verdikleri ailelere daha etkili ve kapsamlı bir destek sunmaları hedeflenmektedir. Bu yaklaşımla, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin daha sistematik ve nitelikli bir düzeye getirilmesi, dolayısıyla ailelerin manevi ve psikolojik ihtiyaçlarının daha etkin bir şekilde karşılanması mümkün olabilir.

Aile çalışmalarında manevi yönelimli bir sertifika programı olarak manevi danışmanların temel ve özel alan yeterliliklerini kazandırmayı amaçlayan ‘Aile Çalışmalarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sertifika Programı - [KOAC-MDR]’nın güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin değerlendirmeler şu şekilde yapılabilir:

+Güçlü Yönleri:

(a)-Teorik ve pratik bütünleşme bağlamında bu eğitim programı önerisinde, İslam teolojisi, din psikolojisi, klinik psikoloji, sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisi literatüründeki teorik bilgiler ile aile çalışmaları ortamındaki mevcut deneyimlere dayalı kurumsal pratikler bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, Diyanet İşleri Başkanlığının Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile son olarak 2018 ve 2019 yılında yapmış olduğu iş birliği protokolleri kapsamında sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini verecek olan manevi danışmanların yeterliliklerini güçlendirecek bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Bu durum, teorik bilginin uygulamaya geçirilmesini sağlayarak, manevi danışmanların hizmet kalitesini artırmayı hedeflemektedir.

(b)-Modüler sisteme dayalı olarak geliştirilen bu eğitim programındaki 1. ve 2. modüller, temel alan yeterliliğini kazandırmayı amaçladığı için hastane ve huzurevi gibi diğer kurumlarda hizmet verecek manevi danışmanların temel alan yeterliliklerinin kazandırılmasında da kullanılabilir. Bu modüler tabanlı eklemeseli özellik, programın esnek ve uyarlanabilir olmasını sağlamakta, farklı kurumsal ortamlara uyumlu düzeye getirilebilmesine olanak tanımaktadır. Böylece, manevi danışmanların geniş bir yelpazede özel alan yeterliliğine dayalı hizmet verebilmesi mümkün olmaktadır.

+ Zayıf yönleri:

(a) Kurumsal uygulama eksikliği bağlamında bu eğitim programı önerisinin daha önce kurumsal düzeyde uygulanmamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Programın teorik olarak tasarlanmış olması, pratikte uygulanabilirliğinin ve etkinliğinin test edilmemiş olduğu anlamına gelir, bu da potansiyel aksaklıkların ve eksikliklerin önceden belirlenip giderilememesi riskini doğurur.

(b)-Geri bildirimlerin eksikliği kapsamında katılımcı geri bildirimlerinin alınıp söz konusu bu eğitim programının pratik uygulamadan kaynaklanan aksamaların revize edilememiş olması da bir diğer eksiklik olarak yorumlanabilir. Programın etkinliğini artırmak ve güncel eksiklikleri gidermek amacıyla sürekli geri bildirim mekanizması oluşturulmalı ve katılımcı deneyimleri doğrultusunda program içeriğinde düzenlemeler yapılmalıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik bürolarında ve merkezlerinde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sürdürülebilir bir kurumsal gelişim sağlayabilmesi için bazı teorik ve pratik gereklilikler bulunmaktadır. Türk ailesini hedef kitlesi olarak alan bu hizmetlerin, iç ve dış paydaşlarla birlikte etkin bir şekilde yürütülmesi, hizmet kalitesinin artırılmasında kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda sahadaki hizmet kalitesini artırabilmek amacıyla şu önerilerde bulunulabilir:

(i)-Sertifika programlarının gerekliliği: Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimi tarihi (2024) henüz çok yenidir. Diyanet-aile çalışmaları kapsamında görev yapacak manevi danışmanlar, önerilen bu sertifika programını veya ulusal standartlara uygun olarak geliştirilecek benzer sertifika programlarını (minimum 450 saatlik) tamamlayarak temel ve özel alan yeterliliklerini mutlaka sağlamalıdır. Bu sertifika eği-

timi, üniversitelere bağlı olarak alana özgü kurulan araştırma merkezlerinde ve/veya sürekli eğitim merkezlerinde açılacak programlardan alınabilir. Ulusal standartları karşılamayan toplam 450 saatin altındaki sertifika programlarına asla ilgi gösterilmemelidir.

(ii)-Lisansüstü programların artırılması: Alandaki çalışmalarda ideal düzeye erişebilmek için zamana ihtiyaç olduğu açıktır. Bu nedenle, ideal düzeydeki temel ve özel alan yeterliliklerini sağlayabilmek amacıyla, üniversitelerde 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik' alanında tezli ve/veya tezsiz yüksek lisans ve doktora programlarının sayıları hızla artırılmalıdır.

(iii)-Model değişimi ve akademik komisyon: Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik bürolarında veya merkezlerinde verdiği din hizmetleri, klasik vaaz-irşad modeline dayalı din pedagojisi yerine din psikolojisini temel alan manevi danışmanlık ve rehberlik modeline geçişteki zayıf yönler güçlendirilmelidir. Bu model değişimini izlemek ve planlamak için alan uzmanlarından oluşan akademik/bilimsel bir uzman komisyonu kurulmalıdır. Komisyon, kurumsallaşma sürecinin ardından yılda bir kez toplanarak manevi danışmanlardan gelen geri bildirimleri değerlendirip raporlaştırmalıdır. Bu raporlar, kurumsal hafıza oluşturmak ve sonraki çalışmalar için yol haritası belirlemek amacıyla kullanılmalıdır.

(iv)-Kurumlar arası veri paylaşımı ve senkronizasyon: Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatında, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin aylık veri akışının olduğu veri tabanındaki bu veriler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı veri tabanlarıyla senkronize edilmelidir. Bu uygulama, süreci kısaltacak ve hizmete ilişkin kurumsal hata payını düşürecektir.

(v)-Sağlık Bakanlığı ile iş birliği: Diyanet İşleri Başkanlığı, aile ve dini rehberlik bürolarında/merkezlerinde başlattığı manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarının etki alanını artırmak ve yaygınlaştırmak amacıyla özellikle manevi yönelimli koruyucu aile ruh sağlığı konseptinde Sağlık Bakanlığı ile yeni bir iş birliği protokolü imzalamalıdır. Yaşam adresine dayalı belirlenen yereldeki sağlık ocaklarında "manevi danışmanlık ve rehberlik ofisleri" açılarak, buralarda manevi danışmanlar görevlendirilmelidir. Bu türden bir kurumsal uygulama, eş zamanlı olarak söz konusu hizmete erişimi de kolaylaştıracaktır.

(vi)-Yüksek din eğitiminde bölümlleşme: Türkiye'deki yüksek din eğitiminde lisans düzeyinde yeni bir paradigma olarak bölümlleşmeye dayalı bir lisans eğitimi ve dolayısıyla diploma sistemine geçilmelidir. Zira

her alanda çalışan ‘aspirin teolog’ modeli, modern dönemde ortaya çıkan yaşamsal ihtiyaçları karşılamada son derece yetersiz kalmaktadır. Din psikoloğu Koç (2019) tarafından önerilen bölümlenme şu şekildedir: (a) Din Hizmetleri Bölümü: Diyanet İşleri Başkanlığına personel yetiştirmek amaçlı (mevcut ilahiyat lisans programı güncellenerek uygulanabilir). (b) Din Eğitimi ve Öğretimi Bölümü: Milli Eğitim Bakanlığı'na öğretmen yetiştirmek amaçlı (güncellenmiş ve uygulamadan kaldırılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümü revize edilerek uygulanabilir). (c) Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü: Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı gibi kamu hizmeti veren bakanlıklara bağlı olarak ‘manevi sosyal hizmet’ konseptinde yürütülen aile ve dini rehberlik büroları, yetiştirme yurtları, hastaneler, cezaevleri, huzurevleri, üniversiteler ve ordu gibi hizmet birimlerinde çalışacak manevi danışman yetiştirmek amaçlı. Önerilen bu uzmanlık temelinde dayalı bir branşlaşmayla lisans düzeyinde verilen teoloji eğitiminin ön lisans programı kapsamında 1. ve 2. sınıfı ortak içerikli temel alan derslerinden, 3. ve 4. sınıfı ise bölüm temelinde dayalı özel alan derslerinden oluşturulabilir (Sözü edilen bölümlenme önerisi hakkında ayrıntılı bilgi ve bir model önerisi için bkz. Koç, 2019: 59-112).

Kaynaklar

Adak, N. (2015). Toplumun temel yapı taşı: Aile. [çinde] *Kurumlara Sosyolojik Bakış*. (ed. S. Güçlü). İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2012). *Gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri ile kamu kurum ve kuruluşlarınca açılacak aile danışma merkezleri yönetmeliği*. 4/9/2012 tarih ve 28401 sayılı Resmi Gazete.

Alkan, C. & Teker, S. (1992). *Eğitimde modüler sistem*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Alkan, C. (1989). Modüler programlama ve Türkiye’de uygulaması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 13-22.

Angın, Y. & Altaş, N. (2018). Aile ve dini rehberlik bürosu görevlilerinin karşılaştıkları psiko-sosyal sorunlara yaklaşımlarının dini danışmanlık ve rehberlik açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 661-689.

Angın, Y. (2020). *Aile ve dini rehberlik bürolarında dini danışmanlık ve rehberlik uygulamaları*. İstanbul: Gece Kitaplığı

Arslan, L. (2021). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın aileye ilişkin yayınları. [çinde] *Peygamberimiz ve Aile: Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*. (ss. 1137-1145). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aybey, S. (2015b). Aile ve dini rehberlik bürolarına gelen sorular ışığında Ege bölgesinde boşanma nedenleri. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 104-126.

Aybey, S. (2015a). Dini danışmanlık bağlamında aile ve dini rehberlik büroları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 137-152.

Aybey, S. (2016). Boşanma sorunlarında dini danışmanlık ve rehberlik: Diyanet İşleri Başkanlığı örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1447-1455.

Aybey, S. (2017). Aile içi iletişim problemlerinde dini danışmanlığın önemi: Diyanet İşleri Başkanlığı örneği. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 19-33.

Aydemir, M. A. & Tecim, E. (2012). Türk toplumunda aile ve dinin sosyal sermaye potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 43-59.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

Bruce, S. (2015). Sekülerleşme: Sistemik bir betimleme. [içinde] *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (ss. 25-44). (çev. İ. Çapcıoğlu), ed. M. A. Kirman, İ. Çapcıoğlu. Ankara: Otto Yayınları.

Chicago School of Professional Psychology. (2024). <https://www.thechicagoschool.edu>. (erişim: Ocak, 2024).

Collins, W. A., Maccoby, E. E., Steinberg, L., Hetherington, E. M., & Bornstein, M. H. (2000). Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture. *American Psychologist*, 55(2), 218-232.

Coyle, S. M. (2017). Integrating spirituality in marriage and family therapy training. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 38(1), 142-155.

Çapcıoğlu, İ. (2018). Sekülerleşen toplumda bireyselleşen aile. *Turkish Studies*, 13(2), 19-34.

De Bruijn, E. (1995). Modular vocational education and training in Scotland and the Netherlands: Between specificity and coherence. *Comparative Education*, 31(1), 83-100.

DeFrain, J. (1999). Strong families around the world. *Family Matters*, 53, 6-13.

DİB Aile irşat ve rehberlik büroları çalışma yönergesi. (2010). 19.03.2010 tarih ve 25 sayılı onay. <https://www.diyanet.gov.tr>. (erişim: Aralık 2024).

DİB aile ve dini rehberlik büro veya merkezleri çalışma yönergesi.

(2019). 10/01/2019 tarihli ve 8150 sayılı onay. <https://www.diyamet.gov.tr>. (erişim: Aralık 2024).

DİB Aile ve dini rehberlik büroları çalışma yönergesi. (2015). 23/07/2015 tarihli ve 14480 sayılı onay. <https://www.diyamet.gov.tr>. (erişim: Aralık 2024).

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2022). *Din hizmetleri raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. (264 s.).

Duba, J. D. & Watts, R. E. (2009). Therapy with religious couples. *Journal of Clinical Psychology*, 65(2), 210-223.

Eccles, J. S. (1999). The development of children ages 6 to 14. *The Future of Children*, 9(2), 30-44.

Eisenberg, N. & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. [içinde] *Handbook of child psychology-3: Social, Emotional, and Personality Development*. 5. baskı. (ss. 701-778). Wiley.

Ekşi, H. ve ark. (2020). Manevi danışmanlık uygulama alanları. [içinde] *Manevi yönelimli psikolojik danışma* (ss. 299-340). ed. H. Ekşi. Ankara: Nobel Yayınları.

Flarey, D. (2022a). *Training in christian counseling: Christian counseling with marriage*. American Institute of Healthcare Professionals. <https://aihcp.net>. (erişim: Şubat, 2024).

Flarey, D. (2022b). *Christian counseling certification program: The gift of children to the christian family*. American Institute of Healthcare Professionals. <https://aihcp.net>. (erişim: Şubat, 2024).

Garmezy, N. (1991). Resiliency and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*, 34(4), 416-430.

Glidden, M. (2016). *Culture, religion/spirituality, and marriage: What does the research say?* Azusa Pacific University.

Griffith, B. A. & Rotter, J. C. (1999). Families and spirituality: Therapists as facilitators. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 7(2), 161-164.

Güney, N. (2009). Aile büroları. [içinde] *IV. Din Şurası: Tebliğ ve Müzakereleri*. (ss. 176-188). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Hodge, D. R. (2001). Spiritual interventions in child and family therapy. *Journal of Child and Family Studies*, 10(2), 187-203.

Hoogstraat, T. & Trammel, J. (2003). Spiritual and religious discussions in family therapy: Activities to promote dialogue. *The American Journal of Family Therapy*, 31(5), 413-426.

İlerisoy, M. & Mehmedoğlu, A. U. (2021). Din psikolojisi ve aile çalışmaları. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 4, 69-99.

Johnson, W. B. & Ridley, C. R. (2008). *Pastoral counseling in america: An overview of a growing profession*. New York: Wiley.

Jones, S. L., & Butman, R. E. (1991). *Modern psychotherapies: A comprehensive christian appraisal*. IVP Academic.

Karagöz, S. & Gümüş Böke, E. (2020). *Aile ve dini rehberlik merkezlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kasapoğlu, F. (2017). Psikolojik danışma süreci ve maneviyat: Bir bütünleştirme arayışı. *Hikmet Yurdu*, 1(19), 141-157

Kasapoğlu, F. ve Yabanigül, A. (2017). Marital satisfaction and life satisfaction: The mediating effect of spirituality. *Spiritual Psychology and Counseling*, 3(2), 177-195.

Kaşdibi, A. (2023). Aile ve dini rehberlik bürolarına yapılan başvurular bağlamında ailede ortaya çıkan sorunların analizi: İstanbul örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 845-866.

Kılınçer, H. (2019). Manevi danışmanların aile danışmanlığı hakkındaki algı ve tutumları. [içinde] *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Farklı alanlardan araştırma bulguları ve değerlendirmeler* (ss. 99-143). ed. A. Ayten. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Kılınçer, H. (2021). Aile danışmanlığında maneviyat boyutunun önemi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 263-273.

Kılınçer, H. (2022). Aile, psikoloji ve din: Aile ve dini rehberlik bürosu (adrb) çalışanlarına yönelik psiko-eğitim örneği. *Diyanet İlmi Dergi*, 58(4), 1467-1490.

Kılınçer, H. (2023). Ailelere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik: Aile ve dini rehberlik büroları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 21 (45), 193-217.

Kim, N. & Lambie, G. W. (2018). Burnout and implications for professional school counselors. *Professional Counselor*, 8(3), 277-294.

Koca, A. D. (2017). Satir aile terapisinde manevi içerikli uygulamalar. [içinde] *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat: Kuramlar ve uygulamalar* (ss. 391-414). ed. H. Ekşi. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Koç, M. (2013). Modern bir imkân olarak 'Din Hizmetlerinde Kişisel Gelişim' yaklaşımı: Diyanet İşleri Başkanlığı personeli üzerine uygulmalı bir model önerisi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 149-183.

Koç, M. (2019). Yüksek din öğretiminde yeni bir paradigma olarak bölünme: 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü' önerisi. *Bahkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 59-112.

Koenig, H. G. (2001). Religion and medicine II: Religion, mental health, and related behaviors. *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 31(1), 97-109.

Koenig, H. G., King, D., & Carson, V. B. (2015). *Handbook of religion and health*. Oxford University Press.

Kublay, D. & Oktan, V. (2015). Evlilik uyumu: Değer tercihleri ve öznel mutluluk açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 25-35.

Kusner, K. G. ve ark. (2014). Sanctification of marriage and spiritual intimacy predicting observed marital interactions across the transition to parenthood. *Journal of Family Psychology*, 28(5), 604-614.

Lambert, N. M. & Dollahite, D.C. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve, and overcome marital conflict. *Family Relations*, 55(4), 439-449.

Liberty University. (2024). <https://www.liberty.edu>. (erişim: Ocak, 2024).

Maccoby, E. E. (1992). The role of parents in the socialization of children: An historical overview. *Developmental Psychology*, 28(6), 1006-1017.

Mahoney, A. & Cano, A. (2014). Introduction to the special section on religion and spirituality in family life: Delving into relational spirituality for couples. *Journal of Family Psychology*, 28(5), 583-586.

Mahoney, A. (2010). Religion in families, 1999 2009: A relational spirituality framework. *Journal of Marriage and Family*, 72(4), 805-827.

Mahoney, A., Pargament, K.I., Jewell, T., Swank, A.B., Scott, E., Emery, E., & Rye, M. (1999). Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning. *Journal of Family Psychology*, 13(3), 321-338.

Moran, M. (2024). *Christian and biblical counseling in marriage*. American Institute of Healthcare Professionals. <https://aibcp.net>. (erişim: Şubat, 2024).

Mürsel, C. (2020). Aile ve dini rehberlik bürosu görevlilerinin karşılaştıkları problemlere dini danışmanlık ve rehberliğin katkısı: Bingöl örneği. *Antakiyat*, 3(2), 231-255.

Nelson, J. A. & Kirk, A. M. & Ane, P. & Serres, S. A. (2011). Religious and spiritual values and moral commitment in marriage: Untapped resources in couples counseling? *Counseling and Values*, 55(2), 228-246.

Orallı, L. E. (2006). *T.C. 1982 Anayasası*. İstanbul: Platin Yayınları.

Özkan, H. H. (2005). Öğrenme öğretme modelleri açısından modüler öğretim. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 117-128.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.

Patterson, J. (2005). Expanding the role of the church in the context of divorce. *Journal of Religion and Family*, 7(1), 115-130.

Peker, H. (2009). Dini danışmanlık bağlamında aile danışmanlığı ve rehberliği: Samsun ve Aydın aile irşat ve rehberlik büroları örneği. [içinde] *IV. Din Şurası: Tebliğ ve Müzakereleri*. (ss. 162-175). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Pollard, J. & Brown, S. T. (2014). *A theology of the family*. The National Center for Family-Integrated Churches.

Rauer, A. & Volling, B. (2015). The role of relational spirituality in happily-married couples' observed problem-solving. *Psychology of Religion and Spirituality*, 7(3), 239-249.

Resmi Gazete. (2014). *Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği*. 17 Haziran 2014 Salı. Sayı: 29033.

Resmi Gazete. (2019). *Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ*. 25 Ekim 2019 Cuma. Sayı: 30929 (Mükerrer).

Richards, P. S. & Bergin, A. E. (2000). *A spiritual strategy for counseling and psychotherapy*. 2. baskı. American Psychological Association.

Sayın, M., Demir, İ. H. ve Ekşi, F. (2019). The relationship of marital satisfaction and life satisfaction with spiritual orientation: The mediating role of sacrifice and sensitivity. *Spiritual Psychology and Counseling*, 4(3), 237-256.

Sezen, A. (2020). Ailede psikolojik ihtiyaç algısı ve manevi değerler. [içinde] *Farklı Yönleriyle İslam'da Aile* (ss. 161-176). ed. Ö. Sabuncu. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Smalley, G. & Trent, J. (2002). *The hidden link between adulthood and childhood religious experiences and marital satisfaction*. Zondervan.

Snarey, J. R. & Dollahite, D. C. (2001). Varieties of religion-family linkages. *Journal of Family Psychology*, 15 (4), 646-651.

Söylev, S. (2023). *Aileye yönelik manevi destek hizmetlerinin aile ve dini rehberlik bürosu personeli tarafından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Spilman, S. K., Neppel, K. T., Donnellan, M. B., Schofield, T. J., & Conger, R. D. (2013). Incorporating religiosity into a developmental model of positive family functioning across generations. *Developmental Psychology*, 49, 762-774.

Stanard, R. P., Sandhu, D. S., & Painter, L. C. (2000). Assessment of spirituality in counseling. *Journal of Counseling & Development*, 78(2), 204-210.

Summermatter, A. ve Kaya, Ç. (2017). An overview of spiritually oriented cognitive behavioral therapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(1), 31-53.

Şahin, A. Z. (2017). *Manevi bakım ve danışmanlık: Almanya örneği*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.

Şahin, Y. (2017). Using spiritual genograms in family therapies. *Spiritual Psychology and Counseling*, 3(1), 47-60.

Thompson, R. A. (1999). Early attachment and later development. [içinde] *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* (ss. 265-286). ed. J. Cassidy & P. R. Shaver. Guilford Press.

Tunç, B. & Totan, T. (2021). Aile yaşamında maneviyat: Aile psikolojik danışmasında maneviyatın değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1-20.

Wagner, J. (2012). *Religious therapies in europe: A comparative study*. London: Routledge.

Walsh, F. (1999). Opening family therapy to spirituality. [içinde] *Spiritual Resources in Family Therapy* (ss. 28-58). ed. F. Walsh. New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2009). Integrating spirituality in family therapy. [içinde] *Spiritual Resources in Family Therapy*. (ss. 31-61). 2. baskı. ed. F. Walsh. New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2012). The spiritual dimension of family life. [içinde] *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*. ed. F. Walsh. (4. baskı). New York: Guilford Press.

Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 5(4), 503-515.

Wiggins, M. I. (2012). Religion and spirituality in couples and families. [içinde] *The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians Using Research in Your Practice* (ss. 303-329). ed. J. D. Aten & K. A. O'Grady & E. L. Worthington. New York: Routledge Press.

Wilson, B. (2015). Sekülerleşme. [içinde] *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (ss. 9-24). ed. M. A. Kirman & İ. Çapcıoğlu. Ankara: Otto Yayınları.

Yaman, A. (2009). Aile büroları: Arka plan, mevcut durum, sorunlar ve öneriler. [içinde] *IV. Din Şurası: Tebliğ ve Müzakereleri*. (ss. 189-201). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yapıcı, A. (2018). Eşlerin dinsel algı ve yaşayışına göre evlilikte dindarlık ve maneviyat huzur mu, kusur mu? *Turkish Studies*, 13(2), 79-106.

Yavuzyiğit, N. (2021). Türkiye Diyanet Vakfı'nın aileye yönelik hizmetleri. [içinde] *Peygamberimiz ve Aile: Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*. (ss. 1149-1153). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yıldırım, S. & Certel, H. (2021). Dinî danışmanlığa konu olan ailevî bir sorun olarak psikolojik problemler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 100-129.

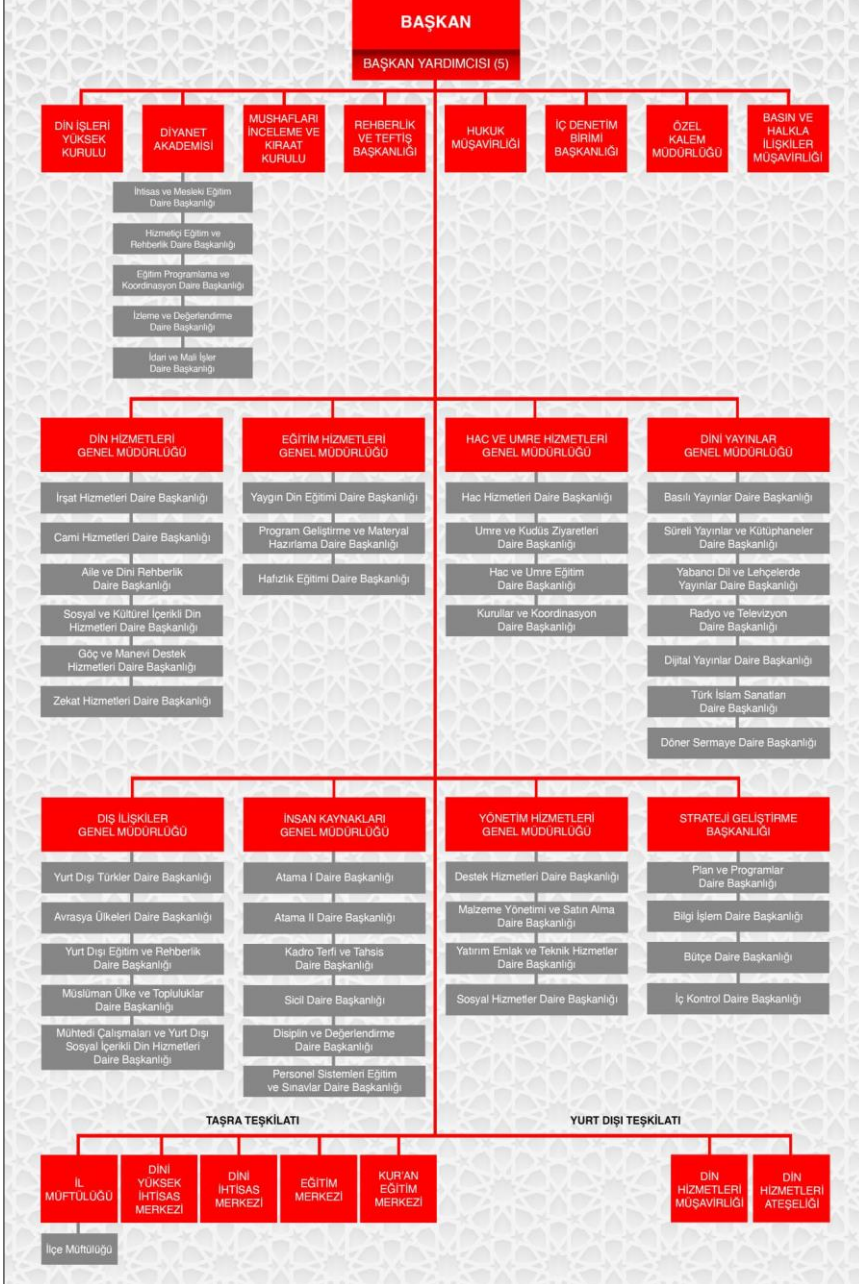
Yıldırım, S. (2022). Multidisipliner perspektiften dini danışmanlık ve rehberlik kapsamında aile danışmanlığı. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 852-871.

Yıldız, F. (2021). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aileye yönelik hizmetleri: Aile ve dini rehberlik merkezleri/büroları: Mevcut durum ve gelecek perspektifi. [içinde] *Peygamberimiz ve Aile: Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*. (ss. 1103-1133). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yutsyavichene, P. A. (1989). *Theory and practice of modular training*. Kaunas: Shviesa Press.

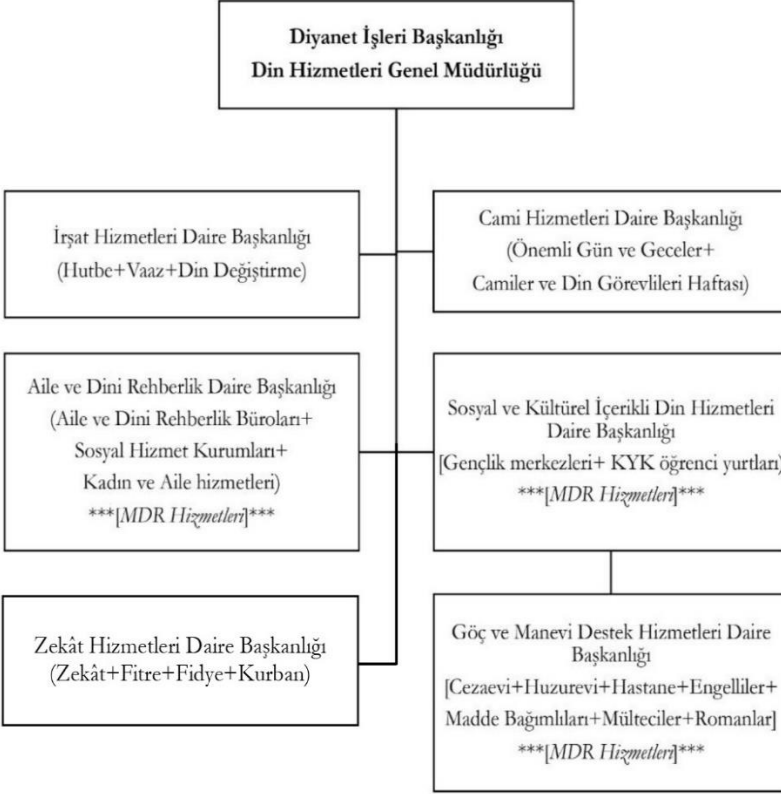
Ekl er

Ek-1:

Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat şeması
(2024)

Ek-2:

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü hizmet birimleri
(manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin yürütüldüğü müdürlük)
-Güncel kurumsal yapılanma-
(2024)

Ek-3:

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Genel Müdürlüğü
(Koç tarafından önerilen kurumsal yapılanma ve hizmet birimleri)
(2024)

Ek-4:

Diyamet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında yapılan iş birliği protokolleri Protokol Metni-I (2011)

AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI İLE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ARASINDA İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ

Amaç ve Kapsam

MADDE 1- Protokol ile; aile yapısının ve değerlerinin korunması, gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi, aileyi ve aile içinde bireyi tehdit eden problemler hakkında toplumun duyarlı kılınması, koruyucu önleyici sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması, aile, kadın, çocuk, genç, yaşlı ve özürli bireylerin bilinçlendirilmesi ile sosyal destek sistemlerinin güçlendirilerek problemlerin çözümüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Protokol, belirtilen amaçlar doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasındaki işbirliği esaslarını kapsamaktadır.

Tanımlar

MADDE 2- Protokolde geçen "Bakanlık" Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığını, "Başkanlık" Diyanet İşleri Başkanlığını ifade eder.

Sorumluluk

MADDE 3- Bu Protokolün yürütülmesinde taraflar eşit derecede yetkili ve sorumludur.

Yasal Dayanak

MADDE 4- Protokolün dayanağı, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve 633 sayılı Aile Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamedir.

İşbirliği Konuları

MADDE 5- Bakanlık ve Başkanlık, aşağıda belirtilen hususlarda işbirliği yaparlar:

- Aile ile ilgili problemleri tespit ederek bu problemlerin çözümü amacıyla; ailelere yönelik eğitim, danışmanlık ve sosyal hizmet modelleri geliştirmek, bu modellerin uygulamasına yönelik öneriler ortaya koymak ve aile eğitimi ve danışmanlığının içeriğinin belirlenmesinde ortak çalışmalar yapmak.
- Türk aile yapısının karakteristik özelliklerini ortaya koymak, bu yapıda meydana gelen değişimleri tespit ederek toplumsal etkilerini belirlemek amacıyla yurtiçinde ve yurtdışında araştırma, yayın ve değerlendirme konularını belirlemek ve bu alanda çalışan Bakanlık ve Başkanlık personeline yönelik ortaklaşa yapılacak eğitim programları hazırlamak, seminerler düzenlemek.
- Aile bireylerinin sorumluluk bilinci kazanmalarını ve karşılaştıkları olay ve olgulara sağlıklı tepkiler verebilmelerini sağlamak amacıyla onları psikolojik, sosyolojik, ekonomik,

hukuki kültürel ve dini konularda bilgilendirecek, dinin yanlış onaylayıcı bir referans olarak kullanılmamasını önleyecek, aile değerlerinin korunması, ailede rol paylaşımı, aile içi şiddet, çocuk yetiştirme, ev ekonomisi gibi konularda bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerini yürütecek görevliler için eğitim programları düzenleyerek uygulamak ve gerekli materyalleri hazırlamak.

ç) Ailelerin parçalanmasına yol açan göç, boşanma, aile içi ihmal ve istismar ebeveynlerin ölümü, ekonomik güçlükler, sağlık gibi nedenlerin aile fertleri, özellikle de çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en az seviyeye indirmek, bu fertlerin toplumda sağlıklı ve başarılı bireyler olarak var olabilmelerini sağlamak üzere toplumsal bütünleşme, psiko-sosyal destek, eğitim ve istihdam konularında ihtiyaç duyulması halinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile kısa ve uzun vadede işbirliği yapmak ve ortaklaşa projeler hazırlamak.

d) Ailelerin çocukları ile sağlıklı ilişki kurmaları, koruyucu ailelik, çocuk hakları, çocuk ihmal ve istismarının önlenmesi, çocukların suça yöneltilmemeleri, çocukların sokakta çalıştırılmamaları, sokakta bekleyen tehlikeler, çocukların küçük yaşta evlendirilmemeleri, töre cinayetleri, kadının insan haklarının geliştirilmesi, kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi, sorun çözüme kapasitelerinin artırılması gibi konularda toplumda bilinç ve duyarlılığın artırılması amacıyla çeşitli faaliyetler yapmak.

e) Bakanlığa bağlı kuruluşlarda öncelikle millî ve dinî günler olmak üzere çeşitli zamanlarda ahlakî, dinî ve millî duyguları geliştirmeye yönelik ortak faaliyetler yapmak.

f) Başkanlık yayınlarının imkânlar ölçüsünde, Bakanlığa bağlı kuruluşlarda bulunan kütüphanelere ücretsiz olarak verilmesine yardımcı olmak. Bakanlık yayınlarının Başkanlığa ve ilgili birimlerine ücretsiz olarak verilmesine yardımcı olmak.

g) Protokolün amaçları doğrultusunda televizyon ve radyo programları yapmak; sosyo-kültürel içerikli kampanyalar açmak; konferans, panel, sempozyum, seminer vb. toplantılar düzenlemek.

h) Başkanlık tarafından yürütülen hutbe, vaaz ve benzeri faaliyetlerden işitme engellilerin yararlandırılmasına katkı sağlamak üzere, camilerde işaret dili tercümanı bulundurulmasına yönelik ortak çalışma yürütmek.

ı) İbadethanelerin özürlüler için erişilebilir ve ulaşılabilir hale getirilmesi konusunda ortak çalışma yapmak.

Personel Görevlendirilmesi ve Uygulama

MADDE 6- Bakanlığa bağlı kuruluşlarda görevlendirilen Başkanlık personeline ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde Bakanlık tarafından ek ders ücreti ödenir.

Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra, öngörülen hizmetlerin yürütülebilmesi için ortak faaliyet ve çalışma programı hazırlanır. Periyodik aralıklarla değerlendirilerek raporlanır.

Değişiklik

MADDE 7- Taraflardan biri Protokolde değişiklik yapmak istediği takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, Bakanlık ve Başkanlığın müşterek kararı ile gerçekleştirilir.

Protokolün Süresi

MADDE 8- Protokol herhangi bir süre ile sınırlanmamıştır. Taraflardan birinin en az bir ay öncesinden diğer tarafa gerekçelerini de içerecek şekilde yazılı olarak bildirmesi suretiyle ya da yazılı mutabakat sağlanması durumunda Protokol sona erer.

Uyuşmazlıkların Çözümü

MADDE 9- Bu Protokol hükümlerinin uygulanmasından dolayı taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar karşılıklı görüşme yoluyla çözümlenir.

Yürürlük

MADDE 10- Diyanet İşleri Başkanlığı ile kapatılan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü arasında akdedilen 26/2/2007 tarihli işbirliği Protokolü, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü arasında akdedilen 13/3//2008 tarihli işbirliği Protokolü, işbu Protokolün imzalandığı tarihte yürürlükten kaldırılmıştır.

İmza tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan işbu Protokol, iki nüsha halinde düzenlenmiş ve **26.10./2011** tarihinde imzalanmıştır.

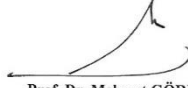

Bekir BOZDAG

Başbakan Yardımcısı

Fatma ŞAHİN

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ

Diyanet İşleri Başkanı

Protokol Metni-II (2018)

T.C.
AİLE, ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER
BAKANLIĞI İLE
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
ARASINDA İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ

BİRİNCİ BÖLÜM

Amaç, Kapsam, Yasal Dayanak ve Tanımlar

Amaç ve Kapsam

MADDE 1 – (1) Bu Protokol ile; ailenin kurulması, aile yapısının ve değerlerinin korunması, gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi, aileyi ve aile içinde bireyi tehdit eden problemler hakkında toplumun duyarlı kılınması, aile, kadın, çocuk, genç, yaşlı ve engelli bireyler ile toplumun sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan diğer kesimlerinin yaşadıkları sorunlara ve bu kapsamda sunulan koruyucu ve önleyici sosyal hizmetlere yönelik bilinç ve farkındalıklarının artırılması ile sosyal ve manevi destek hizmetlerini güçlendirmeye yönelik ortak çalışmalar yapılarak problemlerin çözümüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

(2) Protokol, belirtilen amaçlar doğrultusunda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki işbirliği esaslarını kapsamaktadır.

Yasal Dayanak

MADDE 2 – (1) Protokolün dayanağı, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ve 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'dur.

Tanımlar ve Kısaltmalar

MADDE 3 – (1) Protokolde geçen;

AEP: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile Eğitim Programını,

Bakanlık: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığını,

Başkanlık: Diyanet İşleri Başkanlığını,

Kurum/Kuruluş: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının taşra teşkilatında hizmet verdiği birimlerini,

Müftülük: İl/İlçe Müftülüklerini,

Müdürlük: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerini,

Sosyal Hizmet Merkezi (SHM): Sosyal hizmet müdahalesinin ve takibinin gerçekleştirilmesi, çocuk, genç, kadın, erkek, engelli, yaşlı bireylere ve ailelerine koruyucu, önleyici, destekleyici, geliştirici, rehberlik ve danışmanlık odaklı sosyal hizmetlerin, hizmete erişim kolaylığı esasıyla bir arada ve gerektiğinde kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler ile işbirliği içinde sunulduğu, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı merkezlerini,

gm.

1

DE

İfade eder.

İKİNCİ BÖLÜM
Taraflar ve Sorumluluk

Taraflar

MADDE 4 – (1) Bu Protokolün tarafları, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığıdır.

Sorumluluk

MADDE 5 – (1) Bu protokolün yürütülmesinde taraflar eşit derecede yetkili ve sorumludur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Ortak Hükümler ve Tarafların Yükümlülükleri

Ortak Hükümler

MADDE 6 – (1) Ailenin kurulması, güçlendirilmesi, aile içi iletişimin artırılması, aile bireylerinin sorun çözüme kapasitelerinin geliştirilmesi, koruyucu ailelik gibi konularda toplumsal bilinç ve duyarlılık sağlamak amacıyla ortak çalışmalar yapmak.

(2) Aileyi tehdit eden her türlü problemin çözümü konusunda inisiyatif olarak ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmak.

(3) Kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kadına yönelik şiddetle mücadele, töre cinayetleri gibi konularda ortak çalışmalar yapmak.

(4) Çocuk hakları, çocuk ihmal ve istismarı, çocuğa yönelik şiddetle mücadele, çocuklara yönelik sanal ve gerçek tehlikeler, erken yaşta evlilikler gibi konularda toplumsal bilinç ve duyarlılığın artırılması amacıyla içeriğinin ortaklaşa belirlendiği çalışmalar yapmak.

(5) Hizmet sunulan kesimlere yönelik eğitim programlarında kullanılmak üzere Başkanlıkla birlikte yeni bir eğitim modülünü ve içeriklerini hazırlamak.

(6) İşbirliği alanlarında eğitim, dini rehberlik ve sosyal hizmet modelleri geliştirmek.

(7) Kurum bakımı altındaki çocukların aile sıcaklığına eşdeğer ortamda bakımlarını sağlayabilmek için ortak çalışmalar yapmak.

(8) Bakanlığa bağlı kuruluşlarda ahlaki, dini ve milli duyguları geliştirmeye yönelik değerler eğitimi ve dini rehberlik faaliyetleri ile dini ve milli günlerde ortak faaliyetler yapmak.

(9) Afet ve acil durumlar başta olmak üzere olağanüstü hallerde bireylere ve gruplara sağlanan psiko-sosyal ve manevi destek çalışmalarını ortak yürütmek.

(10) Aile yapısı hakkında araştırmalar yapmak üzere yurtiçinde ve yurtdışında eğitim ve proje destekleri sağlamak.

m.

DE

(11) Kurum bakımı altında olan engelli bireylerin, yaşlı, kadın ve çocuk ile şehit yakını ve gazilerin belirlenecek kriterler çerçevesinde umre organizasyonlarına katılımını sağlamak.

(12) Başkanlık tarafından yürütülen hutbe, vaaz vb. faaliyetlerden işitme engellilerin yararlandırılmasına katkı sağlamak üzere, camilerde işaret dili tercümanı bulundurulmasına yönelik ortak çalışma yürütmek.

(13) Başkanlığa bağlı din hizmeti verilen cami, mescit ve Kur'an Kursu gibi hizmet binalarının engelliler için erişilebilir ve ulaşılabilir hale getirilmesi konusunda çalışmalar yapmak.

(14) Şehit yakını, gaziler ile çocuklarına yönelik psiko-sosyal destek ve manevi destek ziyaretlerini birlikte planlamak.

(15) Bakanlığa bağlı kurum ve kuruluşlar ile hizmetleri bakanlık tarafından koordine edilen Aile Destek Merkezleri (ADEM) ve Sosyal Dayanışma Merkezlerinde (SODAM) koruyucu ve önleyici faaliyetler kapsamında ortak çalışmalar yapmak.

(16) Eğitimler ile ilgili yapılacak ölçme ve değerlendirmelerde kullanılacak ölçek, Bakanlık ve Başkanlık uzmanlarıca hazırlanacak olup eğitici eğitimleri ve eğitimlere katılacak personele Başkanlık tarafından uygulanmasını sağlamak.

(17) Yürütülen eğitim çalışmalarının etki analizlerinin Başkanlık ve Bakanlık tarafından müştereken yapılmasını sağlamak.

(18) Protokolün sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ve ortaya çıkacak muhtemel sorunların iyi niyet esasına göre karşılıklı görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulması için Bakanlığın ve Başkanlığın merkez teşkilatlarından ikişer personel görevlendirerek bir İşbirliği Komisyonu oluşturmak.

Tarafların Yükümlülükleri

MADDE 7- (1) Tarafların yükümlülükleri şunlardır:

a) Bakanlığın Yükümlülükleri;

- 1) Başkanlık personeline yönelik düzenlenen hizmet içi eğitim, kurs ve programlarda Bakanlığın çalışma alanlarına ilişkin konularda gerekli bilgi paylaşımında bulunmak ve Bakanlık tarafından alanında uzman personel, materyal ve eğitimci desteği sağlamak.
- 2) Bakanlığa bağlı kurum ya da kuruluşlarda görev yapan meslek elemanlarının (psikolog, sosyolog, sosyal çalışmacı, çocuk gelişimci, öğretmen vb.) Müftülüklerin ilgili çalışmalarını için görevlendirilmelerini sağlamak.
- 3) Bakanlığa bağlı kurum ve kuruluşlarda (İl Müdürlükleri, SHM vb.) görevlendirilen Başkanlık personelinin yapacağı etkinliklerde ihtiyaç duyulan materyal ve teknik desteğin kurum veya kuruluş müdürlüklerince sağlanması hususunda gerekli tedbirleri almak.
- 4) Başkanlığın işaret dili tercümanı ihtiyacının karşılanması konusunda destek sağlamak.

30

DE

5) 13 Eylül 2014 tarihli 29118 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Sosyal Yardım Verilerinin Kaydedilmesine ve Paylaşılmasına İlişkin Yönetmelik” hükümleri kapsamında karşılıklılık ilkesine göre sosyal yardım verilerini paylaşmak.

6) Bakanlığa bağlı kuruluşlarda görevlendirilen Başkanlık personeline ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde Bakanlık ve/veya Bakanlığın taşra teşkilatı tarafından ek ders ücreti ödenmesini sağlamak.

7) Bakanlık yayınlarının, Başkanlığın ilgili birimlerine ücretsiz olarak gönderilmesini sağlamak.

b) Başkanlığın Yükümlülükleri;

1) Bakanlığın yürüttüğü program ve projelere sorumluluk alanları çerçevesinde katkı sağlamak.

2) Bakanlığa bağlı kuruluşlarda manevi destek ve dini rehberlik hizmeti sunmak.

3) Aile içi iletişim, ailede rol paylaşımı, aile içi şiddet, çocuk eğitimi, çocuk yaşta evlilikler gibi konularda dini bilgilendirme ve eğitim faaliyetleri düzenlemek.

4) Bakanlığın sosyal hizmet modellerinden yararlanan çocuklar başta olmak üzere tüm aile, kadın, genç, yaşlı ve engellilere dini ve millî değerlerimizi tanıtmak üzere etkinlikler düzenlemek.

5) Manevi rehberlik hizmetini, belirlenen mesteki yeterliliklere sahip personel marifetiyle her bir kuruluş için ayrı ayrı düzenleyerek bir standart çerçevesinde sunmak.

6) Başkanlığa görevlendirilen personel tarafından Bakanlığa bağlı kuruluşlarda haftada en az iki saat ders verilmesini sağlamak.

7) İlgili kuruluşlarda çalışan Bakanlık personelinin hizmet içi eğitimlerinde din ve değerler eğitimi konularında eğitimi görevlendirmek ve materyal desteği sağlamak.

8) Bakanlık yayınlarının, Bakanlığa bağlı kuruluşlarda bulunan kütüphanelere ücretsiz olarak gönderilmesini sağlamak.

9) Engellilerin, Bakanlığın sunduğu din hizmetlerine erişimini sağlamak.

10) Göçle gelen ve psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyan aileler ve çocukları ile refakatsiz çocuklara uyum sürecinde dini rehberlik hizmeti vermek.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli Hükümler

Değişiklik

MADDE 8 – (1) Taraflardan biri Protokolde değişiklik yapmak istediği takdirde, bu önerisini yazılı olarak karşı tarafa bildirir. Protokol değişiklikleri, Bakanlık ve Başkanlığın müşterek kararı ile gerçekleştirilir.

gö.

DE

Protokolün Süresi

MADDE 9 – (1) Protokol herhangi bir süre ile sınırlanmamıştır. Taraflardan birinin en az bir ay öncesinden diğer tarafa gerekçelerini de içerecek şekilde yazılı olarak bildirmesi suretiyle ya da yazılı mutabakat sağlanması durumunda Protokol sona erer.

Uyuşmazlıkların Çözümü

MADDE 10 – (1) Bu Protokol hükümlerinin uygulanmasından dolayı taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar karşılıklı görüşme yoluyla çözümlenir.

Yürürlük

MADDE 11 – (1) Diyanet İşleri Başkanlığı ile mülga Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü arasında akdedilen 26/02/2007 tarihli işbirliği Protokolü,

Diyanet İşleri Başkanlığı ile mülga Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü arasında akdedilen 13/03/2008 tarihli işbirliği Protokolü,

Diyanet İşleri Başkanlığı ile mülga Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında akdedilen 26/10/2011 tarihli işbirliği Protokolü, işbu Protokolün imzalandığı tarihte yürürlükten kaldırılmıştır.

(2) İmza tarihinden itibaren yürürlüğe giren işbu Protokol, iki nüsha halinde düzenlenmiş ve / / 2018 tarihinde imzalanmıştır.

Zehra Zümrüt SELÇUK

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı

Prof. Dr. Ali ERBAŞ

Diyanet İşleri Başkanı

Protokol Metni-I (2019)

KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELEDE KURUMSAL İŞBİRLİĞİ VE EŞGÜDÜMÜN ARTIRILMASINA DAİR PROTOKOL

ŞARAFALAR

MADDE 1- (1) Bu Protokolün tarafları, Adalet Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'dır.

AMAÇ VE KAPSAM

MADDE 2- (1) Bu Protokolün amacı kadına yönelik her türlü şiddetin önlenmesinde işbirliği içerisinde gerekli önlemlerin alınması ve uygulanmasıdır. Protokolün kapsamı, şiddetle mücadelede alınması gereken önlemlerin belirlendiği ve Protokol ekinde yer alan "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı (2020-2021)"nın kurumlararası işbirliği ve eşgüdümle uygulanmasının sağlanmasıdır.

DAYANAK

MADDE 3- (1) Bu Protokol; 07/11/1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 10/07/2018 tarih ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 08/03/2012 tarihli ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun hükümleri uyarınca hazırlanmıştır.

TANIMLAR VE KISALTMALAR

MADDE 4- (1) Bu Protokolda geçen;

- a) **6284 Sayılı Kanun** :6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun
- b) **Bakanlıklar** :Adalet Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığını,
- c) **Başkanlık** :Diyanet İşleri Başkanlığını,
- ç) **Kadına Yönelik Şiddet** :Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan her türlü tutum ve davranışı,

- d) **Koordinasyon Planı** :Protokolün eki niteliğinde olan kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında protokolün taraflarınca yürütülmesi gereken eylemlerin yer aldığı Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı (2020-2021)'ni,
- e) **Şiddet** :Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı,
- f) **Şiddet mağduru** :6284 sayılı Kanunda şiddet olarak tanımlanan tutum ve davranışlara doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalan veya kalma tehlikesi bulunan kişiyi ve şiddetten etkilenen veya etkilenme tehlikesi bulunan kişileri,
- g) **Şiddet uygulayan** :6284 sayılı Kanunda şiddet olarak tanımlanan tutum ve davranışları uygulayan veya uygulama tehlikesi bulunan kişileri,
- ğ) **Tedbir kararı** :6284 sayılı Kanun kapsamında, şiddet mağdurları ve şiddet uygulayanlar hakkında hâkim, mülkî amir ve kolluk görevlileri tarafından, istem üzerine veya re'sen verilecek tedbir kararlarını,
- h) **Protokol** :Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kurumsal İşbirliği ve Eşgüdümün Artırılmasına Dair Protokolü,
- ifade eder.

TARAFLARIN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

MADDE 5- Bu Protokolde Tarafların münhasır ve ortak yükümlülükleri aşağıda belirtilmiştir:

(1) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Yükümlülükleri

- a) Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetle mücadele konularında mevzuatı değerlendirme çalışmalarını yapılması ve uygulamadaki aksaklıkların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınması,
- b) Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri ile Kadın Konukevlerinin kurumsal kapasitesinin artırılmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınarak şiddetle mücadelede daha etkin hizmet sunumunun sağlanması,
- c) Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında Protokol taraflarınca verilecek eğitici eğitimi ve diğer eğitim programlarının içeriğinin gözden geçirilmesi, gerekli katkıların sunulması ve gerektiği durumda personel desteğinin sağlanması,
- ç) Kadına yönelik şiddet, şiddetin biçimleri ve yaygınlığı ile kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında program, proje ve araştırmalar yürütülmesi ve yürütülen bu çalışmaların etki analizinin gerçekleştirilmesinin sağlanması,

2

88

73

VE

- d) Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde hizmet sunan kurumsal hizmet birimlerinin nicelik ve niteliğinin artırılmasının sağlanması,
- e) Kadına yönelik şiddetle mücadelede kamu görevlileri ile vatandaşa yönelik farkındalık artırmaya yönelik yürütülen çalışmaların devamlılığının sağlanması,
- f) Kadına yönelik şiddetle mücadelede etkin işbirliği ve koordinasyonun sağlanması için ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla veri entegrasyonunun sağlanmasına yönelik çalışmaların sürdürülmesi,
- g) Valilikler ve Kaymakamlıklar tarafından Koordinasyon Planı'nda yer alan çalışmaların yürütülmesinde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne destek sağlanması,
- ğ) Koordinasyon Planında yer alan çalışmaların yürütülmesinde gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, gerçekleştirilecek faaliyetlerde Protokolün tarafları arasında gerekli işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

(2) Adalet Bakanlığı'nın Yükümlülükleri

- a) 6284 sayılı Kanun kapsamında mevcut Genelgenin gözden geçirilmesi, güncellenmesi ve ilgili birimlere duyurulması,
- b) Aile Mahkemelerinin 6284 sayılı Kanun kapsamında uzmanlaşmasına, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerinin vakaya özgü raporları ile Mahkemelerin daha etkin faaliyet göstermesine yönelik gerekli tedbirlerin alınması ve çalışmaların yapılması,
- c) Kadınların adalete erişimlerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalarda Barolarla işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,
- ç) Konusunda uzman eğitimciler tarafından karar mercilerine yönelik belirli periyodlarla eğitimler verilmesi,
- d) Koordinasyon Planında yer alan çalışmaların yürütülmesinde gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, gerçekleştirilecek faaliyetlerde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

(3) İçişleri Bakanlığı'nın Yükümlülükleri

- a) Kadına yönelik şiddetle mücadelede, 81 il teşkilatının kurumsal sorumluluklarının duyurulmasının sağlanması,
- b) 6284 Sayılı Kanun kapsamında uygulamadaki aksaklıkların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınması,
- c) Kolluk birimleri tarafından şiddet mağdurunun şiddete maruz kalma riskini değerlendirmek üzere yapılan çalışmaların ve kullanılan materyallerin geliştirilmesi,
- ç) Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde kurumsallaşan Aile İçi Şiddetle Mücadele Şube Müdürlüğü ile polis merkezlerinde konuya ilişkin eğitim almış personel

görevlendirilmesinin sağlanması ve bu alanda çalışan personele belirli periyodlarla ihtiyaç duydukları eğitimlerin verilmesinin sağlanması,

- d) Jandarma Genel Komutanlığı Çocuk ve Kadın Kısım Amirliği ile Jandarma Karakollarında konuya ilişkin eğitim almış personelin görevlendirilmesinin sağlanması ve bu alanda çalışan personele belirli periyodlarla ihtiyaç duydukları eğitimlerin verilmesinin sağlanması,
- e) Kadına yönelik şiddetle mücadelede etkin işbirliği ve koordinasyonun sağlanması için ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla veri entegrasyonunun sağlanmasına yönelik çalışmaların sürdürülmesi,
- f) Hâlihazırda yürürlükte olan Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İl Eylem Planlarının her ilde etkin uygulanması ve takibinin yapılmasında Valiliklerin aktif görev almasının sağlanması,
- g) Koordinasyon Planında yer alan çalışmaların yürütülmesinde gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, gerçekleştirilecek faaliyetlerde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

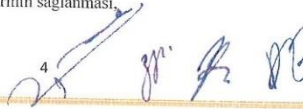
(4) Milli Eğitim Bakanlığı'nın Yükümlülükleri

- a) Rehberlik öğretmenlerine ve diğer öğretmen ve yöneticilere verilecek eğitimlerde ilgili tüm İl Milli Eğitim Müdürlüklerinin aktif olarak görev almasına yönelik tedbirlerin alınması,
- b) Eğitim yer ve zamanının gerekli durumlarda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ile işbirliğinde belirlenmesi,
- c) Konuya ilişkin çalışmalarda aktif olarak yer alan ve rol model olan öğretmenlerin ödüllendirilmelerine yönelik uygulama başlatılması,
- ç) Koordinasyon Planında yer alan çalışmaların yürütülmesinde gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, gerçekleştirilecek faaliyetlerde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

(5) Sağlık Bakanlığı'nın Yükümlülükleri

- a) Kadına yönelik şiddetle mücadelede, ilgili mevzuat çerçevesinde kurumsal sorumluluklarının duyurulmasının sağlanması ve uygulamadaki aksaklıkların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınması,
- b) Kadına yönelik şiddet ve istismar gibi konularda özel hizmet modeli oluşturulması; çocuğa yönelik şiddet ve istismar gibi konularda Çocuk İzlem Merkezlerinin sayısının artırılması ve niteliğinin geliştirilmesi,
- c) Şiddet uygulayan ya da uygulama ihtimali bulunan kişilere yönelik 6284 sayılı Kanunda yer alan tedavi tedbirlerinin uygulanmasının ve tıbbi bir endikasyonun bulunması durumunda tıbbi rehabilitasyonlarının sağlanması.

4

- c) Kadına yönelik şiddet mağdurlarına hizmet sunan personele yönelik olarak düzenli eğitimlerin verilmesi,
- d) Koordinasyon Planında yer alan çalışmaların yürütülmesinde gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, gerçekleştirilecek faaliyetlerde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

(6) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yükümlülükleri

- a) Vatandaşlara ulaşmada Başkanlık taşra personelinin etkin şekilde faaliyetlerini sürdürmesinin sağlanması,
- b) Hutbe ve vaazlarda, kadına yönelik şiddetle mücadelenin vurgulanması,
- c) Kadına yönelik şiddetle mücadelede farkındalık artırmaya yönelik yürütülen plan ve projelerin devamlılığının sağlanması,
- ç) Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunan personelin kadına yönelik şiddetle mücadeleye ilişkin farkındalık çalışmalarında etkin rol alması,
- d) Koordinasyon Planında yer alan çalışmaların gerçekleştirilmesi hususunda, gerekli görüldüğü durumlarda, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,

(7) Ortak Yükümlülükler

- a) Kadına yönelik şiddetle mücadelede "Sıfır Tolerans" ilkesi doğrultusunda gerekli hukuki, idari ve mali tedbirlerin alınması,
- b) Koordinasyon Planının uygulanması konusunda merkezi ve yerel düzeyde gerekli her türlü çalışmanın gerçekleştirilmesi,
- c) Kadına yönelik şiddetle mücadele çalışmalarında etkin işbirliği ve koordinasyonu teminen Protokolün tarafı olan kurumlar başta olmak üzere ilgili tüm taraflar ile gerekli işbirliğinin sağlanması,
- ç) Koordinasyon Planı gereğince yürütülecek çalışmalar kapsamında düzenli olarak izleme ve değerlendirme yapılması, uygulamaların sonuçlarının değerlendirilmesi ve raporlanmasının sağlanması,
- d) Protokol kapsamındaki faaliyetlerin yürütülmesi, iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesini izlemek amacıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinesinde gerçekleştirilecek koordinasyon toplantılarına katılım sağlanması.

PROTOKOLÜN SÜRESİ, İLAVE HÜKÜMLER VE DEĞİŞİKLİKLER

MADDE 6- (1) Bu Protokol 31/12/2021 tarihinde sona erer.

(2) Taraflardan biri Protokolde değişiklik yapmak istediği takdirde, bu önerisini yazılı olarak taraflara bildirir. Protokol değişiklikleri, tarafların müşterek kararı ile gerçekleştirilir.

5
Jr. B1 DE

PROTOKOLÜN FESHİ

MADDE 7- (1) Protokol süresi sona ermeden tarafların ortak kararıyla veya taraflardan birinin Protokol süresinin bitiminden önce taraflara gerekçeleri yazılı olarak bildirmesi koşuluyla, Protokol feshedilebilir. Protokolün feshi halinde, fesih tarihinden önce başlatılmış olan çalışmalar, Protokol hükümleri çerçevesinde sonuçlanıncaya kadar sürdürülür.

ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

MADDE 8- (1) Taraflar, bu Protokolün uygulanmasından doğacak uyuşmazlıkları iyi niyet çerçevesinde karşılıklı uzlaşarak işbirliği ruhu ile çözerler.

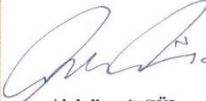
YÜRÜTME

MADDE 9- (1) Bu Protokol hükümlerini, Bakanlıklar ve Başkanlık birlikte yürütür.

YÜRÜRLÜK

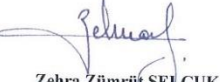
MADDE 10- (1) Bu Protokol 10 (on) Madde, 6 (altı) sayfa ve ekli Koordinasyon Planından ibaret olup tarafların karşılıklı olarak imzalamasına müteakip yürürlüğe girer./...../2019

ADALET BAKANLIĞI

Abdulhamit GÜL
Adalet Bakanı

**AİLE, ÇALIŞMA VE
SOSYAL HİZMETLER
BAKANLIĞI**

Zehra Zümrüt SELÇUK
Aile, Çalışma ve Sosyal
Hizmetler Bakanı

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI

Süleyman SOYLU
İçişleri Bakanı

**MİLLİ EĞİTİM
BAKANLIĞI**

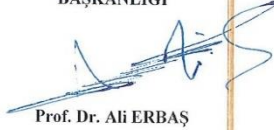
Ziya SELÇUK
Milli Eğitim Bakanı

SAĞLIK BAKANLIĞI

Dr. Fahrettin KOCA
Sağlık Bakanı

**DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI**

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyaret İşleri Başkanı

Ek-5:

Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi (2015)

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AİLE İRŞAT VE REHBERLİK BÜROLARI ÇALIŞMA YÖNERGESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar

Amaç

MADDE 1- (1) Bu Yönerge'nin amacı, il ve ilçe müftülükleri bünyesinde açılan Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının ve bu bürolarda görev alan personelin görev ve yetkileri ile çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir.

Kapsam

MADDE 2- (1) Bu Yönerge, bünyesinde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları bulunan il ve ilçe müftülüklerini ve Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarını kapsar.

Dayanak

MADDE 3- (1) Bu Yönerge, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun'a dayanılarak hazırlanmıştır.

Tanımlar

MADDE 4- (1) Bu Yönerge'de geçen;

- a) Başkanlık : Diyanet İşleri Başkanlığını,
 - b) Büro : Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarını,
 - c) Daire Başkanlığı : Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığını,
 - ç) Müftülük : İl ve ilçe müftülüklerini,
- ifade eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Amacı

Büronun amaçları

MADDE 5- (1) Büronun amaçları;

- a) Toplumumuzun aile hakkında dinî açıdan doğru bilgilendirilmesini sağlamak,
- b) Aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak,
- c) Halkımızın özellikle aile ve aile bireyleri ile ilgili dinî içerikli soru ve sorunlarının çözümüne katkı sağlamak,
- ç) Gerekğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Açılışı

Büronun açılışı

MADDE 6- (1) Bürolar Başkanlıkça, ihtiyaçlar dikkate alınarak, gerekli görülen il ve ilçelerde açılır.

(2) Büro, illerde il müftülüğünün teklifi valiliğin inhası üzerine Başkanlıkça, ilçelerde ise il müftülüğünün teklifi üzerine valilik onayı ile açılır. İlçelerde açılan büroların sorumluluğu da il müftülüklerine aittir.

(3) Bürolar, açılış izni alınmadan faaliyete geçmez.

(4) Büroların tefrişi müftülüklerce yapılır. Bürolara; internet erişimi sağlanarak e-posta hattı ve aile hattı kurulur.

(5) Büro girişlerinin uygun bir yerine "Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu" levhası asılır.

Büroda görev alacak personel

MADDE 7- (1) Bürolarda;

a) Dini yüksek okul mezunu, Başkanlıkça yapılan ve bu amaçla açılan hizmet içi seminerine katılmış vaiz, murakıp, din hizmetleri uzmanı, din eğitimi uzmanı ve Kur'an kursu öğreticileri görevlendirilir.

b) Bu maddenin (a) bendinde sayılanlardan unvanca yüksek olan biri, müftülük ve çalışanlar arasında koordinasyonu sağlamak, büronun iş ve işlemlerini yürütmek ve büroyu yönetmek üzere koordinatör olarak görevlendirilir. Koordinatör il müftü yardımcısına bağlı olarak çalışır.

c) Kadın ve aile konularında akademik çalışma yapanlara öncelik verilir.

ç) Diksiyonu düzgün, kolay iletişim kurabilecek yeteneğe sahip, konuşma kurallarını bilen personel tercih edilir.

d) Bürolarda ihtiyaç olması hâlinde din görevlilerinden de yararlanır.

(2) Bürolarda personel nöbet usulü ile çalışır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Görevleri

Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının görevleri

MADDE 8- (1) Büro personeli, başvuru sahipleriyle telefonla ya da yüz yüze görüşme yapar.

Görüşme sırasında, hem kişinin hem de bölgenin hassasiyetleri dikkate alınır.

(2) Yapılan görüşmelere ilişkin bilgiler kartekse işlenir, bu kartekslere aylık periyotlarla müftülüklerce daire başkanlığına elektronik ortamda gönderilir. Ayrıca bu bilgiler büroda sistematik bir şekilde arşivlenir.

(3) Büroya başvuran kişilerin sorunları dikkate alınarak gerektiğinde psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve avukat gibi uzmanlara yönlendirir.

(4) Aile ve kadın konusunda, ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ulusal/bölgesel kampanya, proje ve eğitimler takip edilir. Büro personelinin bu eğitime katılmaları sağlanır.

(5) Kadın ve aile ile ilgili olarak ulusal/uluslararası kabul edilen gün ve haftalarda etkinlikler yapılır veya yapılması sağlanır. İlgili kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde sempozyum, panel, konferans, drama ve müzik programları gibi sosyal faaliyetler düzenlenir.

(6) Bürolar, buldukları bölgenin aile yapısı ve sorunları konusunda araştırmalar yapar ve arşiv oluşturur.

(7) Kadın, çocuk, genç, yaşlı, özürütüleriyle ilgili konular başta olmak üzere aileyi ilgilendiren alanlarda yapılan araştırma ve yayınlar takip edilir ve arşivlenerek büro için kütüphane oluşturulur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Büroların tanıtımı

MADDE 9- (1) Müftülükler, televizyon ve radyo programları, el ilanı, broşür ve diğer etkinlikler aracılığıyla bünyelerindeki Aile İrşat ve Rehberlik Bürosunu halka tanıtırlar.

Koordinasyon

MADDE 10- (1) Müftülükler, büroların faaliyetleri ile ilgili olarak daire başkanlığı ile koordineli çalışır.

Büronun kapatılması

MADDE 11- (1) Bu Yönergenin 5 inci maddesinde sayılan amaçlarını kaybeden bürolar açılma usulüne göre de kapatılır.

Yürürlük

MADDE 12- (1) Bu Yönerge onay tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 13- (1) Bu Yönerge hükümlerini Diyanet İşleri Başkanı yürütür.

Diyanet İşleri Başkanlığı
Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi (2019)

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜRO VEYA MERKEZLERİ
ÇALIŞMA YÖNERGESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar

Amaç

MADDE 1- Bu Yönerge'nin amacı, il ve ilçe müftülükleri bünyesinde açılan Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezlerinin çalışma usul ve esasları ile buralarda çalışan personelin görev ve yetkilerini düzenlemektir.

Kapsam

MADDE 2- Bu Yönerge, Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezlerini ve buralarda çalışan personeli kapsar.

Dayanak

MADDE 3- Bu Yönerge, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun'a ve Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'ne dayanılarak hazırlanmıştır.

Tanımlar

MADDE 4- (1) Bu Yönerge'de geçen;
a) Başkanlık : Diyanet İşleri Başkanlığı,
b) Büro : Aile ve Dini Rehberlik hizmetlerinin yürütüldüğü mekânları,
c) Koordinatör: İl/ilçe Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezlerinin iş ve işlemlerini koordine etmekle görevli personeli,
ç) Merkez : Aile ve Dini Rehberlik hizmetlerinin yürütüldüğü çok amaçlı mekânları,
d) Müftülük : İl ve ilçe müftülüklerini,
e) Nöbet : Tam gün esası ile sunulan dini rehberliği,
f) Personel : Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezlerinde görev yapan personeli,
g) Veri tabanı : Diyanet İşleri Başkanlığı Bilgi Yönetim Sistemi'ni ifade eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Büro veya Merkezlerinin Açılışı, Çalışma Usul ve Esasları

Büro veya Merkezlerin açılması

MADDE 5- (1) Büro veya Merkezlerin açılışında aşağıdaki hususlar gözetilir.
a) Büro veya Merkezler il/ilçenin nüfus, personel istihdamı ve toplumsal yapısı göz önünde bulundurularak halkın kolayca ulaşabileceği yerlerde açılır.
b) Açılması planlanan Büro veya Merkezler il müftülüğünce değerlendirilerek veri tabanındaki form doldurulur ve valiliğin teklifi ile Başkanlığın onayına sunulur.
c) Büro veya Merkezlerde görev yapacak personel için il müftülüğü tarafından valilik onayı alınır.
ç) Başkanlık tarafından açılan Büro veya Merkez ve personel bilgileri il müftülüğü tarafından veri tabanına kaydedilir.
d) İlçelerde bulunan üniversite kampüslerinde açılacak Büro veya Merkezler doğrudan il müftülüğü sorumluluğunda açılır.
e) Müftülüklerce Büro veya Merkezlere ait yazışma ve benzeri iş ve işlemler için yeterince memur görevlendirilir.

f) Açılan Büro veya Merkezler için güvenlik, temizlik vb. konularda TDV, İŞ-KUR gibi kurumlardan personel görevlendirilebilir. Bu personelin ücret ve diğer sosyal hakları ilgili kurumca karşılanır.

g) Büro veya Merkezlerde, başvuru sahiplerinin soru ve sorunlarını rahatlıkla dile getirebileceği şekilde uygun ortam hazırlanır. Büro veya Merkezlere internet erişimi sağlanarak e-posta adresi açılır, aile ve dinî rehberlik telefon hattı kurulur. Aile ve dinî rehberlik hattı, müftülük telefon operatör sisteminde, idari hizmetlerden sonra ilk sırayı alır.

ğ) Müftülüklerce, Büro girişlerine “**Aile ve Dinî Rehberlik Bürosu**”, Merkez girişlerine ise “**Aile ve Dinî Rehberlik Merkezi**” levhası asılır.

(2) Aşağıdaki şartları taşıyan Büroların Merkeze dönüştürülmesi sağlanır.

a) Görüşme Odası

b) Eğitim Salonu

c) Çocuk Oyun Alanı

ç) Kütüphane/Okuma Salonu

d) Mescit

e) WC

(3) Büro veya Merkezin her türlü giderleri müftülüklerce karşılanır.

Büro veya Merkezlerin çalışma usul ve esasları

MADDE 6- (1) Büro veya Merkezlerin çalışma usul ve esasları aşağıda gösterilmiştir.

a) Büro veya Merkezlerde, başvuru sahipleriyle telefonla ya da yüz yüze görüşme yapılır. E-posta yolu ile gelen sorular cevaplandırılır. Görüşmelerde başvuranların kişisel durumu ve bulunduğu yerin sosyo-kültürel özellikleri dikkate alınır.

b) Yapılan başvurulara ilişkin bilgiler veri tabanında bulunan karteks formlarına işlenir, ayrıca bu bilgiler merkezde sistematik bir şekilde arşivlenir. Veri tabanına kayıt yapılırken kesinlikle kişilerin adı, soyadı, vb. kişisel bilgileri istenemez, öğrenilen bilgiler başka bir amaç için kullanılamaz.

c) Büro veya Merkeze başvuran kişilerin sorunları dikkate alınarak gerektiğinde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerinin ilgili birimlerine, İl Sağlık Müdürlüklerine, kolluk kuvvetlerine ve adli makamlara yönlendirilir.

ç) Aile, kadın, çocuk, genç ve yaşlılar ile ilgili ulusal/uluslararası kabul edilen gün/haftalarda kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde sempozyum, seminer, panel, konferans ve kampanya gibi etkinlikler düzenlenir.

d) Büro veya Merkezlerin bulunduğu bölgenin dinî, millî, sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapının özelliklerinden doğan fert ve toplum davranışlarını göz önünde bulundurarak ihtiyaca uygun projeler hazırlanır ve Başkanlık onayı alınarak uygulanır. Aile konusunda yürütülen ulusal/bölgesel proje ve eğitimler takip edilir, Büro veya Merkez personelinin bu eğitimlere katılması sağlanır.

e) Çocuk evi, çocuk evleri sitesi, çocuk destek merkezi, kadın konukevi ve huzurevinde koruma ve bakım altında olanlar için hazırlanan Değerler Eğitimi Programları uygulanır.

f) Aileyi ilgilendiren alanlarda yapılan araştırma ve yayınlar takip edilir, Büro veya Merkez için kütüphane oluşturulur.

g) Büro veya Merkez faaliyetlerinde Başkanlıkça hazırlanan görsel ve yazılı materyallerin kullanılması sağlanır.

ğ) Büro veya Merkezler tarafından hazırlanacak yazılı ve görsel yayınlar basılmadan önce incelenmek üzere Başkanlığa gönderilir.

h) Büro veya Merkezler nöbet usulü ile çalışılır. Büro veya Merkezlerde görevlendirilen vaizler için bir nöbet, bir görev sayılır.

ı) Büro veya Merkezlerde görevlendirilen imam-hatipler ve müezzin-kayyımlar o gün için asli görevinden muaf tutulur.

i) Müftülükler, broşür, radyo-televizyon programları vb. araçlarla Büro veya Merkezlerin tanıtımını yaparlar.

j) Müftülükler, merkezlerin faaliyetleri ile ilgili olarak Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı ile koordineli çalışır.

k) İl/ilçe müftüleri ayda bir koordinatör ve diğer personel ile koordinatörler de 15 günde bir Büro veya Merkezde çalışanlar ile toplantı yaparlar. Toplantıda, geçen sürede karşılaşılan sorunlar ile gelecekte yapılacak iş ve işlemler konusunda görüş alış-verişinde bulunurlar.

Büro veya Merkez kütüphaneleri

MADDE 7- (1) Kütüphanelerde Başkanlık veya Başkanlıkça uygun görülen yayınlar bulundurulur ve eserler demirbaşaya kaydedilir.

Büro veya Merkezlerin görevleri

MADDE 8- (1) Büro veya Merkezlerin görevleri şunlardır.

a) Dini ve milli değerler ışığında evlilik ve aile olma konusunda farkındalık oluşturmaktır.
b) Aile birlikteliğinin sağlam temeller üzerinde kurulmasına ve sürdürülmesine manevi danışmanlık ve rehberlik etmektir.

c) Çeşitli toplumsal risklerle karşılaşan aile bireylerinin güçlendirilmesine katkı sağlamak ve sorunlara çözüm üretmektir.

ç) Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, belediye, STK'lar ve ilgili kuruluşlara ait kurum bakımı altında bulunan kadın, çocuk, yaşlı, genç gibi kesimlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunarak toplumsal uyum süreçlerine katkı sağlamak.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Büro veya Merkez Personelinin Görevlendirilmesi

Büro veya Merkezlerde personel görevlendirilmesinin esasları

MADDE 9- (1) Büro veya Merkezlerin faaliyetlerini planlamak, organize etmek ve uygulamalarını takip etmek üzere Büro veya Merkezde çalışan vaizlerden biri ilgili Müftülüğün teklifi üzerine Başkanlığın onayı ile koordinatör olarak görevlendirilir. İlçe Büro veya Merkezinde koordinatör görevlendirilmesi valilik onayı ile yapılır. Koordinatör, il/ilçe müftüsü sorumluluğunda çalışır.

(2) Büro veya Merkezlerde personel görevlendirilmesinde aşağıdaki esaslara dikkate alınır.

a) Büro veya Merkezlerde vaizler görevlendirilir. Yeterli sayıda vaiz bulunmadığı durumlarda din hizmetleri uzmanı, eğitim uzmanı ile dinî yüksekokul mezunu Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım unvanlarındaki personel görevlendirilebilir.

b) Murakıp, fahri Kur'an kursu öğreticisi ve idari kadroda bulunanlar Büro veya Merkezlerde görevlendirilemez.

c) Büro veya Merkezlerde görevlendirilecek personelin; görev alanıyla ilgili konularda bilgi ve tecrübeye, kendisine yöneltilecek dinî soruları cevaplandırma salahiyetine ve iletişim becerisine sahip olması aranır.

ç) Görevlendirmelerde aile, kadın, çocuk, genç ve yaşlılarla ilgili konularda akademik çalışma yapan personele öncelik verilir.

Koordinatörün görevleri

MADDE 10- (1) Koordinatörün görevleri şunlardır.

a) Büro veya Merkezlerin hizmet alanlarıyla ilgili faaliyetleri planlamak ve bu faaliyetlerde görev almak.

b) İlgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini koordine ederek takibini yapmak.

c) Büro veya Merkez personelinin nöbetlerini planlamak, il/ilçe müftülüğünce onaylanan nöbet çizelgesinin herkesin görebileceği yere asılmasını sağlamak ve Büro veya Merkezlerden sorumlu amir ile takibini gerçekleştirmek.

ç) Aile, kadın, çocuk, genç ve yaşlı ile ilgili olarak ulusal/uluslararası kabul edilen gün/haftalarda ilgili kamu kurum/kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde sempozyum, panel, konferans ve kampanya vb. etkinliklerin düzenlenmesini sağlamak.

d) Aile ve aile bireyleri ile ilgili konularda yapılan araştırma ve yayınların takibini, Büro veya Merkez personelinin bunlardan haberdar edilmesini, çalışmaların arşivlenmesini ve kütüphane oluşturulmasını sağlamak.

e) Sosyal hizmet kurumlarında manevi destek, panel, seminer, konferans, TV/radyo programları vb. faaliyetlerde görev almak.

f) Haftanın 2 (iki) günü Büro veya Merkezlerde plan, koordinasyon, proje, kurumlar arası iş birliği çalışmalarını yürütmek, diğer 3 (üç) gün ise Büro veya Merkezin görev alanıyla ilgili faaliyetlerde bulunmak.

g) Büro veya Merkez çalışma takvimini oluşturup veri tabanına dönemler halinde kaydı yapılarak, Büro veya Merkez personeli tarafından yapılan faaliyetlerin sisteme kaydedilmesini sağlamak ve takibini yapmak.

(2) İl koordinatörleri, ilçelerde bulunan Büro veya Merkezlerin iş ve işlemlerine rehberlik etmekle sorumludur.

Büro veya Merkez personelinin görevleri

MADDE 11- (1) Büro veya Merkez personelinin görevleri şunlardır.

a) Başvuru sahiplerinin aileyle ilgili dini içerikli sorularını cevaplamak.

b) Koordinatörün planladığı faaliyetlerde görev almak.

c) İş ve işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi amacıyla haftanın belli günlerinde nöbet tutmak.

ç) Çocuk evi, çocuk evleri sitesi, çocuk destek merkezi, öğrenci yurdu, huzurevi, kadın konukevi, aile yaşam merkezleri, fabrika vb. mekânlarda ilgili kurumlarla yapılan protokollere bağlı olarak manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinde bulunmak.

d) Yöneltilen soru/sorunları veri tabanında bulunan karteks formlarına kaydetmek.

(2) Büro veya Merkezlerde görevlendirilen vaizler; mahalli ihtiyaçlar dikkate alınarak müftülüklerce planlanan program çerçevesinde görev alanıyla ilgili haftada en az 5 (beş) görev yapar, Büro veya Merkez çalışma takvimi çerçevesinde üçer aylık dinî rehberlik programı dâhilinde planladığı faaliyetleri veri tabanına kaydeder.

İdari ve mali işlerde görevlendirilen personel

MADDE 12- (1) Büro veya Merkezlerdeki idari ve mali iş ve işlemleri yürütmek, yazışmaları takip ederek arşivlemek, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplerce yapılan nöbet ve faaliyetleri veri tabanına kaydetmek ve verilen diğer görevleri yapmak üzere gerektiği kadar memur/veri hazırlama ve kontrol işletmeni görevlendirilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Son Hükümler

Büro veya Merkezlerin kapatılması

MADDE 13- (1) Büro veya Merkezler, açılma usulüne göre kapatılır.

Yürürlükten kaldırılan yönerge

MADDE 14- (1) 23/07/2015 tarihli ve 14480 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Yürürlük

MADDE 15- (1) Bu Yönerge onaylandığı tarihte yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 16- (1) Bu Yönerge hükümlerini Diyanet İşleri Başkanı yürütür.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 263-276
Issue: 9 • June 2024 • 263-276

Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyalarn Dili

Merter, M. (2014). *Psikolojinin üçüncü boyutu: Nefs psikolojisi ve rüyaların dili*. İstanbul: Kaknüs Yayınları (704 s.)
Merter, M. (2014). *Third dimension of psychology: Nefs psychology and the language of dreams*. İstanbul: Kaknüs Publishing (704 p.)
ISBN: 978 -975-256-358-2

Özlem Yanar

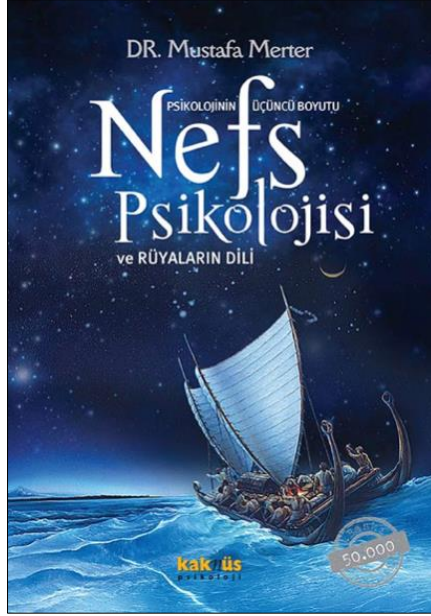
Yüksek Lisans Öğrencisi
Trabzon Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
E-posta: ozlemyanar91@gmail.com
Orcid: 0009-0009-1055-4908
Trabzon / Türkiye

MA Student
Trabzon University
Institute of Postgraduate Education
E-mail: ozlemyanar91@gmail.com
Orcid: 0009-0009-1055-4908
Trabzon / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1391217>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 15 Kasım 2023 • 15 November 2023
Kabul Tarihi • Accepted 18 Aralık 2023 • 18 December 2023

Ö z e t

Bu çalışma, N. Mustafa Merter'in transpersnel psikoloji perspektifinden yazdığı "Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili" adlı eserinin analizini sunmaktadır. Bu eser, modern psikoloji tarihine henüz yeni adım atan transpersnel psikolojiye İslam sufizmi bağlamında bir giriş yapmakla kalmayıp, aynı zamanda ben-ötesi psikolojinin bireyi anlama ve tanıma açısından taşıdığı yerel önemi vurgulamaktadır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Transpersnel psikoloji
Nefs psikolojisi • Nefs psikoterapisi • Nefs yapısı

A b s t r a c t

This study presents an analysis of the work titled "The Third Dimension of Psychology: Nafs Psychology and the Language of Dreams" written by N. Mustafa Merter from the perspective of transpersonal psychology. This work not only provides an introduction to transpersonal psychology, which has only recently entered the history of modern psychology, in the context of Islamic Sufism, but also emphasizes the importance of transpersonal psychology for understanding and recognizing the individual.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Transpersnel psikoloji
Nafs psychology • Nafs psychotherapy • Structure of the nafs

1947 yılında Cihangir’de doğan Nesip Mustafa Merter, ilkokulu doğduğu semtte, ortaokulu ise Avusturya Lisesi’nde okur. Ortaokuldan sonra tahsiline İsviçre’de devam eder. 1969 yılında İsviçre Federal Lisesi’nden ve 1975 yılında da Lozan Tıp Fakültesi’nden mezun olur. 1977 yılında evlenen yazar, iki çocuk sahibidir. Almanya’da iki yıl dâhiliye asistanı olarak görev yaptıktan sonra İsviçre’ye geri dönüp Zürih Üniversitesi hastanesine bağlı olarak psikiyatri uzmanlığını biyolojik psikiyatri alanında yaptığı çalışmayla tamamlar. 1987 yılında Türkiye’ye döner. Psikoterapi alanında I. Yalom grup terapisini benimseyen yazar, transpersonel psikoloji alanına yoğunlaşır ve on beş yıllık var olan birikimini bu alanda ilerletmeye karar verir. 2005 yılında Türkiye Benötesi Psikoloji Derneği’ni kurar ve 2007 yılında çıkardığı “Dokuz Yüz Katlı İnsan” kitabı ile büyük yankı uyandırır. 2014 yılında “Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili” isimli kitabını yayımlar.

Eser, batı dünyası psikolojisinin temel kavramları, nefis psikolojisine giriş, hal psikolojisi, nefis psikolojisi ve psikopatoloji, nefis psikolojisi ve psikoterapi, rüyaların dili isimli altı ana başlıktan oluşmaktadır. Kitabın önsözünde bazı bilimsel verilerle beraber psikoloji biliminde son 200 yıldır süregelen bir yanlışla dikkat çekilmiştir. İnsanın psikolojik problemlerini çözmek adına sayısız ilaçlar geliştirildiğini, yüzlerce kitap yazıldığını ifade eden yazar, tüm bunlara rağmen insanların psikolojik anlamda adeta bir yıkım yaşadığını dile getirmiştir. Bu bölümde istatistiksel veriler sunularak 1915’ten önce doğan Amerikalıların yalnızca %1’inin veya %2’sinin yaşamları boyunca büyük bir depresyon geçirdiği, günümüzde ise bu oranın %15 ile %20 arasına yükseldiği belirtilmiştir. Bu çelişkili durumun sebebi üzerine yoğunlaşan yazar, temel nedenin modern psikoloji tarafından insanın yalnızca iki boyutlu (bilinç-bilinçdışı) incelenmesi olduğunu ifade etmiş çözümün ise modern psikoloji ile paralel giden “nefis psikolojisini” anlamak olduğunu vurgulamıştır. Eserde, insanın var olan üçüncü boyutunun kavranmasıyla manevi olgunluğunun tamamlanacağı belirtilmiş ancak bu şekilde her insanda var olan üst âlemin karanlığının dağılacağı ve adeta kişinin kendi benliğini ilk kez keşfedeceği ifade edilmiştir. Nefis psikolojisini anlayabilmek için önce Batı psikolojisinin temellerine hâkim olmak gerektiği vurgulanmış, eserin birinci bölümüne bazı Batılı psikologların görüşleri açıklanarak başlanmıştır.

Birinci bölüm kapsamında esere “Batı Dünyası Psikolojisinin Temel Kavramları” isimli başlıkla giriş yapılmış ve bu bölümde yazar tarafından Freud’un psişe kavramı yalın bir dille okuyucuya izah edilmiştir. Yazar, onun gözünde insanın temel hastalığının “bastırma” (repression) olduğunu, bireyin kabul edemediği duygu ve düşüncelerini alt bilince at-

tığını, bu sebeple bireyin yaşamı boyunca kendi düşüncelerinin etkisi altında kaldığını ifade etmiştir. Bu tanımlamalarla birlikte Freud'un görüşleri detaylı olarak ifade edilmiş (s.17-34) ve neticesinde Freudyen düşünce-
nin insanı salt hazza indirgeyen yönü ele alınmıştır. Bireyi sadece şe-
hevi duygulardan ibaret görmeyen insanı derin bir karamsarlığa sürükleye-
ceğini ifade eden Merter, kurtulma şansının nefis psikolojisini idrak et-
mekte olduğunu vurgulamıştır.

“İnsan garip bir varlıktır; hayatının neredeyse yarısı, yarı bilinçli bir durumda cereyan eder. İlk bebeklik dönemi bilinçdışı yaşanan bir dönemdir. Yetişkinlik çağına erdiğimizde bilincimiz her gece uyuduğumuzda yavaşça söner ve bilinçdışı âlemine dalarız. Bilinç, bilinçdışı ile karşılaştırıldığında; sınırlarını bilmediğimiz, çok geniş bir alanın üzerindeki incecik bir zar gibidir...” (s. 35).

Merter eserine, Jung'un bilinç ve bilinçdışını tanımlayan bu sözleyle devam etmiş; alt kişilikler ve arketipler gibi Jung'un düşüncelerinin temelini oluşturan görüşlere detaylı olarak değinmiştir. Eserin bu kısmında, konunun anlaşılması amacıyla birtakım örnekler ve benzetmelere yer verilmiş, yer yer tasavvufi kabullere de değinilerek nefis psikolojisinin idraki kolaylaştırılmıştır. Jung'un bilinçdışının iki kutbundan biri olarak gördüğü alt bilinçdışına yolculuğunu da ele alan yazar, bu deneyimdeki görüşlerinin anlatıldığı '*Kırmızı Kitap*' için ayrı bir başlık ayırmış ve kitabın zorlayıcı dilinden bahsetmiştir. Jung'un nefsiyle olan mütalaasına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış; onun nefsinin bodrum katlarında gezinmek yerine hakikati kavramak amacıyla arayışına üçüncü bir boyut katması halinde âlem-i misal'e ulaşıp Rabbini bulabileceği, fakat İslam'a ve tasavvufa olan mesafesi sebebiyle üst bilinçdışını idrak edemediği belirtilmiştir (s.65-109). Eserin bu bölümünde yer alan Jung tasviri, okuyucu açısından derin ve aydınlatıcı olarak değerlendirilebilir. Devamında ise bölüm, Jung'un bakış açısını ve psikoloji bilimine katkılarını okuyucuya sunarak sonuçlandırılmıştır (s.110-112).

Eserin “Nefis Psikolojisine Giriş” isimli ikinci bölümünde, nefis psikolojisinin tanımıyla başlayan yazar, bu boyuta ait temel kavram ve açıklamaları izah etmiştir. Bu kısımda yazar, nefsin yapısı şemalaştırmış ve çalışmasında bilinçdışının hiyerarşik yapısını ilk ortaya koyan Roberto Assagioli'den ilham aldığını belirtmiştir. Ancak bu şemanın insanı anlama konusunda yetersiz olduğunu dile getiren Merter, bu şemadan yola çıkarak daha kapsamlı bir şema oluşturmuştur (s. 123; bkz. Şekil-1).

anlatmaktadır. Kendilik/benlik kavramını bir bebeğin muhteşemliği üzerinden anlatan Merter, bu konuda psikologların farklı görüşlerini de ele almıştır (s.151-176). Devamında ise “*Can*” –*ego* ve “*Can*” –*persona* ilişkisine değinmiştir. Nefs-i emmare’nin hırs, tutku, şehvet, kibir gibi nefsanî isteklerini yatay istekler olarak tanımlamış, benmerkezci olmayan, dünya ve insanların iyiliğine yönelik isteklerini ise dikey istekler olarak isimlendirmiştir. Bölümün sonunda ise bireyin, hangi durumda olursa olsun ruhundaki yükseliş hattıyla bağlantısını koparmadığı müddetçe tekâmüle ereceğini belirtmiştir (s.177-186).

Öte yandan, üçüncü bölüm kapsamında, eserin ilerleyen kısmında “Hal Psikolojisi” isimli ana başlık ele alınmış ve bu kısımda bireyin bilinç durumlarının yapısından bahsedilmiştir. Eserde “hal” kavramı, bireyin üst âleminin yapısı olarak nitelendirilmiş; hal psikolojisinin kavranmasıyla beraber insanın kendini keşfedeceği ifade edilmiştir. Konunun özümsemesi amacıyla Ken Wilber’in benzetmesi okuyucuya aktarılmıştır: “Psikolojide yeni bir sayfa açmak istiyorsak, nasıl ‘insan genom projesi’ ile maddî altyapımızın sırrına doğru iniliyorsa, manevî altyapımızı oluşturan halleri de artık araştırmalıyız...” Ayrıca Batı psikolojisinin “hal”i tanımadığına dikkat çekilerek pozitif psikolojide nefis yapısına ve katlar arası dinamiğe hâkim olunmadığı ifade edilmiştir. Hal kavramı, sıradan duygunun nefsin mertebeleri arasında yükseldikçe letafet kazanması, hiç yaşanmamış şekilde zuhur etmesi şeklinde tanımlanmıştır. Devamında, insanın ontolojik olarak aynı hal’de kalamayacağı, seyr-i sülûkun devamının bir zaruret olduğu belirtilmiştir (s.189-192).

Alt başlıklarda ise hal/duygu farkı üzerinde durulmuş, nefis-i emmare, nefis-i levvame gibi manevî aşamalardan bahsedilmiş, daha sonra bireyin tekâmül safhasında idrak edeceği tevbe-nedamet-sabır, rıza-tevazu, kanaat-teslimiyet-huşû, hilm-yakaza-inabet, muhasebe-tefekür, itisam/tevfik/inabet, firar-hulûl-riyazet, zühd-takva-vera, ihsan-murakabe, sıdk-ihlas, îsar/infak-fütüvvet, hayâ-heybet/üns-vecd, şükür-hamd, intisab-berk-zevk/şirb/reyy, hayret/hayranlık, sekr-sahv, fasl/it-tisal-vasl-tebettül, ubûdet-hürriyet-tefferüd gibi haller ele alınmıştır (s.217-310).

Kitabın “Nefs Psikolojisi ve Psikopatoloji” isimli dördüncü bölümünde Batı kaynaklı kişilik yapılanma kuramları, nefis psikolojisine göre kişilik yapılanması, kişilik yapısı ve medyatik zehirlenme, nefis-i emarenin temel zaafı- ennegram, kişilik rahatsızlıkları, nefis psikolojisi ve kaygı, depresyon, intihar, obsesif kompulsif rahatsızlık, nörozlar, psikozlar, nefis psikolojisi ve şeytan, cin mefhumları, bağımlılıklar, matrix dünyasının yeni patolojileri ve eşcinsellik alt başlıkları ele alınmış ve her başlık

nefs psikolojisi bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur (s.368-547). Bu aşamada okuyucunun dikkatini çeken ilk unsur, eserde değinilen kişilik yapılanma kuramlarıdır. Birinci kurama göre kişiliğin temeli, yaşamın ilk yıllarında atılır ve değişmez. Freud'un görüşlerine yer verilen ikinci kuramda ise kişiliğin beş yaşın sonuna doğru şekillendiği belirtilmiştir. Üçüncü kuramda da çocuğun ilk yıllardan itibaren zihninde ve çevresinde gördüğü modellerle ilgili bir dosya oluştuğu, daha sonra benzer bir uyararla karşılaştığında o dosyayı anımsayarak zihninde o kişiye ya da duruma ait değerlendirmeler meydana geldiği aktarılmıştır.

Kuramla ilgili kendi görüşlerini okuyucuyla paylaşan yazar, özellikle Freudyen düşüncenin nefsin yapısına ters düştüğünü ifade etmiş, yaşamın temellerinin ilk beş yıla sınırlı kalmasının bireyi nefs-i emmare'de sıkıştırdığını, insanın aşkın vasfına ulaşmasını engellediğini belirtmiştir. Bu kapsamda Erikson'un hayat boyu gelişim kuramının nefsin katmanları görüşüne daha yakın olduğu anlatılmıştır. "Kulle yevmin hüve fi ş'en" (Rahman Suresi: 29) ayeti kerimesini görüşüne delil olarak sunan Merter, varlığın daima hareket halinde olduğunu ve dolayısıyla ontolojik olarak aynı makamda kalmanın fitrata ters düştüğünü ifade etmiştir. Akabinde İbn-i Arabi'nin varlığın beş mertebesine ilişkin açıklamasına değinmiş ve modern fizik kurallarına göre her bir mertebenin bir üstteki mertebenin holografik yansıma hali olduğu, dolayısıyla aslolanın en üst mertebe, hayali olanın ise alt mertebeler olduğunu aktarmıştır. Bu kuramdan anlaşılan, duyularımızla algıladığımız bu dünyanın gerçek değil, bir hayal ve rüya mesabesinde olduğudur (ss. 321-330).

Evrenin özü itibarıyla devasa bir hologram olduğu (s. 327) görüşünü dile getiren yazar, bu durumun aslının kavranabilmesi için İbn-i Arabi'nin kozmogonisinden hareket edilmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde kişinin kendi döngüsünden kurtulup ilk kaynağa ulaşabileceği görüşünü savunur. Allah'ın el-Evvel, el-Ahir, ez-Zahir, el-Bâtın isimlerinden yola çıkarak bireyin bir tefekkür halinde olması gerektiği ve bu tefekkürle Allah'ın hologram olmadığına anlaşılacağı belirtilmiş, rüyadan uyanıp hakikate kavuşmak için Rabbi bilmek, tanımak gerektiği vurgulanmıştır. Bir sonraki kısımda Allah'ın isimlerinin bireydeki yansımalarına değinilmiş, bütün isimlerin ezelde bireylere emanet edildiği ve her bireyin bir "ism-i azam"ı olduğu vurgulanmıştır. Buradan yola çıkılarak İbn-i Arabi'nin bireye zuhur eden özel ismin bireyin mürebbsi olduğu görüşü anlatılmıştır (ss. 331-335).

"Kişilik Yapısı ve Medyatik Zehirlenme" başlığında adeta modern insanlığın en temel sorunlarından biri olarak kabul edilen bir yaraya parmak basan Merter, bu konuya açıklayıcı yorumlarıyla ışık tutmuştur. Kitle

iletişim araçlarının özellikle bazı medya kollarıyla genç nesilleri nasıl yozlaştırıp zehirlediği ve bireylerin nefis sağlığının bozulduğu, dengelerinin altüst olduğu ifade edilmiş ve bu bağlamda dört farklı ilişki kategorisinden örnekler verilerek konu izah edilmeye çalışılmıştır. Birinci kategoride insan-insan ilişkisi ele alınmış; düşüncelerin insanlar arasında görünmez bir bağ oluşturduğu ifade edilmiştir. Ayrıca modern zamanda karşdakini ayıplama, yerme gibi davranışların had safhaya ulaştığı ve bunların temelinde ilkel bir savunma mekanizmasının olduğu vurgulanmıştır. Günümüzde medyanın çeşitli programlarla bunu desteklediğini söyleyen yazar, zamanla bunun bireyi karanlığa sürüklediğini ve bireydeki kaygı oranını hatırı sayılır seviyede yükselterek ileride önü alınmaz sonuçlara sürükleyeceğini izah etmiştir. İkinci kategoride insan-eşya/dünya ilişkisi üzerinde durulmuş, tüketim toplumunun ve reklam endüstrisinin bireyi sürüklediği hazcılığa değinilmiş ve kişiyi himmetten uzaklaştırarak enaniyeti artırdığı anlatılmıştır. Üçüncü kategoride ise insanın kendisiyle ilişkisi üzerinde duran yazar, özellikle gençlik çağında bireyin alt âlemin hazları ile aklının karıştığını diğer taraftan da “Can”a ulaşmak ve hakiki aşkı idrak etmek istediğini dile getirmiştir. Bu aşamada medya, bireyin sağlamaya çalıştığı dengeyi zedeleyen ve onu aşağı iten bir unsur olarak görülmüştür. Son olarak dördüncü kategoride, insanın aşkın varlıkla arasındaki ilişki ele alınmış yine medya vasıtası ile dinsizliğin genç kesim arasında özendirildiği ifade edilmiştir. Bu konuda Hollywood film endüstrisinin başı çektiğini ifade eden yazar, çeşitli örneklerle görüşlerinin gerçekliğini okuyucuya yansıtmıştır. Çeşitli filmler ve televizyon programlarından örneklerle dinin ve dindarlığın insan gözünde alaşağı edildiği ve sağlam temellere dayanmayan bir dini inancın tekâmüle ulaşmasını sağlayan yapının temellerinin çöktüğü; bunun neticesinde ise alt bilinçdışının baskısı ve çevresel faktörlerin etkisiyle bireyin nefis dünyasının savrulduğu vurgulanmıştır (s.335-348).

“Nefs-i emmare’nin temel zaafı ennegram” isimli alt başlıkta Merter, ennegram kavramının sûfi kaynaklı bir kişilik şeması olduğunu söylemiştir. Bu şemanın bir terapist için bireyi tanıma aşamasında fayda sağlayabildiği görüşünü savunan yazar, yine de şemanın aracı vasfının unutulmaması gerektiğini aksi takdirde her insanı bir şemaya indirgeme hatasına düşülebileceğini anlatmıştır. Bu aşama da detaylı olarak ennegram tipleri ele alınmış ve alt başlıklarda ennegramın üç boyutlu yapısından, nefis psikolojisine göre hangi yönleriyle geliştirilebileceğinden bahsedilmiştir (s.349-365).

Her bireyin nefis-i emmare’den nefis’i safiye’ye kadar yedi ana hat üzerinde varoluş mertebesine sahip olduğu, bireyin iki uca da meylettği fakat kişiliğinin en altında bulunan karanlık noktalara temas etmekten

kaçındığı vurgulanmıştır. Ayrıca insanın içerisinde varoluştan kaynaklanan bir yükselme arzusunun da olduğu bunun da beraberinde kaygıyı getirdiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla birey ister nefsinin katları arasında yükselme amacı gütsün, isterse nefsinin en alt katmanlarındaki ilkel karanlıklara meyletsin, her iki şekilde de kaygı ile karşılaşacaktır. Bu aşamada, yazarın nefsinin çift kutuplu girdabından kurtulup insan-ı kâmil olma yolunda bireye öğütlediği şey, ilahi kurallar çerçevesinde manevi bir temizlenme yoluna gitmesi (nefs tezkiyesi) ancak bundan sonra yolunun aydınlanıp feraha ereceğidir (ss. 369-386).

Kaygı konusunda okuyucu gerek bilimsel çalışmalar gerekse yazarın öznel değerlendirmeleri ile aydınlatılmıştır. Akabinde son yıllardaki artış miktarıyla ilgili bilimsel veriler aktarılmıştır. Burada bir serzenişini de dile getiren yazar, özellikle modern psikolojide üst bilinçdışının tamamen yok sayıldığını ve hatta bu bakış açısıyla bilimsel çalışma yapmayı amaçlayan psikiyatrist yahut psikologların dışlandığını dile getirmiştir. Sonra depresyon konusuna geçilmiş ve depresyonun genetik temelleri, nöro-biyolojik nedenleri ve depresyonu tetikleyebilecek rahatsızlıklar sıralanmıştır. Depresyona bağlı ölümlerin her yıl bir milyona yaklaştığı ve bu durumun milletlerin ekonomilerine ciddi zararlar verdiği belirtilmiştir. Otto Fenichel'in *Psikanaliz* adlı eserinden yola çıkarak, bireyin bu durumda olmasının temel nedenlerinden birinin özsaygısını yitirmiş olmasından kaynaklandığı dile getirilmiştir. Burada akla, nefsin yapısının geldiği belirtilmiştir. Benliğin alt katmanları ile (alt kişilikler, roller, persona) egonun var olan idealleri arasında farklılık olduğu vurgulanmıştır. Bu farklılığın ise, öz saygının depresyonla arasındaki ilişkiyi bir araştırma konusu haline getirdiği anlatılmıştır. Depresyona tasavvufi açıdan da tanımlamalar getiren yazar kavramı, “insan ve eşyanın ‘kurtarıcı sırrı’ndan uzaklaşma” başka bir tanımda ise “eşya ve insan üzerine kendi gölgemizi yansıtarak onları örtme” olarak açıklamıştır. Bireyin nefsinin katmanları içerisinde bir tıkanma yaşaması durumunda hem diğer insanlardan hem de eşyanın kendisinden tatmin olamayacağını dile getiren yazar, ancak bireyin hakikati kavradığı takdirde, kendisini depresyona iten her ne ise, onu iç dünyasında daha anlamlı bir konuma yükseltip durumdan kurtulacağını belirtmiştir.

Eserinde bu olumsuz durumlardan kurtulma yollarını da okuyucuya sunan Merter, insanın nefsinin mertebelerinin nihai noktasına ulaşması gerektiğini, ancak bu şekilde depresyonun panzehri denilebilecek manevi halleri yaşayabileceğini söylemiştir. Böylelikle bireyin aşkın varlık ile kurduğu manevi bağın (rabıta) tekrar yenileneceği ve bireyin bu şekilde kurtuluşa ereceği anlatılmıştır. Bu aşamaların gerçekleşmesi için “te-

mizliğin” gerekliliğine değinen yazarın temizlenmekten kastı ilahi dinlerdeki ahlaki olgunluğa ulaşmaktır. Bu olgunluğa ulaşmakta bireyin hangi dine inandığının önem arz etmediği belirtilmiş, her inanç tarzında psikohijyeni sağlamanın aşkın görülen varlık ile temasa geçişi kolaylaştırdığı ve nefsin alt katmanlarına inmeyi engellediği vurgulanmıştır (ss. 387-402).

Eserin ilerleyen bölümünde ölüm konusuna değinilmiş ve “Nefs Psikolojisi Açısından Ölüm” ele alınmıştır. Bu başlık altında bireyin iç dünyasında yatan ölüm korkusunun nedenleri üzerinde durulmuş ve yazar, bireyin ne denli rasyonel, ilahi bilinçten uzak bir varoluş tarzı benimsemişse ölüm korkusunun da o denli artacağını izah etmiştir. Ölüm korkusunun beraberinde savunma mekanizmalarını harekete geçirdiği ifade edilmiş, en kolay ortaya çıkan savunma mekanizmasının ise öfke ve nefret olduğu anlatılmıştır. Bu şekilde bir tutum geliştiren modern bireyin, nefsinin alt mertebelerinde sıkıştığı ve fitratında var olan “yükselme” ihtiyacı vuku bulmadığı için alt kişiliğinin (persona) içerisinde varlığını sürdüren duygularının bireyde acıya ve bunalıma neden olduğu belirtilmiştir. Bunu yaşayan bireyin tüketim toplumunun girdabına sürüklendiği ve kurtuluşu elde ettiği maddi şeylerde aradığı izah edilmiştir (ss. 408-413).

Kaygı ve depresyon konularına nefs psikolojisi bağlamında yaklaşan Merter, daha sonra intihar konusunu ele almış ve intiharı nefs psikolojisine göre, bireyin kendi varlığından kurtulmak istemesi olarak tanımlamıştır. Bunun sebebi ise, bireyin kendi varlığından başka bir varoluş olmadığını düşünmesi nedeniyle bu trajik oyundan kurtulmak istemeyi amaçlaması olarak açıklanmıştır. Bu düşünce tarzından sıyrılıp aşkın yaratıcı bilincine kavuşan bireyin İslam inancına göre varoluşun merkezinde yer alan Kevser Irmağına ulaşabileceği ve Rabbinin yaşattığı manevi hallerle adeta yeniden doğacağı belirtilmiştir (ss. 414-419).

Akabinde bir diğer psikolojik problem olan Obsesif Kompulsif Rahatsızlık konusuna dikkat çekilmiş ve nedenleri ele alındıktan sonra bu rahatsızlığın nefs psikolojisi açısından sebepleri ve bundan kurtulma yolları anlatılmıştır. Obsesif rahatsızlığın temelinde hakikate teslimiyet yerine akışta olanı değiştirme çabası olduğuna değinen yazar, bu rahatsızlığın alt bilinçdışı tarafından beslendiğini ve insanların bilinçdışı tarafından motive edilmeden hiçbir davranışı sürekli tekrar edemeyeceğini dile getirmiştir. Devamında “nörozlar” ele alınmış ve batı psikolojisine göre nedenleri sıralanmıştır. Fred, Jung, Karen Horney gibi psikologların nörozlara bakış açısı incelenmiş ve nefs psikolojisine göre nöroz tanımlanmıştır (ss. 430-445).

Eserde insanın bilincinde bir düalizm düşüncesinin varlığından bahseden yazar, bunun statik bir düşünce olmadığını insanın fitratı sebebiyle artı ve eksiye bilkuvve kendinde bulundurduğunu söylemiştir. Her insanın nefsinin mertebeleri arasında yükseldikçe bu düalizm düşüncesinden sıyrıldığını ifade etmiş, tasavvufta buna “şaşıklıktan kurtulma” denildiğini belirtmiştir. Tasavvufî düşüncenin insana varlığın temelini öğrettiğini bildiren Merter, aklın ve kalbin birleştiği durumda zihinde beliren zıt seslerin akort olduğunu ve böylelikle akılla kalp gözünün senkronize olduğunu, artı ve eksinin buluşmasıyla beraber sırrın çözüldüğünü ve tevhidin uyandığını anlatmıştır. Kısacası birey, ilahi kurallara uyarırsa nefsinin şüphesinden kurtulur ve tevhit bilincine sahip olur (ss. 446-447).

Bu anlatımdan sonra “Psikozlar” başlığı altında psikozları, bireyi gerçeklikten koparan bir dizi rahatsızlık olarak tanımlayan Merter sonrasında psikozun genetik ve nöro-biyolojik temelleri üzerine durmuş, psikozların nedenini araştırırken Freud ve Jung’un görüşlerine yer vermiştir. Buna göre Freud psikozları tanımlarken egonun kendisini güdülere karşı savunma mecburiyeti hissettiğini ve çözüm bulmak amacıyla gerçekliği farklı bir yoldan giderek değiştirdiğini söylemiştir. Jung ise psikozların, alt bilinçdışındaki komplekslerin yoğun olarak aktive olmasından kaynaklandığını söylemiştir. Yazarın tabiriyle “öğretmeni dinlemeyen sınıf kaotik bir hale gelir” böylelikle her kafadan ayrı sesin çıkması zihni daha geçirgen hale getirir. Yani bireyin yaşadığı psikoz durumu sadece hayallerden kaynaklanmaz kolektif bilinçdışının izlerini de kendisinde barındırır.

Eserde, bilinçdışı nefis psikolojisi açısından da yorumlanmış, alt/üst yanılığısından bahsedilmiş ve bu tip psikozların alt bilinçdışına bağlandığı gibi üst bilinçdışına da bağlanabileceğini unutmamak gerektiği söylenmiştir. İnsan-ı kâmil olma yolunda da kişinin benzer durumlarla karşılaşabileceği ifade edilmiş ve mesajın nereden geldiği idrak edilemezse kişinin yükseliş yerine düşüş yaşayabileceği belirtilmiştir. Yazar, bu konuda psikolog ve psikiyatrların yaptığı en bariz hatanın bu ayrımı yapmadan, bireyin tekâmüle ulaşabilmek için zaruri olan yaşantılarını görmezden gelerek bu şekilde olan her durumu patoloji olarak yorumlamak olduğunu anlatmış ve bunun insanın bir kanadını kesmekle eşdeğer olduğunu vurgulamıştır (ss. 460-484). Bu aşamada şeytan ve cin mefhumları de ele alınmış, bireyde zuhur edebileceği haller, belirtileri, görülme sıklığı ve yazarın bireysel tecrübelerine yer verilmiştir. “Nefs Psikolojisi ve Psikopatoloji” isimli ana başlığın altında yer alan bir diğer alt başlık ise “Bağımlılıklar”dır. Bu kısımda madde bağımlılığı, sanal bağımlılık, eşcinsellik gibi modern dünyanın muzdarip olduğu birtakım konu-

lara açıklamalar getirilmiş ve nefis psikolojisi açısından nedenleri ve kurtulma yolları üzerinde durulmuştur (s.486-518). Akabinde “eşcinsellik” olgusu ele alınmış ve eşcinsellik tiplerinden bahsedilmiştir. Devamında ise yazar, eşcinselliğin psikolojik yönlerine değinerek genetik olma olasılığının bilimsel temellere dayandırılmadığı okuyucuya farklı çalışmalarından örnekler vererek açıklamıştır (ss. 532-552).

Beşinci bölüm kapsamında “Nefs Psikolojisi ve Psikoterapi” ana başlığı altında ise psikoterapi tanımlanmış ve psikoterapi ekolleri arasındaki farklılıklar izah edilmiştir. Yazar, nefsin yapısı anlaşıldıkça psikoterapi yöntemlerinde de yeni boyutlar kazanıldığını ifade etmiş tasavvuftaki ‘*Rabb*’ ve ‘*mürebbi*’ kelimelerinin r-b-b kökünden geldiğini ve “bir şeyi hakiki olgunluğa ulaşıncaya kadar aşama aşama inşa eden” demek olduğunu izah etmiştir. Dolayısıyla yazar “terbiyesiz psikoterapi” olmayacağı terbiye edicinin de Rab olduğu görüşündedir. Gerek İslamiyet öncesi dönemde gerekse İslam tasavvuf geleneğinde birtakım psikoterapi yöntemlerinin uygulandığı, günümüzde ise bunun en somut örneğinin darüşşifa hastanelerinin psikoterapi bölümleri olduğu vurgulanmıştır. Yazar, buralarda yapılan renk, musiki, ses, ışık, telkin tedavileri ile psikoterapi uygulandığını belirtmiştir.

Önceki bölümlerde modern psikoloji tarafından insanın tek boyutlu incelendiğini ve burada yanlışlığa düşüldüğünü ifade eden yazar, kitabın bu bölümüne kadar insanın farklı bir boyutunun da olduğunu ve insanı anlayabilmek için bu boyutunun unutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Zira yazara göre, kalbî boyuta ulaşamayan insan, aklının kendisinde bıraktığı ağırlığa dayanamayıp depresyon yaşar yahut bağımlı olur. Kalbî olabilmek için nefsinin alt katmanlarında debelenmekten kurtulup, anlamsız yanlışlardan uzaklaşarak öze dönmesi gerekir. Eserin bu kısmında okuyucuya “kendini hatırla” mesajı verilmiş, insanın akıntıya karşı yüzmeye çalışmak yerine kendini akıntıya bırakması gerektiği ancak bu şekilde ilahi işaretler alarak manevi değişimini başlatabileceği dile getirilmiştir (ss. 555-610).

Altıncı bölüm kapsamında eserin kapağında da değinilen “Rüyaların Dili” isimli kısım, eserin son bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Merter, insanın sonsuzluk arayışından ve bu arayışın içerisinde rüyaların yol gösterici etkisinden söz ederek konuya başlamıştır. Bireyin rüya sahnesinde sergilenen oyunu görüp ders çıkarabildiği takdirde rotasını belirleyebileceğini anlatmıştır. Yazarın daha önce yayınladığı ve büyük ses getiren *Dokuz Yüz Katlı İnsan* isimli eserinde tasavvufi anlamda rüyaların yorumlanmasıyla ilgili konuların ele alınması ve rüyaların farklı psikoloji

ekollerine göre yorumlamalarına değinildiği için bu kitapta tekrar bahsedilmemiştir.

Nefs psikolojisi ve rüya ilişkine dair kısaca değinilen bazı ana hatlar ise şu şekildedir: (i) Rüyalar, bireylerin varoluşuna ışık tutar. Alt bilinçdışına ait gölge ve komplekslerin, bireyin kabul edemediği fakat iç dünyasına sıkışıp kalmış menfi yönlerinin ifşası olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bireyin fitratında bilkuvve var olan üst bilinçdışına ait latif duygu ve mübarek kişiler rüyalara müdahil olabilir. Yazar bireye uyarıcı nitelikte olan rüyaları bu kısımda değerlendirmiştir; (ii) Bireyler bilinçdışı ile temas halinde olmaktan kaçınır. Bu sebeple yaratıcı “mürebbi” vasfı ile kişiyi manevi yolculuğa hazırlar; (iii) İnsan-ı kâmil olma yolunda rüyalar her bireyin derûnunda var olan rahmani ve ilahi hallerle hemhal olmamıza vesile olur. Zira alt bilinçdışı ile temas içerisinde olmanın panzehri üst bilinçdışının rahmani halleri ile hemhal olmaktır; (iv) İnsanın asli yapısında var olan edeptir. Rüyalar bireye edep öğretmesi açısından önem arz eder. Bu sebeple rüyayı edep çerçevesinde yorumlamak gerekir. Aksi takdirde birey eriştiği manevi mertebeleri kaybeder. Edep halinin dışında görülen rüyalar ise bireye ders vermek amacıyla sunulur; (v) Rüyalar subjektif ve objektif açıdan yorumlanmalıdır. Örneğin rüyasında kendisine birinin saldırdığını gören birey, objektif açıdan o kişiyi tehlikeli bir kişi olarak görebilir. Subjektif yorumlamada ise bu, kendi içimizde olan (öz saldırganlık, nefret ve öfke vs.) halimizin göstergesidir. Bu açıklamaların akabinde bazı rüya örneklerine de değinen yazar, kitabın son kısmında “Ek 1” başlığı altında Alfred Adler, Anna Freud ve Heinz Hartmann’ın görüşlerine yer vermiştir.

Yazar, Alfred Adler’in de Jung gibi Freud’un kuramına karşı olduğunu vurgulamıştır. Zira o da kişiliğin id, ego, süper ego şeklinde sınıflandırılmasına karşı çıkmış, kişiliğin bir bütün olduğunu söylemiştir. Anna Freud’un ise, temelde babasının fikirlerine sadık kalmakla beraber bazı konularda onunla fikir ayrılığına düştüğü belirtilmiştir. Freud ile psikoloji literatürüne “ego psikolojisi” kavramının girdiği ve ego psikolojisinde nefse daha olumlu bir yaklaşım sergilendiği anlatılmıştır. Heinz Hartmann’ın görüşleri anlatılırken onun ego konusunda çığır açan bir görüşe sahip olduğu (insanoğlunun dünyaya gelirken id ile dünyaya gelmediğini, ayrışmamış bir ego üzerine kişiliğin bina edildiği) bildirilmiştir. Hartmann’ın görüşünün temelinde Freud’tan farklı olarak insanın var oluşunda bir kötülük barındırmadığı fikri mevcuttur. Yazar, “Ek 2” başlığı altında eserin tamamında ele aldığı konularla ilgili Kur’an’dan ayetleri okuyucuya sunmuş ve anlatımını bu ayetlerle delillendirmiştir denilebilir.

Aynı zamanda içerikte belirttiği psikolojik ayetlerle de Kur'an'a psikolojik bir bakış açısıyla yaklaşarak Kur'an-ı Kerim'in psikoloji bilimi açısından değerlendirilmesi konusunda okuyucuyu teşvik etmiştir.

(i) *Güçlü yönleri:* (i) Merter, bu eserinde psikolojinin tek boyutlu olmadığını, bireyin sadece zahiri davranışlarına bakarak psikolojik sorunlarına çözüm bulunamayacağını vurgulamış ve modern psikolojinin gördüğü insanın deruni yönünü ele alarak psikolojik sorunların altında yatan manevi nedenlere değinmiştir. Bu şekilde, pozitif psikolojiye yeni bir bakış açısı sunmuştur. (ii) Psikoloji biliminin duayenleri olarak kabul edilen bazı psikologların görüşlerinden yola çıkarak pozitif psikolojide insanı anlama konusunda yapılan hatalara değinilmiş ve manevi tekamüle ulaşmak için atılması gereken adımlar okuyucuya aktarılmıştır. (iii) İnsanın yalnızca nefsinin alt katmanlarından ibaret olmadığı, insan olmanın gereğini idrak edebildiği ve manevi hakikate ulaşabildiği zaman alt bilinç-dışının zorlayıcı ve karanlık girdabından sıyrılıp hakikati kavrayabileceği anlatılmıştır. (iv) Eserin son kısmında ise, insanı anlamak için rüyaların yol gösterici etkisi okuyucuya çeşitli örneklerle izah edilmiş ve nefsinin katmanları arasında yükselip ilahî olana ulaşmak için rüyaların etkisi ele alınmıştır.

(ii) *Zayıf yönleri:* (i) Eser geniş psikolojik bilgiler içermekte ve aynı zamanda tasavvuf alanında derin bir bakış açısını okuyucuya sunmaktadır. Ancak, ifadelerin alana özgü olması ve okuyucunun yeterli psikolojik ve tasavvufi bilgiye sahip olmaması durumunda eserin anlaşılabilirlik düzeyini olumsuz etkilemektedir. (ii) Yazar, Erikson'un "hayat boyu gelişim kuramı" gibi bazı kuramları kısıtlı olarak değinmesine rağmen, eserin geneli itibarıyla psikolojiyi psikanaliz kuramı bağlamında ele almıştır. (iii) Psikoloji bilimi içinde insanın bilinç ve bilinçdışı yönünün incelendiğini ve bir üçüncü boyut olan nefs psikolojisini unutmamak gerektiğini sıklıkla ifade eden Merter, günümüzde bireyin içinde bulunduğu durumu analiz eden birçok kuram ve yaklaşımdan eserde az düzeyde bahsetmiştir. Bu durum eserin sınırlılıkları arasında değerlendirilebilir.

(iii) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Eser, hem psikoloji hem de tasavvuf alanında okuyucuya geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Fakat yoğun bir akademik dil içermesi alana hâkim olmayan okuyucunun anlamasını güçleştirebilir. Bu sebeple, psikoloji ve tasavvuf alanına hâkim olmayan okuyucunun da kolaylıkla anlayabileceği düzeyde sadeleştirilebilir. (ii) Bu eser temel alınarak daha küçük hacimli 'Nefs Psikolojisine Giriş' isimli daha sistematik içeriğe sahip olan bir kitap daha yazılabilir.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 277-286

Issue: 9 • June 2024 • 277-286

Normal Yas Sürecinde Manevi Destek

- Kara, E. (2022). *Normal yas sürecinde manevi destek*.
Ankara: Akademisyen Kitabevi. (203 s.)
- Kara, E. (2022). *Spiritual support in the normal grieving process*.
Ankara: Academician Publishing. (203 p.)
ISBN: 978-625-8259-43-8

Canan Yılmaz

Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: cananyilmaz6565@gmail.com
Orcid: 0009-0000-9891-7746
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Science
E-mail: cananyilmaz6565@gmail.com
Orcid: 0009-0000-9891-7746
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1417258>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 09 Ocak 2024 • 09 January 2024
Kabul Tarihi • Accepted 25 Mart 2024 • 25 March 2024

Ö z e t

Yas sürecindeki bireyi tanıdıktan sonra, oluşan manevi stres ve kaygıları ortadan kaldırmak ve sarsılan anlam dünyasını yeniden oluşturmak için İslam Dini kaynakları, Kur'an ve Hadis başta olmak üzere, Anadolu bilgelerinin yazdığı eserlerden yararlanılabilir. Bu çalışmada her kayıp türünün kendine ait özellikleri göz önünde bulundurularak, yas süreci, ölüm ve beklenen ölüm, sağlık kaybı çerçevesinde ele alınmış ve destek faaliyetleri normal yaşla sınırlandırılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Yas • Kayıp
Dini başa çıkma • Manevi destek • Manevi terapi

A b s t r a c t

After recognizing the individual in the mourning process, Islamic religious sources, particularly the Qur'an and the Hadith, as well as the Works of Anatolian sages, can be utilized to eliminate the resulting spiritual stress and anxieties and to reconstruct the shattered world of meaning. In this study, considering the unique characteristics of each type of loss, the grieving process is addressed within the contexts of death and anticipated death, as well as health loss, and support activities are confined to normal grief.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Grief • Loss • Religious coping
Spiritual support • Spiritual therapy

Kitabın yazarı, Doç. Dr. Elif Kara Özatik, yükseköğrenimini Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 1993-1998 yılları içerisinde tamamlamış, mezun olduktan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Felsefe ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi) alanında, *Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bu Konuyla İlgili Dini Tutumları* isimli teziyle (2000-2003) yüksek lisansını tamamlamıştır. Yine aynı üniversitede *Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışının Genelleme Derecesi ile Kader İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* adlı çalışmasıyla (2003-2009) doktorasını yapmıştır.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Felsefe ve Din Bilimleri bölümünde araştırma görevlisi (2000-2009) olarak görev yapan yazar, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi/ Psikoloji Bölümünde (2010-2012) aynı üniversitenin Eğitim Fakültesi/İlköğretim Bölümünde (2012-2018) ve Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi/Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde (2018-2020) doktor öğretim üyesi olarak çalışmalar yapmıştır. Özatik, halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Din ve Maneviyat Psikolojisi Anabilim Dalı Başkanlığını yürütmektedir. Elif Kara Özatik'in çeşitli dergilerde çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Ayrıca 2022 yılında *Normal Yas Sürecinde Manevi Destek, Öğrenilmiş Çaresizlik Davranışı ve Kader İnancı* isimli iki kitabı yayınlanmıştır.

Yas sürecini anlama yüzleşme ve kayıpla birlikte değişen yaşama yeni koşullarıyla birlikte alışma üzerine birçok araştırma yapılmış, bu araştırmalar neticesinde çeşitli kuramlar oluşturulmuştur. Bu eserde birçok kuram anlatılmış ve açıklanmıştır. Anlatılan tüm yas kuramları, yaşlı kişiyi tanımak anlamak ve yardımcı olmak amacını taşımaktadır. Normal yas sürecinde manevi destek sağlayabilmek için yas süreçleriyle ilgili bilgi sahibi olmak ve uygun basit iletişim becerilerine sahip olmak önemlidir. Yasın manevi yönlerini inceleyen, psikolojik süreçlerini ele alan bu çalışmanın alana birçok yönden katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Özatik'in doçentlik temel eseri olarak yayımladığı *Normal Yas Sürecinde Manevi Destek* isimli eser, önsöz ve içindekiler kısmı hariç dört bölümden oluşmaktadır. (i) *Kayıp ve Yas*, (ii) *Maneviyat ve Yas*, (iii) *Manevi Destek Hizmeti ve Kapsamına Bakış*, (iv) *Yas Sürecinde Anlamı Yeniden Yapılandırılmada Bazı Yaklaşımlar ve Maneviyat*, bölümlerinden oluşan eser, kısa bir sonsöz kısmıyla tamamlanmaktadır. Eserin önsözünde “yas” kavramının tanımı yapılmış, kayıpların çok çeşitli olabileceği ve buna bağlı olarak yas süreçlerinin de çeşitli olabileceği açıklanmıştır. Ayrıca kitabın yazılma gerekçesi, konusu ve önemi üzerinde durulmuş ve eserin yazılma sebebi anlatılmıştır. Kara, yas süreci ile ilgili çalışmasını, manevi

danışmanlık üzerine yurt dışında araştırma yaparken, manevi destek uzmanlarının hastalara yaklaşım ve iletişimle ilgili soruları üzerine çalışmaya karar vermiştir. Manevi danışmanların, görüştüikleri kişilerin özelliklerini bilmeleri, nerede ne söyleyecekleri ile ilgili bilgi sahibi olmak istemeleri ve yas sürecinde danışman ya da psikolog olmadan nasıl yardım edilebileceği üzerine alana katkı sunabilmek amacıyla çalışmasını sürdürmüştür. Çünkü kayıp, insanın sahip olduğuna inandığı dünyasını, hayata verdiği anlamı sarsmaktadır. Anlam arayışı, insanın ve özellikle yaşlı insanın ihtiyacıdır. Yaşlı kişi hayata ve ölüme yeniden anlam bulmak ister. Bu süreçte bireye yardımcı olabilecek kişiler, manevi destek uzmanlarıdır.

Eserin, *Kayıp ve Yas* başlıklı birinci bölümünde (s.1-47) bu başlık altında dokuz alt başlık bulunmaktadır. Araştırmacı ilk olarak kayıplardan ve bunların neden olduğu yas süreçlerinden bahsetmiş, ölümün insanın yaşayabileceği tek kayıp olmamakla beraber meşru bir yas deneyimi olarak doğrulanan tek kayıp olduğunu vurgulamıştır. *Kayıp kategorileri* alt başlığı altında literatürde üzerinde çalışma yapılan kayıp türleri ve çalışmayı yapan araştırmacılara da yer verilmiş, daha sonra bu kategoriler tek tek açıklanmıştır. Kayıpla birlikte değerlendirilen kavramlara yer verilmiş, sözlük anlamları ve tanımları yapılmış, yas tutmayı açıklayan yaklaşımlara geniş yer ayırmıştır. Freud'un yas ve melankoli yaklaşımı açıklanmış, yas kavramının ilk kez Freud tarafından tanımlanmış olduğu belirtilmiştir. Elizabeth Kübler Ross'un, *Kayıp Evreleri Kuramı* anlatılmış her bir evrenin açıklaması yapılmış. Lindemann'ın, *Kayıp ve Yas* yaklaşımı ve alt başlıklar halinde evreleri, Bowlby'nin *Bağlanma Teorisi* kuramı ve alt başlıklar halinde evreleri, Worden'in *Yas Görevleri Modeli* ve alt başlıklar halinde evreleri, Rando'un, *Altı R Yas Süreci* ve bu altı evre alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Stroebe ve Schut'un *İkili Süreç Modeli*, Klass, Silverman ve Nickman'ın, *Devam Eden Bağlar Teorisi*, Neimeyer'in *Anlam Yapma Teorisi* gibi birçok kuram detaylı bir şekilde açıklanmış, bunların eleştirilen yönleri belirtilmiş ayrıca eksik bırakılmış ve görülmemiş kısımlar da dile getirilmiştir. Örneğin, 'kültürün ve sosyal çevrenin yas üzerine etkileri' gibi eksikliklere değinilmiştir. Yas sürecinin, 'felsefi, manevi, psikolojik, sosyolojik ve fiziksel' yönleri ele alınmış, yasin çeşitleri alt başlıklar halinde sıralanmış ve yas sürecindeki tepkiler tablo şeklinde sunulmuştur. Birinci bölümün sonunda yas tutma biçimlerinin daha çok kadınlarda görülen yas tutma biçimi ve daha çok erkeklerde görülen yas tutma biçimi şeklinde kategorize edilmiş ve birinci bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü olan *Maneviyat ve Yas* (s. 49-84) isimli başlığında ise insanın manevi yönüne vurgu yapılmıştır. Yazar, maneviyatı,

çalışmanın temel hedefi olarak planlamış, maneviyatla ilgili yapılan çeşitli çalışmalara atıfta bulunmuştur. İnsanın manevi yönü güçlüdür, maneviyat, insanın yaratıcı ile bağ kurduğu aşkın yönüdür, İslam dini ve maneviyat iç içedir (Özdoğan, 2008: 94). Stresli şartlar altında dahi “üstün bir varlığa sığınma ihtiyacı” olumlu bir başa çıkma şeklidir (Karakaş & Koç, 2014: 610). İslam, yaşamın amacı ve anlamına yönelik açıklamalarla doludur. İslam inancının inanan bireye olumsuz tecrübeler karşısında sunduğu anlam dünyasının, yaşla ilgili düşünce ve davranışlarda etkili olduğu ifade edilmiştir. *Yas ve Dini Başa Çıkma* alt başlığı altında İslam dinindeki ölüm teması işlenmiş, Hz. Muhammed’in (sav) yakınlarını ve ailesindeki bireyleri kaybedince verdiği tepkiler ve duygusal süreçlere örneklerle yer verilmiştir. Anadolu bilgilerinden olan Mevlana’nın, Yunus’un acıyı ve sabrı tarif ederken yaptıkları psikolojik büyümeye işaret edilmiştir. *İslam ve Ölen Kişilerle Bağlar* başlığı altında, İslam dini çerçevesinde oluşmuş taziye kültürünün yas sürecine uyum ve psikolojik destek sağladığı vurgulanmış, ölümden sonra yapılan tören ve ritüellerin uyum sürecini olumlu etkilediği verilen çalışmalarla tespit edilmeye çalışılmıştır. *Yas Sürecini Etkileyen Manevi Faktörler* başlığı altında İslam dininde olan ahiret inancının manevi iyi olma üzerindeki etkileri incelenmiş, ölümün son olmaması, ahiret inancının sevilen kişinin nerede olduğuna dair bilgi vermesi ve ölen kişi ile kavuşma müjdesi, kişinin duygularını sağlıklı bir mecrada yaşamasına psikolojik açıdan olanak sağlayabileceği belirtilmiştir. *Psikolojik Sağlamlık, Din ve Yas Süreci İlişkisi* başlığı altında ise yazar, dinin yas ve ölümü anlamlandırdığını, psikolojik sağlamlık din ve yas süreci ilişkisinde inanan insanlar için ortak bir duygunun var olduğunu belirtmiştir. Bu ortak duygunun da kişilerin, sevdiklerinin cennette olduğunu bilmek olduğunu, bunun da psikolojik sağlamlığın oluşmasını sağlayan bilişsel süreçlerin içinde “dini inanç vardır” önermesine götürdüğünü ifade etmiştir. *Allah’a Teslimiyet ve Yas* alt başlığı altında ise Allah’a teslimiyetin iç denetim ve dış denetim sağladığı ve bu durumun yas sürecinde olumlu dini başa çıkmaya etkisi olduğu ifade edilerek ikinci bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü olan *Manevi Destek Hizmeti ve Kapsamına Bakış* (ss. 85-148) başlığı altında manevi destek uzmanlarının görüşme süreçlerine yardımcı olacak bilgiler yer almaktadır. Yurt dışında yapılan çalışmaların ilkelerinden yola çıkılarak, ülkemizde yürütülen manevi danışmanlık/destek faaliyetlerindeki ihtiyaçlar göz önüne alınıp, yas sürecindeki iletişim ele alınmıştır. Yurt dışında danışman ya da psikolog olmayan gönüllülerin aldıkları eğitim ve verdikleri destek yardımları anlatılmış ve bunların yurt dışında faydalı bulunduğu belirtilmiştir. Kara, ülkemizde dini destek uzmanlarının psikolog ünvanı olmadığını, danışman

ünvanlarının da tartışmalı olduğu için faydası kanıtlanmış bu tür çalışmaların dikkate alınabileceğini, çünkü dini destek uzmanlarının ilahiyat eğitimi almış kendi alanlarında yetkin kişiler olduğunu ve normal yas sürecinde etkili olabileceklerini vurgulamıştır. Ayrıca dini başa çıkma, anlam bulma ihtiyacı, inanç ve ruh sağlığı ilişkisi gibi birçok kurumsal ve uygulamalı alanın, Kur'an ve Hadis bilgisi başta olmak üzere temel ilahiyat alan bilgisinin yardımı ve desteği ile olması gerektiği tespitinde bulunmuştur. Yurt dışındaki çalışmalarda sağlık personelinin de manevi bakım yapabildiğini ve hizmetlerinin kapsamında din görevlileri ile iş birliği içinde olduklarını, yapılan dini ritüellere katıldıklarını belirtmiştir. Yas sürecindeki insanların kişisel yolculuklarını içeren kitapta, film ve dokümanların, destek uzmanlarına kaynak sağlayabileceği böylece yasın yaşanma çeşitliliğinde derinleşmeler olabileceği vurgusu yapılmıştır. Üçüncü bölümün ikinci başlığı olan *Yas Sürecinde Manevi Destek Neleri İçerir* kısmında ABD'de manevi danışmanlıkta yas bilgisi için en bilinen yas kuramı olarak Kübler-Ross'un yas kuramının kullanıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca manevi danışmanın yas ve evreleri ile ilgili bugüne kadar çalışılmış kuramları ve modelleri bilmesinin hem danışman hem de danışan açısından faydalı olacağı, danışmanın yardımın içeriğine dair genel bilgilere sahip olması ve iyi bir dinleyici olmasının da önemli olduğu belirtilmiştir.

Manevi Sıkıntı İçinde Olanlar İçin Manevi Destek Kaynakları başlığında ise yazar, inancın yas sürecindeki bilişsel ihtiyaçlara cevap verdiğini belirterek, manevi destek uzmanının ilahiyat alan bilgisiyle cevaplayabileceği konuları şöyle sıralamıştır. Ölüm, ruhun ölümsüzlüğü, ölümden sonraki hayatın nasıl devam ettiği, ahiret, sınanma, hayatın anlamı, insanın değeri, Allah'ın merhameti ve bağışlayıcılığı, ölen kişinin ardından işlenebilecek hayırlar, rıza ve sabır gibi konuların İslami kaynaklar incelenerek cevaplanabileceğini ifade etmiştir. Yas sürecinde dini inancın bu yönleriyle manevi destek sağlayacağı belirtilmiştir. *Yas Sürecinde Manevi Destek Ne Anlama Gelir* başlığında ise Kara, yurt dışında yapılan faaliyetleri, bahçede yürüyüş, piknik gibi aktivitelerin uygulanabileceğini söyleyerek, diyanet personelinin hastanelerde manevi destek uygulamaları içerisinde ebru sanatı ile ilgili faaliyetlerinin olumlu dönüşlerini örnek göstermiştir. *Manevi Danışmanda Olması Gereken İletişim Becerileri* başlığı altında iletişim türleri sıralanmış; kinetik iletişim, yüz ifadeleri, ses tonu, beden dili, sessizlik, ortam, proksemik alan, sözel iletişim, sembolik iletişim, iletişimde farkındalık, gözlem, hazır olmak, farklılıklara karşı anlayışlı olma vb. *etkili iletişim* örnekleri verilmiş; kabul etme, yansıtıcı dinleme, hitap şekli, koma ya da felç durumunda iletişim ve *manevi iletişimle ilgili temel ilkeler* alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Yaslı bireylere kendi

kendine yardım konusunda tavsiyeler maddeler halinde sıralanmış, yas ve depresyon arasındaki fark tablo şeklinde sunulmuş, yaşlı bireye verilecek yardım konusunda nefes teknikleri tavsiyesinde bulunulmuş ve nasıl uygulanacağına dair bilgiler verilmiştir. Son olarak *Manevi Destek Uzmanları ve Tükenmişlik* başlığı altında, manevi danışmanların olumsuz duygular yaşayan kişilerle çalıştıkları için duygusal olarak yıprandıkları, bunun literatürde 'ikincil travma' adı ile tanımlandığı ve bu tükenmişlik hissinin diğer adının 'maneviyat yorgunluğu' olarak bilindiği ifade edilmiştir. Bu olumsuz durumların üstesinden gelebilmeleri için, manevi destek uzmanlarının yapmaları ve yapmamaları gereken noktalara dikkat çekilmiştir. Bakım verenler için, stresle başa çıkma, ruh ve beden sağlıkları ile ilgili tedbirler alınması gerektiği ve bunların; fiziksel öz bakım, bilişsel öz bakım, sosyal öz bakım, duygusal öz bakım gibi teknikler olduğu belirtilmiştir. Alınması gereken bu tedbirleri alt başlıklar halinde detaylandırmış ve nasıl uygulamaları gerektiğine dair tavsiyelerde bulunarak üçüncü bölümü sonlandırmıştır.

Eserin dördüncü ve son başlığı olan *Yas Sürecinde Anlamı Yeniden Yapılandırmada Bazı Yaklaşımlar ve Maneviyat* (s. 149-176) bölümünde yazar, yas sürecinde kullanılan terapi yöntemlerinde uygulanabilecek manevi değerleri ele almaktadır. Bu başlık altında anlamı yapılandırmanın, bilişsel işleyişine ışık tutulmuştur. Anlatı terapisi, bilişsel terapiler ve bibliyoterapi gibi yöntemlerin, anlam yapılandırmada verdikleri öneme dayanarak neden birbirleriyle ilişkilendirildikleri açıklanmıştır. Yazar, kişinin kendi manevi değerlerinden güç alabileceği, bunun da pozitif psikolojinin ana teması olarak karşımıza çıkabileceğini belirtmiştir. Dini inancın sağladığı psikolojik sağlamlığın kişinin olumsuz olayları karşılama-sında, sonrasında yaşamını düzenlemesinde ve başa çıkmasında destek olduğu vurgusunu yapmaktadır. Psikolojinin iyileştiriciliğini keşfettiği kavramların zengin içerikleri, dini inancın içinde yer almaktadır. Psikoloji bunu keşfettiğinde, kişinin manevi güçlerinin psikoterapi yöntemlerine entegre edilmesi klinik uygulamalarda yerini almış ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Böylece inançlı kişilere kendi tanıdıklarına, aşına oldukları, kendilerini ait hissettikleri kaynakların sunduğu içeriklerle psikolojinin yöntemleri birleştirilmiştir (Hodge, 2008). Kara, inancın tevek-kül, sabır ve rıza ile sunduğu kabullenme iyileştiriciliğinin klinik uygulama ve yöntemlerle kanıtlanmış bir kavram olduğunu ifade etmiştir. Psikoloji kavramı olan kabullenmenin içeriğinin, inancın kaynakları ile eşsiz, zengin, derin ve anlamlı bir şekilde oluşturulabileceğini belirtmiştir. *Kayba uyumda stratejiler* alt başlığında yazar, yaşlı kişilerin kayba uyum sağ-

lamak için kullandığı stratejiler olan; duygusal stratejiler, bilişsel stratejiler, davranışsal stratejiler ve manevi stratejilere yer vermiş ve bunları açıklamıştır.

Bilişsel Davranışçı Terapi ve Yas başlığı altında ise yazar, terapinin ne olduğunu ve nasıl uygulandığını açıklamıştır. Bilişsel davranışçı terapi, kanıt dayalı bir teknikle danışanı terapi sürecine aktif olarak dahil etmektir. Kişiden olumsuz düşüncelerinin kanıtı istenir. Örneğin; “günah işlediğim için başıma bu geldi” düşüncesi işlevsiz görülmektedir. Kişi, kanıtlarını sunduğu zaman bu kanıtları çürütme yoluna gidilir. Dini olumsuz düşüncenin kanıtının, dini kaynaklardan olumlusu ile değiştirilmesiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir. Araştırmacı, *işlevsiz dini düşünceyi alternatif ile değiştirmede*, manevi destek uzmanlarının normal yas sürecinde bilişteki olumsuzlukları alternatif düşünce ile değiştirmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Farkındalık ve kabullenme terapilerinde ise kabul ve kararlılık terapilerine ağırlık verildiğini belirtmiştir. Bu terapilerde dini kıssa, dua, dini hikâye ve metaforların kullanılabileceğini, bunların terapide etkili olduğunu ve terapiyi zenginleştirdiğini ifade etmiştir. Kişinin tercihine göre, Kur’an tilaveti, tezhîp, ebru gibi uygulamaların yapılabileceği belirtilmiştir. Şehit annelerine yönelik bir çalışmada tasavvuf müziği ve el sanatı ile yapılandırılmış manevi bakım uygulamasında olumlu geri dönüşlerin alındığı vurgulanmıştır. Kara, *Bibliyoterapi* başlığında, bibliyoterapinin en genel anlamı ile “kitaplar ile ya da okuma ile iyileşme” anlamına geldiğini ve bibliyoterapi tekniğinin kişi üzerindeki etkilerini açıklamıştır. İlk önce kişiye / duruma uygun bir metin veya hikâyenin seçilmesi gerektiği -örneğin, sana ölümle ilgili Kur’an’dan ayetler okumak istiyorum- belirtilmiştir. Kişi ile metin arasındaki duygusal yakınlık sayesinde ilişki kurma sürecinin üç evresi olduğu belirtilmiş ve bunları; özdeşim ve yansıtma, arınma(katarsis), okuyucunun öyküden çıkardığı anlam şeklinde sıralayarak bu evreleri ayrıntılarıyla ele almıştır.

Naratif Anlatı Terapisi alt başlığında, yazar bu terapi ile ilgili açıklamalara ve terapinin gerçekleştiği süreçlere değinmiştir. Bunlar; hikâyeyi dinleme, problemin kişi üzerindeki etkisini görselleştirme, kişinin problem üzerindeki etkisini görselleştirme, kişinin hâkim hikâyesi ile ilgili yeni bakış açıları geliştirmesi ve alternatif hikâye ile anlamın inşası süreçleridir. *Yas ve Bibliyoterapi* başlığı altında, ölüm ile ilgili bazı ayet ve tasavvuf eserlerinden örneklere yer verilmiştir. “Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın” Hicr sûresi 29. ayette Allah’ın insana kendi ruhumdan üflediği ve insanın kıymetini ortaya koyma açısından bu ayetten yararlanılabileceği

belirtmiştir. Bu ayetin tefsirlerinden yararlanılarak ayetin terapide kullanılabilen farklı manalarına da yer verilmiştir. Ayrıca Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin eserlerinden örneklere yer verilmiştir. Mesnevi'deki ölümle ilgili metaforlar kullanılmış, beyitlerden örnekler verilmiştir. Yine Divan-ı Kebir ve Fihi Ma Fih eserlerinden yararlanılarak dünyanın rüya âlemi olduğu ve ölümün yeniden doğuş anlamına geldiği gibi ifadelerle yer verilmiştir.

Eserin *Beklenen Yas ve Saygınlık Terapisi* olan son alt başlığında ise ölmekte olan hastalar için tasarlanan saygınlık terapisinin, dini kaynaklarla çok daha zengin bir hale getirilebileceğinden bahsedilmiştir. Yazar, ağır hastaların özelliklerini alt başlıklar halinde vermiş ve manevi destek uzmanının ne yapması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Son olarak, yaşamın son aşamasında manevi destek uzmanının saygınlık terapisinde kullanabileceği sorulara yer vererek bölümü noktalamıştır.

Sonuç olarak manevi danışmanlık ve rehberlik alanına ilişkin yerli ve yabancı literatür birikimi kullanılarak hazırlanan bu eser hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında;

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Eserde Batı kökenli birçok manevi destek kuram ve modeline yer verilmesine rağmen, bunların İslam dini ve kültürüyle sentezlenmeye çalışılması göz önünde bulundurularak, eserin özgün bir duruşa sahip olduğu söylenebilir. (ii) Kitabın ismi içeriğiyle gayet uyumlu olup, kapak görseli güzel tasarlanmıştır. (iii) Manevi danışma ve rehberlik literatüründe eserlerin yeterli olmaması sebebiyle, alan literatürüne çeşitlilik ve zenginlik kazandırması bakımından önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir. (iv) Alana yönelik bir çalışma olmasına rağmen, yoğun akademik bir dil kullanılmadığı için her kesimden okuyucuya hitap etmektedir. (v) Kitabın içeriğinde belirtildiği gibi sadece manevi destek uzmanlarının değil, gönüllü bakım verenlerin de yararlanabileceği bir çalışma olması bakımından önemlidir. (vi) Eserin akıcı bir üsluba ve duru bir anlatıma sahip olması sebebiyle okuyucuyu sıkmayacağı ve keyifli bir okuma sağlayacağı ifade edilebilir.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Eserde bazı yerlerde yazım hataları ve anlam düşüklüğü olan cümleler bulunmaktadır. (ii) Manevi destek uygulamasında kullanılacak dini teknik ve uygulamalar betimlenirken çok fazla tekrara düşülmesi zayıf bir yön olarak göze çarpmaktadır. (iii) Kitabın sonuç bölümü yoktur. (iv) Eserin, hangi metodolojiyle (yöntemle) yazıldığına dair bir açıklama yapılmamıştır. Oysa akademik çalışmalarda metodoloji bölümünün açık olması ve çalışma tasarlanırken değerlendirilen metodolojik seçeneklerin açıklanması gerekli görülmektedir. Bu şekilde, okuyucular çalışmanın nasıl yapıldığını anlayabilirler. Bunun olmayışı

araştırmanın zayıf bir yönü olarak görülebilir. (v) Kitap, dokümantasyon yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırmacının, doküman analizi ile beraber, sahada çalışırken iletişim kurduğu danışanlarla mülakat tekniğiyle görüşmeler yaparak, küçük bir örneklem grup üzerinden nitel bir araştırma yapması önerilebilir. Bu şekliyle araştırmanın hem alana hem de kitaba daha fazla katkı sunabileceği düşünülmektedir. Böyle bir çalışmanın tercih edilmemesi de zayıf bir yön olarak değerlendirilebilir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Eserin son kısmına sonuç bölümü eklenmelidir. (ii) Eserin ilk sayfalarında yazarın özgeçmişine yer verilmiştir. Kitabı okuyan araştırmacı ya da okuyucuların, yazar hakkındaki meraklarının giderilmesi çoğu okuyucu kitlesi için önemlidir. (iii) Yeni baskısından önce imkan olursa nitel bir uygulama yapıp akademik kalitesini yükseltmek için yeni baskıya eklenebilir. Yeni baskılarda bu kısımlar tekrar gözden geçirilebilir.

Kaynaklar

Karakaş, A., & Koç, M. (2014). Stresle başa çıkma ve dini başa çıkma yöntemleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3, 610-631.

Özdoğan, Ö. (2008). İnsana manevi-psikolojik yaklaşım. *AÜİFD*, 49, 77-102.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 9 • Haziran 2024 • 287-296
Issue: 9 • June 2024 • 287-296

Covid-19 Pandemisi ve Manevi Danışmanlık: Pandemi Kaygısında Dini Başa Çıkma ve Manevi İyi Oluş

YeğİN, H. İ. & Durğun, A. (2022). *Covid-19 pandemisi ve manevi danışmanlık: Pandemi kaygısında dini başa çıkma ve manevi iyi oluş.*

Ankara: İlahiyat Yayınları. (129 s.)

YeğİN, H. İ. & Durğun, A. (2022). *The covid-19 pandemic and spiritual counseling: Religious coping and spiritual well-being in pandemic anxiety.*

Ankara: İlahiyat Publishing. (129 p.)

ISBN: 978-625-6961-17-3

İsmail Malkoç

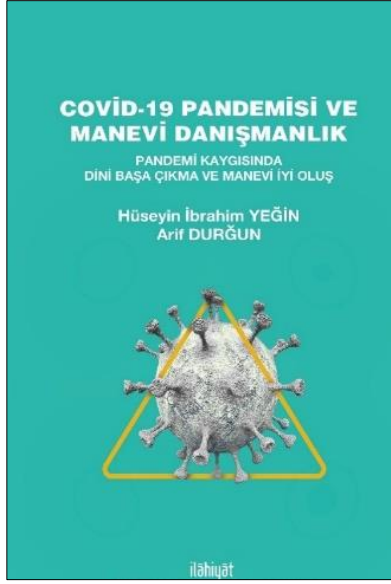
Yüksek Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: malkocismail306@gmail.com
Orcid: 0009-0004-8665-3279
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskisehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: malkocismail306@gmail.com
Orcid: 0009-0004-8665-3279
Eskişehir / Türkiye

<https://doi.org/10.56432/tmdrd.1451186>

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	11 Mart 2024 • 11 March 2024
Kabul Tarihi • Accepted	26 Mayıs 2024 • 26 May 2024

Ö z e t

Tarih boyunca insanlık çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve birçok insan bu durumlardan maddi ve manevi olarak etkilenmiştir. Günümüzde ise bu zorluklardan biri Covid-19 salgınıdır. Saha araştırmasını kapsayan bu kitapta, Covid-19'un oluşturduğu pandemi kaygısının ne düzeyde olduğu ve pandemiyle başa çıkmada dini başa çıkma ve manevi iyi oluşun nasıl bir rol oynadığı, üniversite öğrencileri örneğinde çeşitli hipotez ve ölçeklerle belirlenmeye çalışılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Covid-19
Pandemi kaygısı • Manevi iyi oluş • Dini başa çıkma

A b s t r a c t

Throughout history, humanity has faced various challenges, and many individuals have been materially and spiritually affected by these circumstances. In our present time, one of these challenges is the Covid-19 pandemic. This book, which includes field research, aims to determine the level of pandemic anxiety caused by Covid-19 and the role of religious coping and spiritual well-being in managing the pandemic, using various hypotheses and scales within a sample of university students.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Covid-19
Pandemic anxiety • Spiritual well-being • Religious coping

1970 yılında İstanbul'da doğan Hüseyin İbrahim Yeğin, ilk ve orta öğrenimini İstanbul-Kadıköy'de tamamladı. 1993 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi anabilim dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Yüksek lisansını 1996, doktorasını ise 2003 yılında tamamladı. 2008 yılında Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi bölümüne yardımcı doçent doktor olarak atandı. 2013 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi ana bilim dalında göreve başlayan Yeğin, 2017 yılında Doçent, 2023 yılında yine aynı bilim dalında profesör unvanı almıştır.

Diğer yazar Arif Durgun ise 1988 yılında Gaziantep'te doğdu, ilk ve orta öğrenimini Erzincan'da tamamladı. 2007 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmetler bölümünde lisans eğitimine başlayıp 2011 yılında mezun oldu. 2017 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Sosyal Hizmet anabilim dalında yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2018 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde Seben İzzet Baysal Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Danışmanlık bölümüne öğretim üyesi olarak atandı. 2022 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet anabilim dalında doktora eğitimine başlayan yazar eğitimini sürdürmektedir.

Tarih boyunca insanlık çeşitli zor durumlarla karşıya kalmış ve böyle durumlardan maddi ve manevi olarak etkilenmiştir. Günümüzde ise karşılaşılan bu zor durumlardan biri Covid-19 salgınıdır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ciddi ölüm sayılarına neden olan Covid-19 pandemisi, tüm nüfus gruplarını psiko-sosyal ve manevi sağlıkları bakımından önemli ölçüde negatif etkilemiştir. "Covid-19 pandemisi ve manevi danışmanlık: Pandemi kaygısında dini başa çıkma ve manevi iyi oluş" isimli eserde yer alan araştırmanın amacı, pandeminin üniversite öğrencileri üzerinde oluşturduğu kaygı ile başa çıkma yöntemi olarak manevi iyi oluşa ve dini başa çıkmaya ne ölçüde başvurulduğunu incelemektir. Bu çalışma multidisipliner bir çalışmanın ürünü olup nicel araştırma deseni ile yapılmıştır. Nicel araştırma post pozitivist felsefi varsayımları yansıtmaktadır. Yine bu araştırma tarama modeline uygun deskriptif bir araştırma olup kolektif bir çalışmanın ürünüdür.

Kitap, önsöz ve giriş haricinde üç bölüm ve sonuçtan oluşur. Giriş kısmında yazarlar araştırmanın amacını ve konusunu, önemini, problemine, araştırmanın sayıltılarını ve araştırmanın sınırlılıklarını belirlemeye çalışmışlardır. Birinci bölümde içeriği oluşturan kavramsal çer-

çeve ve bu kavramların tanımı ve tahlil yapılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemi, modeli, evren ve örnekleme, veri toplama yöntemi, kişisel bilgi formu, araştırmada kullanılan ölçekler, soru ve hipotezler ve toplanılan verilerin analizi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmaya ilişkin çeşitli bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Sonuç kısmında ise yapılan çalışmanın kısa bir özeti ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Giriş bölümünde, eserin amacı ve konusuna (“Covid-19 pandemi esnasında üniversite öğrencilerinin oluşturduğu kaygı problemini aşmak için dini başa çıkmaya ve manevi iyi oluşa ne ölçüde başvurulduğu”) değinilmiştir (s.13-16). Bu ölçüme geçmeden evvel araştırmada anahtar kavram niteliğinde olan kaygı, pandemi kaygısı, manevi iyi oluş, başa çıkma ve dini başa çıkma kavramları tanımlanmıştır. Araştırmanın önemi, din psikolojisi literatürü açısından Covid-19 salgının psikolojik etkilerini üniversite öğrencileri bağlamında ele alarak literatüre yeni katkı sağlaması ve bu bağlamda hem din psikolojisi hem de sosyal hizmetler içinde bir başvuru kaynağı olmasıdır.

Yapılan araştırmanın problemi ise, Covid-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin yaşadıkları kaygının boyutunun ne ölçüde olduğunu tespit etmek ve oluşan kaygıyla başa çıkmada manevi iyi oluşlarının ne kadar etkili olduğunu, bu süreçte oluşan kaygı örneğindeki problemlerin üstesinden gelmede dini başa çıkmanın nasıl bir rol oynadığı incelemektir. Araştırmada pandemi kaygısını ölçmek için Pandemi Kaygı Ölçeği (PKÖ), dini başa çıkma düzeyini ölçmek için Dini Başa Çıkma Ölçeği (DBÇÖ), manevi iyi oluş düzeyini ölçmek için Spiritüel İyi Oluş Ölçeği (SİÖ) ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeklerin tamamı etik kurulundan geçmiş ve güvenilirlikleri onaylanmıştır. Buna ilaveten, araştırmaya katılan gönüllü öğrenciler kendilerine yöneltilen sorulara içtenlikle cevap vermişlerdir. Yapılan araştırmanın örnekleme, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde eğitim gören ön lisans ve lisans öğrencileri olup, tarihsel açıdan ise 15.01.2022 ile 15.07.2022 arasında kapsamaktadır.

Birinci bölümde, eserin içeriğine ve araştırılmak istenen konuya dair kavramsal çerçeve çizilmiştir (s.17-55). Bu çerçeve, din ve dini başa çıkma ile ilgili kavramlar, maneviyat ve maneviyatla ilgili kavramlar, kaygı ve Covid-19 kaygısı olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Din ve dini başa çıkma ile ilgili kavramlarda; din, dini başa çıkma ve din-insan ilişkisi incelenmiştir. Din kavramı, ferdin ya da zümrenin doğru kabul ettiği ve davranışlarını ona göre düzenlediği bir şey olarak kabul edilmiştir.

Dini başa çıkmada ise birey, hayatta karşılaştığı çeşitli zorluklar ve engeller karşısında din ve maneviyat sayesinde bu durumları aşarak

hayata tutunur ve anlamlandırması daha sağlıklı bir şekilde olur. Dini başa çıkma, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu dini başa çıkma, olumsuz durumların iyi bakış açısıyla değerlendirilmesini, Tanrı'dan manevi arayışı, başkalarına yardımı ve affetmeyi içerir. Olumsuz dini başa çıkma ise Tanrı'nın kudretini sorgulamayı ve bunun bir uzantısı olarak din adamlarına öfke ve kızgınlık duymayı içerir. Din-insan ilişkisi ise dinin, insanın bütün şahsiyetini kapladığı ve ona yön verdiği konularını ele alır.

Birinci bölümde ele alınan ikinci başlık ise maneviyat ve maneviyatla ilgili kavramlardır. Arapça bir kavram olan manevi, beş duyu olmaksızın gönül ile bilinen şey anlamına gelmektedir. Maneviyat ise inançla ilgili olup, manaya ruha ve gönle ait bütün varlıklar ile kavramları ifade etmektedir. Maneviyat başlığı altında ele alınan önemli diğer bir kavram ise manevi sosyal hizmet ve manevi danışmanlıktır. Manevi sosyal hizmetin amacı, manevi sorunlar yaşayan, olumsuz benlik algısına sahip, inanç ve düşüncede sapma eğilimi gösteren ve bunun neticesinde sosyal-manevi işlevsizliğe sürüklenmiş bireyleri manevi terapi ve telkin yöntemleriyle güçlendirerek eski işlevlerine kavuşturmaktır. Manevi danışmanlığın ortaya çıkmasındaki en önemli etken ise bazı konularda seküler psikolojik yaklaşımların yetersiz kalması ve bu tür konulara manevi ve inanç temelli yaklaşımların cevap vermesi neticesinde ortaya çıkmış olmasıdır.

Bölümde ele alınan son başlık ise Covid-19 ve Covid-19 kaygısıdır. Bir virüsün salgın olabilmesi için çoğu insanda o hastalığa karşı bağışıklığın bulunmaması, çabucak bulaşması ve ölümcül olması gerekir. Covid-19, bütün bu kriterleri karşılamakta olup, DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Covid-19 salgını, dünya çapında kaygı uyandıran ve birçok insan için dayanıklılığı zorlaştıran bir salgındır. Bulaşıcı enfeksiyondan ölümün yanı sıra psikolojik etkileri de olmuştur. Salgın ilan edildikten sonra, salgının öncesi ve sonrasında psikolojik sonuçlara etkisi incelenmiştir. Bu neticede kaygı, depresyon ve öfke gibi olumsuz duyguların insanlarda daha sık görüldüğü ortaya çıkmıştır. Yine salgının neticesinde olumlu duygular ve yaşam doyumu azalırken, sosyal risklere duyarlılıkta artış olmuştur. Hem dünyada hem de ülkemizde pandemi sonrası kaygının yaşamda önemli bir yer tuttuğuna değinilmiştir.

Kitabın ikinci bölümde ise araştırmanın yöntemine değinilmiştir (ss. 57-65). Araştırma yöntemi, araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları, kişisel bilgi formu, pandemi kaygısı ölçeği, üç faktörlü spiritüellik ölçeği, dini başa çıkma ölçeği, soru ve hipotezler ve verilerin toplanması ve analizi alt başlıklarıyla incelemiştir. Araştırmanın

modeli “tarama modelini” ölçüt olarak betimleyici tarzda bir araştırmadır. Araştırmanın evreni Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğrencileridir. Örnekleme ise BAİBÜ’de öğrenim gören lisans ve ön lisans öğrencilerinden rastgele-tesadüfî örnekleme kapsamındaki %5,37 kabul edilebilir hata ve %95 güven seviyesinde 329 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmanın veri toplama aracı ise geniş kitlelere uygulanması en uygun ve ekonomik olan anket tekniğinden istifade edilmiştir. Anket internet tabanlı olup link vasıtasıyla örneklem kitlesine sunulmuştur. Çalışmada demografik özellikleri belirlemeye yönelik Pandemi Kaygısı Ölçeği (PKÖ), Dini Başa Çıkma Ölçeği (DBÖ) ve Spiritüel İyi Oluş Ölçeği (SİÖ) kullanılmıştır.

Soru ve hipotezler bölümünde, Covid-19 pandemisinde yaşanan kaygının düzeyini belirlemek amaçlanmış, öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile pandemi kaygısı ve manevî iyi oluşları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca, stresli yaşam olayları karşısında dini başa çıkma yöntemlerinin pandemi kaygısının üstesinden gelmedeki rolü araştırılmıştır. Bu doğrultuda çeşitli hipotezler geliştirilmiş ve analiz edilmiştir.

İkinci bölümün nihai başlığı ise verilerin toplanması ve analizidir. Araştırma anketleri Google formlar üzerinden hazırlanmış ve çevrim içi olarak katılımcılara ulaştırılmıştır. Hazırlanan anket formları için BAİBÜ Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Komisyonundan izin alınmıştır. Veriler SPSS.22.0 programına aktarılarak standart sapmaları hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra ölçeklerin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Ayrıca, ileri istatistik tekniklerinin belirlenmesi için öncelikle varyansların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş, bu neticede normal dağılım göstermiyorsa non-parametrik testler kullanılmıştır. İki den fazla parametrenin karşılaştırılmasında ise Kruskal Wallis Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmış, varyansların homojenlik durumunda PostHoc testlerinden Turkey testi ve LSD testi uygulanmıştır. Varyansların homojen olmadığı durumda ise PostHoc testlerinden Tamhane’s T2 ve Games-Howell testi kullanılmıştır. Ayrıca, araştırmada pandemi kaygısı, dini başa çıkma ve maneviyat düzeyleri arasında ilişkiyi tespit etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizleri yapılmıştır.

Kitabın üçüncü ve son bölümü, bulgular ve yorumlama kısmıdır (ss. 67-105). Bu bölümde BAİBÜ öğrencilerinin demografik ve dindarlık özellikleri ile BAİBÜ öğrencilerinin pandemi kaygıları, dini başa çıkma ve maneviyatlarına ilişkin özellikleri şu alt başlıklar altında incelenmiştir: “Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliği ile normallik testi, öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanlar, öğrencilerin

pandemi kaygısına ilişkin algıları, öğrencilerin dini başa çıkmalarına ilişkin durumları, öğrencilerin manevi iyi oluşlarına ilişkin durumları.”

BAİBÜ öğrencilerinin demografik özellikleri ve dindarlık düzeyleri başlığı altında, katılımcıların yarısının maddi durumunun orta ve iyi olduğu, dindarlık durumuna gelindiğinde ise yarısından az fazlasının kendini dindar olarak tanımladığı sonucuna ulaşılmıştır. BAİBÜ öğrencilerinin pandemi kaygısı, dini başa çıkma ve maneviyatlarına ilişkin özellikleri başlığı altında hipotezleri test etmeye ilişkin istatistiksel analizlere yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliği ile normallik testi alt başlığında, kullanılan tüm ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanlara gelince, öğrenci pandemi kaygılarının orta dereceli olduğu, manevi iyi oluşlarının ve dini başa çıkmalarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin pandemi kaygısına ilişkin algılarına gelince, öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre pandemi kaygısı arasında tutarlı bir ilişki olduğu; araştırmaya katılan öğrencilerin Fakülte\MYO değişkenine göre pandemi kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu; öğrencilerin sınıf değişkeni ile pandemi kaygısı analiz edildiğinde ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı ancak ortalama değerlerine ve ölçekten aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında ikinci sınıf öğrencilerinin diğer sınıf öğrencilerine göre daha fazla pandemi kaygısı yaşadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin üniversiteye gelmeden önce ikamet ettikleri yerleşim yeri değişkenine göre pandemi kaygısı analiz edildiğinde bu ilişki arasında önemli bir farklılığın olmadığı; öğrencilerin maddi durumları ile pandemi kaygısı analiz edildiğinde bu iki değişken arasında anlamlı bir fark bulunmadığı; öğrencilerin kendilerini dindarlık açısından nasıl gördükleri ile pandemi kaygıları analiz edildiğinde bu iki değişken arasında anlamlı bir fark bulunmadığı; öğrencilerin din eğitimini nerede aldıkları değişkenine göre pandemi kaygısı arasında ilişki incelendiğinde iki değişken arasında anlamlı ilişki bulunmadığı; ebeveyn tutumu ile pandemi kaygısı arasındaki ilişki incelendiğinde ise aşırı tutumlu ailelerin çocuklarının pandemi kaygısı daha yüksek seviyede olduğu ve öğrencilerin “ailelerini dindarlık açısından nasıl algıladıklarına ilişkin değişken ile pandemi kaygısı arasında fark incelendiğinde” iki değişken arasında anlamlı fark bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bir diğer alt başlıkta öğrencilerin dini başa çıkmalarına ilişkin durumları, pozitif ve negatif dini başa çıkma düzeyleri olmak üzere iki açıdan incelenmiştir. Bu araştırma doğrultusunda; öğrencilerin cinsiyeti ile pozitif dini başa çıkmaları arasında anlamlı ilişki bulunurken, negatif

dini başa çıkma açısından bu iki değişken arasında anlamlı ilişki bulunmadığı; öğrencilerin Fakülte\MYO değişkenlerine göre dini başa çıkmaları arasında anlamlı ilişki bulunduğu; öğrencilerin sınıf değişkeni ile dini başa çıkmaları analiz edildiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı, öğrencilerin üniversiteye gelmeden önce ikamet ettikleri yerleşim yeri değişkenine göre dini başa çıkmaları analiz edildiğinde iki değişken arasında anlamlı bir fark bulunmadığı; öğrencilerin ailelerinin ve dolayısıyla kendilerinin maddi durumları ile dini başa çıkma çalışmaları analiz edildiğinde iki değişken arasında negatif anlamda fark bulunurken pozitif dini başa çıkmada anlamlı fark bulunmadığı; öğrencilerin kendilerini dindarlık yönünden nasıl gördükleri ile dini başa çıkmaları analiz edildiğinde bu iki değişken arasında hem pozitif hem de negatif başa çıkmada anlamlı fark bulunduğu; öğrencilerin ebeveyn tutumları ile dini başa çıkmaları analiz edildiğinde iki değişken arasında pozitif manada anlamlı ilişki bulunmazken, negatif dini başa çıkmada anlamlı ilişki bulunduğu ve öğrencilerin ailelerini dindarlık yönünden nasıl algıladıklarına ilişkin değişken ile dini başa çıkmada bu iki değişken arasında anlamlı fark bulunurken, negatif dini başa çıkmada anlamlı fark bulunmadığı sonuçları tespit edilmiştir.

Bir diğer alt başlık ise öğrencilerin manevi iyi oluşlarına ilişkin durumlarıdır. Bu başlık altında, öğrencilerin manevi iyi oluş düzeyleri bağımsız değişkenlerle incelenmiştir. Bu araştırma ışığında; öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre manevi iyi oluşları arasında anlamlı ilişki bulunmazken, “Anomi” alt boyutunda iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu; öğrencilerin fakülte\MYO değişkenine göre incelendiğinde manevi iyi oluşları arasında anlamlı ilişki olduğu; öğrencilerin sınıf değişkeni ile manevi iyi oluşları arasında ilişki incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı; aynı zamanda yerleşim yeri, maddi durum ve ebeveyn tutumu değişkenleri ile manevi iyi oluşları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı; öğrencilerin kendilerini dindarlık yönünden nasıl gördükleri ile manevi iyi oluşları analiz edildiğinde anlamlı bir fark olduğu; öğrencilerin din eğitimini nerede aldıkları ile manevi iyi oluşları arasında ilişki incelendiğinde bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve öğrencilerin ailelerini dindarlık yönünden nasıl algıladıklarına ilişkin değişken ile manevi iyi oluş arasında ilişki incelendiğinde anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise öğrencilerin pandemi kaygısı, dini başa çıkma ve manevi iyi oluşları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırma ışığında; pandemi kaygısı ile pozitif dini başa çıkma arasında çok zayıf; negatif dini başa çıkma arasında ise zayıf pozitif korelasyon bulunduğu; pandemi kaygısı ile pozitif ve negatif dini başa çıkma arasın-

daki ilişkiye yönelik basit doğrusal regresyon analiz edildiğinde, pandemi kaygısı arttıkça pozitif dini başa çıkma düzeyinde artış gözlemlendiği, aynı şekilde negatif dini başa çıkma açısından kaygı arttıkça negatif dini başa çıkmanın arttığı gözlemlenmiştir. Yaş değişkeninin pandemi üzerindeki rolünü tespit etmek için yapılan basit doğrusal regresyon neticesinde, yaş değişkenindeki artışın pandemi kaygısını azalttığı; negatif dini başa çıkma arttıkça pandemi kaygısının arttığı; manevi iyi oluş değişkenindeki artışın ise pandemi kaygısını azaltmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kitabın sonuç kısmında yazarlar, bütün bölümlerin kısa bir özeti yapılarak eseri tamamlamışlardır (s. 107-117). Son olarak çalışmaya ilişkin swot analizi aşağıdaki gibi yapılmıştır:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) İçeriği oldukça dikkat çekicidir. (ii) Hipotezler sistematik bir biçimde tablo haline getirilmiştir. (iii) Eser, okunabilirliği yüksek bir punto ile yazılmış olup, anlaşılabilir ve sade bir dille kaleme alınmıştır. (iv) Konuya ilişkin alanda birçok çalışma yapılmasına rağmen, ele alınan örneklem açısından literatüre yeni bir katkı sağlandığı görülmektedir. (v) Eser, güzel bir nicel çalışma örneğidir.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Sonuç kısmında bazı tablo numaraları eksiktir; bu da yer yer bulguların sonuçlarını karıştırmaya sebebiyet verebilir. (ii) Buna ek olarak, kapak tasarımında daha pozitif bir resim ve farklı bir renk kullanılabilir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Eserin iki yazarlı olması nedeniyle biyografi kısmı geniş yer kaplamaktadır; bu bölüm daha öz bir biçimde sunulabilir.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Yazar Bilgileri | Author Information

Ali Kuşat (Doç. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Melikgazi/Kayseri ■ *Elektronik Posta / E-mail:* kusat@erciyes.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0003-4922-7751 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Dindarlık, (b) Dini davranış, (c) Kimlik, (d) Benlik.

Canan Yılmaz (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Büyükdere Mahallesi Meşelik Yerleşkesi Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı No: 4 26040 – Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* canayilmaz6565@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0000-9891-7746 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Dini başa çıkma, (d) Maneviyat, (e) Manevi danışmanlık ve rehberlik.

Cemile Çelik Yanık (Uzman Öğretmen) –

■ *Kurum / Institution:* Celal Yardımcı Ortaokulu ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Celal Yardımcı Ortaokulu. İstanbul / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail:* cemile.gold@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-1635-8491 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (b) Psikolojik danışmanlık, (c) Logoterapi, (d) Bibliyoterapi.

Feyza Nur Taşkaya (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Yeni Mah. Lalezar Cad. No: 24 Kat: 2. Taşova/Amasya *Elektronik Posta / E-mail:* : feyza-taskaya05@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-7619-2633 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Nefs psikolojisi, (c) Tasavvuf psikolojisi, (d) Pozitif psikoloji, (e) Ben-ötesi psikolojisi.

İsmail Malkoç (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Meşelik Yerleşkesi, Osmangazi Üniversitesi 26480 ■ *Elektronik Posta / E-mail:* malkocismail306@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0004-8665-3279 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Din felsefesi, (c) Dinler tarihi.

Mustafa Koç (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Meşelik Kampüsü. Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı. No: 4. 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mustafa.koc@ogu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0003-1299-7963 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Dinsel gelişim psikolojisi, (b) Dinsel yönelimler ve dindarlık tipolojileri, (c) Dinsel ritüellerin psikolojisi, (d) Din ve ruh sağlığı ilişkisi, (e) Müslüman-Türk diasporasının ruh sağlığı, (f) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (g) Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, (h) Din ve benlik ilişkisi, (i) Dinsel kavram gelişimi, (j) Din psikolojisi tarihi ve literatürü, (k) Manevi danışmanlık ve rehberlik tarihi ve literatürü.

Özlem Yanar (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* : Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Söğütlü Mahallesi Adnan Kahveci Bulvarı 61335 Akçaabat / Trabzon ■ *Elektronik Posta / E-mail:* ozlemyanar91@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0009-1055-4908 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (d) İnanç, (e) Değerler.

Rızvan Cerrahoğlu (Uzman Öğretmen) –

■ *Kurum / Institution:* Gazi Paşa İlkokulu ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Gazi Paşa İlkokulu Samsun / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail:* rzcerrahogl@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0003-8121-1490 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (b) Psikolojik danışmanlık, (c) Logoterapi, (d) Bibliyoterapi.

Tuba Nur İskeçlier (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Meşelik Kampüsü. Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı. No: 4. 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* tubanuriskec@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-8378-284X ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (c) Nefs psikolojisi.

Zehra Atak (Doktora Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri ■ *Elektronik Posta / E-mail:* zehraatak@hotmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-9476-1764 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Ölüm psikolojisi, (b) Maneviyat psikolojisi, (c) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (d) Nefs psikolojisi.

Zeynep Karlık (Doktora Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Yüzüncüyıl Mahallesi 415. Sokak No: 59 Buhara Evleri A Blok D: 12 Nilüfer/Bursa ■ *Elektronik Posta / E-mail:* zeynepсарийер@hotmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-2940-6579 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (c) Kriz ve yas danışmanlığı.

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Yayın ve Yazım İlkeleri Principles of Publishing and Writing

■ **Yayın İlkeleri** | Principles of Publishing

- Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi (TMDRD), yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan bilimsel ve uluslararası hakemli statüsünde akademik bir alan dergisidir.
- Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi'nin yazı dili Türkçe'dir. Ancak yayın kurulu kararıyla İngilizce yazılar da yayımlanabilir.
- Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına derginin yayın kurulu karar verir.
- Derginin bir sayısında bir yazara ait en fazla iki çalışma yayımlanır.
- Dergide din ve maneviyat ilişkisi kapsamında manevi danışmanlık ve rehberlik bilim dalının tüm araştırma konularına ilişkin telif, çeviri, sadeleştirme, kitap tanıtımı ve kongre-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.
- Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımına karar verilmemiş olmalıdır.
- Dergiye gönderilen yazılar, intihal programıyla benzerlik oranlarına bakılarak kabul edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün ön incelemesinden sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanır. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Bir hakem olumlu, diğeri olumsuz görüş belirtmişse alan uzmanı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden olumsuz rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Ancak olumlu rapor gelmesi durumunda yazının

yayımlanması konusundaki son karar, raporların içeriği dikkate alınarak editör görüşüyle yayın kurulu tarafından verilir.

- Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmiş ise yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına geri gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör ve editör yardımcısı tarafından kontrol edilerek son karar verilir.
- Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları, Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi'ne (TMDRD) ait olup yayıncının izni olmadan tamamı veya bir kısmı basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınmaz.
- Yayımlanma ve yazım ilkelerine uygun yazılmadan dergiye gönderilen yazılar değerlendirilmeye alınmaz.

■ Yazım İlkeleri | Principles of Writing

- Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi'nde (TMDRD) yayımlanması istenen yazılar, manevi danışmanlık ve rehberliği merkeze alan ve/veya bu bilim dalına katkısı olan diğer bilim dallarıyla ilişkili özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır:
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının içeriğiyle uyumlu olmalı, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler yazının problemini, amacını, kapsamını, metodolojisini ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Makale, akademik bir çalışma türü olan bildiri, yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise bu durum, mutlaka metnin ilk sayfasında belirtilmelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilimsel teknik ve yöntemlere uyulmalıdır. Aynı zamanda çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir sistematik düzen içinde verilmelidir.
- Makale metninin içindeki 'Giriş' ve 'Sonuç' bölümleri dışındaki ana ve alt başlıkları alfabetik sisteme göre düzenlenmelidir. Örnek yazım: a., a.a., a.b. gibi.
- Yazıda kullanılan kaynaklar, yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her türlü belge, kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda yer verilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Makalenin sonuç bölümü, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, ana metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
- Sayfa yapısı: Kenar boşlukları üstten 2,5 cm, alttan 1,5 cm, iç 2,0 cm, dış 2,0 cm şeklinde ayarlanmalı ve cilt payı 0,4 cm olmalıdır. Kâğıt boyutu genişlik 16 cm ve yükseklik 24 cm seçilmelidir.
- Yazı biçimi: Metin kısmı Garamond yazı tipi, ana metin 12 punto ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı satır aralığı 1,0 ve çok gerekli durumlardaki dipnot yazımı ise metinle aynı yazı tipinde 10 puntoyla yazılmalı-

dır. Ana metindeki paragraf aralığı → Önce: 6 nk, Sonra: 0 nk şeklinde olmalıdır. Tüm metin hizalama ise iki yana yaslı biçimde olmalıdır. Paragraf girintisi 1 cm olmalıdır.

- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına, dergiye özgü şablon kullanılarak kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır.
- Yazar bilgileri-i (Makale başında): Dergi şablonu kullanılarak makale başlığından sonra 2 satır aralığı verilerek sayfanın ortasında yazar/ların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve orcid numaraları Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri şablona uygun olarak verilmelidir.

Örnek yazım:

Ali Ulvi Mehmedoğlu

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

E-posta: aliulvi@marmara.edu.tr

Orcid: 0000-0001-8546-9614

İstanbul / Türkiye

Professor

Marmara University

Faculty of Theology

E-mail: aliulvi@marmara.edu.tr

Orcid: 0000-0001-8546-9614

İstanbul / Turkey

- Yazar bilgileri-ii (Makale sonunda): Dergi şablonu kullanılarak makalenin en sonuna 2 satır aralığı verilip yazarın kişisel bilgileri verilmelidir.

Örnek yazım:

Ali Ulvi Mehmedoğlu (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mahir İz Cad. No: 2. 34662 Üsküdar/İstanbul

■ *Elektronik Posta / E-mail:* aliulvi@marmara.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-8546-9614

■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Tanrı tasavvurları, (d) İnanç, (e) Değerler.

- Makalenin ikinci sayfasında özet kısmı 11 punto Garamond yazı tipiyle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet, en az 300 ve en fazla 305 kelimedenden oluşmalıdır. Özet / Abstract bölümünde, araştırmanın problemi, amacı, kapsamı, metodolojisi ve sonuçları belirtilmelidir.
- Hem Türkçe hem de İngilizce özet bölümünde en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan “anahtar kelimeler/keywords” yer almalıdır. İlk anahtar kelime mutlaka bilim dalı adı (manevi danışmanlık ve rehberlik) olmalıdır. Daha sonra metin içeriğini tam olarak yansıtan diğer anahtar kelimeler eklenmelidir.

- Makalede yer alan tablo, şekil veya grafiklerdeki yazılar ve/veya sayılar, Garamond yazı tipinde ve 10 punto olmalıdır.
- Makalede yer alan tablo, şekil, grafik veya fotoğraf başlıkları Garamond yazı tipinde ve 11 punto olmalıdır ve küçük harfle yazılmalıdır (Örnek yazım: Şekil-1:)
- Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi'nde (TMDRD) yayımlanan yazılarda hem metin hem de kaynakça yazımında APA stili / APA style kullanılır. Bu sebeple metin içi APA atıf sistemine göre yazılmış yazılar kabul edilir.
- APA stiline göre metin içinde atıf gösterme şu şekildedir: Yazar soyadı, yayım yılı: Sayfa numaraları. (Örnek yazım: Pargament, 2001: 46-49).
- Birincil kaynaklara ulaşılamamış ise atıf yapılırken önce asıl kaynak, sonra da alıntılanan ya da aktarılan ikincil kaynak belirtilir: (Örnek: Pargament, 2001: 210'dan akt. Cengil, 2014: 31).
- APA stiline göre kaynakça yazımı şu şekildedir: Yazar soyadı, adı, yayım yılı, eser adı, yayımlanan yer ve yayınevi. (Örnek yazım: Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press).
- Yazıda bir yazarın birden çok eseri kullanılmış ise kaynaklar, kaynakça bölümünde kronolojik sırayla yazılır. Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla çalışması kullanılmış ise eser adlarının alfabetik sırasına göre "2008a", "2008b" şeklinde sıralanır.
- *Not:* APA Atıf Stili / APA Citation Style'nin kullanımına ilişkin örnekler ve detaylı teknik bilgi için bkz. <https://www.apastyle.org>.

Issue: 9 Year: 2024 June
ISSN: 2687-2714

TURKISH JOURNAL FOR THE SPIRITUAL COUNSELING AND CARE

9

